

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

KAIS.KÖN.HOF-

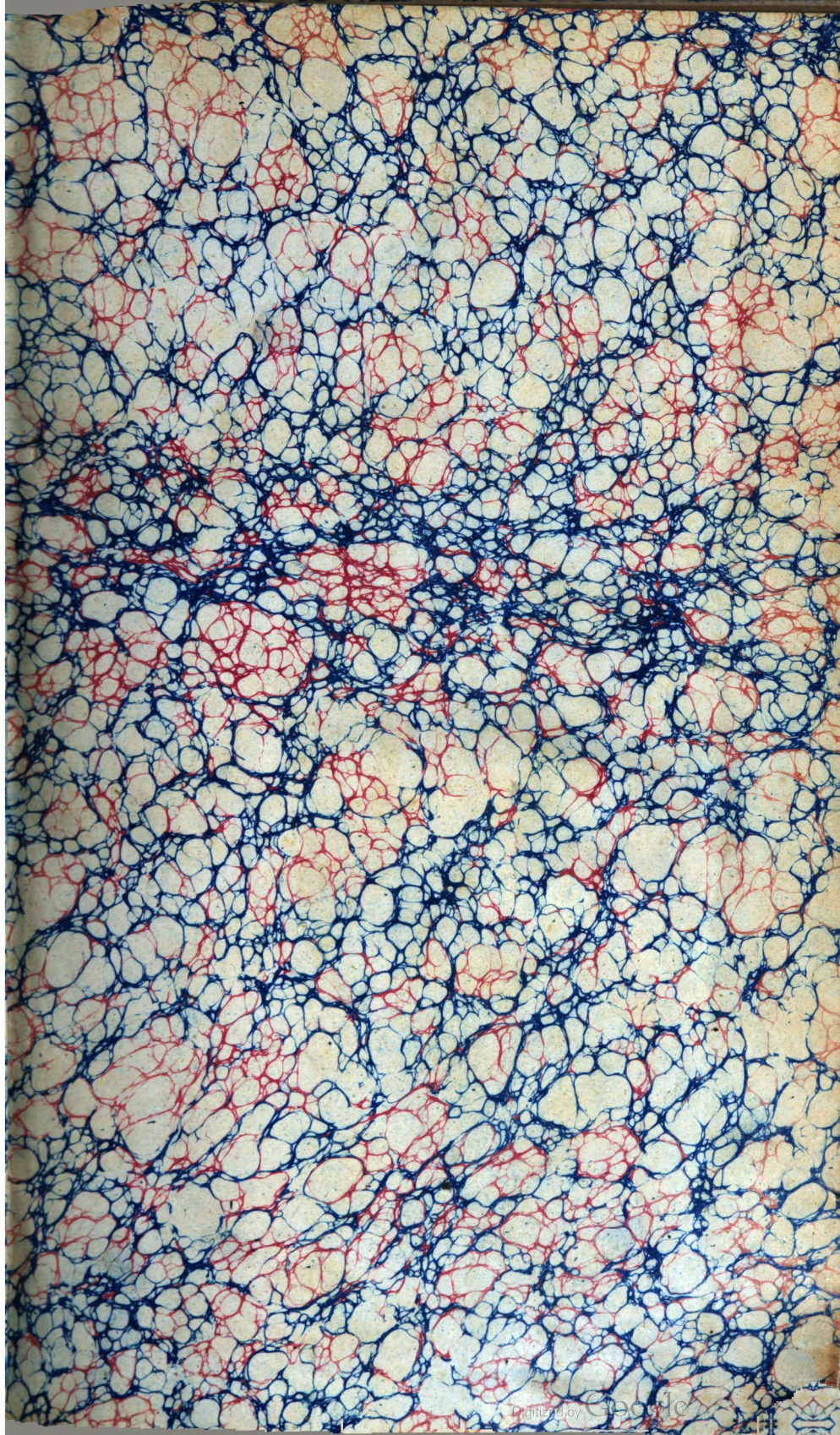
BIBLIOTHEK

104725-B

ALT-

104725

J. S. M.

ANNALER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED

OG HISTORIE,

UDGIVNE

AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1859.

KJØBENHAVN.

BERLINGSKE BOGTRYKKERI VED N. H. STENDERUP.

104725 -B.

DE SYDSLESVIGSKE BEFÆSTNINGSVÆRKER I OG FRA OLDTIDEN OG MIDDELALDEREN.

AF CUR. C. LORENZEN, Adjunct ved Domsolen
i Slesvig.

Der er ikke sjelden blevet sagt, at vi Danske leve for meget i *Fortiden*, tale og skrive for meget om vort Lands Storhed og om vore Forfædres Bedrifter i de henvundne Aarhundreder, men at *Nutiden* staaer saa langt tilbage, at vi uden hin Glands fra fordums Dage og uden hin Nimbus af traderet Storhed maatte forekomme os selv at være et ubetydeligt Folk, hvis Rolle mere og mere nærmer sig sin Ende. Denne Dom, der mere end een Gang er bleven fældet over os af vore Uvenner, er baade sand og falsk; *sand*, forsaavidt som vi virkelig have en Fortid, vi kunne være og ogsaa ere stolte af, og som vi ikke noksom kunne stille os for Öie til Efterligning — en Fortid, der er saa saare rig paa herlige Minder om alt det Store og Ædle, der findes optegnet i vore historiske Aarbøger eller ristet i Steen med hin forunderlige, næsten uudslettelige Runeskrift, eller som forkyndes os i Sagnets og Sangens hemmelighedsfulde Toner eller og træder os imøde i Krigernes Jættearbejder; — *falsk*, forsaavidt som Nutiden kun skulde være en Skygge af det Forbigangne. Have dog f. Ex. de sidste Decenniers Kampe baade paa Sværdets og Aandens Omraade noksom godtgjort, at vi endnu stedse ere de Gamle, kun iførte et andet Klædebon efter Tidsaandens forandrede Fordringer! Det er saa langt fra, at vi leve i Fortiden af Stolthed eller for at dække Nutidens Nögenhed, Skrøbelighed,

og Mangler, at det tvertimod er vor Stræben at kjende og forstaae det, vore Forfædres Idræt gik ud paa, for at vi kunne føre den frem til Maalet og saaledes af Fortiden og Nutiden skabe os en bedre og herligere Fremtid. — At yde et, om end kun lidet Bidrag til Lösningen af denne skjønne Opgave, er Hensigten med disse Blade, og jeg tør vistnok være overbeviist om, at blot Klangen af de Navne, der knytte sig til Thyra og Godfreds, Valdemars og Margrethernes stolte Befæstningsværker, hos enhver sand Fædrelandsven vil anslaae en Stræng i Brystet, der vel uholdbar, men dog forstaaelig synger Sangen om den gamle, hegnede danske Vang.

Allerede for fem Aar siden, da jeg første Gang kjørte igjennem Thyra herlige Dannevirke, gav jeg mig selv det Løfte, at undersøge dette og de øvrige Befæstningsværker hernede; jeg kjendte dem dengang naturligviis kun af Beskrivelser, men de Skrifter, jeg havde læst desangaaende, gave mig kun et høist ufuldkomment, ikke sjelden forvirret Billede og vakte derfor Tvivl hos mig om deres Fuldstændighed og Paalidelighed. Det gik mig, som det er gaaet E. C. Werlauff, der i sit Priisskrift angaaende det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig (p. 5) klager over „at denne Volds (d. e. Dannevirkes) Beliggenhed og Historie endnu er meget uvis” og yttre det Önske, at „en nöiagtig Sammenligning af selve Localitet med de historiske Oplysninger” maatte finde Sted. Vel have adskillige Mænd siden den Tid beskrevet os Dannevirke, saaledes Pastor Outzen i Breklum, Capitain J. v. Schröder i Slesvig og Prof. Worsaae; men de tvende Førstes Beskrivelser ere saa ufuldstændige og ucorrecte, at de ikke staae langt over den i Henseende til Beskrivelsen af Dannevirke etc. høist upaalidelige Dankwerth¹, og hvad den Sidstnævnte angaaer, da har han mere villet give os en national-historisk, end en historisk-topographisk Beskrivelse.

¹ For at nævne et Par Exempler paa disse Forfatteres Upaalidelighed, skal jeg blot anføre, at de angive Kurvirkes Længde til

Undersøgelsen af DANNEVIRKE OG KURVIRKE, der ligge Slesvig saa nær og som næsten overalt uden Vanskelighed kunne forfølges, har (forsaavidt) været ulige lettere, end Undersøgelsen og Beskrivelsen af den næsten aldeles ukjendelige ÖSTERVOLD, og jeg kan derfor ikke undlade, her offentlig at udtale min Tak til Oberstlieutenant W. v. DREYER i Ekernförde, der med megen Forekommenhed viste mig Hovedvoldens sidste, i forandret Retning gaaende, 600 Skridt lange Strækning, samt enkelte af de Brancher af mindre Volde, der varé undgaaede min egen Opmærksomhed, og om hvis Tilværelse jeg ikke havde mindste Anelse, men som han, der med Sagkundskab forener sjelden Interesse for vor Oldtid, ved sine hyppige Udflugter og Undersøgelser i Eggen imellem Österbækken og Vindeby-Nor, havde lært at kjende. Det er saaledes lykkedes mig, ogsaa at give en fuldstændig Beskrivelse af Östervolden, der hidtil kun har været lidet bekjendt, thi selv den af Dr. Manicus (tidligere i Ekernförde) i Annal. for n. Oldk. 1838—1839 leverede, forøvrigt interessante Beskrivelse, lader meget tilbage at ønske.

Hvad de mindre Volde angaaer, nemlig VOLDENE I DYREHAVEN (Thiergarten), VOLDEN PAA SKYTTEKOBBELEN, nord for Lollfuss, Brancherne af VOLDE PAA PALÖRE, MARGRETHENWALL VED MYSUNDE, SÖNDER-DANNEVIRKE eller LANDWEHR, OLGERS-DIGET ved Thinglev, DANNEVIRKE-GRAVEN vest for Klægsböl og DANNEVIRKE-VOLDEN¹ i Breklum Sogn, da ere de for en stor Deel kun tagne med for Fuldstændighedens og Navnets Skyld.

halvanden Miil, medens den kun er $\frac{3}{4}$ Miil lang, og at de lade Östervolden tage sin Begyndelse ved Sliens store Bredning og angive dens Længde til rigelig en Miil, medens den begynder ved Österbækken, lidt nordvest for Dyrvad og neppe er en halv Miil lang.

¹ Hvis man vilde kalde de tvende sidste „Vester-Dannevirke“, saa havde vi et ÖSTER-, VESTER-, SÖNDER- og NÖRRE-DANNEVIRKE.

Hvorvidt jeg nu har været heldig i mine Bestræbelser for at give et anskueligt og correct Billede af disse Fortidens stolte og storartede Mindesmærker, vil jeg overlade til den kyndige og velvillige Læsers Bedømmelse: — paa Villie og Flid har det ikke manglet mig!

Hvad de af mig opgivne *Maal* angaaer, da har jeg haft Leilighed til at overbevise mig om, at de i det Væsentlige stemme med de Resultater, der ere vundne ved de for et Par Aar siden, i et andet Öiemed foretagne Opmaalinger af Hovedvoldene. Iøvrigt bör slige Beskrivelser vel heller neppe gaae ud paa, kun at give strengt mathematiske Talstørrelser; efter min Anskuelse bör det historisk Overleverede forbindes med det topographisk Bestaaende for at give et anskueligt Billede, der i antiquarisk Henseende baade kan være interessant og nyttigt, — men at sligt ikke opnaaes ved den blotte Opmaalning og Nivellering, behöver vel neppe at bevises.

Sluttelig har jeg endnu at tilføie, at baade Kortet og Profilerne ere, efter Anviisning af Oberstlieutenant W. v. DREYER, tegnede af Lieutenant C. G. F. v. RÖNNOW i Ekernförde. Hvad Materialierne til Kortet angaaer, da ere disse hovedsagelig samlede efter Generalstabens forskjellige Kort, for Dannevirke tillige efter et af Premier-Lieutenant P. C. J. v. TIMM i Aaret 1842 optaget Kort og efter de i nærværende Beskrivelse indeholdte Angivelser; for Östervoldens Vedkommende er et af Lieutenant v. HOFFMANN i Aaret 1859 optaget Kort, samt Oberstlieutenant v. DREYERS og mine egne specielle Oplysninger blevne benyttede; desuden er der overalt taget Hensyn til de ældre Kort, navnlig af Dankwerth og Pontoppidan. Profilerne ere tagne efter Premier-lieut. v. Timms, ligeledes i Aaret 1842 maalte Profiler, der fuldkommen svare til Voldenes nuværende Udseende. At disse Profiler og Kortet ere afbenyttede med Lieut. v. Timms Tilladelse, er en Selvfølge.

1. KURGRAVEN ELLER KURVIRKE.

1. Et Blik paa Kortet over Syd-Slesvig viser os, at Slien, der skærer sig flere Mile dybt ind i Landet, paa den ene Side (imod Öst), Reideaaen og Treneffoden, og tildeels Eideren, paa den anden Side (imod Vest), afgive et mere eller mindre tilstrækkeligt, i hvert Tilfælde et naturligt Værn imod en fra Syd indtrængende fjendtlig Hærstyrke. Dette er Tilfældet i vore Dage, men det gjælder i en endnu langt høiere Grad om de Tider, da uhyre Skovstrækninger og uigjennemtrængelige Moradser og Sumpe, der især fandtes omkring ved Reide og Hollingsted, maaskee mere end de klare Vandløb böde de fremstormende, fjendtlige Hærmasser at gjøre Holdt. Men imellem disse naturlige Værn laa Landet aabent i en Strækning af omtrent en Miil og derfor maatte Konsten komme Naturen tilhjælp for ogsaa at lukke dette Led til Danmarks Have¹; thi fra Arilds Tid af og lige til vore Dage have de germanske Folkeslag gjort idelige Stormløb imod Nord. En Begyndelse til et slikt Hegn var Kurgraven.

2. KURGRAVEN eller KURVIRKE begynder ved Sydvest-Enden af Selk-Nor² i Nærheden af Byen Selk, omtrent 3300 Alen syd for Dannevirke, og løber i lige Retning rigelig $\frac{3}{4}$ Miil³ over en nu tildeels opdyrket Hedestrækning

¹ Den største Deel af den Landstrækning, der findes syd for den betegnede Linie, var aldeles ubeboet i Oldtiden og bestod deels af Skov, deels af en gold Örk og Hedestrækning. Hvad derimod den ogsaa paa hin Tid beboede Halvö SVANSÖ eller SVANSEN angaaer, da ville vi senere faae at see, at der ogsaa om den blev fredet ved kunstige Anlæg.

² SELK-NOR er en Fortsættelse af HADDEBY-NOR, der atter er en Bugt af Slien. I gamle Dage var hele Noret seilbart; nu-tildags er det skilt fra Slien ved en Dæmning.

³ Den sædvanlige Angivelse (f. Ex. hos Dankwerth, U. Petersen, Outzen, Schröder, etc.) halvanden Miil, er urigtig. Paa det

imod Vest til Byen Kurborg, hvor den vilde stöde sammen med Dannevirke-Volden i en spids Vinkel, saafremt den ikke standsede ved de her begyndende Reide Enge, Bække og Aalöb. At Kurgraven har haft en videre Udstrækning i gamle Dage, end for Öieblikket, er usandsynligt (s. nedenfor); men aldeles vist er det, at den, saafremt der ikke fredes tilbörliken om den, snart vil tabe mere af sin oprindelige Længde og sit nuværende Udseende, efterdi Bönderne paa flere Steder, navnlig ved Kurborg, hvert Aar i den senere Tid have udfyldt Graven og benyttet den overflödige gode Jord til deres Marker.

3. At Navnet Kurgrav eller Kurvirke er af dansk Oprindelse og kommer af Verbet kure d.e. vogte¹, er vistnok udenfor al Tvivl, ligesom selve Virket naturligviis ikke kan skrive sig fra andre, end fra de Danske. Paa Tydsk skrives Navnet derimod Kograbben, Kowerk, Kowirki eller Couwerchi og alledes af Stavelsen co eller cau (cou), der skal gaae igjennem flere ellers forskellige Sprog (jfr det græske Korinth, det tydske Coburg, det skotske Cavall o.s.fr.) og betyder „begrændse”². Skjönt Stavelsen co eller cau muligviis har denne Betydning, saa er Navnet Kowirki eller Kowerk her aabenbart paa urette Sted; thi vel blev Kurgraven i en senere Tid Grændsen imellem Krop- og Ahrens-

nye Kort over Slesvig af Generalstaben er Virkets Længde ansat til $\frac{3}{4}$ Miil, hvilket omtrent stemmer med min egen Undersögelse (s. nedenfor).

¹ Jfr N. M. Petersen, Danmarks Hist. i Hedenold, 2 p. 50: „Det er naturligt, at Graven og Borgen (d.e. Kurborg, s. nedenfor) förte samme Navn, og at ligesom Kurborg simplest forklares af Ordet en Kure (en Vogter), saaledes ogsaa Graven egentlig hed Kurgraven.”

² Denne Etymologie skyldes afdöde Pastor Outzen i Breklum (jfr hans Alterthümer Schleswigs und des Danewerks p. 116 ff.).

herred, men Rigsgrændse har den aldrig været. Desuden behøver man blot at henvise til den umiddelbart ved Virkets Vest-Ende liggende By, der endnu i vore Dage fører det danske Navn Kurborg, efter en Borg der har ligget i nogle hundrede Alens Afstand fra Kurvirke og som, hvad enten den hørte til Dannevirke eller til Kurvirke, ganske vist hidrører fra Oldtiden¹. At vore egne Forfattere baade fra Middelalderen og fra en senere Tid skrive Kovvirki, Kowerk eller Kograv bør ikke vildlede os, da de aabenbart have Navnet fra Folk, hvis Maal var tydsk eller fortydsket Dansk. Desuden finde vi hos de fleste af disse Forfattere ligefrem Uvidenhed hvad Kurvirke angaaer, idet de idelig forvexle det med Dannevirke og altsaa i den Henseende ikke ere til at stole paa. I det niende og tiende Aarhundrede har Virket ganske vist endnu slet intet Navn haft, da vi hverken i de frankiske Annaler eller hos Dithmer af Merseburg træffe paa noget Nomen propr. paa det; altsaa kan Navnet „Couwerek” ikke være af angelsachsisk Oprindelse, som nogle antage, da det saakaldte Angel-Sachsisk dengang hos os for længe siden havde udspillet sin Rolle, saafremt det i det Hele taget har existeret i Sønderjylland. Overhovedet maae vi ved slige Navne huske paa, at de i de fleste Tilfælde forvanskes eller utydeliggjøres af Almuen; man kan derfor ikke undre sig over, at vi hos den finde Formen „Kograv”, medens Navnet „Kurborg” er bleven bibeholdt i sin rene Skikkelse. Hvad en Kurgrav er, har man ikke vidst; derfor lod man sig forlede af Ordlyden og kaldte den Kograv, en saadan kjendte man, og strax maatte et

¹ Hvorledes man tidligere har befundet sig paa Gjetningens og Ordsammenligningens Omraade ved Navneudtydninger, sees ogsaa af andre Etymologier, dette Navn vedrørende. Ulr. Petersen (s. Noodts Beitr. II p. 566 ff.) anfører f. E. følgende Udtydninger: af den første Stavelse i Ordet Codanus; — af Goia eller Koë, Thors Datter; — af Koog; — af Gog, Japhets Søn; — af Ko; — af Gow eller Gau.

Sagn¹ stadfæste Navnets Rigtighed². Men denne falske Benævnelse gik meget let fra Almuesmanden over i de Lærdes Værker³. Et lignende Exempel paa Ucorrecthed og Inconsequents i Almuens Benævnelser haves netop i Navnet „Dannevirke”; thi ved Siden af det hyppigst brugte Navn „Margrethenwall” høres ofte Benævnelsen Dienewerk —, et Udtryk, der endog findes hos enkelte Forfattere —, medens man paa samme Tid kalder Byerne Store- og Lille-Dannevirke ved deres rette Navn.

4. Förend jeg omtaler Kurgravens nuværende Skikkelse, Störrelse og Længde, turde det maaskee være rigtigst, saa vidt muligt at söge at bestemme Tiden for dens Oprindelse og Navnene paa de Mænd, den skylder sin Tilværelse.

Der gives mange, der antage at Kurgraven er bleven anlagt af den bekjendte og tappre Kong Götrik eller Godfred, Karl den Stores heldige Modstander, omtrent i Aaret 808; men dette er dog neppe rigtigt, skjönt Götrik har været den, der mere end alle andre danske Konger fredede om dette Befæstningsværk. De gamle Skribenter og Krönike-skrivere angive nemlig en langt höiere Alder og tyde hen til, at Kurvirke i sin förste Skikkelse allerede opstod paa Dan Mykillatis Dage, eller med andre Ord: i vort Fædrelands fjerneste Oldtid. Saaledes hedder det i Chron. Erics

¹ Almuen fortæller nemlig, at Jyderne, dengang de anlagde Værket, stillede en Mængde Köer med Törklæder bundne om Hovedet bag ved Arbeiderne, for at Sachserne skulde troe at det var Soldater, jfr Müllenhoffs Sagen p. 9 og 18.

² Selv Suhm antyder at Navnet muligt kommer af Ko; jfr Langebek tom. VII p. 577, hvor det hedder: . . . quod forte significat fossam Govæ, tractus vel provincie ejusdam, Go-Grave, vel etiam vaccæ, quasi fossam, quam vacca transire poterat.

³ Dankwerth (p. 113) kalder Virket Kohgraben uden nærmere Forklaring, men beskriver det, som om det var en Deel af Dannevirke.

Regis hos Langebek, tom. I p. 150: Quo audito, timentes valde, locum, qui adhuc Kovvirki dicitur, fossatis et fragis ligneis munierunt, miseruntque nuncios ad Dan, regem Withesleth.... Omtrent paa samme Maade udtrykker sig ogsaa Forfatteren til Annal. Esrom. hos Langeb. tom. I p. 224, kun at han ikke angiver noget Navn, men siger at Befæstningsværket fandtes der, hvor Dannevirke senere byggedes. Stedet lyder saaledes: Erat ergo Jucia quasi periculis proxima quodam lignorum fragore munita, ubi nunc est Danæwirchi.... Cumque Dan venisset ad fragorem, Jutones cum eo sua movebant castra ad Cesarem.... Skjönt man, som ovenfor bemærket, langt fra i historisk Henseende kan stole paa slige Udtryk, saa maa man paa den anden Side indrømme, at disse Forfattere enten have haft ældre Kilder for sig, eller dog skrevet, hvad der var den herskende Mening paa deres Tid. Saa meget fremgaaer imidlertid af Annal. Esrom., at Forfatteren, der begynder den historiske Tid med Aar 768, har været af den Mening, at Kurgraven eksisterede för dette Aar; altsaa för Götriks Tid, idet han henförer dens Oprindelse til den uvisse Sagtid. Ogsaa Suhm gaaer tilbage til Dans Tid (jfr Langeb. tom. VII p. 577). Det Modsatte, at Begyndelsen til det senere Kurvirke, ikke eksisterede paa Dans Tid, lader sig i det Mindste ikke bevise. Andre mene, at Virket skylder de udvandrede Cimbrer sin Oprindelse; disse skulle nemlig have opført det, for at beskytte deres tilbageblevne Frænder og Landsmænd imod Fjenden. Man støtter sig ved denne, dog höist usandsynlige Hypothese paa fölgende Sted hos Tacitus: Eundem Germaniæ sinum proximi oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisque famæ vestigia late manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem, manusque gentis et tam magni exercitus fidem¹.

¹ Ikke mere staaer den Hypothese til troende, der findes udtalt af Joh. Svaningius i hans Krönike p. 24 og af Heimreich i hans

At Kurgraven existerede længe för Götriks Tid, synes ogsaa at fremgaae af et Udtryk i Dithmar af Merseburgs Beskrivelse af Keiser Otto II's nordiske Felttog i Aaret 976; det hedder nemlig: *ibi (i: i Nærheden af Slesvig) etiam hostes suos foveam, quæ ad defensionem patriæ parata est, et portam quæ Wigles-Dor vocatur, armis præoccupare videns* Hvem er denne Vigle? Vi kjende tvende af dette Navn, som her kunne komme i Betragtning, nemlig en Viglet, der sad paa Leire-Thronen og var Fader til Vermund den Vise, og Bjovulfs Frænde og Eftermand Vigle eller Viglaf, der med sine tolv Kæmper med Sörgekvad omkredsede Baalet, hvorpaa Bjovulfs Legeme opbrændtes. At Dithmer af Merseburg ikke har opdigtet Navnet Wigles-Dor, vil vist ingen betvivle; Navnet er aabenbart givet Porten eller Aabningen af de Omboende og maa sikkert sigte til en historisk Personlighed¹; det er ikke usandsynligt, at denne var Bjovulfs Frænde Vigle, tilmed da Bjovulfs sidste Hvilested siges at være Skræffelhöien ved Bau, saa Vigle altsaa, i det Mindste efter Sagnet, har opholdt sig i Sönderjylland. Forudsat at dette forholder sig saaledes, — Sandheden lader sig her ikke udgranske —, saa skal denne Port have været der, hvor Landeveien imellem Flensborg og Rendsborg (den gamle Adelvei, s. nedenfor) overskærer Graven og er uden Tvivl den samme, der saa ofte hos de gamle Skribenter

Kirkehist. p. 27, — at Kurgraven og det saakaldte Bogisværk (— som Aar 1082 för Christi Födsel siges at være bleven opført af en frisisk Fyrste Boghe imod Sachserne —) ere eet og samme Værk.

¹ U. Petersens og Leibnitz' Fortolkning (s. Dithmar. Merseb. apud Leibnit. p. 342), at Wigles-Dor er = Wiecheln-Weiden-Thor i: Pileporten, altsaa en Port af Piletræer eller maaskee en Port, der var beskyttet ved Pile-Palisader, har vistnok ikke mere Hold, end den Sidstes Etymologie af Navnet Danmark, der udledes af Daena, det gamle Navn paa Eiderstrømmen.

omtales som „una tantum porta”. Dankwerth, Gebhardi, Christiani o. fl. antage at Vigles-Porten var anbragt paa Dannevirke, og at det var den samme, der ellers kaldes Kalegat; men baade Udtrykket fovea, der dog nærmest kun betegner en Grav (og altsaa ikke godt kunde siges om Dannevirke) og præoccupare taler for, at Dithmer mener Kurgraven, der betragtedes som et Slags Udenværk for Dannevirke¹. Desuden har Dannevirkes eneste Aabning vist aldrig haft noget andet Navn, end Kalegat eller Jernporten. At der ved „Vigles-Port” heller ikke kan menes den Aabning paa Dannevirke, der i en senere Tid anbragtes ved Byen Store Dannevirke, forstaaer sig af sig selv; thi havde Dannevirke dengang haft to eller flere Porte, saa vilde Dithmer enten have nævnt den vigtigste (Kalegat) eller dem begge to; men at han nævner en Port, der slet ikke fandtes paa Dannevirke, skjönt ved en Befæstningsgrav, beviser jo klart, at der tales om en Aabning ved Kurgraven. Dersom det altsaa lod sig godtgjøre, at Navnet Vigles-Port hidrørte fra en af de nævnte Personligheder, saa vilde al Tvivl om Virkets større Ælde være hævet.

At Harald Hyldetan af Sönderjyderne kaldtes til Hjælp imod en tysk Fyrste og ved denne Leilighed befæstede Kurgraven med et Palisadeværk, omtales, saa vidt jeg veed, ikke hos nogen af vore gamle Skribenter. Outzen¹, der maaskee først har fremsat denne Hypothese, henviser til Langebek tom. I p. 224 og 227; men hvad der her staaer om Dan, p. 224, lader sig dog umulig ogsaa fortolke om Harald, tilmed da der end ikke med et Ord ved Harald Hyldetans Historie p. 227 nævnes nogen tysk Fyrste eller noget Befæstningsværk.

Men den, der gjorde KURGRAVEN til et stærkt Befæst-

¹ At Dithmer tænker paa flere Befæstningsværker, sees af Ordene: omnes has munitiones viriliter exsuperavit.

² Outzen, Alterthümer Schleswigs, 1826.

ningsværk, var Götrik. Efter de franske Annaler skete dette i Aaret 808. „Godefridus vero”, hedder det, „priusquam domum reverteretur, destructo emporio, quod in oceani litore constitutum Rerich¹ dicebatur et magnam regno illius commoditatem vectigalium persolutione præstabat, translatisque inde negotiatoribus, solute classe ad portum, qui Sliestorff dicitur, cum universo exercitu venit; ibi per aliquot dies moratus limitem regni sui, qui Saxoniam respicit, vallo munire constituit, eo modo, ut ab orientali maris sinu, quem illi Ostersalt dicunt, usque ad occidentalem Oceanum totam Egidoræ fluminis aquilonarem ripam munimentum valli prætexeret, una tantum porta dimissa, per quam carpenta et equites emitti et recipi potuissent. Diviso itaque opere inter duces copiarum, domum reversus est” Man skulde ved første Öiekast troe, at dette Citat netop talte for Götrik som Virkets Bygherre; men af det Foregaaende have vi seet, at dette neppe var Tilfældet. Selve Udtrykket „una porta dimissa” (i nogle Udgaver læses „relicta”) synes desuden at tale for, at Virket eksisterede tidligere, men at Götrik af flere (forhenværende) Aabninger kun lod een forblive fri til Gjennemfart; heller ikke kan man antage, at Götriks mange og storartede Krigstog levnede ham saa megen Tid, at han baade kunde opføre Kurvirke og Östervolden (s. nedenfor); — en grundig Udbedring af begge Værkerne maatte i og for sig kræve Tid nok, og en saadan kunde han tildeels overlade til sine Hærførere². Det er altsaa

¹ Gammel-Lybæk, eller en eller anden By i det gamle Venden?

² Efter min Anskuelse har baade Kurgraven og Östervolden (s. nedenfor) existeret før Götriks Tid; begge Værker sattes af ham i tilbørlig Stand og forsynedes med Casteller o. s. v. I de nærmest følgende 100 Aar efter Götriks Død forfaldt og ødelagdes Kurvirke imidlertid i den Grad, at det ikke længere kunde betragtes som et tilstrækkeligt Værn mod Fjenden, tilmed da Kjørøene og Sumpene ved Reide og Hollingsted lidt efter lidt udtørredes, hvorfor Thyra Dannebod anlagde Dannevirke høiere imod Nord, hvor det stöttede sig til Moser

aabenbart fra Götriks Tid, at det temmelig høie Jord-Brystværn langs med Gravens Nordside skriver sig. At dømme efter den betydelige Høide og Dybde, som Volden og Graven endnu i vore Dage har paa sine Steder, især i Nærheden af Vigles-Porten, maa Virket paa Götriks Tid have været storartet.

og betydelige Engstrækninger, samt til Vester-Enden af Slien. — Der gives imidlertid ikke faa, der antage, at hint Sted i de frankiske *Annaler* slet ikke handler om Kurvirke, men om Dannevirke. Herimod maa dog bemærkes: for det Første, at vore egne gamle Krønikeskrivere næsten uden Undtagelse nævne Thyra som den, der lod Dannevirke bygge. Dernæst: Navnet Dannevirke er ofte (f. Ex. af Hvitfeldt) blevet brugt i Flæng, baade om det virkelige Dannevirke og om Östervolden; Folk, hvem de locale Forhold ikke have været bekendte, kunne derfor let være komne paa den Tanke, at Östervolden og Dannevirke ere et og det samme, ligesom ogsaa Kurvirke og Dannevirke tidt ere blevne betragtede som eet Værk. Hertil kan endnu føies, at der paa Henrik Fuglefængers Tid saa godt som ingen Befæstningsværker kunne have existeret ved Slesvig, da de ellers ikke vilde være blevne forbigaaede med Taushed; det er først *efter* den Tid, t. Ex. ved de Ottoske Krige, at Dannevirke-Volden omtales. Dersom Annalisten havde meent Östervolden plus Dannevirke (istedenfor Östervolden plus Kurvirke), hvorfra skriver sig saasins Navne *Gammel-Vold*, *Gammel-Dannevirke*? Udentvivl ere disse Benævnelser først blevne gængse, da den nye Vold, det egentlige Dannevirke, reiste sig. — Om Kurvirkes og Dannevirkes Oprindelse udtaler Langebek sig i Noten til det ovenfor anførte Sted af Chron. Erii Reg. (tom. I p. 150) omtrent i samme Retning. Han siger nemlig: *Kowirke videtur fuisse primum et antiquissimum nomen foveæ illius, ad Slesvicum olim aut a rege Godefrido aut ante eum ductæ, operibusque ligneis munitæ, et forte adhuc superstes in hodierno nomine Kograbem. Ceteræ recentiores munitiones cum castellis, muris vallisque, a Thyra regina, Waldemaro I aliisque regibus constructæ, communi nomine Danewerk s. Danewirki veniebant.* — Naar C. Hamsfort i Reg. Danor. Series (Langeb.

At Kurvirke, foruden den Bestemmelse at være et Værn imod Fjenden, tillige skal have været bestemt til, som en Canal imellem Selk- eller Haddeby-Nor og Reideaa at befordre Handelen, — hvilket baade U. Petersen og Boltén have troet, — er ikke vanskeligt at modbevise, efterdi Virket paa sin første Strækning ved Selk, hvor det strækker sig over et meget bakket Terrain, ikke engang er forsynet med

tom. I p. 35) siger: *Conditum quoque eodem anno (c: 808) vallum Danicum in Isthmo Cimbrico*, da tænker han aabenbart paa Dannevirke, istedenfor paa Kurgraven og Östervolden, idet han ikke har kjendt Forskjellen paa disse høist forskellige Befæstningsværker. — Hvor lidet Hamsfort i det Hele taget har kjendt til Dannevirke og Kurgraven, og hvor inconsequent og unøjagtig han var i sine Benævnelser, vil man kunne see af følgende Udtryk i hans *Chronol. Rerum Danicarum Secunda* (Langeb. tom. I p. 267 og 276): *Anno Domini DCCCVIII Longus murus (i Series „vallum”) in Isthmo Cimbrico condi coepit. — Anni fine (1155), impetratis auxiliis, occupat (scil. Sven Gr.) Longum murum*, hvormed der menes Dannevirke, skjönt han först ved Valdemar I under Aaret 1163 nævner Valdemarsmuren, idet han (rigtignok feilagtigt) siger: *Hoc anno Hexamilio murum longum impositum, alii volunt Isthmo Cimbrico. — Heller ikke Joh. Møller har kjendt Forskjellen paa Kurvirke, Östervolden og Dannevirke; han siger nemlig i sin Isag. Cimbr. pars II p. 353 (dog vistnok støttende sig paa Cypræi og Stephani Udsagn): De vallo, cujus rudera in vicinia Arcis Gottorpiensis supersunt, Danorum admirabili, ad intercludendum gentibus exteris Ducatus Slesv. ac Daniæ aditum, Godefridi regis, Carolo M. συγγρόνον, jussu, a Mari Balthico ad Oceanum usque Germanicum perducto, a Thyra autem Anglica (Gormonis Vidua), Waldemaro I ac Margaretha Nigra reffecto ac instaurato. — Ogsaa Suhm gjør sig skyldig i den samme Forvexling af Dannevirke og Kurvirke; han siger nemlig (s. Langeb. tom. VII p. 577): Dannevirke, vallum illud præclarum, quod Daniæ pro munimento adversus Saxones et Germanos inserviebat, a Dano hin Mykillati c: Magnanimo, primo erectum sec. III, et tunc Kogrove nominatum.*

nogen Grav, og efter al Sandsynlighed heller ikke nogen-
sinde fra Reideaa har kunnet fyldes med Vand.

5. Om Kurgraven mod Vest stötte sig til Borgen Kurborg paa samme Maade, som den imod Öst stötte sig til Noret og til et Castel i nogen Afstand derfra, er vanskeligt at sige. Outzen o. fl. mene, at Kurborg hörte med til Dannevirkes Befæstningsværker, hvorimod Worsaae synes at antage, at Borgen sluttede sig til Kurvirke. Hvad der taler for det Förste, er vel nærmest Beliggenheden, thi Borgen, der senere forvandlede til et Schæferi, har ligget omtrent ved Enden af Valdemarsmuren, vest for Dannevirke og umiddelbart stödende op til dette. Dog betyder dette mindre, naar man betænker, at Dannevirke er yngre end Kurvirke, saa Borgen meget godt kan have existeret tidligere, ja maaskee været en medvirkende Aarsag til, at Dannevirke anlagdes i den Retning og derfra böiede af imod Hollingsted. Fremdeles maa det bemærkes, at Borgen har ligget omtrent lige i Flugt med Kurvirke og kun var skilt fra dettes vestre Ende ved et nogle hundrede Alen langt Engströg, der formodentlig i gamle Dage har været lutter Sumpe og Kjær. Dertil kommer endnu, at Dannevirke i og for sig netop her har været stærkt nok, tilmed da der ingen Port fandtes i Nærheden; det senere Vester-Kalegal, hvor man snarere skulde vente en Borg, laa langt höiere imod Nord. Hvis Borgen Kurborg altsaa hörte til Kurvirke, hvilket jeg, alt overveiet, næsten troer, saa er den vistnok bleven anlagt af Götrik. Da Dannevirke senere byggedes, gjordes Kurborg overflödig, hvorfor det forfaldt og blev benyttet til andet Brug¹. I det Hele taget tabte Kurvirke sin Betydning efter

¹ En forunderlig Etymologi af Ordet „Kurborg“ findes i Anm. p. 566 hos Noodt, Beitr. II Bd., nemlig af det danske Kurv (— Kurv — Kurr — Kuhrborg —), fordi Borgen paa Grund af sin Ubetydelighed blev ringeagtet og derfor fik dette „verächtliche Name Kurrborg“.

at Dannevirke var blevet opført, og det er vist ikke blevet udbedret i en senere Tid, det skulde da være af Thyra Dannebød, for at det kunde afgive et midlertidigt Værn imod Fjenden, för Dannevirke reiste sig.

6. Hvordan U. Petersen († 1735) fandt Kurgraven for rigelig hundrede Aar siden, sees af følgende Sted i hans Manuscript: „Kohgravens egentlige Værk”, hedder det, „maa isærdeleshed roses for sin lige Linie, ikke saa meget paa Grund af den særlige Resistents; Ordet Grav, fossa, viser tilstrækkeligt, at det er en paa Heden, i slet, sandet Jord opkastet ligefrem Grav, der nutildags neppe kan sammenlignes med en tör Löbegrav eller Approche. Den af denne Grav opkastede Jord er fordeelt paa begge Sider, saaledes at den nordre Side, imod Dannevirke, har lidt mere Brystværn, end den söndre, imod den aabne Hede¹. Gravens överste Brede overstiger ikke 20 Fod; Dybden er paa nogle Steder 10, paa andre 12 Fod², saaledes at en Rytter til Hest neppe kan dækkes i den. Gangen i Graven er ikke bredere, end en sædvanlig Fodsti, saa at der ikkun kan gaae og ride een eneste Person ad Gangen i den. Jo længere den imidlertid imod Öst, henimod Selkerlund, stiger opad, desto bredere bliver Gangen, saa endelig tvende Personer kunne gaae Side om Side³.”

Denne Beskrivelse, der iövrigt er yderst mangelfuld og tarvelig³, passer ikke i vore Dage, skjönt Heden, der först

¹ I vore Dage er det söndre Brystværn dog kun saare ubetydeligt i Sammenligning med det nordre.

² U. Petersen mener her den lodrette Höide eller Dybde, ikke Skraaplanens Dybde.

³ Dankwerth udtrykker sig endnu kortere (jfr. Dankw. p. 113). „Vor diesem grossen Walle,” hedder det, „nach dem Süden oder Mittage, ist ein kleiner Vorwall gewesen von Selk-See oder Selk-Nör an mit einer Spitze biss unter Korborg an Krumbwall stossend, und lang 2160 Ruthen, wovor ein Graben, so der Kohgraben heisset,

i de senere Aar er bleven opdyrket, vistnok har bidraget meget til, at Kurvirke, uden speciel Freden, Udbedring og Tilsyn, er blevet sig selv mere ligt, end Dannevirke.

Af det Følgende, der er Resultatet af mine gjentagne Undersøgelser af og Vandringer paa Kurvirke, vil man see, hvordan det seer ud den Dag idag.

7. Kurgraven eller Kurvirke begynder, som ovenfor bemærket, næsten umiddelbart ved den sydvestlige Ende af Selk-Nor, og ikke, som nogle mene, der aabenbart ikke selv tilbørligt have undersøgt Virket, i flere hundrede Alens eller vel endog Favnes Afstand fra samme¹. — Fra Sivene ved Noret — altsaa omtrent fra den sædvanlige Vandstand — er der kun 30 Skridt² til Virkets Begyndelse, og selv denne ubetydelige Strækning kan efter mit Skjøn ikke have været udjævnet saa meget længe, da Jordsmonnet her endnu ikke har antaget samme Udseende som paa selve den hosliggende Mark. Hvad der har afstedkommet hin falske Anskuelse, er maaskee Virkets Udseende paa de første 318 Skridt; thi ved første Öiekast, især lidt i Afstand, troer man kun at have et almindeligt Dige og Hegn for sig, tilmed da Virket i den nævnte Udstrækning ikke er forsynet med nogen Grav, og Bönderne have benyttet Volden som et fortrinligt Markskjel og sat et Grönsværdige op til den. Dertil kommer, at Volden her er bevoxet med Tjørnekrat og Örnebregner. Man kan imidlertid ved at trænge sig igjennem Buskene med

dann der Wall ist jetzo mehrentheils geschlichtet, nur dass die Spurzeichen annoch vorhanden."

¹ Selv paa det iøvrigt fortrinlige Kort over Slesvig af Generalstaben mangler der et Stykke af Kurvirkes Vester-Ende. Ogsaa paa det Kort fra 1757, der ledsager Danske Atlas t. VII, mangler der en Strækning, men af Bemærkningen: „dette Stykke feiler nu" fremgaaer dog, at man har forudsat dets tidligere Tilværelse.

² Jeg har maalt Virket skridtviis; 5 Skridt = 6 Alen.

2*

stor Lethed skjelne det Gamle fra det Nye, 3: Virket fra Diget. Selve Volden er paa dette Stykke overalt 10 til 12 Fod bred og 4 til 6 Fod høi. Ved (Vester-) Enden af denne Strækning sees omtrent 50 Skridt imod Nord et Par aflange, halvmaaneagtige Grave, hvis Ender vende imod hinanden, men ikke naae sammen; de have en Dybde af 10 til 20 Fod og en lignende Brede oventil. Disse Grave, der saa vidt jeg veed, ikke tidligere ere omtalte, strække sig fra Nord-Vest imod Nord-Ost (seet fra Kurvirke). Efter alt Skjøn har der imellem dem engang i Oldtiden, formodentlig paa Götriks Tid, staaet et Castel til yderligere Beskyttelse for Virket. Det kan imidlertid ikke have været det Vagttaarn, som Schröder omtaler i sin Beskrivelse af Byen Slesvig, p. 384, hvor det hedder: „Nord for Kurgraven og ikke langt fra Selk-Nor findes en temmelig betydelig Høi, paa hvilken der i de ældste Tider skal have staaet et Vagttaarn; i Omkredsen omkring Høien seer man endnu mange Gravhøie, iblandt andre ogsaa Kong Sigurds” . . . thi det ovenfor betegnede Sted ligger ikke paa nogen betydelig Høi, men er en Skraaning, der ikke er omgivet af Gravhøie. Den Høi, Schröder mener, ligger flere hundrede Skridt længere imod Vest; dens hele Udseende ovenpaa lader ganske rigtigt formode, at der har staaet et Vagttaarn paa den; muligt altsaa, at der i Oldtiden har existeret tvende, ja flere Casteller eller Vagttaarne i Nærheden af Kurgraven ved Selk.

Ved Enden af det beskrevne Stykke er Virket gennembrudt i en Længde af 40 Skridt, især af en Kjørevei (den gamle Landevei imellem Slesvig og Ekernefælde), men fortsættes paa den anden Side af Veien først i en Strækning af 220 Skridt. Jordvolden hæver sig her kun 3—5 Fod over den imod Nord liggende Mark, men er 6—8 Fod bred; den nordlige Skraaplan¹ er 12—16 Fod dyb, den sydlige lidt mindre; Gangen er 3—4 Fod bred. Paa de første

¹ Skraaplanen divergerer fra Voldens Kam under en Vinkel af omtrent 135 Grader.

110 Skridt er hele Virket bevoxet med et frodigt Egekrat; paa den øvrige Strækning er den søndre, mindre steile Skraa-plan, saavel som Graven bragt under Ploven. — En Vei (den gamle Landevei imellem Slesvig og Rendsborg) afbryder Virket igjen, men kun i en Længde af 28 Skridt. — Det næste, 56 Skridt lange Stykke er afrundet og tager sig ud som tvende langstrakte, brede Bølger; Virket er overalt bragt under Ploven, men dog let kjendeligt baade som Grav og som Vold. Det følgende Stykke, der er 104 Skridt langt og sammenhængende med det foregaaende, har megen Lighed med den første Deel af den forhen beskrevne, 220 Skridt lange Strækning. Jordvolden hæver sig først 6 Fod (— dog ikke steilt —) over Marken imod Nord, senere kun 3 Fod; dens Brede udgjør omtrent 6 Fod; den nordlige Skraaplan er 18—12 Fod, den sydlige 12—9 Fod dyb; Gangen i Graven er kun 1—2 Fod bred; hele Virket er paa denne Strækning bevoxet med Örnebregner og et tæt, særdeles smukt Egekrat. I det Hele taget maa jeg, hvad Kurvirkes Udseende angaaer, bemærke, at Öster-Enden, især ved Selk, er den smukkeste, dels fordi man her overalt støder paa større eller mindre Bakker, paa frodige Enge og vel indhegnede Marker, samt malerisk beliggende Bøndergaarde, dels paa Grund af den afvejlende Vegetation, der imod Vest afløses af lutter Lyng.

En Markvei paa 12 Skridts Brede gjennembryder Volden igjen og fører os til en 220 Skridt lang Strækning, der ligeledes er kjendelig paa et særdeles smukt Egekrat, der har bemestret sig hele Virket, men dog paa flere Steder er lidt aabent. Jordvolden imod Nord høiner sig 6 Fod og har en Brede af mindst 8 Fod; den nordlige Skraaplan er 12 til 14 Fod dyb, selve Graven er 2—3 Fod bred, den sydlige Skraaplan 6—8 Fod dyb; Jordvolden imod Syd, der er 2 Fod bred, hæver sig her for første Gang, rigtignok kun 1—2 Fod over Jordoverfladen. — Det næstfølgende, umiddelbart med det foregaaende sammenhængende, 700 Skridt lange

Stykke har omtrent samme Høide og Udseende som hint, med Undtagelse af at Jordvolden imod Syd i det Høieste er 1 Fod bred, og at Egekrattet hører op; hist og her, navnlig paa den nordre Jordvold sees lidt Tjörn og et Par Gjærder. Paa noget nær har det egentlige Virke altsaa paa de sidste 1024 Skridt de samme Dimensioner, skjönt ikke det samme Udseende.

Efter at en Markvei atter afbryder Volden (paa 16 Skridts Længde), kommer man til et eiendommeligt, men smukt og overalt med Lyngplanter bevoxet Stykke, der har en Længde af 490 Skridt. Denne Strækning, der stöder op til Rendsborg-Chausseen, udmærker sig derved, at Virket gaaer snorlige og overalt høiner sig jevnt op imod Ryggen fra begge Sider, saa det ligner en Bue. Vel er Kurgraven i det Hele taget bekjendt for og mærkelig ved sin lige Retning, men det er sjelden at træffe paa et saa regelmæssigt og fritliggende Stykke som dette; thi paa de fleste andre Steder stöder man snart paa en Steendysse, et Vandløb, et lille Kjør, et Gærde, en nedtrillet Jordklump eller et Dige, snart maa man, navnlig imod Öst, möisommelig arbeide sig igjennem tætgroet Ege- og Tjörnekrat. Derimod er det nævnte Stykke mindre vigtigt som Virke: Voldens, eller rettere sagt den buede Rygs Brede udgjör overalt 12 Skridt, men er i Midten i det Høieste 4—5 Fod hævet over Jordoverfladen. Graven og den söndre Skraaplan er paa hele Stykket bragt under Ploven, men dog kjendelig.

Ved Enden af dette Stykke afbrydes Kurvirke i en Længde af 100 Skridt, dels af en Sandgrav, dels af Rendsborg-Chausseen. Imellem denne og Sidebanen fra Slesvig til Klosterkro sees Virket atter i en Længde af 246 Skridt. Dette Stykke er meget ujevnt og overalt bevoxet med Lyngplanter. Volden imod Nord, hvorpaa der staaer et Dige, hæver sig 6—8 Fod jevnt over Jordoverfladen og er 4—6 Fod bred; den forresten meget ujevne nordlige Skraaplan er 12—16 Fod dyb, den sydlige 6—8 Fod;

Graven selv tager sig ud som en i uendelig mange Smaabugter løbende Fodsti. Den omtalte Sidebane, saavel som Jernbanen til Flensborg har bevirket, at Kurgraven atter her er udjevnet, dog kun paa 100 Skridts Længde; imellem begge Banerne sees et lille Stykke Vold med tilsvarende Grav paa et Par Skridts Længde, der ved sit næsten vilde Udseende tager sig underligt ud imellem de tvende, efter Konstens Regler anlagte, jevne, snorlige og regelrette Baner.

Kurgravens store Forskjellighed paa den hidtil beskrevne Strækning fra Chausseen imod Öst til Selk-Nor, navnlig med Hensyn til dens større eller mindre Udjevning og Opdyrkning, dens Beplantning, dens Forfald og dens Tilsætning af Diger, — en Forskjellighed, der er saa meget mere iöinefaldende, som Gravens övrige, større Deel imod Vest har et mere eensformet Præg —, kan næsten overalt iagttages lod- eller markviis d. e. ved hver enkelt Mark har Virket et forskjelligt Udseende, og da Graven i det Hele taget afgiver Grændsen imellem Krop- og Ahrensherred og de tilstødende Marker imod Nord og Syd altsaa tilhøre forskjellige Grundeiere, saa er det meget sjelden, at den nordre Skraaplan og Vold har samme Physiognomi som den söndre. Ogsaa maa vel de tilstødende Grundeieres forskjellige Vindesyge eller Pietet imod Fortidens Værker tages i Betragtning.

Vest for Flensborghanen fortsættes Virket först i en Strækning af 334 Skridt og har her omtrent samme Störrelse og Physiognomi, som Stykket imellem Rendsborg-Chausseen og Slesvig-Sidebane, kun er det mere ujevnt og hist og her mere forfaldent, hvilket især gjælder om Skraaplanen imod Syd. Paa de fölgende 42 Skridt er baade Graven og Volden bragt under Ploven, men dog kjendelige. Ved Enden heraf findes en 28 Skridt bred Markvei. Den næste, 335 Skridt lange Strækning, er aldeles forsvunden, og man skulde ikke ane, at der her havde existeret noget Virke, dersom ikke först et Dige og ved Enden af samme en Gröft gik lige i Flugt med Virket og förte os til dets Fortsættelse; dog er

der af det næste, 126 Skridt lange Stykke heller ikke Syn-derligt tilbage; kun en ubetydelig Vold og Skraaplan imod Syd har holdt sig, hvorimod Volden og Skraaplanen imod Nord har maattet vige for et Dige, der imidlertid her, som overalt vest for Jernbanen, kun hist og her har en Pilebusk eller et Par vantrevne Tjørneplanter til Prydelse. Den næste Strækning, der er 600 Skridt lang, er betydeligere. Volden høiner sig jevnt et Par Fod fra Marken og har en Skraaplan af 12—14 Fods Dybde; Gangen i Graven er som en sædvanlig Fodsti; den sydlige Skraaplan, der paa et kort Stykke er bragt under Ploven, er 8 Fod dyb, men iøvrigt steilere end den nordlige. Paa det næste, umiddelbart med det foregaaende sammenhængende, 335 Skridt lange Stykke, udmærker Virket sig ved sin betydelige Brede; thi fra den ene Mark til den anden maaler det 20 Skridt; denne Brede er fordeelt saaledes: fra Marken imod Nord høiner Volden sig jevnt op til Diget rigelig 5 Fod; selve Volden (Diget iberegnet) er 6 Fod bred; den nordlige Skraaplan (— ikke fra Diget; thi dette staaer paa Midten af Volden —) er 16 Fod dyb; Gangen i Graven er 2—3 Fod bred; den sydlige Skraaplan, der ogsaa her er langt steilere end den nordlige, er 10 Fod dyb, men bragt under Ploven imod Vest paa 44 Skridts Længde. Det næste, med dette sammenhængende Stykke, der er 146 Skridt langt og betydeligt mindre, ligesom dets sydlige Skraaplan overalt er bragt under Ploven, vilde i og for sig ikke have noget Mærkeligt ved sig, dersom det ikke stødte op til den forhenværende Vigles-Port eller den Aabning, hvorigjennem den gamle Adelvei fører, og derved lod formode, at det i gamle Dage vistnok har været ligesaa betydeligt, som Strækningen paa den anden Side Veien. Selve Aabningen er 34 Skridt bred; Veien er endnu meget i Brug, især af Oxedrivere og Hesteprangere fra Jylland. Den største og, qua Virke, tillige den interessanteste og mest imponerende Deel af Kurvirke strækker sig vest for Vigles-Porten i en Strækning af 2100 Skridt i

snorlige Retning ned imod Byen Kurborg. See Profil: „Kur-graven ved Viglesporten” paa den første Planche med Profiler. Her seer man ret, hvor betydeligt Virket maa have været i Oldtiden: fra Marken imod Nord høiner Volden sig omtrent 12 Fod; selve Kammen er 6—10 Fod bred; den nordlige Skraaplan er 20 Fod, den sydlige, steilere 8—10 Fod dyb. Hvad der især forhøier denne Stræknings storartede Udseende er vel ogsaa den Omstændighed, at Virket ligger aldeles frit, med en Hedestrækning næsten overalt paa begge Siderne; Diget eller Markskjellet staaer paa den søndre Vold. Om Kurvirke i Oldtiden overalt har haft en tilsvarende Høide og Styrke, eller om det her har været størst, fordi et Angreb i Nærheden af den eneste Aabning snarest var at befrygte, kan man ikke vide; iøvrigt har selv dette Stykke vistnok været endnu større i gamle Dage, da det neppe kan antages, at Volden altid har skraaet saa langt ud imod Marken. Paa enkelte Steder have Bønderne bortkjört en Deel af Kammen og benyttet Jorden til de magre Marker; men disse Skaar ere saa ubetydelige, at man knapt lægger Mærke til dem. Forresten gennemskæres Volden ogsaa af et Par Markveie. Næsten i umiddelbar Nærhed findes mange Gravhøie: et Par imod Syd, imod Nord derimod syv, af hvilke de to, der kaldes „Tvebjergene” og hvoraf den ene ifølge Sagnet skal gemme Kong Dans jordiske Levninger, stöde umiddelbart sammen. Efter de omboende Bünders Udsagn, skal der for ikke ret mange Aar siden have existeret mange flere Gravhøie i samme Egn, saa man bestyrkes i den Formodning, at de Marker, der ligge imellem Kur- og Dannevirke, i gamle Dage have været en almindelig Begravelsesplads for faldne Krigere.¹

En til Friedrichsheide förende Kjörevei paa 28 Skridts Brede og et aldeles under Ploven bragt Stykke paa 72 Skridt,

¹ Ogsaa Gravhöiene i Nærheden af Selk og Vedelspang ligge paa den nævnte Landstrækning, ligesom de beröimte tre Runestene ere bleve fundne her.

fører os til en 153 Skridt lang Strækning, der omtrent har samme Dimensioner og Udseende, som den ovenfor beskrevne Hoveddeel. Ved Enden heraf er Virket atter udjævnet og benyttet til Haveland i en Strækning af 100 Skridt, ligesom Veien fra Kurborg (eller rettere sagt fra Vesterkalegat igjennem Kurborg; — Byens første Huse ligge her til Høire for Kurgraven) til Reide har bevirket en Afbrydelse paa 30 Skridt.

Kurvirkes nuværende sidste Deel, der paa den anden Side Veien har en Længde af 400 Skridt, har et meget ujevnt og uordentligt Udseende. Et Dige er sat langs ad Kammen; den nordlige Skraaplan, der tildeels har holdt sig temmelig godt, er omtrent 12 Fod dyb, men ikke ret steil; den sydlige Skraaplan, saavelsof Graven er bragt under Ploven. At Kurvirke imidlertid for ikke ret mange Aar siden har strakt sig omtrent 300 Skridt længere imod Vest, stadfæstes ikke blot af de Omboende, men sees ogsaa paa Jordsmonnet. Dog er det uden for al Tvivl, at der paa de 900 Skridt imellem dette udjævnede Stykke og Schæferiet eller den gamle Borg „Kurborg” aldrig har staaet noget Virke; thi det er med Nød og neppe at man i vor Tid kan passere denne Strækning paa Grund af det overalt fra Engbunden frempihlende Vand. En Mængde Grøfter og Grave, der staae i Forbindelse med Reideaens Arme og altid staae fulde af Vand, tyde paa, at hele Strækningen i Oldtiden har bestaaet af Sumpe og Kjær. Samme Anskuelse yttres ogsaa Ulr. Petersen (see Noodts Beitr. II Bd. p. 564): „Ob nun zwar dieser Kohgraben viel kürzer ist als der grosse Wall Dänenwerk, und noch auf eine gute Länge vor Kuhrburg aufgehört, so hat er doch auch dazumal nicht weiter ausgedehnet werden können, weil von Alters das Wasser aus dem Threen und der Eyder hinter Gross- und Kleinem Reide bis an Kuhrburg landwärts eingetreten . . .” Heller ikke lader det sig bevise, at Kurvirke nogensinde har været

længere, end i vore Dage¹; ja det er ikke engang sandsynligt, efterdi Trenens sumpede Omegn maa have staaet i Forbindelse med Reideaaen og dens Arme. Dertil kommer, at Dannevirkes sidste Deel, den saakaldte Krumvold, i saa Tilfælde ikke vilde have strakt sig i en buet Linie over imod Hollingsted, men staaet i Forbindelse med Kurvirkes Fortsættelse; men af slig Fortsættelse sees ikke mindste Spor, ligesom det heller ikke kan antages, at Kurvirke imod Vest skulde være vegen af fra sin lige Linie og have strakt sig over imod Hollingsted netop der, hvor Krumvolden senere reiste sig.

Den Udstrækning, som Kurvirke beviisligt har haft, udgjør altsaa 7843 Skridt eller kun 9411 Alen d. e. rigelig $\frac{3}{4}$ Miil (s. ogsaa Generalstabens Kort over Slesvig); det er derfor ubegribeligt, hvorledes Schröder (jfr hans Topographie) endnu kun for rigelig 20 Aar siden og Outzen et Decennium tidligere, have kunnet angive dets Længde til omtrent det Dobbelte: halvanden Miil. Man kan kun forklare sig denne Vildfarelse ved at antage, at de blindthen have adopteret Dankwerths Angivelse, eller troet paa Virkets Fortsættelse heelt over til Trenen; men en saadan Fortsættelse er imaginær; Troen paa den hidrører formodentlig for en Deel fra Almuen, der gjerne gjør Alting større, end det i Virkeligheden er; saaledes fortalte en Bondekone i

¹ At Dankwerth (baade i sin Beskrivelse og paa Kortet) lader Kurgraven strække sig heelt over til Dannevirke, er ikke saa forunderligt, men tvertimod ganske naturligt, da han satte Kurvirke i Forbindelse med Dannevirke og betragtede begge som eet Værk. Det er jo heller ikke første Gang, at han har afsat en Vold, der aldrig har existeret, hvorimod han har udeladt andre, der burde været tagne med. — Commandant Wolf, der kun rigelig 40 Aar senere beskrev Kurgraven m. m., omtaler ikke, at denne strakte sig heelt over til Dannevirke; hans Ord, at den ender „an der Ecke bei Korborg“ kunne kun forstaaes om Byen og ikke om Schæferiet Kurborg.

Kurborg mig i 1859 for ganske vist, at „de Kohgraaf” i gamle Dage strakte sig over Trenen heelt ned til Frederiksstad! Maaskee ogsaa det ligelydende Navn paa et Par Volde og en Vandledning ved Hollingsted (s. nedenfor) har afstedkommet slig Vildfarelse¹.

Det sammentrængte Hovedresultat af denne detaillerede Beskrivelse bliver altsaa, at Kurvirke er

aldeles udjevnet paa Grund af Vei-, Chaussée- og Jernbane-	
Anlæg.....	416 Skridt,
bragt under Ploven (snart kjendeligt, snart	
ukjendeligt)	935 —
uden Spor af Grav imod Syd; Volden	
4—5 Fod høi	318 —
den nordlige Skraaplan og Vold udslettet;	
den sydlige 5—6 Fod dyb	126 —
Graven og den sydlige Skraaplan under	
Ploven, Volden 4—5 Fod høi . . .	490 —
Graven og den sydlige Skraaplan under	
Ploven, den nordlige Skraaplan 12—	
16 Fod	510 —
Virket fuldstændigt; den nordlige Skraaplan	
12—16, den sydlige 6—8 Fod dyb	2795 —
Virket fuldstændigt; den nordlige Skraaplan	
20, den sydlige 8—10 Fod	2253 —

¹ Omtrent 100 Skridt Syd og Vest for det syd-vestligste Huus i Kurborg, findes en 1200 Skridt lang buet Jordforhøining (Buen imod Syd-Syd-Ost), der ved første Øiekast tager sig ud som en Vold. Men da den umiddelbart paa begge Sider er omgivet af en Mose og et sumpet Engstrøg (— Dele af Reideaaens Omgivelser —), saa man tidligere kun med Nød og neppe kunde komme derud, og da det ved nøiere Eftersyn viser sig, at den bestaaer af *lutter Sand*, med et ubetydeligt Lag Gruus ovenpaa, saa kan der ikke herske nogen Tvivl om, at det kun er en ligefrem *Sandbanke*, der formentlig har dannet sig, da Omgivelserne endnu vare Sø. Dette

8. Hvad Kurvirkes oprindelige Öiemed angaaer, da har Værket vistnok i saa Henseende udspillet sin Rolle, skjönt det vel lettelig lod sig gjøre til et fast Udenværk for Dannevirke. Dette være nu som det vil, saa kan man ikke andet end ønske og haabe, at der tilbørligen maa fredes om det ældgamle Kurvirke — vistnok det ældste Befæstningsværk i hele Landet —, paa det at ogsaa vore Efterkommere i de seneste Slægter med egne Öine kunne skue, hvad vore Forfædre have gjort for at værne om den huuslige Arne og det elskede Fædreland.

2. ÖSTERVOLDEN ELLER GAMMEL-DANNEVIRKE.

1. Forhen har jeg löselig omtalt SVANSÖ eller SVANSEN og i Forbigaaende gjort opmærksom paa, at der ogsaa om denne Deel af det danske Rige blev fredet ved et Befæstningsværk i Oldtiden; dette var den i Overskriften nævnte ÖSTERVOLD, der ogsaa kaldes GAMMEL-VOLDEN, ÖSTER-DANNEVIRKE, GAMMEL-DANNEVIRKE¹ eller blot DANNEVIRKE².

fremgaaer ogsaa af Sandets lagformige Udseende, hvilket især kan iagttages ved Buens Nord-Ost Ende. En ganske lignende Sandbanke sees noget længere imod Nord-Ost, nemlig umiddelbart til begge Sider af den Vei, der fører fra Kurborg til Reide, og ligeledes grændsende til Reideengene.

¹ Mærkeligt nok hedder det i Schlesw.-Holst. Provinzialberichte 1794, Heft 4, p. 64 (efter Scheel, Krigens Skueplads): „Denne Vold (s: Östervolden) maa rigtignok betragtes som en Deel af Dannevirke, men er *yngre* (!) end dette Værk.”

² Omegnens Beboere kalde den i Almindelighed „MARGRETHENWALL”, et Beviis paa den forhen omtalte Identificering af Gammel-Dannevirke og det egentlige Dannevirke. Med Undtagelse af „Kurvirke”, der af de Omboende stadigt benævnes „de Kohgraa”, kalde Bønderne alle de övrige Volde og Brancher af Volde „Margrethenwall”; spørger man f. Ex. en Bonde paa Angelsiden om Navnet paa den Vold, der findes ved Mysunde (s. nedenfor), saa faaer man

Man har i Almindelighed været tilbøielig til at antage, at Östervolden (— dette er dens sædvanlige Navn —) kun havde den Bestemmelse, at lukke for den store og frugtbare Halvö Svansö; men dette er aabenbart at tillægge denne næsten en halv Miil lange og vistnok betydelige Vold en for ringe Betydning og et for underordnet Öiemed. Ganske vist skulde Volden hindre Fjenden fra at trænge ind i Svansen, og det kunde den med Lethed, saafremt den ellers holdtes tilbørligen besat med Krigsfolk; thi den gik tvers over Landet fra Österbækken af og afskar saaledes hele Halvöen fra det dengang sandsynligviis ubeboede skovrige og bakkede Hytten-Amt og den övrige Deel af Syd-Slesvig; men ved Östervolden opnaaedes der og skulde der aabenbart opnaaes endnu langt mere; nemlig imod Öst (ligesom Kurgraven m. m. imod Vest) at hindre Fjenden fra at trænge ind i Angel og selve Danmark. Imellem Kurgraven og Sliens store Bredning var Slien bred nok¹ til uden Hjælp af Volde og Grave at holde en Fjende ude fra Angel; men fra Sliens store Bredning af og heelt op imod Slimundingen var den (og er det da endnu) paa mange Steder f. Ex. ved Mysunde, Arnæs, Cappel o. s. v. saa grundet og smal, at

strax til Svar „dat is de Margrethenwall” og samme Svar faaer man ogsaa overalt i Omegnen af Östervolden og selve Dannevirke. Denne Identificering af Öster-Dannevirke og Dannevirke, i det mindste hvad Navnet angaaer, finder uden Tvivl ogsaa Sted i Waldemari II Liber Census Daniæ (jfr. Langeb. S. R. D. t. VII p. 521 o. flg.); thi naar det under Nr. 15 hedder: Istathesysæl. .CC. marce puri preter Slæswich et monetam et danwiryk et ykærnburgh. Slæsmynnæ. .XX. marce puri”. . . men under Nr. 17: „Arældshæret. Dænæwyrki cum eydærstath et Lundæbjarghæret” . . . da gaaer det første Danwiryk aabenbart paa Östervolden, men det sidste paa det egentlige Dannevirke.

¹ Hvor den ikke var det, f. Ex. ved Pälöre eller Revsholm, har man derfor i en senere Tid ved Forskandsninger søgt at forsvare Overgangen (s. nedenfor).

det ikke vilde være nogen vanskelig Sag for en Krigshær at sætte over den og saaledes tiltrods for Kurgraven m. m. at trænge ind i Hjertet af Danmark, tilmed da der hverken paa den ene eller paa den anden Side af Slien fandtes Sumpe og Moradser, der kunde bøde paa dens Ufuldkommenhed som naturligt Værn.

2. Spørgsmaalet bliver nu, hvem der har anlagt Oster- eller Gammel-Volden? Dr C. Manicus¹, der har den Fortjeneste, for første Gang temmelig udførlig at have beskrevet Volden, antager, at den er anlagt af Anglerne for deres Udvandring til England. Han siger: „Anglerne, der efter historiske Vidnesbyrd tillige beboede Svansen, kunde her, som ogsaa Dankwerth omtaler, paa en meget let Maade isolere deres Landskab og møde deres Fjender . . .” For imidlertid at godtgjøre Rigtigheden af denne Paastand, maa det atter forudsættes, at disse „Fjender” ikke have været Jyderne eller de Danske; thi for dem kunde Anglerne umulig lukke for deres Landskab ved en Vold for Enden af Svansen, da det egentlige Angelland laa aabent fra Slien af og lige op til Flensborgfjord; det bliver i saa Tilfælde nødvendigt med Saxo at antage, at Angler og Danske vare nær beslægtede og i Venskab med hinanden levende Stammer, eller at hine (Anglerne), som Prof. Allen siger, „havde et stærkt skandinavisk Element i sig.” Dernæst at Kurgraven maa tænkes at have existeret, efterdi Sachserne eller Venderne ellers blot behøvede at drage lidt højere imod Nord, for paa den anden Side Slien, udenom Hedeby at befinde sig ved Landskabets Enemærker, uden at der her fandtes Befæstningsværker for at opholde dem. Da disse Forudsætninger efter min Anskuelse virkelig vare tilstede, og Navnet „Gammel-Vold”, „Gammel-Dannevirke” taler for en høj Alder, — i ethvert Tilfælde for en Alder, der er højere end Dannevirkes —, saa har den af Dr Manicus udtalte Anskuelse meget for

¹ Jfr Annal f. n. Oldkynd. 1838—1839, p. 378 ff.

sig; skjönt man lige saa godt kunde antage, at Volden opførtes af de tilbageblevne Angler og Danske efter Toget til England, for at hindre de vendiske og sachsiske Folkeslag i at occupere det tildeels forladte og vistnok i længere Tid kun tyndt befolkede Landskab. Een Omstændighed synes imidlertid at maate kuldkaste baade den ene og den anden Hypothese, nemlig, at det i de frankiske Annaler hedder, at det var Götrik, der fra Östersöen til Vesterhavet beskyttede sit Land ved en Vold; thi at der ved Udtrykket: *ab orientali maris sinu, quem illi Ostersalt dicunt...* menes Östersöen, sees iblandt andet af de islandske Benævnelser Aistra-, Eystra-Salt, og at ville kalde den omtrent 5 Mile lange, smalle Sli, eller det lille Selk-Nor for Östersöen, vilde være en Absurditet og Feiltagelse, vi ikke bör tilskrive den iøvrigt godt underrettede Annalist. Han kan altsaa ikke tænke paa Kurgraven alene, men har aabenbart ogsaa Östervolden for Öie. Det er imidlertid höist sandsynligt at Götrik kun har underkastet Östervolden (ligesom Kurgraven, s. ovenfor) en grundig Udbedring, da hans Krigstog stadigt holdt ham i Aande¹, og man neppe kan antage, at han vilde overlade til sine Hærførere, fra Grunden af at bygge saa vældige og vigtige Værker. At en fremmed Historieskriver, der ikke kjendte de locale Forhold her i Norden för Karls Krigstog, har antaget en storartet Udbedring for et nyt Anlæg, er i Grunden ikke saa forunderligt.

En egen Anskuelse om Östervoldens Oprindelse og Öiemed synes Jahn² at gjøre gjældende, idet han nemlig siger, at den er „et Slags Dannevirke, som i ældre Tider havde tjent til at dække Slesvig (d. e. Byen) imod Land-

¹ Da han ifölge Annalisten först begyndte paa Værket Aar 808, men han allerede siges at være bleven dræbt 810, saa vil enhver indsee det Umulige for ham i, baade at anlægge Kurgraven og Östervolden paa saa kort en Tid.

² s. Jahns Danmarks Hist. under Unionskongerne p. 64.

skabet Schwansen." Jahn antager altsaa, at Volden var anlagt imod Svansö af Byen Slesvigs Beboere eller af de Danske, istedenfor at den er anlagt til Gunst for Svansö, imod de vendiske og sachsiske Folkeslag¹. Selv om man vilde antage de saakaldte Angel-Sachsere for at henhøre til een Stamme og udgjøre eet Folk (hvilket dog sikkert er falskt) og holde dem for Jydernes og de øvrige Danskes Fjender, saa vilde disse ligesaa lidt kunne holde hine ude fra det øvrige Sönderjylland ved at afspærre Svansö, da de havde Udgang nok fra selve Angel, som de selv ved denne Vold vilde kunne isolere deres Landskab for deres Naboer imod Vest og Nord².

3. Det er forresten beklageligt, at Östervolden saa tidlig sank i Ruiner, da vi aldeles savne paalidelige Efterretninger om dens Udseende og øvrige Beskaffenhed. Om den, som Dankwerth antyder, har haft en Fæstning paa hver Side (s. nedenfor), eller som Outzen mener for hver Ende er saa meget vanskeligere at sige, som de gamle Skribenter kun i almindelige Udtryk omtale den hele Vold, og der nutildags ikke findes nogetsomhelst Spor af slige Casteller; det er imidlertid høist sandsynligt, at Götrik til yderligere Beskyttelse og Værn har ladet reise smaa Forter hist og her ved Östervolden, ligesom ved Kurgraven. Borgen Ykærnæburgh ved Ekernförde kan ikke directe have hørt til Östervoldens Befæstningsværker, da den har ligget for langt imod Öst; men da den aabenbart har haft den Bestemmelse at hindre Overgangen fra Syd over det smalle

¹ Hvor Volden har en Grav, er denne imod Syd.

² At Östervolden iøvrigt ikke kan have været Jahn synderlig bekendt, er aabenbart; thi han siger, at den strakte sig fra Selk-Nor til Vindeby-Nor, istedenfor fra en Fortsættelse af Sliens store Bredning (Österbækken), der ligger over en Miil længere imod Öst. Formodentlig har han tænkt sig Östervolden som en ligefrem Fortsættelse af Kurvirke.

Indløb til Vindeby-Nor fra selve Fjorden, og Östervolden umuligt kunde forsvares, naar denne Overgang var i Fjendens Magt, — Ykærneburgh altsaa vilde udgjort yderste venstre Flöi af en eventuel Dannevirkestilling og navnlig af Östervolden —, saa kan det vist ikke være nogen Tvivl underkastet, at Östervolden og Borgen i fjerne Tider paa en eller anden Maade have staaet i Forbindelse med hinanden. Hvad iøvrigt Ykærneburgh angaaer, da maa jeg gjøre opmærksom paa en feil Anskuelse i Danske Atlas, idet Forfatteren nemlig betragter denne Borg og den saakaldte „Burgwall“ for et og samme Befæstningsværk: „Staden (Ekernförde) selv“, hedder det tom. VII p. 722, „endskjöndt den har haft Porte, har dog aldrig været befæstet, og dens Beliggenhed, da den rundt om er omgiven med Höie, kunde heller ikke tillade det. Dog har der, paa det Sted, som endnu kaldes der Burgwall, staaet et gammelt befæstet Slot, kaldet Eckernburg, hvis Segl endnu er tilovers, lidet forskjelligt fra Byens, men med denne Omskrift: Sigill. van De. Eckerndeborg... Paa begge Höiene paa Stadens nordre og søndre Side mod Havet ere endnu tydelige Spor af gamle Skanser og Befæstninger, som maaskee i Krigstider brugtes til at bestryge Havnen.“ Samme (feilagtige) Anskuelse har ogsaa Dr. Manicus¹ gjort gjældende; han troer ikke, at Ykærneburgh har ligget paa det saakaldte Ballastbjerg, men at man „længere imod Vesten, imellem Vogelsang og Steendammen (altsaa hvor Borgvolden findes), endnu i forrige Aarhundrede skal have seet Ruiner af Voldene.“ Men „Burgwall“ ere Levninger af de Forskandsninger, som Erik af Pommern anlagde paa en lille Holm omtrent 100 Skridt vest for Ykærneburgh, for at beherske Indløbet til Noret og forsvare Overgangen desbedre. „Ykærneburgh“ var derimod anlagt paa den höie Skrænt ved Stranden tæt syd for Borreby

¹ s. hans „Om Östervoldens Retning og Beskaffenhed“ i *Annal. f. n. Oldk.* 1838—1839 p. 386.

Kirke; men da det Sted, hvor Borgen laa, er udgravet til Ballast for Skibe er ethvert Spor af den forsvundet¹.

At Östervolden ikke har været beskyttet ved nogen Grav paa hele Udstrækningen, nemlig ikke paa Strækningen imellem Dyrvad og Kokkendorf, er udenfor al Tvivl; derimod kan man med Bestemthed eftervise, at der har været en Grav foran paa den Deel af Strækningen, der ligger öst for Kokkendorf, i Nærheden af Vindeby-Nor.

4. At vi sayne paalidelige Efterretninger om Östervolden, selv fra den Tid da den endnu ikke var ödelagt men kunde benyttes til Landets Forsvar, har vistnok sin Grund dels deri, at den lidt efter lidt fordunkledes af Dannevirke, dels i dens afsides Beliggenhed. Al Færdsel og Samkvem imellem Danmark og Syden gik nemlig igjennem Dannevirke; hvad der laa til Siden for det, var ofte et terra incognita. Dertil kommer, at Östervolden sikkert aldrig i den historiske Tid, som Dannevirke, har været beleiret, indtaget, ödelagt og atter opbygget. Ikke destomindre har Volden til sin Tid haft en væsentlig Nytte og det paa en indirecte Maade. Vi kunne nemlig med temmelig Sikkerhed antage, at hverken de tydske Keisere (Ottonerne) eller den fortydskede Svend Grathe med de tydske Leiesoldater vilde have spildt saa megen Tid og opoffret saa mange Folk paa at beleire Dannevirke, dersom ikke Östervolden havde berövet dem Udsigten til, ad en langt lettere Vei imod Öst, igjennem Svansö og over Slien at trænge ind i Danmark; de have ikke engang vovet at beleire Volden, da de i saa Fald vilde have haft den danske Dannevirke-Hær i Ryggen, og i Tilfælde af at de indtog den, med god Grund kunde frygte for at blive afskaarne.

Men det er ogsaa vistnok de ovenfor nævnte Grunde,

¹ Denne Bérigtigelse af de tidligere Anskuelser om „Ykærneburgh“ og „Burgwall“ skylder jeg Oberstlieutenant W. v. Dreyer i Ekernförde, s. ogsaa Braunius: „Theatrum urbium.“

der for en stor Deel ere Skyld i, at Östervolden kun holdtes svagt besat og sjelden eller aldrig udbedredes, saa den snart forfaldt. Dertil kommer, at de tilgrændsende Bünders og Grundeieres Havesyge lod dem forglemme Pieteten imod Forfædrenes Befæstningsværker. Følgen blev, at Ploven i vore Dage tildeels gaaer hen over den Jord, hvor Gammel-Dannevirke fordum freidigt kunde byde Fjenden Spidsen.¹

5. Det turde maaskee her være Stedet til at kaste et almindeligt Blik paa den Egn, hvor Östervolden er anlagt; thi man tør vistnok uden Overdrivelse paastaae, at kun faa Egne i vort Fædreland ere saa rige paa antiquariske Minder, som Egnen imellem Slien (ved Bredningen) og Vindeby-Nor². Foruden Östervolden og de Brancher af Volde, der

¹ Naar Dr. Manicus mener, at Östervoldens Forfald daterer sig fra den Tid i den tidligere Middelalder, da man forandrede Krigssystemet og istedenfor de gamle Befæstningsværker anlagde Borge og Smaafæstninger, — da kan dette kun have været een af de medvirkende Factorer til Voldens Ödelæggelse, thi foruden at man netop i den tidligere Middelalder, f. Ex. paa Valdemar I's og Margrethe Springhests Tid udbedrede de gamle og opførte nye Befæstningsværker af samme Slags (selv Margrethe den Store og Erik af Pommern have anlagt lignende, om end mindre Volde), saa troer jeg, at Öiemedet med hine Borge og Smaafæstninger ingenlunde var at overflødiggjøre de gamle Værker, men for i dem (Borgene) at have faste Punkter rundt omkring i Landet, især i Nærheden af de oprørske gottorpske Hertuger, og hvor man tillige kunde drage i Vinterquarteer med Hæren og saaledes hele Tiden holde et vaægent Öie med Fjenden. Man kunde snarere sige, at de forandrede fjendtlige Forhold vare medvirkende til de gamle Befæstningsværkers Forfald; thi Oldtidens Volde og Grave vare rettede imod fremmede Fjender, medens Borgene skulde tjene som Værn imod Landets egne Under-saatter.

² Denne kun en Miil lange Strækning er ogsaa i anden Henseende ret mærkelig, nemlig ved de mange Bynavne paa Endelsen „by”, f. Ex. Gyby, Flækkeby; Göteby, Österby, Vindeby.

ligge vest, syd og nord for samme, findes her en stor Mængde Gravhøie og Steensætninger (nogle endog paa et Par hundrede Alens Længde), deels i Grupper, deels spredte ad, saa man med Dr. Manicus meget betegnende kan kalde den omtalte Egn en „oldnordisk Kirkegaard”. Uagtet de fleste Gravhøie vel nu ere raserede og bragte under Ploven, vil man dog paa et Areal af ca. $\frac{1}{2}$ □ Miil maaskee kunne tælle henved hundrede, der deels ere urørte, deels undersøgte eller halvveis raserede. Udbyttet af Oldsager har dog forholdsviis kun været ringe; saa vidt jeg veed, har man kun fundet Gravurner og Bronzesager, der ikke sjelden ogsaa findes ved Plöining paa Markerne. Det lader sig vist neppe betvivle, at disse mangfoldige Begravelsessteder jo ere tause Vidner, der efter saa mange Aarhundreders Forløb endnu tale til os om de Kampe, der her have fundet Sted imellem Anglerne, Venderne og Sachserne, men som, ligesom Tiden for Anlæggelsen af selve Befæstningsværkerne, ere forglemte af Historien. Og see vi hen til Egnens naturlige Beskaffenhed, da vil man strax erkjende, at denne i høi Grad maa have begunstiget slige Grændsekampe og maaskee bedre egnet sig til Opførelsen af Befæstningsværker end Egnen imellem Trenen og Haddeby-Nor; thi hvad der nu er Engbund, Kjær eller Moser, har i Oldtiden sikkert været enten ufremkommelige Sumpe og Moradser eller Süer, ligesom det vel kan antages, at Aalöbene have haft langt større Dimensioner i Oldtiden, end de vise nu, og at navnlig Österbækken, der fra Sliens store Bredning af trækker sig først i en mere sydlig, senere i en øst-syd-östlig og syd-östlig Retning, uden Tvivl bör betragtes som en Arm af Slien, der efter Ingeniøernes Dom maa have været seilbar for mindre, fladbundede Skibe og Knorer til henimod Dyrvad, maaskee endnu længere. Paa den Strækning af Österbækken, hvor, som vi senere skulle faae at see, Östervolden ikke har naaet hen, nemlig imellem Slien og Dyrvad, er Bassinet flere hundrede Alen bredt og ligner ved Høi-

vande eller i Regntid et stort Vandbelte¹; paa den største Deel af denne Strækning ere Skrænterne desuden saa høie og steile, at de i Forening med Bassinets Brede lettelig have kunnet bøde paa Mangelen af en kunstig Befæstning. Fra Dyrvad til den østlige Udkant af Kokkendorf har Östervolden overalt kunnet støtte sig til den faa hundrede Alen syd foran Volden løbende Österbæk, samt til et Engstrøg, der strækker sig langs med Bækken, og som i Oldtiden sikkert har været Mose eller Sö, og paa mange Steder endnu i vore Dage neppe kan passeres, da det, ligesom en Deel af Reide-Egnen, danner en fuldstændig Hængemose. Stillingen eller Volden imellem Kokkendorf og Noret har vel ikke kunnet støtte sig til Österbækken, men dog til adskillige Mosestrækninger, der nord og vest for Westerthal strække sig fra Noret til henimod Österbækken, og til en fra et Engstrøg (— som ogsaa sikkert tidligere har været en lille Sö —) øst for Kokkendorf til Noret i mange Bugtninger løbende og af temmelig høie Skrænter og Bakker omgivet af Bæk. Dertil kommer, at selve Volden paa denne sidste (østlige) Strækning ikke alene efter dens nuværende Levninger at dømme maa have været meget stærk, men at den ogsaa paa en Deel af samme har været forsynet med en Grav foran (imod Syd), der fra det omtalte Engstrøg (— tidligere Sö? —) har kunnet fyldes med Vand.

6. Det Sted hos Hvitfeldt (tom. I p. 224), hvor han i Erik Plovpenning's Historie nævner Gammel-Dannevirke, lader det aldeles ubestemt, om Volden dengang kunde betragtes som et Forsvarsværn; det hedder blot, at Kongen (fra Slesvig eller Angel) lod sine Folk skibe over ved Gammel Dannevirke om Aftenen, for næste Dag i Forening med

¹ I sidste Krig var Bækkens Bassin fuldstændigt sat under Vand. Det samme var Tilfældet med Treneflodens og Reideaaens nærmeste Omgivelser.

Henrik Meldorp (Æmelthorp) fra tvende Sider at angribe den holsteenske (tydske) Hær, der, vel at mærke, stod ved Rendsborg. Selve Ordene hos Hvitfeldt lyde saaledes: „Men den tid Rendsborg vaar belagt Aar 1250 aff Greffve Johan, og Greffve Geert, med Bispen aff Bremen, og den aff Paderborn, som vaare komne at belegge Rendsborg, skal K. Erich om Aftenen tilforne, gjort it Anslag med Henrich Meldorp, at hand skulde paa en side anfalde det Holstiske Leyr, hand vilde selff med it andet tal Folck, lade falde dennem an paa den anden side, oc om Aftenen lade Skibe hans Folck ofuer ved gamle Dannevirke: dette skal være stillet udi verck, som oplagt bleff, dog skal Konning Erich med it ringe Følge, siden hand haaffde sendt det andet Folck fra sig, ofuer til (gamle) Dannevirke, bleffuet til Slesvig om Natten . . .” Da Hvitfeldt imidlertid nævner Gammel-Dannevirke uden nogensomhelst Commentar, maa baade Navnet og Volden paa hans Tid have været bekjendt¹. Iøvrigt maa Östervolden endnu i det femtende Aarhundrede have haft militair Vigtighed; hos Jahn (Danmarks Historie under Unionskongerne) hedder det nemlig p. 64: „herfra (d. e. fra Mysunde) „gik Circumvallationslinien langs med den saakaldte Osterwall . . .” Dog har den vel neppe svaret til sit oprindelige Öiemed længere, hvilket synes at fremgaae deraf, at det uden Tvivl var Margrethe den Store eller Erik af Pommern, der paa den modsatte (nordlige) Side af Slien ved Mysunde lod opkaste en Vold for at forhindre Fjenden fra, over det smalle Sund her at trænge ind i Landet². — Dankwerth (Neue Landesbeschreibung p. 113)

¹ At det virkelige Dannevirke ikke kan være meent, er aabenbart; thi for at komme til det fra Slesvig behövede Folkene ikke at skibes over Slien; selv om nemlig den store Gottorp-Dæmning ikke var til dengang, hvad der vel er muligt, saa existerede foruden den mindre, endnu en Dæmning over Slien ved den nuværende Maageö.

² Maaskee dog ogsaa Österbækken imellem Dyrvad og Slien

beskriver Östervolden saaledes: „Nach dem Osten von Schlesswich ist nicht allein Angeln, sondern auch Schwantzen, so in alten Zeiten zu Angeln auch gerechnet, zum wenigsten von den Angeln auch besessen worden, durch einen Wall verwahret oder befästigt gewesen. Es gibt es auch die Lage der Länder, dass der enge Strich von dem grossen Noer biss an Eckernförde besser zu defendiren, als der lange Schleystrohm, so etlicher Ohrten als bei Missunde, Nabelsundt etc. ziemlich schmahl, hat demnach dieser Osterwall oder Osterdänenwerk seinen Anfang genommen, nachdem die zwei grosse oder breite Nöre (das ist Meere) bei Schlesswich aufhören, von einem Ecke des grossen Nöres biss an das Eckerenförder Nör, und ist demnach dieses Stück lang gewesen 2120 Ruhten, das ist etwas über eine teutsche Meil weges, ist auch an jedweder Seiten mit einer Vestung verwahret gewesen, von allem dem ist nur etwas übrig bey Schnapmühl und Kochendörp”. — Neppe halvtredsindstyve Aar senere siger Command. Wolf: „man sieht noch deutlich die Spur hievon, doch nicht so gross und vollkommen, als beim Dannewerk”. — I Danske Atlas (7de Deel p. 714) hedder det: „Her findes og endnu store og anseelige Rudera af den beröimte Muur (!) Dannevirkes östlige Deel, kaldet Osterwall. Den begynder ved Söen, ikke langt fra Fleckebuy, gaaer forbi Holmer Mölle (!), Dürwade, Kochendorff og Schnaap Mölle indtil Windebyer Noer i en lige (!) Linie. Den er opført af Jord, temmelig høy og 2120 Roder lang”. — I Ulr. Petersens Manuscript hedder det, „dass nur noch hin und wieder einige Linien als Rudera und Spurzeichen von dem Osterwalle zu sehen sind”. — Efter at Outzen (Alterth. p. 137 ff.) har beskrevet Östervolden i Lighed med Dankwerth og Danske Atlas, tilføier han: „Ein ansehnliches, doch nur kurzes Stück

dengang var lettere at komme over, saa en Vold ved Mysunde maatte være af Vigtighed, selv om Östervolden havde været stærk nok.

erinner ich mich noch um eben die Zeit, als der Dän. Atl. (7ter Th.) herauskam, bei Kochendorf gesehen zu haben. Jetzt habe ich, aller Nachforschungen ungeachtet (weder von einigen Ueberbleibseln, noch von alten Ueberlieferungen und Sagen) nicht das Geringste erfahren können." — Heller ikke Capt. Schröder, der dog boede i Slesvig, altsaa ikke ret langt fra Østervolden, har fundet Levninger af den; iøvrigt har han, ligesom hans Forgængere, holdt sig til Dankwerths urigtige Beskrivelse. I sin Gesch. u. Beschreib. von Schleswig siger han nemlig p. 391; „Zur Vertheidigung des Landes Schwansen diente vormals ein Wall, der wahrscheinlich mit dem Kograben zu gleicher Zeit angelegt, von dem jetzt aber keine (!) Spur mehr zu finden ist. Er ward der Osterwall, auch Oldewall genannt, und fing an der grossen Breite der Schlei bei Fleckebye an, erstreckte sich die Holmer Mühle, Dürwad, Kochendorf, und die Schnaper Mühle, in gerader (!!) Linie vorüber, eine deutsche Meile weit bis an das, westlich von Eckernförde liegende Vindebyer Noer, und schloss das Land Schwansen, welches damals zu Angeln gerechnet wurde, ganz ein." — Da Dr. Manicus i Aaret 1836 undersøgte den, fandt han imellem Kikkendorf og Dyrvad et 700 Skridt langt Stykke af Volden, der havde en Brede af 16—22 Fod og var indtil 12—15 Fod høit; — imod Vest for Dyrvad saaes et mindre Stykke (140 Skridt langt), der syntes at tage Retningen imod Flækkeby-Aa. Fra Østerbækken ved Dyrvad, forbi Holm ned til Sliens store Bredning, har der, efter Manicus' Mening, sandsynligviis aldrig existeret nogen Vold, da Aaens Bredder her ere høie og steile og saaledes afgive et naturligt Værn. Heller ikke fandt han ringeste Spor af Voldens østlige Fortsættelse (fra Kikkendorf) til Vindeby-Nor. Imod Nordost fandtes der derimod omkring Snaapsøen tvende Arme, en sydligere og en nordligere, der synes at have stødt sammen i en spids Vinkel og saaledes dannet et Delta foran Volden, i Lighed med Halvkredsvolden ved Haddeby-Nor (s. nedenfor). Det

söndre Stykke, der (ifølge Baggesen) allerede Aaret derefter (altsaa 1837) var bragt under Ploven og sporløst forsvunden, „var synligt i en Længde af 148 Skridt og havde en Brede af 18 Skridt; Höiden kunde omtrent være 6—8 Fod og begge Sider vare indfattede med store Kampesteen.” — „Den nordlige Branche havde en Længde af 400 Alen og en Brede af henved 10—14 Alen. Höiden var meget forskjellig.”

7. Efter de Undersøgelser, som jeg deals alene, deals i Forening med Oberstlieutenant W. v. Dreyer i Ekerneförde omhyggeligen har anstillet med Hensyn til Östervolden, har den aldrig strakt sig længere imod Nord-Vest, end til Österbækken (Österby-Aa), lidt nordvest for Dyrvad; — den har altsaa ikke, som Dankwerth og mange efter ham og paa hans Autoritet have antaget, strakt sig heelt ned til Sliens store Bredning forbi Holm, ligesaa lidt som dens Retning i det Hele taget kan betegnes som en lige Linie. — Österbækken, der, som ovenfor sagt, i Nærheden af Slien har været meget bred og i gamle Dage maa have været seilbar, idetmindste til Dyrvad, er desuden paa en lang Strækning her omgiven af saa höie og steile Skrænter, at en Vold, som Manicus rigtigt bemærker, vilde have været aldeles overflödig. Derimod er det meget interessant at lægge Mærke til Begyndelsen af en Slags Halvkredsvold eller en let buetformet Vold, der har strakt sig fra Hovedvoldens Begyndelse — altsaa fra selve Bækkens Bassin eller rettere sagt fra en her i Skrænten anbragt 25 Skridt bred Indskæring — i omtrent 800 Skridts Længde imod Nord-Vest (— Hovedvolden löber imod Nord-Ost —) til en anden endnu betydeligere Indskæring. At denne Vold, der fra Hovedvolden af endnu kan iagttages i en Længde af 260 Skridt, og som tager sig ud som en 10—12 Skridt bred buet Ryg, ikke bör betragtes som en Fortsættelse af selve Östervolden, forstaaer sig af sig selv. Det kan vel neppe være nogen

Tvivl underkastet, at den efter en ringere Maalestok har haft samme Bestemmelse med Hensyn til Östervolden og Stillingen her, som Halvkredsvolden ved Haddeby har for Kurvirkes og Dannevirkes Vedkommende, nemlig, at det af samme indesluttede Stykke Land skulde tjene til Oplagssted for Krigs- og Livsfornödenheder, samt til en Slags befæstet Leirplads eller til en eventuel Retraitlinie for den Deel af Östervoldens Besætning, der laa nordvest for Kokkendorf ¹, tilmed da man med mindre Fartöier har kunnet lægge ind til selve Halvkredsvolden ad de ved begge Ender af samme anbragte Indskæringer eller Landgangssteder. Hvad iövrigt disse Indskæringer i Skrænten angaaer, da kunde man rigtignok tænke sig, at de vare opstaaede derved, at man for at frembringe Eng og begrændse Aalöbet havde fört Jorden ned i selve Bækkens Bassin, men da der paa den modsatte (vestlige) Side af Aaen ikke findes slige kunstige Indskæringer, da endvidere den sydligste Indskæring netop befinder sig ved Hovedvoldens og den omtalte Halvkredsvolds Begyndelse, — og den næste betydeligt større ved den anden Ende af den sidste ², da Indskæringerne fremdeles ere meget regelmæssigt tildannede, hvilket en Borttagen af Jord i andre Öiemed neppe vilde have bevirket, og endelig da Österbækken som sagt har været seilbar saa langt — en Forbindelse med Slien fölgelig maa have været meget vigtig, — saa synes det naturligt at antage dem for at være anbragte med Hensyn til Ind- og Udslibningen ved Östervoldens nordvestlige Ende, og det har da formodentlig været her, hvor Erik Plovpenning lod sin Hær udskibe ved Gammel-Dannevirke, Aftenen för han blev dræbt. — Foruden de to

¹ Den anden Deel af Hæren maatte i paakommende Tilfælde søge ud paa Skibene i Vindeby-Nor. — Om andre Retraitelinier s. nedenfor.

² Resten af Halvkredsvolden skal endnu have været synlig for 50—60 Aar siden,

nævnte Indskæringer findes endnu en tredie længere imod Nord-Vest, hvis Størrelse og hele Udseende aldeles svarer til den første; den er formodentlig opstaaet paa en Tid, da Österbækken kun var seilbar hertil, maaskee ogsaa samtidigt med de tvende andre, saa man paa een Gang har kunnet ind- eller udskibe Folkene m. m. paa tre forskellige Steder.

Hvad nu selve Öster- eller Hovedvolden angaaer, da løber den fra Aaen eller den sydligste Indskæring af i syd-östlig Retning, forbi Dyrvad, igjennem Kokkendorf ned til Vindeby-Nor; dens specielle Udseende m. m. i Nutiden er følgende: Fra Udskibningsstedet er den udjævnet og bragt under Ploven i en Længde af 130 Skridt; naar Dr. Manicus siger om denne Strækning: „128 Skridt fra Dalen ophører saavel den gamle som den nye Vold (d. e. Diget paa den gamle Vold), pludseligen, saa at begge Marker her stöde sammen. Hvad der her i gamle Dage har været, er nu ikke mere let at bestemme” — da maa jeg antage, at han har undersøgt Volden paa en Tid, da Jordsmonnets Udseende og Beskaffenhed (maaskee paa Grund af Korn?) her ikke har været til at kjende; jeg har i saa Henseende været heldigere; thi for mig viste sig ikke alene Jordsmonnet i Flugt med den endnu imod Syd-Ost staaende Vold, ned til Udskibningsstedet paa de omtalte 128 eller 130 Skridt, i en Brede af 14—15 Skridt, ganske anderledes, end paa den övrige Mark, men jeg saae endnu tydeligt, at Marken her — skjönt Agrene, vel at mærke, gaae tværs over Stykket — ligner en, rigtignok kun lille, men dog let kjendelig buet Ryg, saa at der ikke kan være Tvivl om, at Volden jo har strakt sig lige ned til Udskibningsstedet eller til selve Aaen¹. — Fra dette under Ploven bragte Stykke strækker Volden sig 226 Skridt til en 14 Skridt bred Huulvei (Veien fra Dyrvad til Kosel). Her, som paa de fleste Steder, er der

¹ En aldrende Mand i Dyrvad fortalte mig desuden, at han godt kunde mindes, da noget af den betegnede Strækning blev udjævnet.

sat et høit Dige ovenpaa Volden (— Jorden til samme er naturligviis tagen af selve Volden —) og det er kun nede ved Foden af Diget, navnlig paa den søndre Side, at man endnu tydelig seer den, et Par Fod i Bredden og Höiden, fremspringende gamle Vold, hvis Brede overalt uden Tvivl har udgjort 14—15 Skridt. At man fra disse ubetydelige Levninger ikke kan gjætte sig til Voldens fordums Höide eller til Bredden ovenpaa, er klart; — nogen Grav imod Syd har den paa Strækningen imellem Österbækken og Kokkendorf, som allerede bemærket, sikkert aldrig haft. — Paa den næste Strækning, 377 Skridt, er Volden ligeledes forsynet med et Dige, men dens Fodstykke er lidt mere fremtrædende; det samme gjælder om det efter en Vei (Veien imellem Dyrvad og Kokkendorf) paa 8 Skridts Brede fortsatte Stykke paa 400 Skridt. Umiddelbart ved Enden heraf kommer man til den Strækning, der i vore Dage kan betragtes som Voldens Centrum imellem Dyrvad og Kokkendorf, og som i en Længde af 128 Skridt har en Skraaplan paa 8—10 Fod fra Digets Fod ned imod den sydlige Mark. — Paa de næste 110 Skridt sees atter kun et Dige med fremstaaende Fod af den gamle Vold imod Syd; derimod har Volden paa de følgende 170 Skridt samme Skraaplan fra Diget ned imod Marken, som paa de nylig omtalte 128 Skridt. Imellem denne Strækning og en 10 Skridt bred Vei (i Kokkendorfs vestlige Udkant) staaer der igjen et Dige paa Volden i 186 Skridts Længde. Volden selv er paa den anden Side Veien aldeles bragt under Ploven (eller rettere sagt Spaden) i en Strækning af 100 Skridt, ligesom et Huus ved Enden af samme (i selve Kokkendorf) sees at staae paa den. Paa den anden Side Huset kjendes Volden tydeligt i en Strækning af 108 Skridt som en buet Ryg. Herfra og lige til Skolehuset, der tildeels ogsaa staaer paa Volden, maa man i selve Byen i en Strækning af 450 Skridt snart gaae igjennem et Huus, en Gaardsplads eller en Have, snart springe over Gjærder og Gröfter, for at følge Voldens Retning; at

selve Volden her for störste Delen er udslettet, vil man lettelig indsee, dog kan den med nogen Möie forfølges overalt; tæt för Skolehuset, hvor Veien fra Österby til Kokkendorf har gjennemskaaret Volden, er Retningen lidt mere imod Nord-Ost, nemlig paa Grund af en Mose, der tidligere har staaet i Forbindelse med Österbækken. — Uden Tvivl har Voldens Hovedgjennemgang (saafremt den har haft en saadan, hvad der vel ikke kan betvivles) netop befundet sig her; thi det er det eneste Sted paa hele dens Udstrækning, hvor de i Forbindelse med Österbækken staaende Moser tilhöire (imod Nord-Vest) og andre Engströg tilvenstre (imod Syd-Ost) have ladet en Strimmel fast Land blive tilovers; denne Hypothese styrkes ikke lidet derved, at selve Volden netop paa dette Sted maa have været meget stærk, og at der nogle hundrede Skridt lige imod Syd findes adskillige Brancher af Volde (s. nedenfor), der kunne betragtes som fremskudte Befæstningsværker, for at dække Veien eller Gjennemgangen.

Dr. Manicus har ikke fundet de omtalte Spor af Volden igjennem Kokkendorf By, ligesaa lidt som Strækningen imellem Kokkendorf og Noret; han antog derfor, at den kun strakte sig til Kokkendorf, men herfra böiede af imod Nord-Ost til Snapsöen, fordi Veien hertil vilde være betydeligt kortere, end til Vindeby-Nor, saameget mere, som de imellem Kokkendorf og Snapsö liggende Moser ikke ubetydeligt maatte formindske Arbeidet. Idet han siger: „Angaaende Östervoldens östlige Arm, saa har jeg ovenfor yttret Tvivl om, at den af Dankwerth angivne Retning fra Kochendorf til den sydlige eller Vindebyer-Siden af Noret er den rigtige. For nuværende Tid findes i det mindste intet, der kunde give Anledning til at bekræfte Dankwerths Mening. Hans egne Ord: at begge Ender af Volden have været forsynede med en Fæstning, hvoraf man endnu seer Spor ved Schnaap, synes derimod at lede til den Formodning, at man har benyttet den kortere Vei fra Schnaaper-Süen og en imellem

samme og Kochendorf liggende Mose, der sandsynligviis tilforn har været Sö. Veien fra Österby-Aaen til Noret er omtrent dobbelt saa lang" — har han imidlertid udtalt den meget rigtige Anskuelse, at Dankwerths Kort er aldeles vildledende og urigtigt; thi det sætter ikke blot Östervoldens Begyndelse ved Holm, hvor der som ovenfor bemærket aldrig har existeret nogen Vold og hvor en saadan heller ikke behövedes, men det lader den tage en aldeles lige Retning til den sydlige Ende af Vindeby-Nor. Dette udelukker imidlertid ikke, at Voldens Fortsættelse kan söges og er funden paa et andet Sted og i en anden Retning, nemlig omtrent i den fra Dyrvad imod Syd-Ost gaaende Linie til midtveis for Vest-Enden af Noret. Ogsaa Worsaae har i sit „Dannevirke" udtalt sig i lignende Retning som Manicus, idet han antog, at Östervolden endte med Forskandsninger omkring Snapsöen. — At Volden imidlertid kan spores igjennem Kockendorf, i Byens hele Længde, er ovenfor vist. Hvad nu dens sidste Deel, nemlig imellem Kockendorf og Noret angaaer, da löber den fra Skolehuset atter i samme Retning, som för det nævnte Moseströg, nemlig imod Syd-Ost, og kan först forfølges paa et kort Stykke langs med Veien, der förer fra Kockendorf til Westerthal. Paa denne förste, 70 Skridt lange Strækning, sees Volden meget tydeligt, som en buet Ryg der har en Brede paa 15—16 Skridt. Voldens betydelige Dimensioner her lader sig forklare deraf, at Mosedragene foran höre op og at Hovedgjennemgangen, som sagt, sandsynligviis har befundet sig her. Paa de næste 343 Skridt, der före over en Mosegrund, er den mindre kjendelig, navnlig paa Grund af et Dige. Derimod sees den paa de fölgende 160 Skridt meget tydeligt, idet den höiner sig 6—7 Fod over den söndre Mark; det er ikke usandsynligt, at der allerede paa denne Strækning har befundet sig en Grav foran Volden, i det mindste sees en fortsat lille For- dybning imod Syd, der ganske ligner Kurgraven, hvor denne for en stor Deel er udjevnet. — Ved Enden af den sidst

beskrevne Strækning er Volden gjennemskaaren af en Mark-vei i en Længde af 10 Skridt og standser nu pludselig ved et foran liggende, 600 Skridt langt Engstrøg. Ved min første Undersøgelse var det mig ikke muligt, at forfølge Volden længere, end hertil; jeg gik nemlig ud fra den, iøvrigt rigtige Anskuelse, at Volden ikke kan være ført over dette Engstrøg, da det uden al Tvivl i Oldtiden har været en lille Sü eller dog en saa blöd Mosegrund, at et Voldanlæg her vilde været umuligt. Jeg troede derfor, at den maatte findes ved den anden (den sydöstlige) Ende af Engstrøget; men al Sögen var ogsaa her forgjeves; jeg fandt kun den ovenfor omtalte Bæk, der tager sit Löb fra Engen og snoer sig imellem temmelig bratte Skrænter ned til Noret, og antog, at denne naturlige Beskaffenhed af Terrainet havde бүdet paa den manglende Vold. Af Oberstlieutenant W. v. Dreyer erfarede jeg imidlertid snart derefter, at Volden alligevel findes heelt ned til Noret; ikke alene havde han selv seet og undersøgt den, men selve Bönderne kunde paavise dens Retning. Saasnart Aarstiden tillod det, havde jeg derfor en Sammenkomst med ham der paa Egnen, og jeg fandt da under hans Veiledning den sidste, 600 Skridt lange Rest. Istedenfor at gaac lige ud over Engen imod Syd-Ost, skal man nemlig følge Veien i en Længde af 250 Skridt imod Öst og vil da træffe paa den nævnte sidste Strækning, paa Marken tilvenstre for Veien. Skjönt der paa de omtalte 250 Skridt nu ikke sees mindste Spor, hverken af Vold eller Grav, kan der dog ikke herske nogen Tvivl om, at i det mindste Volden ogsaa har været fortsat her; hvor den savnes, er Veien anlagt i den, ligesom Veien længere ned imod Noret er anlagt i den tildeels opfyldte Grav. — Hvad nu selve denne sidste, 600 Skridt lange Strækning af Östervolden angaaer, da hörer den for Öieblikket til de interessanteste Partier af hele Volden, dels fordi man overalt meget tydeligt seer den foran löbende Grav, der endnu er henved 8 Fod bred og flere Fod dyb (— da jeg saae den,

stod den fuld af Vand —), dels fordi selve Volden har saa betydelige Dimensioner; den viser sig nemlig som en 15—16 Skridt bred buet Ryg, der i Midten mindst er hævet 4—5 Fod over den omliggende Mark; dertil kommer, at der ikke, som næsten overalt paa den øvrige Strækning, staaer et Dige eller Hegn paa Volden, men denne strækker sig tværs over Agrene, umiddelbart langs med den omtalte Vei, lige ned til Noret. Paa eet Sted, hvor der staaer endeel ikke ret gamle Egetræer paa den, har den endnu Dimensioner af 10—12 Fods Höide, og 6—8 Fods Brede ovenpaa. — Der er endnu den Mærkelighed ved Voldens Ende, at der bag ved (d. e. nord for) Volden findes en flere hundrede Skridt lang og et Par hundrede Skridt bred Fordybning eller Bugt af Noret, der meget godt i tidligere Tider kan have været større end nu, efterdi hele den vestlige Ende af Noret i Tidernes Løb er stærkt tilsandet ved østlige Vinde. Det er ikke nogen løs Formodning, at der i Noret i paakommende Tilfælde have været Skibe stationerede, og at den omtalte Bugt har været *en lille Havn*, saa man her har haft en (østlig) Retræitlinie, ifald Hovedvolden toges af Fjenden, — i alt Fald et Forbindelsesled med de øvrige Dele af Landet og disse Befæstningsværker, eller med Voldens Forsvarere og Skibene.

8. Östervolden er altsaa nu funden i hele sin sande Udstrækning, og Annalistens Ord, at den af Götrik anlagte, eller rettere sagt udbedrede Vold, begyndte „ab orientalis maris sinu, quem illi Ostersalt dicunt” — Ord, der tidt ere blevne betragtede som en Fabel eller mistydede, fordi man ikke tilfulde kjendte Östervolden, og derfor troede i dem kun at finde en Betegnelse for Slien eller Selk-Nor — have saaledes efter mere end tusind Aars Forløb viist sig at være fuldkommen rigtige.

Den Udstrækning, Östervolden beviisligt har
1859.

haft, udgjör ifölge det Foregaaende 3850 Skridt eller 4620 Alen, altsaa neppe en halv Miil; heraf er Volden

aldeles udjevnet paa Grund af anlagte Veie, Huse og

Haver	842 Skridt,	
bragt under Ploven, men kjendelig som en		
buet Ryg.	308	—
besat med et Dige, men kjendelig ved en		
fremstaaende Fod	1642	—
besat med et Dige, men med en Skraaplan		
af 6—10 Fods Dybde fra Digets Fod		
ned imod den söndre Mark	458	—
bragt under Ploven, men kjendelig som en		
15—16 Skridt bred og 4—5 Fod höi		
buet Ryg, overalt med en Grav foran	600	—

9. Hvad de Brancher af Volde angaaer, der findes vest, syd og nord for Hovedvolden, da er det kun uegentligt, at man kan kalde dem Östervoldens Sidevolde; med Undtagelse af den ovenfor beskrevne Halvkredsvold, der slutter sig umiddelbart til Hovedvolden, ligge de fleste af dem nemlig i en altfor stor Afstand fra Hovedvolden og ere altfor usammenhængende til at de skulde have staaet i directe Forbindelse med denne eller med hverandre selv indbyrdes.

I Nærheden af Östervoldens vestre Ende har der strakt sig en saadan Vold fra den anden Side af Österbækken (ikke langt fra Dyrvad-Broen — vest for denne) imod Vest; den har uden Tvivl skullet naae heelt over til Flækkebyeller Nöelsbækken, eller i det mindste til det Engströg, der findes öst for samme; men om den nogensinde har været fuldfört, er tvivlsomt, da man i saa Tilfælde ligesaa godt maatte kunnet spore den, som Hovedvolden¹. Af denne Vold fandt Manicus et 140 Skridt langt Stykke; for Öie-

¹ Maaskee dog den Omstændighed, at der ikke er sat noget Dige paa den, men at den löber tvärs over Agrene, har bevirket dens större Ödelæggelse.

blikket sees der kun en Strækning paa 62 Skridt, der fortsat vilde danne en spids Vinkel med Veien fra Göteby til Dyrvad; Volden ligger kun omtrent 80 Skridt til Siden for denne Vei og tager sig ud som en 15 Skridt bred buet Ryg, der i Midten omtrent kan være hævet 4 Fod over den øvrige Mark; man seer imidlertid paa Hegnene og Jordsmonnet i Flugt med dette endnu eksisterende Stykke, at det ikke kan have været saa meget længe siden, at Vindskibeligheden og Vindesygen har faaet Bugt med Levningerne fra Oldtiden; en Mand, der boer i Nærheden, fortalte mig, at man endnu kun for et Par Aar siden havde udjevnet et betydeligt Stykke af Volden imod Öst. Dr. Manicus synes ikke at være paa det Rene med Betydningen af denne Vold, der dog ogsaa efter hans Anskuelse har naaet fra den ene Bæk til den anden. Ved en nøiere Betragtning og Undersøgelse af Terrainet er dens Bestemmelse imidlertid af sig selv indlysende. Jeg har nemlig ovenfor flere Gange gjort opmærksom paa, at Österbækken i gamle Dage har været seilbar, i det mindste lige til Dyrvad; det sydligste Udskebnings- eller Landgangssted har befundet sig umiddelbart ved Östervoldens Begyndelse, altsaa omtrent 4—500 Skridt nord for Broen; men hvor let kunde ikke en Fjende, der havde posteret sig paa Aaens vestre Skrænt hindre slig Udskebnings eller Landgang etc., da Aaens Bassin her ikke ere bredere, end at man, selv med Oldtidens ufuldkomne Skydevaaben, let har kunnet beherske det. Man maatte derfor hindre Fjenden fra at occupere den Landstrækning, der ligger imellem Österbækken og Flækkeby- eller Nöelsbækken, i det mindste saa langt som Österbækken var seilbar, eller som Östervoldens Terrain gjorde det fornødent. Dette kunde bedst skee ved en Tværvold imellem de tvende Bække. At dette har været Voldens Bestemmelse, synes ogsaa at fremgaae af dens Retning; thi drages der en lige Linie imod Öst fra det Stykke, der endnu sees, saa træffer den Österbækken omtrent der, hvor Bredningen ophører, og det samme er Tilfældet med dens vest-

lige Fortsættelse med Hensyn til Flækkeby-Bækken; Slien imod Nord, Flækkeby-Bækken imod Vest og Tyrvolden imod Syd kunde altsaa holde en Fjende ude fra den uregelmæssige Flirkant, der imod Öst grændser til Österbækkens Bredning, saa at baade Ud- og Indskibningen ved Östervoldens Begyndelse, saavel som ved den anden Ende af Halvkredsvolden og ved den Indskæring, der findes længere ned imod Holm, kunde foregaae uforstyrret. — Men selv uden Hensyn til Udskibningsstedet har denne Vold haft sin store Betydning derved, at den har kunnet forhindre en Fjendes Fremtrængen til Holm, hvor en Overgang over Österbækken ikke kan have været saa vanskelig, som paa Bækkens övrige Strækning. Da denne „höire Sidevold vest for Dyrvad“, som vi kunne kalde den, aabenbart ikke kan have haft nogen Betydning for sig alene, men kun naar den tænkes staaende i Relation til Hovedvolden, — thi at den ikke er opført for at værne om den Smule Land, der findes imod Nord ad Holm og Slien til, imellem Nöels- og Österbækken, er klart, ligesom det er indlysende, at den ikke i fjerneste Maade har kunnet forhindre en Fjendes Indtrængen i Svansen, dersom Östervolden ikke existerede —, saa kan man vistnok med god Grund antage, at den enten er anlagt samtidigt med eller senere end Hovedvolden. Efter Oberstlieutenant v. Dreyers Anskuelse, der ikke lidet styrkes ved Navnet Dyrvad (hos Dankwerth Buttwade), har der i gammel Tid ved Dyrvad været et Vadested eller en Overgang over Österbækken, til Communication mellem Forsvarerne af Östervolden og denne Sidevold.

Et langs med den Huulvei, der fører fra Dyrvad til Kosel, paa en meget bred (— 12 Skridt —) Basis opført Dige, der begynder ved selve Östervolden og løber imod Dyrvad, hvilket jeg paa Grund af dets ældgamle Udseende og brede Basis først antog for en umiddelbart fra Hovedvolden sig udskydende Sidevold, har ved senere Undersøgelser viist sig ikke at være nogen Vold.

10. Jeg har ovenfor omtalt, at der lige syd for Skolehuset i Kokkendorf, i omtrent 1600 Alens Afstand fra dette, findes adskillige Brancher af Volde, der sikkert ikke have været uden Betydning for selve Östervolden. Umiddelbart til höire for Veien, der förer fra Kokkendorf til Österby, begynder en Vold paa 180 Skridts Længde ved en nu demoleret Kæmpehöi. Voldens Brede er den samme, som ved alle i denne Egn endnu forekommende Levninger af Volde, nemlig 14—15 Skridt; iövrigt tager selve Volden sig ud som en stor buet Ryg. Af nogen Fortsættelse sees der ikke mindste Spor; derimod begynder der, 40—50 Skridt tilvenstre (imod Öst), hvor den hörer op, en aldeles lignende Vold, der efter 230 Skridts Længde ender ved en Kæmpehöi. Skjönt denne sidste ikke findes fortsat imod Nord og den förste, som sagt, ikke imod Syd, saa kan man ved förste Öiekast ikke andet, end antage dem for at have været en lignende Dobbeltvold, som vi senere skulle lære at kjende nord for Kokkendorf; i det mindste löbe de i eens Retning og vilde være parallele, dersom de fortsattes i den betegnede Linie. At den sidste aldrig har været fortsat længere imod Syd, sees deraf, at der fra dens sydligste Ende löber en Vold imod Nord-Ost, der danner en spids Vinkel med den; denne tredie Vold er 140 Skridt lang og har iövrigt de samme Dimensioner i Bredden og Höiden, som de tvende förste. Endnu nogle hundrede Skridt længere imod Syd, nemlig ganske tæt foran en lille Skov, findes en ganske lignende fjerde Vold paa 200 Skridts Længde; den ligger paa et Höidedrag, tværs over den omtalte Vei til Österby; dens Retning er fra Öst til Vest, saa den, hvis den nogensinde har været fuldfört, maa have naaet fra de Moser og Enge (— tidligere formodentlig Indsö —), der ligge vest for Westerthal, til Osterbækkens Bassin. Den har altsaa aldeles kunnet spærre Adgangen her og har uden Tvivl i Forening med de ovenfor omtalte tre Volde, der alle kunne betragtes som fremskudte Værker, skullet tjene til at opholde Fjenden

og dække den nogle hundrede Skridt bagved paa selve Hovedvolden anbragte Gjennemkjørsel. Men selv afseet fra slig Aabning paa Östervolden, maae de have været af ikke ringe Betydning for denne, da den som sagt netop her ikke kunde støtte sig til Terrainets Beskaffenhed. — Det er ganske sikkert disse Brancher af Volde, navnlig vel de under en spids Vinkel sammenstødende, som udgjøre den ene Part af de „Vestungen“, der efter Dankwerths Ord have ligget paa hver Side af Östervolden. Man kunde imidlertid her opkaste det Spørgsmaal, om alle disse Brancher ikke snarere burde betragtes som gamle Steensætninger, tilmed da der findes Gravhöie ved Enden af et Par af dem, og det ikke er sjældent at støde paa Steensætninger, der ere flere hundrede Alen lange? i den lille Skov, der ligger bagved den sydligste Vold, secs f. Ex. tvende, som ere meget lange. Muligt, at dette har været Tilfældet; — jeg for mit Vedkommende holder dem for Forsvarsvolde, som man har støttet til de i Forveien opkastede Gravhöie, af hvilke sidste ikke faa ogsaa have ligget og endnu ligge til Siderne af Voldene; baade Udseendet og Beliggenheden (— de to sammenstødende have f. Ex. Vinkelen imod Syd —) taler derfor; ogsaa Omegnens Beboere kalde dem „Margrethenwall“ og ansee dem som hørende til Östervolden.

11. Egnen nord for Kockendorf er ligesaa, om ikke mere hakket, end Terrainet syd for Byen, og det er sikkert disse Bakker, der i Forbindelse med Moser og Söer i det mindste tildeels har givet Anledning til, at man ogsaa her har opkastet en Deel Volde eller Brancher af Volde. Dr. Manicus har allerede udtalt den Tanke, at man ved Östervoldens Anlæggelse har villet benytte den kortere Vei fra Kockendorf til Snap, istedenfor den længere til Vindeby-Nor, saa meget mere som der findes en betydelig Mose imellem de sidstnævnte Steder og han i trende Volde — een ikke langt fra Snapsöens sydlige Ende paa venstre Side

af Veien, der fører fra Kokkendorf til Snap, og een for Söens vestlige Ende — troede at see en Bekræftelse paa sin Paastand. Vi have imidlertid seet, at Östervolden er fortsat heelt ned til Vindeby-Nor; hvad den sidstnævnte Vold (ved Snapsöens vestre Ende) angaaer, da skal jeg ret snart komme tilbage til den; den förste (i Nærheden af Söens sydlige Ende), der, som ovenfor bemærket, skal have været indfattet med store Kampestene, erklærede Baggesen i Aaret 1837 for aldeles udjevnet, sigende: „I Sommeren 1837 var allerede intet synligt Spor mere tilbage af Volden”; men baade han og Dr. Manicus have sikkert taget Feil med Hensyn til denne Vold-Branche; thi for det förste sees Volden endnu den Dag idag, nemlig tæt nord for Veien imellem Kokkendorf og Snap imellem tvende raserede Gravhöie, og i samme Længde (— med Gravhöiene 148 Skridt —), som Dr. Manicus angiver, men uden Steenindfatningen og kun 3—4 Fod hævet over den tilgrændsende Mark; — og for det andet har den neppe nogensinde været en Forsvarsvold; saavel dens Beliggenhed, som især dens Udseende taler derimod; i ethvert Tilfælde vilde det være förste Gang, at vi i denne Egn traf paa en Forsvarsvold, der var omgiven af eller indfattet med Kampestene; men netop denne Omstændighed og dens Beliggenhed imellem tvende Gravhöie, taler for, at det har været en stor Steensætning med Gravkamre fra Oldtiden. Selv Bönderne erklære den for en saadan. — Derimod stöder man nogle hundrede Skridt længere imod Nord-Vest paa en Vold, eller rettere sagt en Dobbeltvold, der uden Tvivl har tjent eller skullet tjene til Forsvar. Den ligger paa en Höideryg imellem tvende Moser (— tidligere Indsöer —), af hvilke den ene er den af Dr. Manicus omtalte (imellem Snapsö og Kokkendorf), den anden, der formodentlig ligesom selve Dobbeltvolden er undgaaet hans Opmærksomhed, findes kun nogle faa hundrede Skridt fra den syd-vestlige Deel af Snapsöen. Jeg fandt dens Udseende aldeles lig de övrige Branchers, nemlig som en 14 Skridt bred buet Ryg,

der høiner sig omtrent 4 Fod over de omliggende Agre; paa den ene Vold er der sat et Dige, og rundt omkring findes ikke faa mindre Gravhøie. Denne Dobbeltvold begynder paa den høie Skrænt umiddelbart ved den nærmest Kockendorf liggende Mose og kan meget tydeligt forfølges i en Længde af 250 Skridt; om den nogensinde har været fuldført og om der nogensinde har existeret en lignende Vold imellem den nordlige Mose og selve Snapsöen og imellem den sydlige Mose og Hovedvolden, lader sig naturligviis ikke afgjøre; umuligt er det ikke. Men ulige vanskeligere er det at udfinde Voldens Bestemmelse; da den af Dr. Manicus fremsatte Hypothese om Hovedvoldens nord-østlige Retning imod Snapsöen ikke holder Stik, saa kan man med Hensyn til denne Dobbeltvold kun formode, at den har skullet danne en tilbagetrukket Forsvarslinie for venstre Flöi af Östervoldens Besætning, naar Hovedvolden var taget af Fjenden. Det er nemlig indlysende, at et Hovedangreb paa Östervolden maatte skee imellem Kockendorf og Vindeby-Nor, dels fordi Hovedgennemgangen sandsynligviis har befundet sig her, dels fordi Beleirerne her, naar de först havde taget de sydlige fremskudte Værker, paa en Strækning af flere hundrede Skridt kunde operere paa fast Jordbund, uden, som paa den övrige Strækning, at være forhindrede af Moser og Aalöb. Det var altsaa tænkeligt, at Volden her eller længere ned imod Noret (— paa den östlige Side af det ovenfor omtalte Engströg —) snarere kunde tages, end paa noget andet Sted. Dermed vilde Fjenden imidlertid ikke være kommen stort videre, naar den ovenfor omtalte Dobbeltvold tænkes fortsat ved begge Enderne, eller i Flugt med samme, altsaa forbindende Hovedvolden med den sydlige Mose, de tvende Moser indbyrdes og den nordlige Mose med Snapsöen; thi Overgangen imellem Snapsöen og selve Vindeby-Nor (ved den nuværende Snapmölle) har efter al Sandsynlighed været en Umulighed i Oldtiden eller har i hvert Tilfælde let kunnet forsvares. Alt dette er dog kun en Formodning; maaskee Volden, som

sagt, aldrig har været fuldført; maaskee ogsaa at den er ældre, end selve Östervolden og altsaa slet ikke har staaet i Relation til denne.

Hvad den af Dr. Manicus omtalte nordlige Branche angaaer, der ligger vest for Snapsöen, da er det en Dobbeltvold, som vi kunne kalde „venstre Sidevold ved Snapsö“; det er uden al Tvivl den anden Part af Dankwerths „Vestungen“, og det, han betegner ved „Etwas bei Schnapmühl“. Jeg fandt denne Dobbeltvold¹ omtrent i samme Udstrækning, som Dr. Manicus, nemlig i en Længde af 380 Skridt; Breden kan omtrent være 14—15 Skridt, den bæde Rygs Höide som sædvanlig 3—4 Fod i Midten; Afstanden imellem de parallelt løbende Volde (— af hvilke den vestlige er den største —) udgjör rigelig 40 Skridt. Retningen er fra Chausseen (hvor Volden standser ved et Egekrat, 60 Skridt fra Tomilepælen, regnet fra Slesvig) imod Syd-Vest, lige imod tre Kæmpehöie. Det er ikke muligt at opdage nogen Fortsættelse af den; imod Nord-Ost hár den, hvis den nogensinde har været fortsat, efter al Sandsynlighed kun strakt sig til Foden af de Bakker, der drage sig nord for Snapsöen, Vindeby-Nor og det hele Parti omkring Borby og Ekernförde; thi en Fortsættelse her maa fra et militairt Standpunkt ansees for urimelig. Derimod vilde en Fortsættelse imod Syd-Vest, nemlig imod den nord for Kokkendorf liggende Mose, have været af stor Betydning, nemlig som en tilbagetrukket Forsvarslinie for venstre Flöi af Östervoldens Besætning. Da den imidlertid först for henvend 30 Aar siden er taget under Ploven, saa er der ingen Sandsynlighed for, at den nogensinde har været fuldført. Enten er man ved Opførelsen bleven forhindret af en Fjende eller, hvad der maaskee er ligesaa rimeligt, man har fundet det mere hensigtsmæssigt, at lægge en slig Vold i den ovenfor betegnede Linie, hvor en Dobbeltvold jo findes imellem de

¹ Dr. Manicus omtaler den ikke som nogen Dobbeltvold.

tvende omtalte Moser. Den Omstændighed, at de begge ere Dobbeltvolde, begge endnu have eens Dimensioner og begge tage Retningen imod den nævnte Mose, taler for en omtrent samtidig Oprindelse og at de have været opførte eller skullet opføres i samme Öiemed.

Foruden de tvende nævnte Dobbeltvolde, findes der endnu en tredie, enkelt Vold nord for Östervolden, nemlig imellem Kokkendorf og Chausseen. Jeg er først bleven gjort opmærksom paa den af Oberstlieutenant v. Dreyer og har ved en senere foretagen Undersøgelse fundet den ganske i Overeensstemmelse med hans Angivelse. Den ligger tværs over den Vei, der forbi „Hedehusene” fra Kokkendorf fører til Chausseen, omtrent 600 Alen syd for denne. Volden er rigelig 900 Skridt lang og har forøvrigt de samme Dimensioner, som de andre Brancher. Retningen er omtrent fra Öst til Vest, saaledes at den, fortsat imod Vest, vilde træffe Österbækken imellem Dyrvad og Holm, imod Öst derimod Snapsöen eller dens nordlige, bakkede Omgivelser. Der er imidlertid stor Sandsynlighed for, at den aldrig har været fuldført; thi den store Koseler Hede strakte sig endnu kun for en 30 Aar siden heelt ned til Kokkendorf og har naturligviis aldrig för været opdyrket, saa der heller ikke kan være nogen Sandsynlighed for, at Volden selv skulde være bleven udjevnet ved Enderne af det nu staaende Stykke. Oberstlieutenant v. Dreyer antager, at den er af ældre Oprindelse end Östervolden og uden Forbindelse med denne. — Vilde man antage det Modsatte, da var det tænkeligt, at den har skullet tjene til en tilbagetrukket Forsvarslinie for hüire Flöi af Östervoldens Besætning, ifald nemlig Hovedvolden toges imellem Kokkendorf og Österbækken.

12. Uden at tage sin Tilflugt til Spidsfindigheder eller imaginære Combinationer, kan man altsaa dog ved nöie at undersøge Terrainet og selve Branchernes Beskaffenhed og

Retning, nogenlunde forklare sig disses Bestemmelse, skjøndt det bliver aldeles umuligt endog kun tilnærmelsesviis at bestemme Tiden for deres Opførelse eller Paabegyndelse, Dette er imidlertid ogsaa mindre vigtigt; Hovedsagen er at selve Östervolden er funden i hele sin Udstrækning, og at man derved kan have et klart Blik paa vore Forfædres krigerske Operationer her, ligesom Kjendskabet til Kurvirke og Dannevirke kan gjøre os fortrolige med den Aarvaagenhed, de viste paa et Sted, hvor en større Fare truede den danske Vang. „Vi see saaledes allerede i Hedenskabets Tider” siger Schmidt (Slesvigs Land og Folk p. 348) „den Linie fra Ekernefærde til Slien, fra Slesvig til Hollingsted og derfra (ved Trenen og Eideren) til Frederikstad og Tönning benyttet til Rigets Forsvar, som i Efteraaret 1850 tjente vor Armee til Dækning”.

3. DANNEVIRKE.

1. Kurgraven og Östervolden, som jeg i det Foregaaende har forsögt at beskrive, træde dog aldeles i Skygge for DANNEVIRKE: et af de historisk mærkværdigste og vistnok det mest storartede Oldtidsminde, som vort Fædreland har at være stolt af. — Vel er Dannevirke nu ikke det, som det har været i de henrundne Aarhundreder; thi Tidens alfortærende Magt har ogsaa paa det efterladt sit ödelæggende Spor; de höitkneisende Borgtinder ere sunkne i Muld og de stolte Mure og stærke Palisader existere kun i Mindet; men desuagtet er Volden i sin Heelhed et stolt Minde om vore Forfædres Bedrifter og Stordaad. Naar derfor Digteren siger:

som har mangel Törning holden,

för den *slet* forfaldt,

eller naar O. Worm næsten i elegisk Tone udbryder: Tam grande, immensum et admirabile humanæ industriæ et ro-

boris monumentum, jam adeo concidisse ut vix quibusdam in locis ejus adhuc conspiciantur rudera, vehementer dolendum, — saa seer man strax, at disse Forfattere ikke selv have sat Foden paa Thyras gamle ærværdige Befæstningsværk. Ganske anderledes lyder Dommen hos Albr. Krantz, der kalder Volden grande vallum, — Cypræus, som kalder den opus illud admirabile et æterna memoria dignum, og Torfæus, der benævner den for opus toto Septentrione celeberrimum!

Det er en egen Følelse, der griber En, naar man sætter sin Fod paa denne Vold, der i Aarhundreder har været saa nær sammenknyttet med Danskens Færd ligeover for de sydlige Naboers Angreb, og man dvæler gjerne paa dette Kæmpeværk, hvor vore Fædre i den fjerne Oldtid mandigen strede for Dans gamle Vang. Kan man end ikke afværge en vee-modig Følelse, fordi ikke alting er, som det har været, saa maa dog Tanken om, at det *er vort Eget*, vi staae paa, og at Volden endnu kan blive til, hvad den har været og skal være, atter styrke det sunkne Mod, og det var vistnok ikke tomt Mundsveir, naar vore Soldater for faa Aar siden meente, at „de kunde føle paa sig selv, at de holdt Vagt paa det gamle Dannevirke.”

2. Förend jeg imidlertid gaaer over til at beskrive selve Dannevirke, maa jeg dvæle et Öieblik ved *Navnet*. De Benævnelser, der hyppigst forekomme, ere: Dannevirke, Danewirk, Dannewerk, Danäwirke, Danwyrki, Dienewerk, ogsaa forekommer Benævnelsen Dännewerk eller Dänenwerk. — Det er klart, at, da selve Volden og hele Værket skyldes de Danske, ogsaa Navnet maa være af dansk og oldnordisk Oprindelse; dette gjælder ikke blot om Værket i dets Heelhed, men ogsaa om Voldens enkelte Dele, saa at f. Ex. Outzen o. fl. have arbeidet i Blinde, naar de iblandt andet have forsøgt at forklare „Riesen- eller Resendamm” ved at aflede Ordet af „reissen” o: trennen, —

adskille, spalte, — Navnet skulde altsaa betegne den Dæmning, der gjør en Adskillelse imellem tvende Lande eller Districter, istedenfor at Ordet ligefrem er en Oversættelse af det danske „Kæmpe- eller Jættedæmning” eller af det tilsvarende latinske Udtryk hos Cypræus.

Det er vistnok uden for al Tvivl, at Ordets første Deel „*Danne*”, oldnordisk eller islandsk *Dana*, tyder paa Bygherrerne: de Danske, skjönt flere Forfattere (deriblandt Outzen) ogsaa her gaae en anden Vei og mene, at det kun er Roden, der er fælleds for begge Navne. — Saxo benævner Dannevirke for: hoc est opus Danorum, eller vallum quod Danorum opus vocamus; — Svend Aagesen siger: eo quod Danorum sudore patratum consummatumque exstiterit. — Derimod har man ogsaa fra dansk Side (jfr de anførte Citater af Saxo) været tilbøielig til, ved Ordets sidste Deel „Virke” (isl. *virki*) at forstaae Værk, opus, hvorfor man endog paa Tydsk har givet Volden det sinagløse Navn „Dänenwerk”. Men Virke betyder dog sikkert ikke saa meget „Værk” som „Befæstning”, munitio, i hvilken Betydning jo ogsaa tidt Ordet Værk (jfr Udenværk) tages alene; thi vel kan det islandske *virki* ogsaa betyde opus, men Ordets egentlige Betydning er dog vallum, munitio. — Dannevirke betyder altsaa et Befæstningsværk, der er anlagt af de Danske¹.

Iøvrigt vil man let indsee, at Navnet Dannevirke ikke er ligesaa gammelt som selve Volden, men er sandsynligviis først omtrent 100 Aar senere blevet den tildeel. Om Navnet fra Folkemunde er gaaet over i de Lærdes og Historie-skrivernes Værker, eller omvendt, er ikke godt at afgjøre; dog har det første uden Tvivl været Tilfældet.

Forfatteren til Valdemar den Store i den danske Riim-

¹ I sin Afhandling om danske og norske Stedsnavne i Nordisk Tidsskr. f. Oldk. II. 82 siger N. M. Petersen: „Den egentlige Befæstning udtrykkes ved *Virke*, isl. *virki*, som Danevirke.”

krönike synes at antage, at det kun var Valdemarsmuren, der hed Dannevirke; thi det hedder

Der var ei för uden kast en Vold
men vi sætte der en Mur vel bold,
og kalded' en Dane-Virke,

dog maa dette vel holdes en vis licentia poetica tilgode.

3. Næsten alle historiske Beretninger, Kröniker og Sagn ere enige i, at det var THYRA DANNEBOD, Gorm den Gamles ædle og höihjertede Gemalinde (eller rettere Enke), der fra Haddeby-Nor til Treneflodens sumpede og vandrige Omegn ved Hollingsted lod bygge en mægtig, to Mile lang Vold, for at væge os imod de fremmede Löbeskytter: dette Værk var Dannevirke. I den sidste Tid af Gorm den Gamles Regjering havde det nemlig viist sig, at Tydskerne trods Kurgraven kunde trænge ind i Danmark. Henrik Fuglefænger rykkede endog frem til Hedeby og anlagde syd for samme en sachsisk Colonie (s. nedenfor). Men ikke længe varede dette Regimente i den sydlige Deel af den danske Vang; allerede efter et Par Aars Forløb blev den saakaldte Markgreve og hans Mænd nedhuggede af de Danske, og Colonien blev ødelagt. Da havde man atter frit Raaderum ved Landets ældgamle Grændse, og derfor lod Thyra, muligviis i sin Søn Harald Blaatands Fraværelse, i hvert Tilfælde med hans Samtykke, den aabne Vang hegne ved et nyt, og som det synes uindtageligt Gjerde. — Hurtigt lagdes der Haand paa Værket. Thyra lod, saa fortæller Svend Aagesön¹, ikke alene alle Danmarks Bønder samle sig ved Hedeby, men alle, der kunde løfte en Spade. Kun Börn og Gamle fritoges. Arbeidet varede i 3 Aar og fordeeltes ved Lodkastning: Sjællænderne, Fyenboerne, Lollikerne, Falstringerne og Nørrejyderne fik Strækningen fra Haddeby-Nor imod Vest-Nord-Vest til den nu udtørrede Dannevirke-Sö; Skaaningerne

¹ jfr Langehek tom. I p. 49.

Strækningen fra Dannevirke-Söen imod Syd-Vest og Vest-Syd-Vest ad Kurborg og Hollingsted, — en Deel af denne Vold kaldtes derfor i gamle Dage „Skaaninger Delen”¹. — Sönderjyderne toge kun forsaavidt Deel i Arbeidet, som de ved idelige Tilførsler af Levnetsmidler maatte forsyne og forsørge de tallöse Arbeidere². Men Thyra selv holdt stadigt Öie med sit Værk fra Thyraborgen. — At Pengene til Værket kom fra den tyske Keiser, der var forelsket i Dannerdronningen, dog uden at han vidste, hvortil hans Gaver anvendtes, omtales vel af Svend Aagesön, men maa saa meget snarere ansees som et Sagn, som jo Thyra dengang maa have været en aldrende Kone:

Digterens Ord:

Dannemark vi nu kan ligne
med en frugtbar Vang,
hegnet trindtomkring: Gud signe
den i Nöd og Trang,

kunde med Sandhed siges om Danmark dengang. Dersom de Gamles Beretninger om Thyras Virke staae tiltroende, saa maa det have været et Værk, hvis Lige man skulde have Vanskelighed ved at finde. — Huitfeldt siger (p. 49), at der „sönden for samme Voldsted hafver været en Gröfft, 10 Faffne bred og 10 Faffne dyb. Offven paa Volden hafver været it Tömmerværk langs ud igjennem, sammensnaglet Træ

¹ Det skal være fra den Tid, at det mellem-slesvigske Ordsprog: „Fraa Fyn aa fraa Skaan”, der betegner Folk, som komme sammen langveis fra, skriver sig.

² Om denne Fordeling hedder det hos Cypriæus (Annal. Episc. Slesv. p. 61): *Angustias illas isthmi inter se partiti sunt, idque sortibus opere diviso. Quarum una pars Scanix, alia Selandix, tertia Fionix excitanda atque vallanda forte obtigit. Scanix illa pars cecidit, quæ a porta illa, quæ valgo Kalegatum appellatur, Hollingstedium usque protenditur. Selandis autem et Fionibus portio illa quæ a porta versus Sliam vergit, obvenit . . .*

paa Træ, med store Jernbolter, huor paa vaare bygd mange Taarn af Træ, langs igjennem Volden oc hundrede Faffne imellem huert Taarn, til at gjöre Vern aff, imod fremmede Folck og Nationers Indfald” — naar der hertil föies, at der kun fandtes een eneste Gjennemkjørsel eller Port, og at Volden efter andre gamle Beretninger i Gjennemsnit maalte 15—24 Alen i Höiden, 15—20 Alen i Bredden ovenpaa, at Grundfladen paa sine Steder, var mindst 50 Alen bred; — endvidere at der, foruden Taarnene over de mindre Udfaldsporte, fandtes Casteller og Borge (f. Ex. Thyrborg, Morgenstjerne, Smalborg, Treneborg, Lilleborg etc.) til yderligere Værn, saa maa man indrømme, at Volden nok kunde „holde mangan Törning.”

Uvist er det imidlertid, om Værket blev færdigt paa Thyrs Tid; det er nok muligt, ja sandsynligt, at den sydvestlige Deel af Volden imod Hollingsted for en Deel, saavel som flere Side- eller Bivolde ere af en senere Oprindelse.

4. Det varede imidlertid ikke længe efter Thyrs Död, för Tydskerne atter gjestede vort Fædreland og nu leiredes sig udenfor Dannevirke. Sandsynligviis vilde de tyske Keisere af Navnet Otto hevne den Tort, der var tilföiet deres store Forgængers sachsiske Colonie ved Slesvig, — skjönt de vel ogsaa havde det mere ædle Öiemed at formaae Harald Blaataand til at lade sig döbe. — Uden Tvivl var det i Aaret 974, at Otto II stormede Volden, men vistnok forgjeves, da Harald Blaataand laa bag Dannevirke med en stærk Krigshær¹; — desuden har Harald vist ikke ladet

¹ At Ottos förste Angreb paa Dannevirke mislykkedes, skyldes vel, foruden Harald selv og hans Hær, især Hakon Jarl og hans tappre Nordmænd; thi det hedder i Olaf Trygvasons Saga, at Hakon stillede Fylkinger paa alle Taarne over Udfaldsportene og paa alle Borgtinder; den övrige Deel af Hæren lod han opstille langs med Volden, saa Fjendens Stormlöp stedse bleve afslaaede.

det mangle paa Udbedringer af Volden og nye Tilbygninger til samme, hvor saadanne maatte synes fornødne; thi de islandske Skribenter sige udtrykkelig, at han imellem de Ottenske Krige lod Landets Grændser og Grændsebefæstninger sætte i god Stand. Det samme antyder ogsaa Forfatteren til Chron. Eric. Regis (s. Langeb. tom. I p. 158), naar han siger: „Ipse (d. e. Harald Blaatand) de consilio matris suæ vallum Danewirki coepit instaurare”.

Men faa Aar senere kom Keiseren igjen, og denne Gang blev Sagen alvorligere; vel forsøgte Fjenderne forgeses at storme Volden, men da kom Listen dem til Hjælp. Det hedder nemlig, at den norske Prinds Olaf Tryggvason, der befandt sig ved Keiserens Hær, gav Otto det Raad, at *stikke Ild paa Virket* med samt dets Taarne og Borgtinder ¹. Dette Raad blev desværre fulgt. Man slog Broer over Graven alle vegne, hvor der fandtes Casteller og Taarne, og da Vinden netop bar paa fra Syd, tændte man Ild paa store Trætönder, der vare fyldte med tört Kvas, og lod dem trille over Broerne imod Volden. Natten begunstigede deres Foretagende, og næste Morgen var en stor Deel af Dannevirke forvandlet til en Gruushob og sammensunket Jordvold, der ikke var vanskelig at komme over ².

¹ Ifølge Dithmer af Merseburg var det Hertug Bernhard, der gav Keiseren det Raad, at stikke Ild paa Dannevirke. — At man vistnok kan stole paa Dithmers Udsagn om Ottos nordiske Felttog etc., fremgaaer af hans egne Ord: „Temporibus his ego natus sum VIII Cal. Augusti, mense Julio, anno vero dominicæ incarnationis DCCCCLXXVI, — saa der i hans Barndom og Ungdom ofte maa være bleven talt om hine Begivenheder, tilmed da hans egen Bedstefader, Grev Henrik af Stade, var med og ligeledes tilraadede Keiseren at stikke Ild paa Dannevirke (s. Dithm. Merseb. apud Leibnit. S. R. B. t. I p. 342).

² Store Kullag sees endnu den Dag idag i Volden, især i Nærheden af Thyraborgen, hvor Bønderne have gravet i den for den gode Jords Skyld.

Efter denne Daad drog Otto med Mord og Brand igjennem den jydske Halvö heelt op til Liimfjorden og tvang der den alderstegne Harald Blaatand til at antage Christendommen og lade sig döbe. — Det stolte Dannevirke sank saaledes efter omtrent 40 Aars glandsfulde Bestaaen fra sin beundringsværdige Storhed, for aldrig senere at vinde den tilbage.

Efter rigelig 50 Aars Forløb maa Virket dog igjen nogenlunde have reist sig af sin Aske; da de holsteenske Vender, Vagrerne, nemlig paa deres Rövertog i Sönderjylland paa Magnus den Godes Tid, tilsös droge udenom og först paa Tilbageveien agtede at gjeste Slesvig By, — hvilket Magnus dog forhindrede ved fuldstændigt at slaae dem paa Lyrskovhede, — saa maa man formode, at det var Dannevirke, de ikke troede sig i Stand til med Lethed at trænge over. Det samme gjentog sig noget senere under Svend Estridsen. — Det kan imidlertid ikke have været nogen af disse tvende Konger, der lod Dannevirke opbygge, ligesom Knud den Stores mange og storartede Reiser og Krigstog neppe have levnet ham Tid dertil. Den, der altsaa paany salte Dannevirke istand, var vistnok Svend Tveskæg, en Formodning, der ogsaa styrkes ved den i Aaret 1857 fundne Dannevirke-Runesteen; thi af sammes Inscription synes man at kunne antage, at Svend personlig har været leiret med sin Hær imellem Dannevirke og Kurgraven; men da han ikke var indviklet i nogen Krig med Tydskland, saa tør man vistnok heraf drage den Slutning, at han med Hæren opholdt sig ved Hedeby for at udbedre Dannevirke, saa han under sine Tog til England saameget tryggere kunde overlade Bevogtningen af Landets Grændse til en Vasal.

5. Dog, i hundrede Aar kan selv et Værk som Dannevirke geraade i en daarlig Tilstand, naar der ikke fredes tilbørligen om det. Saxo klager derfor over dets slette Tilstand under Svend Estridsens Sönnere, især paa den Tid,

da Eilif var Statholder i Sönderjylland; dette, i Forbindelse med den Omstændighed, at Svend Grathe med sin leiede tyske Hær ikke kunde indtage Dannevirke, men maatte bestikke dets Vogter for at komme igjennem, lader sikkert formode, at det var Knud Lavard, der gjorde godt, hvad hans Formand Eilif havde gjort ilde. Naar man seer, hvad Knud i det Hele taget gjorde for at sikre Danmark imod Syd, ved hist og her at anlægge Borge og andre Befæstningsværker (s. nedenfor), saa maa man strax falde paa den Tanke, at Dannevirkes Istandsættelse maa have været det Første og Vigtigste, han kunde foretage sig.

Denne Omhu for Landets Sikkerhed gik ogsaa i Arv til hans Søn, Valdemar den Store, der med Rette kan kaldes Dannevirkes anden Skaber. Valdemar (og hans Ven Biskop Absalon) kjendte altfor nøie Dannevirkes store Betydning som et Grændseværn imod Tydskland, til at han ikke af alle Kræfter skulde stræbe efter at gjøre det saa fast og uindtageligt som muligt. Han besluttede derfor at omgive *hele Volden med en Muur* af brændte Steen imod Syd, der i det mindste var 7 Fod tyk og 40 Fod høi, med stærke Piller i en vis Afstand. Stenene siges at være brændte i Byerne Skovby og Huusby¹, medens Kalken blev hentet fra Gotland. Dog har man ogsaa benyttet Kampesteen til Muren; saavel disse, som især Teglstenene bandtes saa fast af Kalken, at man med U. Petersen kunde kalde dem for „muri fusiles” eller støbte Mure. Hele Stykker af Muren sees den Dag idag, dels paa samme Sted, hvor de hensattes af det 12te Aarhundredes Murere, dels nedrullede i Graven som vældige Conglomerater og Klippeblokke. Muren var sandsynligviis langt høiere end Volden bagved og skulde saaledes tillige tjene som Brystværn for Skytterne. Endnu i Aaret 1696 har Commandant Wolf seet et Stykke af Muren paa flere Favnes Længde, der havde 12 Tommer høie og

¹ De store Leergrave, hvorfra man tog Materialet, vises endnu.

6 Tommer vide Skydeskaar i en Favns Afstand fra hverandre. Nedenfor har Muren paa sine Steder været hvælvet, hvilket endnu saaes paa Dankwerths Tid. — Valdemar fik imidlertid kun det Stykke færdigt, der strækker sig fra Öster-Kalegat lidt forbi Kurborg, og som derfor lige til vore Dage kaldes VALDEMARS-MUREN¹. — Medens vi, hvad Götriks og Thyra's Værker angaaer, maae holde os til fremmede eller senere Skribenter, have vi fra selve Valdemars Tid tvende Mænd, Saxo og Svend Aagesen, der i deres Danmarks Krønike afgive Vidnesbyrd om denne Muur. Saaledes siger Saxo (lib. X pag. 482) f. Ex.: „*murum cocti lateris superjecit, uti potius veteris valli occiduus lapsus solidior novæ molis structura reficeret, quam debilem ejus situm crebrior in posterum ruina submitteret*”. Hos Svend Aagesen hedder det: „*ad ultimum in vallo Danewerch murum erexit lateritium, quem tamen morte præventus imperfectum reliquit*”. — Ogsaa andre ældre Forfattere omtale Valdemarsmuren, saaledes f. Ex. Pet. Olai (jfr Langeb. tom. I p. 117 og 120): „*Mater istius Haraldi Blatan, dicta Tyræ, mulier incomparabilis, virilem habens animum, fecit fossam vel vallum, cum munimento terreo a Slesvig usque ad occidentalem oceanum, quod dicitur Danewirki. Cui postea Waldemarus I fecit murum apponi*,” — omtrent paa samme Maade udtrykker ogsaa Thomas Gheysmer sig (s. Langeb. tom. II p. 347): „*Post hec Thyra Regina, mater Haraldi, dicta Danebooth, contra insultus Teutonicorum fecit circa Sleswik munimentum terreum, quod se extendit usque ad occidentalem oceanum, diciturque Danewirki, cui postea Waldemarus fecit murum apponi*,” — ilige-

¹ Man har været i Tvivl om, naar Valdemar begyndte paa denne Muur; Riimkrøniken og Petrus Olai sætte Aaret 1158, — andre, f. Ex. Hamsfort, 1163, Dankwerth nævner Aaret 1168; da der imidlertid maatte hengaae rum Tid med at ordne Rigets øvrige indre Anliggender, saa kan man vistnok med Føie antage, at han først omtrent Aar 1176 lagde Haand paa Værket.

maade Forfatteren til Chron. Erii Regis (s. Langeb. tom. I p. 163): „Tunc Rex (d. e. Valdemar) malitias Teutonicorum prævenire volens, munitionem Danwirki muro circumcinxit, ante enim lignis tantum munitus erat locus ille”¹.

6. Tidens Medför under Valdemars Efterfølgere, de indre Stridigheder og Borgerkrige, saavel som Krigen med de holsteenske Grever vilde, at Dannevirke atter i omtrent hundrede Aar henstod uden at udbedres; thi vel fortsatte Knud den Sjette Faderens Værk, men vistnok efter en langt mindre Maalestok. At Virket altsaa lidt efter lidt forfaldt, især der, hvor Muren ikke naaede hen, er saa meget sandsynligere, som det ved de ulyksalige Borgerkrige vist ikke blev skaanet. Dannevirkes oprindelige Öiemed, at værne om Landet imod fremmede Fjender, undergik for saavidt en Forandring, som Virket fra Abels Dage af maatte tjene som Værn imod den danske Krones egne Vasaller. At det imidlertid maatte være af høieste Interesse for det danske Kongehuus, at bringe disse Vasaller tilbage til deres Pligt, og ikke at lade sig Sønderjylland fravriste, er en Selvfølge, og alt maatte derfor opbydes for at virke hen til dette Maal. Et Middel hertil synes Dannevirke-Voldens Istandsættelse at have været. Det er nok muligt, at allerede Christopher I tænkte paa at istandsætte Virket, men dette blev dog først hans Enke, den dygtige og krigerske Dronning Margrethe

¹ I hvilket Ry Volden dengang maa have staaet hos Fremmede, sees ogsaa af Saxo (s. Saxo lib. XIV. pag. 882): „Quo auditio Bernardus Razaburgensis in eam provinciam arma se translaturum negabat, quam per regem beneficii jure possideat. Sed neque Slesvicensium portas, tametsi rex extrinsecus agat, adeo usque defensoribus carere, ut plani hosti patere videantur. Nam earum custodiam sexaginta Danorum millibus esse mandatam”; thi der maa sikkert ved „Slesvicensium portas” med Vedel (s. Vedels Saxo p. 474) forstaaes Dannevirke, hvorfor han har oversat „earum custodiam” ved „at vaacte paa Dannevircke”. Den i Valdemars Grav fundne Blyplade vidner ogsaa om hans Værk.

(Sambiria, ogsaa Springhest kaldet) tildeel. At den Restauration, hun lod Volden underkaste, maa have været gennemgribende, kan man blandt andet slutte deraf, at hele Volden fra den Tid af hos Almuen i Omegnen benævnes „MARGRETHENWALL”¹. U. Petersen siger, at „hun (Margrethe) efter Valdemars Död var den eneste, der udbedrede denne Vold, og, saavidt man veed, gav samme den principale Styrke”. Det er vistnok udenfor al Tvivl, at det fornemmelig var KRUMVOLDEN ad Hollingsted til, der for største Delen skylder hende sin Tilværelse. Skjönt nemlig en Deel af denne Vold allerede tidligere var opført, saa var den i de henrundne Tider sjeldnere bleven istandsat, end Dannevirkes övrige Dele, da den vandrige Egn omkring Hollingsted og Reide gjorde en större Udbedring mindre bydende. At Margrethe imidlertid ikke lod det blive ved Voldens Istandsættelse imod Syd-Vest, men har udstrakt Restaurationen over hele Værket, lader sig neppe betvivle; sandsynligviis hidrörer ogsaa den ene af de saakaldte Dobbeltvolve, saavel som flere Sidevolde i sammes Nærhed fra hende (s. nedenfor). Thraziger siger derfor om hende: „reparari murisque et fossatis amplissimis illud firmari fecit ut hodie adhuc cernere licet”. Sligt Værk lod sig imidlertid hverken udføre paa eet eller et Par Aar; naar derfor Prof. Worsaae o. fl. nævne Aaret 1261 eller kun en Deel af samme, nemlig för Slaget paa Loheden (d. e. Krophede), som det Aar, da Margrethe skal have restaureret Dannevirke, da maa jeg drage denne Hypothese i Tvivl. Man kan snarere med Outzen antage Aaret 1273 eller 1274; thi, som bekjendt, döde Hertug Erik af Sönderjylland i Aaret 1272; Kongen (eller rettere sagt hans Moder Margrethe) tog da, som Formynder for den unge Hertug Valdemar, Hertugdömmet i Besiddelse, og det var först efter 10 Aars Forløb, at Hertugen selv tiltraadte Regjeringen. Det har

¹ Et sydslesvigsk Folkesagn siger endog, at det var Margrethe, der baade lod Kurgraven og Dannevirke anlægge.

vistnok ligget i Margrethes Plan, ganske at indlemme Slesvig i Kongeriget, og det er derfor mere end sandsynligt, at hun under Hertugens Mindreaarighed beredte sig paa kommende Eventualiteter ved iblandt andet at sætte Dannevirke istand, og ganske vist fortjener hun at roses som den, der for tredje Gang lod Dannevirke reise sig¹. Ved Forliget

¹ Det er iøvrigt mærkeligt, at alle Margrethes samtidige og de nærmest paafølgende Skribenter forholde sig aldeles tause med Hensyn til denne Deel af hendes Virksomhed. Selv Forfatteren til Chron. Erici Regis, der dog sandsynligviis var Munk i Ry-Kloster og altsaa kun boede nogle faa Mile fra Dannevirke, omtaler ikke med et Ord den omtalte Udbedring af Dannevirke. Mon disse Forfattere ikke have anseet Margrethes Værk for saa vigtigt, at det kunde sættes ved Siden af Thyras og Valdemars? Eller har man med Villie fortiet det af Had til hende, fordi baade hun og hendes Gemal og Søn stode paa en spændt Fod med Geistligheden, af hvis Midte Datidens Krøniker fremgik? — Det ældste Vidnesbyrd, der strengt taget endog er problematisk, haves fra Aar 1424, altsaa omtrent 150 Aar efter Margrethes Tid, nemlig af Abbed Olaus til Ry-Kloster. Som Vidne i Stridighederne imellem Erik af Pommern og de holsteenske Grever, angaaende visse Dele af Sønderjylland, siger Olaus (jfr Langeb. tom. VII p. 418) iblandt andet: „*audivi dici, quod quedam regina vocat Toberdana Beate fecit fieri et edificari murum ad dividendum Comitatum Holtzacie a regno Dacie, et adhuc est, ubi laboratum per Dacos fuit per septem annos*”. Navnet Toberdana Beate sees rigtignok at være en Forvanskning af Thyra Danebod, men paa den anden Side turde Udtrykket „*audivi dici*” tale for, at Olaus alligevel tænker paa Margrethe; thi har han end ikke kjendt synderlig mange Forfattere, saa maa han dog uden Tvivl have været fortrolig med Svend Aagesens eller Saxos Krønike, i alt Fald med Chron. Erici Regis, hvor det stod tydeligt nok, hvem der først byggede Dannevirke, saa han, hvad Thyra angaaer, ikke behøvede at tale om noget Rygte; Margrethes Værk kunde han derimod kun kjende igjennem en mundtlig Relation, efterdi ingen Skribent hidindtil havde omtalt det. Heller ikke Angivelsen „*per septem*

imellem Kong Erik og Hertug Valdemar 1286 tilkjendtes iblandt andet ogsaa Dannevirke den danske Krone (jfr Hvitfeldt tom. I p. 290).

7. I de første Par Aarhundreder efter Margrethes Tid maa Dannevirke være bleven holdt i tilbørlig Stand; thi i Aaret 1331 hindrede det Grev Geert og hans Holster fra at trænge længere frem i Landet for at møde Kong Christopher II's Krigshær, hvorfor Slaget stod paa Loheden — og fra Margrethe den Stores og Erik af Pommerns Tid hører man ikke noget om Dannevirke, skjönt man med Föie kan antage, at baade Margaretha og Erik, der rundt omkring ved Slesvig og Slien anlagde faste Borge og Volde, vist ogsaa vilde have henvendt deres Opmærksomhed paa Dannevirke, saafremt Volden ikke havde svaret til sit Öiemed.

Tiderne forandrede sig nu snart i den Grad, at Dannevirke i Aarhundreder kun stod som et Minde fra fordums Dage. — I Krigen imod Sverrig lode de Keiserlige i Midten af 17de Aarhundrede gjøre et 200 Skridt

annos" passer paa Thyra Dannebød, men vel paa Margrethe. Et tilforladeligere Vidnesbyrd haves omtrent 50 Aar senere, nemlig i Presb. Brem., hvor det hedder, at Margrethe ved sit Værk adskilte Danmark fra „de düdische Lande"; skjönt Forfatteren lader hende være Enke efter Valdemar I, saa sees dog let af Navnet Swarte Margrethe, som han tillægger hende, hvem der menes. De hos Westphalen III, col. 42 af Presb. Brem. tagne Ord lyde saaledes: *Illis diebus... quædam mulier dicta Nigra Margarita, Regina Daciæ castrum Gottorpe munivit et ante illud magnum fossatum muratum, Denewerk vocitatum fieri procuravit incipiens a flumine Slige usque ad Fresiam procedendo, miro et ineffabili opere terram Daciæ ab Almanis concludendo.* Fra 16de og 17de Aarhundrede haves Vidner nok, f. Ex. Br. Boisen, Cypræus, Thraziger, Dankwerth, Møller o. fl. Ogsaa et, sandsynligviis snart efter Margrethes Tid opstaaet Folkesagn om denne hendes Virksomhed turde maa- skee yde sin Skjærv i saa Henseende.

langt Indskaar i Volden i Nærheden af Bustrup i Form af et Brystværn, og de samme Krigsfolk anlagde (eller udbedrede) i Aaret 1658 en femkantet, saakaldet Stjerneskan-dse i Nærheden af Öster-Kalegat, og besatte den med Kanoner. Hvorvidt Kong Frederik IV i Aaret 1700 gav Befaling til Voldens Udbedring, vides ikke med Bestemthed, men at Befalingen ikke blev udført, er vist.

Saaledes maatte Dannevirke ved de sidste Aarhundreders Ligegyldighed og Tidens gradvise Ödelæggelse forfalde og næsten gaae i Glemme. Vel böd Kong Christian VIII, at der skulde fredes om Volden, og han lod den strax efter sin Regjerings Tiltrædelse opmaale og undersøge, men befæstet blev den ikke. I Foraaret 1848 blev der paa flere Steder gjort Indskaar for Artilleriet, og i Efteraaret 1850 blev Pladsen ryddet foran Volden, og denne selv blev forsynet med flere Skandser som Udenværker og et Jordbrystværn, men alt dette var af mindre Betydning og nedbrödes for en stor Deel igjen (s. nedenfor). Da hele Virket imidlertid 1859 atter er bleven opmaalt af kyndige Mænd, synes det at ville blive til Alvor med dets Istandsættelse og Befæstning. Dette vilde være endnu et uvisneligt Blad til vor folkekjære Frederiks Hæders- og Mindekrands i de kommende Slægter og turde maaskee bidrage til, at hans mandige og faderlige Ord: „Det skal ei skee!” ogsaa fik Gyl-dighed og Betydning for den uvisse Fremtid.

8. Medens Kurgraven, som vi ovenfor have seet, strækker sig i lige Linie fra Selk til Kurborg, slaar Dannevirke flere Bugter og Vinkler, for saa meget som muligt at drage Fordeel af Landets naturlige Beskaffenhed. Voldens første Hoveddeel löber saaledes fra Haddeby-Nor lige imod Vest-Nord-Vest til den nu udtörrede Dannevirke-Sö; den anden tager derfra Retningen imod Syd-Syd-Vest forbi Kurborg, og den tredie strækker sig i en krum og bugtet Linie imod Vest-Syd-Vest til Hollingsted. Herved er Volden

naturligviis bleven meget længere, end en lige Linie fra Haddeby til Hollingsted vilde have udgjort; — man kan regne dens hele Udstrækning til rigelig $2\frac{1}{4}$ Miil (s. nedenfor).

Som ovenfor bemærket, begynder Dannevirke ved Haddeby-Nor, eller rettere sagt ved den Vold, der i Form af en Halvkreds omgav den gamle Fæstning Oldenburg. — Denne Halvkredsvold, der ogsaa gjerne kaldes *Hesteskoen*, *Gaffelen* eller *Halvmaanen*, staaer endnu overalt i sin fulde Vælde. (S. Profil: „Halvkredsvolden ved Oldenburg” paa Plan III).

Den begynder i det høieste 8 Skridt fra den smalle Eng, der grændser ned til Noret og hyppigt overskylles af Bølgerne; Grundfladen, der oprindeligt skal have været 100 Fod, er nu kun omtrent 70, da Ploven altid er kommen lidt nærmere; Höiden¹ varierer fra 30—36, Breden ovenpaa fra 20—30 Fod. Den nordlige Halvdeel er ikke forsynet med nogen Grav, men viser flere Opgange (for Militairet) udvendig, ligesom den sydlige Halvdeel, der har en snart bredere, snart smallere Grav foran, har Opgangene indvendig; disse Opgange hidrøre fra sidste Krig.

Hvad Halvkredsvoldens specielle Udseende og Størrelse angaaer, da er Volden paa de første 78 Skridt (d. e. paa

¹ Det bemærkes her een Gang for alle, at hvor det ikke udtrykkelig anderledes er sagt eller der ikke blot tales om en buet Ryg, der forstaaes ved „Höide” Skraaplanen, og ikke den absolute eller lodrette Höide. Denne forholder sig iøvrigt til hin for *Halvkredsvoldens* og *Kæmpedæmningens* Vedkommende som 2 : 3; ved *Dobbeltvolden* stiller Forholdet sig omtrent som 2 : 5; for *Borgvoldens* Vedkommende er Forholdet omtrent som 1 : 2, idet det lavere Terrain imod Öst maa tages i Betragtning; ved *Valdemars-Muren* (imellem Vester-Kalegat og Kurborg) som 3 : 7 eller (paa andre Steder) som 6 : 11; for den Deel af *Krumvolden*, der strækker sig nærmest Morgenstjernen, er Forholdet omtrent som 1 : 3, nærmest Valdemars-Muren som 6 : 11.

den nordlige Halvdeel) lidt mindre, end paa de fleste andre Steder. Efter en Strækning paa 316 Skridt afbrydes den af Veien fra Vedelspang i en Længde af 16 Skridt; indenfor Halvkredsvolden havde vore Tropper en Artillerie-Stilling tværs over Veien, for at beherske samme, selv om Fjenden skulde trænge ind i Halvkredsvolden igjennem den sydlige, af Infanteriet dækkede Gjennemkjørsel; — selve Volden er paa et kort Stykke lidt demoleret ved Veikanten, idet Bønderne have benyttet en Deel af Jorden. — Ved Enden af en 470 Skridt lang Strækning, der böier fra Nord-Ost til Syd-Vest, støder man paa en halvrund Infanterie-Skandse (fra sidste Krig), der ligger paa selve Volden og i dennes hele Brede; Buen vender naturligviis imod Syd; selve Skandsen er 11 Skridt dyb og har et Jordbrystværn, der er $1\frac{1}{2}$ Alen høit og ligesaa bredt. Omtrent 12 Skridt derfra, men terrasseformigt nedad, kommer man til en aldeles lignende, lidt mindre, ligeledes buet Infanterie-Skandse, der vender ud til en 17 Skridt bred Aabning i Volden, til hvilken man gaaer ned ad en 24 Skridt lang terrasseformig Skraaning. Öiemedet med disse tvende Skandser har aabenbart været, at hindre Fjenden fra at trænge ind imellem Hovedvolden, der begynder faa Skridt derfra; og Halvkredsvolden over et lille Engstrüg, der tilligemed en imod Öst löbende Bæk har bevirket Halvkredsvoldens Afbrydelse og det af samme indesluttede Lands Todeling. Da dette Engstrüg netop ved selve Voldene er meget vandrigt og sumpet, saa kan man vistnok antage, at der paa de omtalte 17 Skridt aldrig har staaet nogen Vold. — Paa den anden Side Aabningen, hvor Halvkredsvoldens sydlige Deel begynder, maa man atter stige 24 Skridt opad til Voldens Kam. Denne sydlige Deel har indvendig et fra den nordlige heelt forskjelligt Udseende, idet den næsten overalt har deels dybe, Voldens hele Brede gjennemskærende Indsnit for Kanoner, deels meget langstrakte Brystværn for Infanteriet, — alt fra sidste Krig. Saaledes træffer man efter de første 50 Skridt paa et 8 Skridt

bredt Indskaar for Artilleriet og efter 63 Skridt paa en liggende, 10 Skridt bred Aabning. Efter en Strækning paa 130 Skridt er Volden gjennemskaaren næsten heelt ned til Bunden i 6 Skridts Brede; til Dækning af denne Aabning er der anbragt tvende Brystværn for Infanteriet, eet for hver Ende, og 12 Skridt lange; — det var her, at den saakaldte Gorms Skandse var anlagt (s. nedenfor). — Paa de følgende 240 Skridt sees atter et Brystværn for Infanteriet; ved Enden heraf stiger man 18 Skridt ned til den her i det høieste 8 Skridt brede Vei fra Vedelspang; efterat man paa den anden Side Veien er stegen jevnt opad til Voldens Kam, stöder man paa de næste 230 Skridt atter paa et Brystværn eller Indskaar for Infanteriet. Desuden fandtes en Infanterie-Stilling tværs over Veien og til begge Sider af samme udenfor Halvkredsvolden. Man kunde altsaa beherske Veien baade udenfra og ovenfra selve Volden. Paa de sidste 56 Skridt findes der tvende mindre Indskaar, eet paa 12 og eet paa 6 Skridts Brede, det sidste for Kanoner. Halvkredsvoldens hele Udstrækning udgjör altsaa 1826 Skridt eller 2191 Alen, hvoraf Volden kun mangler paa 63 Skridts Længde.

9. Hvad Borgen eller Fæstningen Oldenborg ¹ angaaer, da har den ligget paa den nordlige Deel af den Mark, der ved den omtalte Bæk deles i tvende Dele; men nutildags

¹ Dette Oldenborg maa ikke forvexles med det Oldenborg (i daglig Tale „Gammelborg” kaldet), der laa ved Stiens Munding og var opført af Knud Lavard. Af denne Borg saaes der endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede en rundagtig, forvittret Muur imod Øst, der var 5—6 Fod høi og rigelig 240 Fod i Omfang; uden Tvivl var den en Levning af et rundt Taarn — formodentlig Borgens Hoveddeel, — der havde 80 Fod i Gjennemsnit. — Da Stormfloden den 19de December 1835 bortsykkede Sandet, som tildækkede Vest-siden, kom der en temmelig stor Strækning tilsyne ogsaa paa denne Side. — Muren er her paa sine Steder 6—7, paa andre 5 Fod tyk.

sees der ikke ringeste Spor af den; for omtrent 100 Aar siden fandt man endnu Levninger af dens Grundmure. — Et Spørgsmaal bliver det her, om dette Oldenburg er den samme Borg, der ellers kaldes Sachser- eller Markgreveborgen? De fleste Forfattere benægte denne Identitet og sige, at Markgreveborgen laa nord for Oldenburg paa en Høi ved Haddeby, for at Sachserne kunde have Öie med Byen Slesvig og tillige staae i Forbindelse med de sydlige Befæstningsværker ved Kurgraven, der jo vare i deres Magt. Jeg maa tilstaae, at jeg, indtil jeg fik seet og undersøgt de locale Forhold, har været tvivlraadig i saa Henseende, idet jeg antog, at Sachserne ved at indtage Kurgraven naturligviis ogsaa indtog det uden Tvivl allerede dengang eksisterende Oldenburg og her indrettede sig et fast Holdepunkt¹. — Men denne Hypothese er ikke holdbar; thi flere hundrede Skridt nord for Oldenburg, i den nuværende Haddeby-Skov, støder man paa en Vold, der umiskjendeligt har omgivet et Befæstningsværk. Der sees saaledes tvende parallelle (dog ikke ganske lige), 300 Skridt lange og endnu 7—10 Fod høie og 12 Fod brede, fra Nord-Ost til Syd-Vest løbende Volde, der ved en 60 Skridt lang Endevold imod Nord-Ost ere forenede med hinanden, hvorimod den sydvestlige Endevold divergerer fra Hovedvoldene under en stump Vinkel, uden at dens Ender naae sammen. Ud- eller Indgangen fra og til Borgen har altsaa sikkert været imod Syd-Vest, medens denne selv imod Nord, Öst og Vest, altsaa imod de Egne, hvorfra Sachserne kunde vente at blive angrebne af de Danske, dels var beskyrmet ved de omtalte Volde, dels ved høie og bratte

Næsten hele Muurværket bestaaer af Granitkvadre paa 12—14 Tommer i Quadrat. Paa den vestlige Side viser Muren sig endnu lige og glat, med en Høide af 6—7 Fod.

¹ At O. Worm omtrent har haft samme Tanke, sees af hans Mon. Dan. I, 5 p. 335, hvor det hedder: Ab Henrico Aucepe (qui Marchionatum Sleswiciae et Daniae limitem constituit, inque eum finem castrum Oldenburg extrui curavit) victus. . . .

Skrænter ned imod Slien og dens Arme. Ved Eftergravning er man tidligere stødt paa flere Levninger af Borgens Grundmuur. Af synderlig Vigtighed og Styrke kan denne Sachserborg dog neppe have været; thi det maatte jo være aldeles umuligt for Sachserne i Löbet af 2—3 Aar baade at bygge en stærk Fæstning og anlægge en Colonie eller vel endog en lille Kjøbstad i Nærheden af samme. Det var nemlig først i Aaret 935, at Henrik Fuglefænger indtog Kurgraven og begyndte paa Anlæggelsen af den sachsiske Colonie; men naar nu baade den saakaldte Markgreve og hans Folk nedhuggedes og Colonien ødelagdes i Aaret 938, og de vistnok i Mellemtiden ideligen foruroligedes af de Danske, saa vil man let indsee, at Sachserne i det høieste have kunnet opføre et Castel. — Selv om man med Huitfeldt og Suhm sætter Aaret 944 som det, da Markgrevskabet gik til Grunde, saa vilde 7—8 Aar ikke engang være tilstrækkelige til storartede Foretagender, især i Fjendeland, hvor Tilveiebringelsen af Bygningsmaterialier m. m. maatte være forbunden med store Vanskeligheder. — Hvad der her er sagt om Henrik Fuglefængers Markgrevskab og Colonie, gjælder i lige Maade om Ottos; thi efter den almindelige Antagelse indtog han først Dannevirke i Aaret 976 (s. ovenfor), men hans Borg og Colonie siges allerede at være ødelagte Aar 982.

Iøvrigt maa jeg, hvad det saakaldte Markgrevskab etc. angaaer, bemærke, at det først var Adam af Bremen, der omtrent 150 Aar efter Fuglefængerens Tid paa anden Haand (— han havde hørt det af en dansk Biskop —) beretter os om Henriks nordiske Felttog og Markgrevskab ved Slesvig; de samtidige tyske Skribenter, f. Ex. Luitprand, Wittichind af Corvey og Dithmer af Merseburg vide ikke noget derom. Det Hele er altsaa muligviis en Forvexling med det, der skete under Otto; thi han skal efter Dithmer af Merseburgs Beretning virkelig have anlagt en Colonie og Borg ved Slesvig. Forresten havde det hele Markgrevskab ikke Stort at betyde; thi det bestod kun i Sachsernes egen Colonie og i

det høieste i den ufrugtbare og ubeboede Hedestrækning, der laa imellem Dannevirke og Eideren, og selv denne Strækning tilligemed den ødelagte Borg afstød Conrad II Aar 1027 til Knud den Store (jfr P. G. Thorsen, Slesvigske Stadsretter p. 16 o. fl.).

Man kan vistnok med god Grund nævne Götrik som den, der har anlagt Oldenborg. Jeg har nemlig forhen omtalt, at Haddeby-Nor i gamle Dage laa aabant imod Slien og var seilbart, og ligeledes, at Götrik sandsynligviis flere Gange med sin Flaade seilede opad Slien til Slesvig; men hvad var da naturligere, end at han lagde Flaaden ind i det brede, et Bassin lignende, Haddeby-Nor, hvor den kunde ligge temmelig sikker? Ligesaa naturligt er det imidlertid ogsaa, at han til yderligere Beskyttelse for Krigsflaaden og for de Handelsskibe, der her søgte Ly imod Stormen og Fjenden, omtrent ved Norets Udløb anlagde et Befæstningsværk. Muligviis har han ogsaa ved samme villet sikre sig og en Deel af sin Hær et fast Holdepunkt, hvorfra han kunde flygte ud paa Skibene i Tilfælde af, at Kurgraven indtoges af Fjenden¹.

Jeg kommer nu til et Spørgsmaal, der er blevet ligesaa forskjelligt besvaret, som hint om Oldenborg og Sachserborgen, men som, takket være Prof. Thorsens fortrinlige Forbemærkninger til „De gamle slesvigske Stadsretter” (Kjöbenhavn 1855), nu har fundet sin endelige Afgjørelse, — det er nemlig Spørgsmaalet om, hvorvidt Byen Slesvig eller Hedeby i Oldtiden har ligget paa den søndre Side af Slien ved Haddeby, maaskee indenfor Halvkredsvolden eller vel

¹ Dersom man turde overføre vor Tids Terminologier paa Datidens Forhold, kunde man kalde denne Stilling for venstre Fløis Retraitlinie (s. nedenfor om vor Armees Stilling ved Dannevirke 1850); de Krigsfolk derimod, der fandtes længere imod Vest (ved Kurborg), maatte enten trække sig tilbage til de Skove, der strakte sig flere Mile i Omkreds imod Nord, eller søge over til Hollingsted for derfra at slippe bort.

endog syd for samme? Det er ikke min Hensigt at anføre de sandsynlige og usandsynlige, ja urimelige Grunde, man har anført til Gunst for hin Paastand — en Paastand, der især er bleven forfægtet af den tidnævnte Pastor Outzen i Breklum; — men Sagen har for saa vidt Interesse for os ved nærværende Afhandling, som baade Halvkredsvolden og Oldenburg derved unægtelig vilde faae en langt større Betydning. — Det lader sig imidlertid baade „ved historiske Data og andre ligesaa vægtige Grunde, hentede fra Beskaffenheden af forskellige Localiteter (f. Ex. at Slesvig By bestandig har hørt til Strustrup Herred, hvilket ikke vilde været Tilfælde, ikke alene naar dens Plads havde været syd for Slien, men ei engang, om den havde været lidt sydligere, end den er —, at den af Ansgar opførte Mariekirke ikke kan have været nogen anden, end Mariekirken paa Holmen ved Slesvig etc) — godtgjøre, at Slesvig By ikke kan have staaet paa noget andet Sted, end paa den Plads, hvor navnlig den gamle Deel af Staden findes den Dag idag” (jfr Thorsen, især p. 13 o. fl.).

Fæstningen Oldenburgs Bestemmelse indskrænker sig altsaa til det ovenfor Anførte, ligesom Halvkredsvolden vistnok især har haft til Öiemed, at holde Fjenden ude fra Fæstningen og Krigshavnen¹. Iøvrigt er Halvkredsvolden uden Tvivl ligeledes anlagt af Götrik eller hidrører i hvert Tilfælde fra samme Tid, som det övrige Dannevirke. At nogle antage den for at være opført af Sachserne imod de Danske, er ikke saa forunderligt, naar man betænker, at man endog har villet erklære baade Kurgraven og Danne-

¹ Skulde Haddeby-Kirke muligviis netop være bleven opført paa dette Sted imellem Slien og Haddeby-Nor, hvor der ellers ingen Huse findes, for ligesom at ligge i Læ af Oldenburg og Halvkredsvolden? Og har den maaskee oprindelig været bestemt for Besætningen og for den By, der i Nærheden snart efter opstod under Navnet Bustrup?

virke for Tydskernes Værk: et Hjernespind, som kun Uvidenhed kan have opfundet ¹.

¹ At Halvkredsvolden i det mindste maa være ligesaa gammel, som Kæmpedæmningen, fremgaaer deraf, at denne i Tilfælde af, at hin var yngre, da vilde være bleven ført heelt ned til Haddeby-Nor tværs over det af Halvkredsvolden (senere) indesluttede betydelige Stykke Land. Men, spørges der, fra hvilken Tid hidrører da Kæmpedæmningen? Man har nemlig opkastet det Spørgsmaal om ikke Kæmpedæmningen og Oldenborg, overhovedet Dannevirkes nordlige Deel skulde være bleven opført af Margrethe Springhest, efter at Gottorpdæmningen var bleven anlagt, og Sliens Arme altsaa ikke som tidligere havde frit Løb lige til Thyraborg? — Meget taler imidlertid for, at saavel den nordlige Deel af Dannevirke, som den sydvestlige forbi Kurborg ganske vist hidrører fra Thyra Dannebod. Uden at beraabe mig paa Cyprius, der jo ligefrem siger, hvem Thyra overdrog enhver Deel til Opførelse, — eller paa Meyers Kort til Dankwerth fra 1154 (altsaa fra en Tid, da Valdemar I og Margrethe Springhest ikke havde bygget noget paa Dannevirke), paa hvilket den nordlige Deel fuldt saa vel som de øvrige Dele findes afsat —, eller paa Saxo (jfr ogsaa Pet. Olai, Langeb. tom. I p. 117), der som Absalons Skriver og Fortrolige uden Tvivl ikke blot vidste god Besked om Dannevirkes Udbedring af Valdemar I, men ganske vist ogsaa kjendte dets Beliggenhed og Udstrækning, og som ikke vilde have sagt, at Thyra lod Dannevirke opføre fra Östersöen ved Slesvig til Vesterhavet, dersom han ikke havde antaget, at Dannevirke stod i Relation til Östervolden, eller vidst, at Volden paa hans Tid strakte sig fra Slesvig (altsaa ikke fra den $\frac{3}{4}$ Miil fra den gamle By liggende Dannevirke-Sü) vesterpaa — saa Dannevirke altsaa maa have haft samme Udstrækning lige fra Thyras Tid af, efterdi ingen af de mellemliggende Regenter kan have opført denne Hoveddeel, — eller paa den Omstændighed, at den allerede paa Svend Tveskægs Tid til Leir og Begravelsesplads nord for Kurgraven liggende Mark ogsaa dengang synes at have været begrændset af Kurgraven og Dannevirkes nordlige Deel (de mange Gravhøie og de trende her fundne Runestene synes at tale derfor), saa Kæmpedæmningen maa have existeret paa hin Tid, — eller derpaa, at jeg i Vester-

10. Den Deel af den egentlige Dannevirke vold, der strækker sig fra Halvkredsvolden til den nu for en stor Deel

Enden af Dobbeltvolden (d. e. en Fortsættelse af Kæmpedæmningen, altsaa en Deel af Dannevirkes nordlige Deel) troer at have opdaget Spor af Kul paa et Sted, hvor Volden tildeels er udjævnet, hvilket tyder paa, at i det mindste Dobbelt-Volden (dog kun den ene af de tvende Volde) eksisterede paa Harald Blaatands Tid, skal jeg kun bemærke, at de tyske Keisere og Svend Grathe langt lettere vilde have kunnet sætte over Slien vest for Slesvig, hvor den især ved den nutildags saakaldte „Pulvermühle“ (i Nærheden af Annettehøi) maa have været meget smal og grundet, end indtage Dannevirke, dersom ikke sammes nordlige Deel havde hindret dem i at trænge saa langt frem. Man har rigtignok indvendt, at den Sidevold, der løber imod Nord-Ost fra Dobbeltvolden ned imod Annettehøi muligviis kan være ældre og hidrøre fra Thyra, — men det lader sig let bevise, at den er yngre; thi den skyder sig ud fra Dobbeltvolden og en Arm af den bøier atter over imod samme, — dertil kommer, at dens hele Udseende ikke tyder paa, at den har været af nogen Betydning; sandsynligviis har den kun skullet tjene til at støtte Dobbeltvolden og afgive en Slags Retraitlinie. — Ligeledes maa man huske paa, at de gamle Forfattere, navnlig Margrethes Samtidige, ikke godt kunde have bevaret en saa haardnakket Taushed i saa Henseende, dersom Margrethe virkelig fra Grunden af havde ladet en af Dannevirkes mest imponerende Dele opføre, og det en Deel, der laa ligeoverfor Byen Slesvig. — At der ikke kan tænkes paa Valdemar I, forstaaer sig af sig selv (jfr Svend Aagesen og Saxo paa vedkommende Steder). — Naar man altsaa vistnok med god Grund tør henføre Kæmpedæmningen og Dobbeltvolden til Thyra, saa bliver Spørgsmaalet atter, om Halvkredsvolden hidrører fra samme Tid, eller om den er ældre? — Alt vel overveiet, troer jeg at maatte paastaae det sidste. Det maatte nemlig synes underligt, om Thyra paa dette afsides liggende Sted vilde have omgivet en Borg med en saa vældig Vold, da den Borg, der fik Navn efter hende, og som paa Grund af sin Nærhed ved Voldens Hovedgjennefgang dog var langt mere udsat for fjendtlige Angreb, end Oldenborg, kun var beskyttet ved en Grav og et Par mindre Volde

udtørrede Bustrupsö og omtrent 1200 Alen paa den anden (vestlige) Side af samme, kaldes **Kæmpe-** eller **Jätte-**

foran; thi at Halvkredsvolden iblandt andet ogsaa har skullet beskytte den udenfor dens Grændser liggende Borg, er vistnok udenfor al Tvivl. Men hvad der endnu er vigtigere, er den Omstændighed, at Halvkredsvolden (og Oldenborg) aabenbart ifølge sin Beliggenhed og Beskaffenhed — den er nemlig lukket imod Landsiden, men aaben imod Søen — maa være bleven anlagt med særligt Hensyn til en Forbindelse med Havet. Alt tyder paa, at der her i gamle Dage maa have været en Krigshavn, — et Udskepningssted for de Tropper, der kom fra andre Dele af Riget, navnlig fra Öerne, — muligviis ogsaa et Oplagssted for Proviant og andre Livs- og Krigsfornödenheder baade for Flaaden og for Hæren, — et Sted, hvor Forbindelsen især med Kurvirke kunde vedligeholdes, og hvorfra man i Nødstilfælde kunde slippe bort med en Deel af Hæren m. m., saafremt Fjenden skulde indtage de sydligere Befæstningsværker. Men netop denne Halvkredsvoldens Betydning som Krigshavn taler for Götrik som Voldens Bygherre.

Jeg kan ikke slutte denne Anmærkning, uden at tilføie, at den ellers saa kritiske Outzen baade antog Oldenborg, Halvkredsvolden og Sachserborgen for et Værk af Sachserne, medens dog den Omstændighed, at Halvkredsvolden er aaben imod Havet, der beherskedes af de Danske, og forsynet med en Grav paa den søndre Arms søndre Side, altsaa imod Sachsernes Hjem, burde have sagt ham det modsatte. Outzens egne Ord (s. hans Alterthümer p. 257) lyde saaledes: „Hieraus (d. e. af en af Commandant Wolf i samme Retning udtalt Mening) scheint zu folgen, dass das Markgrafen-schloss oder Sachsenburg, welches vielleicht doch eine strenge Aufsicht oder einige Herrschaft über Schleswig hat ausüben sollen (— man vil erindre, at Outzen antog, at Slesvig i Oldtiden tildeels laa indenfor Halvkredsvolden —), zu Einer Zeit mit Oldenburg erbaut sein möge Und wenn auch, wie viele meinen, Otto I die Markgrafschaft nicht wieder aufgerichtet, sondern unter gewissen Bedingungen, besonders zum Vortheil der christlichen Religion, wie Krantz sagt, passus est antiquari: so hat doch Otto II, wofern das Schloss (d. e. Sachsenburg) zerstört worden und geblieben, die Ol-

dæmningen (fortydsket Riesen- eller Resendamm), en Benævnelse, der er bleven den tildeel paa Grund af dens betydelige Høide, men som i vore Dage kun passer paa det Stykke, der ligger imellem Rendsborg-Landeveien og Bustrupsö, og paa en Deel af det ovenfor nævnte Stykke paa den anden Side af samme.

Hvad Kæmpedæmnings specielle Udseende angaaer,

denburg mit einem so starken Walle umringen lassen, der noch bis auf den heutigen Tag fast in seiner völligen Kraft dasteht". — Men hvorledes vilde Outzen kunne forklare sig den Omstændighed, at den egentlige Dannevirkevold ikke begynder ved selve Noret, men midt paa Buen af Halvkredsvolden, naar han antog, at denne hidrører fra Otto II, men at Thyra 30—40 Aar tidligere lod Kæmpedæmningen opføre?

Det er iøvrigt en vanskelig Sag i vore Dage at afgjøre, hvad der bør tillægges de enkelte Personer, der have opført eller restaureret Oldtidens Befæstningsværker, efterdi de ældre og ældste Forfattere ikke kjende, noget til de enkelte Deles Benævnelser. For at have et nogentunde sikkert Grundlag for sin Anskuelse, maa man ikke blot saavidt muligt kjende vedkommende Personers Historie, men ogsaa lægge Mærke til de Tidsforhold, under hvilke de levede, og navnlig til den naturlige Beskaffenhed af det Terrain, hvor Befæstningsværkerne i Oldtiden bleve opførte. — Det Resultat, jeg i saa Henseende er kommen til, er, at Östervolden hidrører fra den forhistoriske Tid, men at den blev restaureret af Götrik; — det samme gjælder om Kurgraven, kun at Thyra muligviis endnu senere lod den sætte istand midlertidigt, för Dannevirke reiste sig. — Hvad Dannevirke angaaer, da mener jeg, at Halvkredsvolden og Oldenborg ere Götriks Værk; Kæmpedæmningen og den ene af Dobbeltvoldene opførtes af Thyra, men udbedredes af Margrethe Springhest, der ligeledes lod den anden af Dobbeltvoldene og Sidevolden opføre. — Borgvolden er Thyras Værk; den Strækning, der nu kaldes Valdemars-Muren, hidrører qua Vold fra Thyra, qua Muur fra Valdemar I. — Krumvolden hidrører tildeels fra Thyra og Harald Blaatand, men i sin Heelhed fra Margrethe Springhest.

da savne vi her for en Deel den Eensartethed, der gjør Halvkredsvolden saa storartet og interessant. Det forhen omtalte Engstrøg, der paa Midten af Halvkredsvolden bevirkede en Afbrydelse af samme, og som foran ligner et Bassin, har ogsaa gjort, at selve Dannevirke er afbrudt (maaskee sunket?) i 16 Skridts Længde. Paa de første 106 Skridt, hvor et Brystværn for Infanteriet og et Par Indskaar for Kanoner fra sidste Krig findes anbragte paa Volden, er denne omtrent 30 Fod bred, men kun 6—8 Fod (lodret) høi; derimod hæver den sig strax paa de følgende 284 Skridt til en Høide af 24 Fod paa Skraaplanen, hvorimod Bredden er mindre: 20—26 Fod; formodentlig har man afgravet en Deel af selve Voldens Fod for at udfylde Graven; thi hverken her eller paa den følgende Strækning til Bustrupsø sees Spor af denne. Paa de følgende 113 Skridt, der stöder op til den 26 Skridt brede Landevei fra Slesvig til Rendsborg, blev Volden næsten aldeles udjævnet i sidste Krig, — her var dengang en Deboucher for Cavallerie. Voldens Brede sees paa dette Sted tydeligt at have været 80—90 Fod. — Paa den anden Side af Veien kommer man til den egentlige Kæmpedæmning, der paa de første 208 Skridt har det forhen omtalte Indskaar af de Keiserlige fra Midten af 17de Aarhundrede; da dette Brystværn imidlertid i Aarenes Löb var demoleret, blev det atter sat istand af vore Tropper efter Slaget ved Isted. Voldens Brede paa Kammen er ikke saa betydelig (10 Fod), efterdi Indskaaret er meget bredt og dybt; den lodrette Høide imod Syd, hvor der er gravet en Deel af Skraaplanen, udgjør 18 Fod. — Rendsborg - Chausseen og et paa selve Voldens Plan for faa Aar siden bygget Fattighuus for Haddeby - Sogn, saavel som en til samme førende Vei har afbrudt Volden i en Længde af 168 Skridt. Herfra og ned til Bustrupsø findes der overalt et i sidste Krig opført, 9 Alen bredt og $1\frac{1}{2}$ Alen høit Brystværn for Infanteriet, saavel som flere Indskaar for Kanoner; selve Voldens Længde beløber sig paa denne Stræk-

ning til 564 Skridt, foruden en 90 Skridt lang, terrasseformig Nedgang til Söens tidligere Bassin; Volden er overalt (Brystværnet iberegnet) 30 Fod bred, Höiden (paa Skraa-planen) varierer fra 24—27 Fod.

Förend jeg gaaer videre i Beskrivelsen af den egentlige Vold, maa jeg nærmere omtale en hueformet Sidevold, der, saavidt jeg veed, aldrig har været beskreven, og ei heller findes paa noget af de nyere og nyeste Kort, jeg har end ikke hört den omtale, saa den sikkert har været betragtet som aldeles udjævnet, ligesom alle de Tværvolde, der findes paa Dankwerths Kort imellem Kur- og Dannevirke. Det eneste Sted, jeg har seet den antydet, er paa et Kort fra 1757, som ledsager Danske Atlas t. VII; men det er först efter gjentagen Sögen lykkedes mig at komme paa dens rette Spor. — Denne krumme Sidevold strækker sig syd for Halvkredsvolden, overalt i rigelig 400 Skridts Afstand fra denne. Den tager sin Begyndelse fra selve Dannevirke (Kæmpedæmningen) af paa det Sted ved den gamle Rendsborg-Landevei, hvor Hovedvolden er udjævnet paa 113 Skridts Længde, og kan forfølges langs med Veien, overalt hvor denne krummer sig jevnt, men forlader den omtrent paa Midten af Buen, for, sin regelmæssige Krumning tro, at tage Retningen lige imod Vedelspang. Paa de første 100 Skridt er den næsten ukjendelig, hvorfor den, der önsker at gjøre sig nærmere bekjendt med den, gör bedst i at forfølge den fra Vedelspang af. Stort tydeligere er den heller ikke paa de fölgende 150 Skridt, hvorimod den derfra i en Strækning af 750 Skridt sees ganske tydeligt som en 14—15 Skridt bred og 4—5—6 Fod höi buet Ryg, gaaende langs med Diget eller (længere imod Öst) tværs over Agrene til den ovenfor omtalte Vei, der, gennemskærende Halvkredsvolden, ved Vedelspang stöder til den gamle Rendsborg-Landevei. Paa den anden Side Veien er den atter mindre tydelig i 50 Skridts Længde, men sees dernæst paa en Strækning af 30 Skridt med betydelige Di-

mensioner, nemlig med en Høide af mindst 16 Fod og 20 til 22 Fod bred. Det var dette Stykke, jeg først blev opmærksom paa, men som jeg i Begyndelsen holdt for en tildeels udjevnet eller afgravet Kæmpchöi, hvoraf de nærmeste Omgivelser ikke have faa at opvise. Paa den anden Side af den lille Sidevei, der böier af til de nordligste Huse i Vedelspang, saae jeg imidlertid, at jeg havde taget Feil, og at det var en Vold, hvis övrige, forhen beskrevne Deel jeg da med Lethed opdagede. Ved at trænge sig igjennem et meget tætslynget Tjørnekrat og andre Buskvæxter vil man nemlig paa den anden (d. e. den östlige) Side af Veien see Voldens Fortsættelse i en Længde af 60 Skridt lige ned til det Engströg, der staaer i Forbindelse med Haddeby-Nor. Volden, der her endogsaa synes at have været dobbelt, er overalt 12—14 Skridt bred og omtrent 10—12 Fod höi. Den har forresten ikke alene støttet sig til dette Engströg og derved tillige til Noret, men ogsaa afsat en Arm fra Vedelspang lige i nordlig Retning ind imod Halvkredsvolden. Denne Arm skyder sig ud fra den egentlige Sidevold, 50 Skridt fra sammes Öst-Ende, og kan forfølges i en Længde af 60 Skridt, men afbrydes da af et lille Vandløb og er paa de næste 130 Skridt aldeles udjevnet. Ved Enden heraf kan man atter forfølge den (langs med Veien) paa 80 Skridt, men den er fuldstændig udslettet paa de sidste 130 Skridt. Retningen viser dog, at den er stödt til Halvkredsvolden paa Östsiden af den Aabning, der findes her, og hvorigjennem Hovedpassagen gik til Slesvig ad den over Slien ved Maageöen anlagte Dæmning. Dette er af Vigtighed for at kunne bedømme Tiden for den hele Sidevolds Anlæggelse, saavel som sammes Öiemed. Da Volden nemlig ligger öst for den ofte omtalte gamle Landevei til Rendsborg fra Frederiksberg eller Gottorp og ligeledes (dog kun med den ene Arm) öst for den endnu ældre Vei til Ekernförde (og Rendsborg) igjennem Halvkredsvolden fra Altstaden, saa denne sidste Vei ligger imellem Sidevoldens Endepunkter, nærmest

det östlige, saa er det klart, at den förste Vei endnu ikke har existeret, da Volden blev anlagt, og at denne vistnok for en Deel har skullet dække den sidstes Gjennemgang ved Halvkredsvolden, tildeels dog vel ogsaa tage Hensyn til den Aabning paa selve Halvkredsvolden, der findes midt paa Buen, hvor Kæmpedæmningen begynder (s. ovenfor). Volden maa altsaa have været anlagt för Margrethe Springhests Tid, da det var Hertug Erik, der anlagde den mindre Gottorpdæmning, og derved ad denne Vei aabnede Passagen imod Syd, hvorved Dæmningen over Slien ved Maageöen blev overflödiggjort og snart forfaldt. At gjætte paa nogen bestemt Person fra Thyra Dannebods Tid af indtil Midten af det 13de Aarhundrede, vilde dog vist være spildt Umage.

Hvad den saakaldte Mosedæmning angaaer, da har den været et Forbindelsesled imellem begge Kæmpedæmnings Ender over den nu paa dette Sted udtörrede Bustrupsö og maa altsaa være yngre, end det övrige Dannevirke, da Söen i Oldtiden gik længere op i Landet. Jernbanens Terrain (d. e. Sidebanens fra Slesvig til Klosterkro), der findes ved sammes Vest-Ende, iberegnet, er Mosedæmningen 406 Skridt lang, men paa nogle faa Rudera nær, der endog tildeels hidröre fra sidste Krig, aldeles forsvunden. Det er imidlertid udenfor al Tvivl, at Mosedæmningen til sin Tid har været dobbelt; thi 86 Skridt nordligere findes der en 16 Skridt bred og 6 Fod höi buet Ryg, der paa en Længde af 42 Skridt löber parallelt med hine Levninger, og som tydelig sees at have været fortsat ved begge Ender.

Efterat man ved den vestlige Ende af Mosedæmningen atter er stegen 90 Skridt op ad et terrasseformigt Höidedrag til Voldens Kam, — der her tager sig ud som en uhyre Ryg med en Dal paa hver Side — taber denne vældige Höide sig lidt efter lidt paa de förste 110 Skridt, saa Volden ved en 7 Skridt bred Vei (imellem Slesvig og Byen Store-Dannevirke) og paa den anden Side af samme har et mere eensartet Udseende med en omtrent 10 Fod bred og

2—4 Fod dyb Grav foran, der dog for det meste er forvandlet til Eng; et Dige og et frodigt Hegn, samt hist og her lidt Buskværk eller sparsomt Krat iagttages paa denne Deel af Volden, medens Dannevirke ellers næsten overalt ligger frit og kun er bevoxet med Græs eller Lyng. Höiden paa denne 860 Skridt lange Strækning er imod Syd overalt ca. 20 Fod; Breden i Gjennemsnit 10 Fod¹. — Imellem denne Deel af Kæmpedæmningen og Dobbeltvolden er Virket tildeels udjævnet og bragt under Ploven paa 130 Skridts Længde.

Den anden Deel af Dannevirke: Kæmpedæmningen med „Mosedæmningen” har altsaa en Længde af 3178 Skridt eller 3816 Alen. — Heraf er Volden udjævnet paa Grund af Vei-, Chausee- og Jernbane-Anlæg 235 Skridt, bragt under Ploven og manglende (el. sunket) 259 — bestaaende i enkelte Rudera 372 — fuldstændig, meget bred, men kun 6—8 Fod (lodret) høi 106 — fuldstændig, snart med Grav, snart uden Grav, med en Höide, der varierer fra 20—27 Fod 2206 —

11. Vest for Kæmpedæmningen er Dannevirke betydelig lavere, men paa Sydsiden forsynet med^s en anden mindre Vold, der atter har haft en nutildags ukjendelig Grav foran. Volden fører Navnet Dobbeltvold og tager sig ud som tvende langstrakte Rygge, med et Mellemrum af omtrent 15 Fod; deres Brede ovenpaa udgjör omtrent 17 Fod, hvorimod Höiden i Midten (d. e. altsaa den lodrette Höide) i det høieste belöber sig til 8 Fod (s. Profil: „Dobbeltvolden” paa tab. III). Efter 454 Skridts Længde afbrydes de (især) af en meget bred Vei ved Store-Dannevirke (d. e. Veien, der fører fra

¹ Ogsaa her, saavel som paa Dobbeltvolden, havde vi en Infanterie- og Artillerie-Stilling i Sommeren 1850 (s. nedenfor). Brystværn og Indskaar sees dog ikke længere.

Öster-Kalegat til Gottorp), i det hele paa 79 Skridts Længde; paa de første 100 Skridt af de 400 Skridt, der ligge imellem Veien og Dannevirkesö, er den ene af Dobbeltvoldene bragt under Spaden og benyttes til Have. — Den tredje Deel af Dannevirke: Dobbeltvolden har altsaa en Udstrækning af 933 Skridt eller 1116 Alen, hvoraf Volden kun er udjevnet paa 79 Skridts Længde.

12. Omtrent 200 Skridt öst for den tidt omtalte Dannevirkesö skyder der sig en betydelig Sidevold ud fra Dobbeltvolden imod Nord-Ost, henimod den Arm af Gottorp-Engene, der strække sig vest for „Erdbeerenberg”. Denne Sidevold, der viser sig som en langstrakt Ryg og deels ligger frit, deels er bevoxet med et frodigt Hegn, er 40—48 Fod bred ved Grundfladen og omtrent hævet 8 Fod i Midten over den tilstødende Mark. Dens Længde udgjör 1980 Skridt, af hvilke den paa de første 1400 löber lige imod Nord-Ost, hvorimod den paa de sidste 580 Skridt böier af i mere nordlig Retning og ender ved et Teglværk, der i Nærheden af „Pulvermühle” og „Annettehöi” ligger umiddelbart ved den ovenfor nævnte Deel af Gottorp-Engene. Paa den første Strækning sees ingen Grav foran, men derimod paa den sidste, især hvor Terrainet skraaner nedad. — Prof. Worsaae formoder, at denne Sidevold skulde beskytte Byen Slesvig; — men dette kan efter min Anskuelse ikke have været dens Öiemed, da den ender et Par tusind Skridt vest for samme og altsaa, dersom den nordlige Deel af Dannevirke indtoges, laa for langt til Siden, og, saafremt den syd-vestlige Deel toges, da lettelig kunde omgaaes. — Jeg troer snarere, at den er anlagt paa en Tid, da den sydvestlige Deel af Dannevirke, d. e. Borgvolden, Valdemars-Muren og Krumvolden, ansaaes for stærk nok til at trodse et fjendtligt Angreb, hvorimod den nordlige Deel, især Dobbeltvolden, var mindre stærk, og Slien, der nu endte ved Gottorp-Dæmningen, vest for Gottorp, især ved „Annettehöi” langtfra

alene kunde opholde en Fjende: — altsaa paa Margrethe Springhests Tid og uden Tvivl af hende; — Hensigten med Sidevolden har altsaa været, at hindre Fjenden fra at trænge ind i selve Landet, selv om han skulde indtage den nordlige Deel af Dannevirke. Volden skulde fölgelig afgive en Slags Retraitelinie, der overalt stöttede sig til de Engstrækninger og Moser, der staae i Forbindelse med Moserne og Kjærene ved Gottorp.

Omtrent der, hvor denne Sidevold böier af i en mere nordlig Retning, altsaa 580 Skridt fra dens Endepunkt ved „Pulvermühle“, kan man, dog kun med megen Vanskelighed spore endnu en Sidevold, der har strakt sig langs med Gottorp-Engene, snart paa selve den höie Skrænt, snart paa Skraaningen, löbende först imod Vest, derpaa böiende af imod Syd-Vest og endelig gaaende i syd-östlig Retning over Sidevolden til Dobbeltvolden. — Det er gaaet denne Vold som den ovenfor omtalte krumme Sidevold udenom Halvkredsvolden; den findes kun antydnet paa Kortet fra 1757, men har iøvrigt aldrig været beskreven eller omtalt. Det hele Terrain har tidligere været bevoxet med Skov og formentlig har dennes Rydning afstedkommet Voldens totale Ödelæggelse; thi, som sagt, det er kun med Nöd og neppe at man kan forfølge dens Spor. Paa de förste 240 Skridt er den saaledes næsten aldeles udjævnet, men herfra kan den i en Længde af 90 Skridt forfølges lettere, nemlig som en 14—15 Skridt bred buet Ryg, der löber tværs over en Mark, hvor Skoven endnu kun har været udryddet et Par Aars Tid. Ved en lille Bi- eller Markvei (der for Enden af denne Mark förer ad Pölskoven til, forbi et Par for nylig anlagte Teglværker) sees Voldens Spor ret kjendelig paa Hegnet eller rettere sagt Diget, der höiner sig buet i Veiret. Paa den anden Side Veien er den igjen meget utydelig i en Længde af 80 Skridt. Ved Enden af dette Stykke findes en temmelig dyb og bred Klöft eller Dal-Sænkning, gennem hvilken en Bæk har sit Löb til Gottorp-

eller Pöl-Engene. Herfra spores den ligeledes kun meget svagt paa 400 Skridts Længde til en lignende, men mindre Dal-Sænkning, hvorimod den paa de følgende 100 Skridt, de sidste i syd-vestlig Retning, sees noget tydeligere. Herfra har Volden bøiet af imod Syd-Ost og kan nu forfølges, først paa 74 Skridts Længde i lige Linie, og derpaa i en Længde af 200 Skridt i Bueform, langs med en lille Bugt af den tidligere Dannevirke-Sö. — Efter en Strækning paa 58 Skridt, hvor Volden er gaaet langs med et mindre Vandløb, der udgyder sig i den omtalte Bugt, er ethvert Spor udjevnet paa den 250 Skridt lange Strækning, der endnu er tilbage, inden Volden atter er stødt sammen med den egentlige Sidevold, omtrent 530 Skridt fra dennes Sydvest-Ende. Fra Sidevolden til det Sted paa Dobbeltvolden (omtrent ved dennes Öst-Ende), hvor den er stødt sammen med denne, er der ligeledes en Afstand paa 530 Skridt, hvoraf den kun kan spores paa 200 Skridts Længde, nemlig umiddelbart op til den Vei, der gaaer fra Gottorp eller Frederiksberg igjennem Hovedgjennemgangen ved Store-Dannevirke. Voldens hele Længde har altsaa udgjort rigelig 2000 Skridt. Efter en Profil paa Kortet fra 1757 har den dengang taget sig ud som trende bueformede Rygge.

Den Omstændighed, at Volden skyder sig ud fra den egentlige Sidevold, og at den strækker sig dels paa Skrænten, dels paa Skraaningen langs med Gottorp-Engene, kan nogenlunde hjælpe os til at bestemme Tiden for og Öiemedet med dens Anlæggelse. Af det første fremgaaer nemlig, at den enten er samtidig med eller yngre end Sidevolden, d. v. s. at den enten er anlagt af Margrethe Springhest eller efter hendes Tid. Af den anden Omstændighed sees, at den er anlagt for at hindre en Fjendes Overgang fra Nord og Vest paa de Steder, der efter Gottorp-Dæmningsens Anlæggelse og den heraf følgende Udtörren af flere Sö- eller Mosepartier imellem denne og Dannevirke-Söen, ikke vare vanskelige at komme over¹. Det Angreb, denne Vold har

skullet afbøde, maa altsaa tænkes at skulle skee fra en anden Kant, end det, den egentlige Sidevold var anlagt til at afværge; thi *denne har Graven imod Syd*. Er Volden altsaa anlagt af Margrethe paa samme Tid som den anden, da kan dens Öiemed ikke have været at hindre en sydfra kommende Fjende fra at trænge høiere op i selve Landet, men den maa være anlagt imod en, Stillingen omgaaende Fjende *til Værn for Gottorp Slot*. Dette har ikke saa liden Rimelighed for sig, da Gottorp jo dengang blev betragtet som det danske Riges „Laas og Lukke“, og vi ovenfor have seet, at Margrethe i de 10 Aar, hun (og hendes Søn) styrede Hertugdömmet i Valdemars Mindreaarighed, af al Magt bestræbte sig for at sikre det danske Herredömmet i Sönderjylland. — Er Volden derimod anlagt efter denne Tid, da skyldes den neppe nogen anden, end en af de gottorpske Hertuger (— maaskee paa Erik af Pommerns Tid? —), der ved den har villet sikre sig imod et fjendtligt (d. e. dansk) Overfald.

Ulr. Petersen, der ikke omtaler denne, men vel den förste og endnu en tredie Sidevold (s. nedenfor) ved Store-Dannevirke, anförer i sin Beskrivelse af Dannevirke § 43 (s. Noodts Beiträge II p. 582) en egen, dog neppe holdbar Anskuelse om disse Voldes Betydning: „Andre wollen behaupten“, hedder det, „dass diese binnere Wälle neue Werke sind, auch niemals zum grossen Walle gehöret, sondern ehe jitziger Fürstl. Thier-Garten nordwärts hinter Gottorf angeleget, dem in hiesiger Gegend vormals gewesenen Wild-Hofe zur Befestigung und Sicherheit gedienet haben.“

13. At Dobbeltvolden har været mindre stærk, synes ogsaa at fremgaae deraf, at der imellem samme og den omtalte Sidevold ved Store-Dannevirke endnu har existeret en

¹ Ogsaa denne sidste Omstændighed stadfæster Tidsangivelsen; thi Gottorp-Dæmningen anlagdes, som ovenfor bemærket, af Hertug Erik, der døde Aar 1272.

tredie, i brudt Linie gaaende Vold, der støder fra Sidevolden 176 Skridt fra dennes Syd-Vest-Ende og først paa omtrent 300 Skridt løber lige imod Øst, derpaa i en Længde af 400 Skridt skraaner imod Syd-Ost over til Dobbeltvoldens østlige Begyndelse. Denne Vold har altsaa imod Nord omgivet Dobbeltvolden i en stumpvinklet Linie og ganske vist haft til Öiemed deels at støtte selve Dobbeltvolden, deels at dække den Hovedgjennemgang, der i en senere Tid, d. e. efter Gottorp-Dæmningens Anlæggelse, altsaa samtidigt med selve Sidevoldene —, anbragtes ved Store-Dannevirke. At Thyra's berømte Thyra-borg skulde have staaet her, som Dankwerth o. fl. antage, er ganske vist falskt (s. nedenfor); derimod kan der godt indenfor den brudte Linie have staaet et eller andet Castel til yderligere Værn og Beskyttelse ¹.

¹ Paa den nordlige Side af Gottorp-Moserne sees i den saakaldte Dyrehauge (Thiergarten) ligeledes tvende, ikke aldeles parallelle Volde, vest for Nyværk; de løbe i nord-nord-østlig Retning indtil Dyrehaugegaard. Imod Syd ere de kun 50 Skridt fjernede fra hinanden, imod Nord derimod 230 Skridt. Den vestlige af disse Volde, der begynder lidt sydligere, er 820 Skridt lang og 10—12 Fod høi, med en Brede paa 6—8 Fod, og en betydelig, i det mindste 6 Fod dyb og 10 Fod bred Grav imod Vest. Den østlige, der ligesom hin er bevoxet med store Bøgetræer, er neppe saa høi og kun 640 Skridt lang. — Omtrent 1400 Skridt øst for disse tvende Volde, nemlig ved Øst-Enden af den saakaldte „Schützenkoppel“, lidt nord for „Lollfuss“ findes en aldeles lignende og i samme Retning løbende, 150 Skridt lang Vold med Grav imod Øst. — Det kan vistnok ikke være nogen Tvivl underkastet, at disse Volde og Grave hidrøre fra *Erik af Pommern*; thi vi vide med Bestemthed, at han netop paa den Landstrækning, der ligger imellem dem, nord for Gottorp, i Aaret 1426 havde en forskandset Leir, og at han lod opkaste Volde og Grave, der strakte sig fra Nord imod Syd til begge Sider af Gottorp-Slot (jfr Jahn, *Danmarks Historie under Unionskongerne* p. 83. og v. Schröder *Geschichte u. Beschreib. der Stadt Schleswig* p. 27).

14. Ved Vest-Enden af Dobbeltvolden afgav Dannevirkesöen et naturligt Værn i en Længde af 250 Skridt eller 300 Alen. Paa den anden Side Söen (— der nu, som Eng, kaldes „Seestäuen” —) løb selve Volden imod Syd-Syd-Vest og kaldes paa den første Strækning indtil Dannevirke-Kroen („røde Kro”) Borgvold, efter en Borg, der laa umiddelbart ved Söens syd-vestlige Ende, og hvis Plads tydeligt sees i en lille Bügeskov. Jeg feiler vist ikke i at antage, at det var paa denne, med en dyb og bred, nu udtørret Grav¹ omgivne Plads, at Thyraborgen har staaet, tilmed da alle Sagn og Beretninger lade Thyra have boet i Nærheden af Jernporten eller Kalegat, Dannevirkes første og dengang eneste Gjennemkjørsel. Selve Pladsen, hvor Borgen har staaet, er 75 Fod lang og 65 Fod bred og er imod Nord-Ost forbunden med Voldens Krone ved en 16 Fod bred Overgang. Pladsen er betydeligt ophöiet over den 20—30 Fod brede og omtrent lige saa dybe Grav, udenom hvilken der igjen sees Levninger af en mindre Vold. Iøvrigt har Borgen været beskjermet ved flere Smaavolde foran imod Nord-Ost, paa de andre Sider derimod ved et Vandløb og Engströg, der vistnok dengang har udgjort en lille Sö.

Borgvolden begynder, som sagt, ligeoverfor Dobbeltvolden (— de fleste Kort lade den [urigtig] först begynde ved Thyraborg —), paa Dannevirkesöens vestre Side, og løber först 400 Skridt imod Syd-Syd-Vest til Thyraborgen. Selve Volden er paa denne Strækning just ikke synderlig höi imod den vestlige Mark, men har en Höide af mindst 25 Fod imod Öst, d. e. imod selve Söens Bassin. — Fra Thyraborgen til Kalegat sees overalt en mindre Vold foran, der atter imod Öst er forsynet med en Grav, som dog for en stor Deel er forvandlet til Engbund. — Volden er paa

¹ Bönderne der i Egnen have det Sagn, at Thyra engang holdt et saa stort Bryllup paa sin underjordiske Borg, at hun alene til Öllet forbrugte alt Vandet i Borggraven.

hele Strækningen i Gjennemsnit 24 Fod høi imod Öst, betydeligt lavere imod Vest, med en Brede ovenpaa, der varierer fra 10—20 Fod. Efter de første 190 Skridt (d. e. fra Thyrahorgen) afbrydes Volden paa 18 Skridts Længde af en Bæk¹ og et Engstrøg, der staaer i Forbindelse med Dannevirke-Süens Ende og böier udenom Thyrahorgen². Saavel her, som paa de sidste 950 Skridt er Volden overalt bevoxet med et frodigt Hegn og har paa 400 Skridts Længde en lille Bögeskov imod Vest. — Af den ovenfor omtalte Stjerneskanse, der af de Keiserlige anlagdes eller udbedredes ved Öster-Kalegat, sees der nutildags saa at sige slet ingen Levninger mere, hvorimod der sees Spor af de Brystværn

¹ Formodentlig har Thyrahorg ad denne Kant staaet i Forbindelse med Volden ved en Bro.

² Det er ret interessant at lægge Mærke til, at vi netop her befinde os paa den smalleste Höideryg imellem Östersöen og Vesterhavet; Landet er (ifölge Heldnaders Chronik der Stadt Schleswig § 7) hævet 115 Hamburger Fod over Sliens Middelhöide og udsender et Vandløb imod Syd-Vest, der senere forener sig med Trenen og et imod Nord-Ost, der løber imod „Seestäuen“ og Engene ved Gottorp ud i Slien. Det var denne Omstændighed, der i forrige Aarhundrede nær havde bevirket Anlægget af en Canal imellem Vesterhavet og Östersöen i denne Retning. Generalmajor v. Wegener gjorde dette vistnok særdeles heldige Forslag, hvilket imidlertid, som bekendt, strandede og maatte vige for Planen om Eider-Canalen. „Nach diesem (Wegenerschen) Plane“ hedder det hos Jürgensen til Helduader p. 17, „hätte der Canal von Friederichsstadt durch die Treene, die sehr verkürzt werden konnte, nach Hollingstedt, von Hollingstedt durch die niedrigste Gegend, wo schon ein Bach befindlich ist, nach Morgenstern und Klein-Dänewerk, von dort nach dem Burggraben oder der Schley, Gottorf dicht vorbei, wo ein Hafen-Platz neben dem Palais (d. h. dem bjelkeschen) angelegt werden sollte, dann durch eine Canalbrücke in die Schley, Louisenlund vorbei nach Fleckeby und von da nach dem Eckernförder Nor und Hafen in die Ostsee geführt werden sollen“.

for Infanteriet og Indskaar for Kanoner, der hist og her ogsaa paa Borgvolden bleve anbragte 1850. — Dannevirkes fjerde Deel: Borgvolden har altsaa en Længde af 1590 Skridt eller 1908 Alen (Thyraborgens Brede iberegnet), hvoraf den kun mangler paa 18 Skridts Længde.

15. Selve Kalegat (Grændseaabning?) er 10 Skridt bredt og ligger umiddelbart ved Enden af Borgvolden, der hvor den gamle Hovedlandevei (Konge- eller Adelveien) førte fra Nord (fra Viborg Thing?) ad Rendsborg til. Man har uden Grund, endog lige modsat de Gamles Beretninger, villet gjøre Kalegat og „Vigles Port” til eet og det samme; men, som vi ovenfor have seet, „Vigles Port” var Aabningen paa Kurvirke, „Kalegat” derimod paa Dannevirke; — da begge imidlertid ligge i Flugt med hinanden, og den samme Landevei fører igjennem dem begge, saa er hin Feiltagelse let forklarlig. — Naar Outzen mener, at baade „Vigles Port” og „Kalegat” laae længere imod Öst¹, og at den omtalte Landevei gik ad Slesvig til, da har Prof. Worsaae viist, at dette ikke var Tilfældet, men at Adelveien netop trak sig midt op igjennem Landet, undgaaende Vandløbene og Kjöbstæderne². — Selve Kalegat — porta una in medio,

¹ Outzen kommer ved denne Hypothese aabenbart i Collision med selve Localforholdene; han mener nemlig, at jo længere Kalegat laa imod Öst, des nærmere laa det ogsaa ved Slesvig; men dette er aldeles urigtigt, i det mindste hvor der, som her, tales om en Veilængde; thi da der paa Thyrs Tid naturligviis ikke var Tale om nogen Dæmning eller Vei over Slien til Slesvig ved Maageöen eller ved det et Par Aarhundreder senere anlagte Gottorp, saa maatte man, for at naae til Slesvig syd fra, drage udenom Dannevirkesöen, hvoraf fremgaaer, at Kalegat dengang ikke kunde komme til at ligge nærmere Byen, end netop paa den Plads, hvor det fandtes og findes endnu.

² Om denne Lande- eller Adelvei hedder det hos v. Wimpfen, *Gesch. u. Zust. des Herzogthums Schleswig* p. 18 o. fl.: „Der alte, 1859

som Cypræus siger — kunde lukkes af den saakaldte Jernport eller „Isarndor“. Nogle (f. Ex. Outzen) mene, at denne Benævnelse, maaskee selve Porten, skriver sig fra en senere Tid, — fra Valdemars eller Margrethe Springhests Dage — ; men sandsynligviis er baade Porten og dens Navn ligesaa gamle, som selve Aabningen og Volden. Uden Tvivl hidrører Navnet fra den imod Öst liggende store Skov Jernved (Jarnwith eller Isarnho), hvorfra det stærke Tømmer til Volden og dens Taarne m. m. siges at være taget (jfr Schlesw.-holstein. Provinzialberichte 1793, 4 p. 29). Det var paa denne Port, at Dannevirkevogteren med samt hans Skat havde fortjent at hænges¹, som Saxo siger, da han forræderisk aabnede den for Svend Grathe og hans tyske Leiesoldater.

I en senere Tid fandtes der foruden denne Hovedgjennemgang trende andre, ogsaa vigtige Gjennemkjørsler, nemlig een igjennem Halvkredsvolden for den Vei, der kommer

noch jetzt vorhandene Königsweg durch das Land berührte nicht die an der Ostseite des Landes an den Seebuchten liegenden Städte, sondern führte mitten über den Rücken des Landes, und zwar in folgender Richtung, nämlich von der Eiderbrücke (dem jetzigen Rendsborg) über die Loheide durch das Hauptthor des Dannewirkes bei Klein-Dannewerk, über Helligbek, Popholt, Bilskov, Waldemars-toft, Bau, Urnehoved, Tolstedt, wo der Weg nach Ripen abgeht, während die Hauptstrasse über Emmervad, Haderslev, Aller nach Kolding und von dort in gerader Richtung nach Viborg, der alten Hauptstadt von ganz Jütland, abgeht. (— Indessen scheint der alte Weg nicht über Haderslev und Kolding, sondern seiner sonstigen Richtung getreu, über Törning, Sommersted, Wandrup und Leierskov geführt zu haben. Diese Wegestrecke ist aber vermuthlich durch Einrichtung der Zolllinie eingegangen —). Dieser alte Landweg ist noch die gewöhnliche Strasse für die Viehtriften und heisst daher an einzelnen Stellen der Ochsenweg.”

¹ Ifølge Dankwerth blev Forræderen virkelig hængt paa Porten.

fra Vedelspang (— tidligere ogsaa fra Ekernförde —) og som gik over Slien (ved Maageöen) til Altstaden; — een ved Store-Dannevirke for Veien til Frederiksberg og Gottorp, og endelig Vester-Kalegat, imellem Öster-Kalegat og Kurborg paa Valdemars-Muren, hvor Veien gik igjennem til Hollingsted og Husum. Denne sidste Aabning skal have været stærkt befæstet og forskandset. — I vore Dage gjennemskæres Dannevirke ikke blot af de nævnte Veie, men af flere baade By- og Markveie. Iøvrigt havde Volden i den allerældste Tid ogsaa mindre Udfaldsporte, over hvilke de saakaldte Porttaarne vare byggede.

16. Fra Öster-Kalegat imod Syd-Syd-Vest forbi Kurborg (og Kurgraven) strakte sig den forhen omtalte Valdemars-Muur. Skjönt den egentlige Muur nutildags kun paa enkelte Steder, og det endda meget ufuldkomment, kan kjendes i sin gamle Skikkelse, men er lagt öde, — Stenene siges de omboende Bönder at have benyttet til deres Huse og Bagerovne —, afgiver selve Volden et storartet Skue og er det Stykke af Dannevirke, der næst Halvkredsvolden har holdt sig bedst i sin imponerende Höide og Brede. Hele Værket bestaaer nu af en 30-36-40 Fod høi og 16-24-30 Fod bred Vold imod Vest, — dernæst af en 15-20 Fod dyb Skraaplan imod Öst ned til den Plads, hvor den egentlige Muur har staaet¹; denne Plads, der nutildags er meget ujevn, er i Gjennemsnit 18 Fod bred; — fra den findes

¹ Som man vil see af Profil: „Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars-Muren” paa Plan II, dannedes Voldens Indre oprindelig af et Kampesteens-Fundament, hvoraf man for nogle Aar siden, da Volden gjennemgravedes i Anledning af Jernbane-Anlægget, fandt betydelige Levninger. Den egentlige Muur stod kun nogle faa Fod fra dette Fundament. Sandsynligviis har Murens og Voldens Fod stødt sammen, saa der dengang ikke eksisterede nogen Skraaplan fra selve Volden imod Öst. De forskjellige Skraaplaner, der

der atter en 20 Fod dyb Skraaplan ned til Graven; denne, der dels er bevoxet med Krat, dels bragt under Ploven, dels opfyldt af Jordklumper og Muursteensbrokker, er paa sine Steder 20 til 30 Fod bred; — fra Graven stiger man atter ca. 16 Fod op til Ydervolden imod Öst; samme er omtrent 10 Fod bred og skraaner 8 til 10 Fod jevnt ned imod Landet; denne Ydervold, der paa hele Udstrækningen har 9 Overgange, foran hvilke der har staaet Trætaarne, er hist og her (ligesom selve Hovedvolden paa enkelte Steder paa den vestre Skraaplan) bragt under Ploven, men ikke udjevnet; ogsaa findes der endeel Kaadnerhuse opførte paa den, især i Nærheden af Schæferiet. Den hele Brede fra den vestlige til den østlige Mark udgjör i Gjennemsnit 180 Fod; men man vil lettelig indsee, at, paa selve Volden nær, der næsten overalt har samme Höide og Brede, de övrige, forfaldne Dele have et höist ueensartet og uordentligt, skjönt ikke uinteressant Udseende.

Paa de förste 700 Skridt (fra Öster-Kalegat af), hvor Volden eller rettere sagt Muren for störste Delen har været opført af Kampesteen, har Volden et Indskaar for Infanteriet og ved Enden heraf et lignende, men kun 3 Skridt bredt for Artilleriet, — begge fra sidste Krig; iövrigt findes der paa denne Strækning et frodigt Hegn og Buskværk paa Voldens Östside. — Ved Enden af den fölgende, 270 Skridt lange Strækning, hvor Volden ligeledes har et Brystvörn for Infanteriet, seer man atter en Aabning for Kanoner; 40 Skridt længere imod Syd sees en lignende Aabning. Herfra kommer man efter 865 Skridts Længde til Flensborg-Banen, der gjennembyder Volden i 14 Skridts Brede. Sydvest for Jernbanen naaer man efter en Strækning paa 675 Skridt til Vester-Kalegat (Hovedgjennemkjørselen over Hol-

nutildags findes her, ere naturligviis opstaaede derved, at Jorden fra Volden er kastet i skraa Retning ud over Muren henimod og i Graven.

lingsted til Husum), der afbryder Volden i 14 Skridts Brede. (S. Profil: „Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars-Muren” paa Plan II). — Fra Vester-Kalegat kommer man efter et Stykke paa 1348 Skridt til en 8 Skridt bred Aabning for Kanoner, og efter andre 80 Skridt til en Bivei (10 Skridt bred), der med de terrasseformige Ned- og Opgange til og fra samme indtager 29 Skridt af Voldens Længde. — 208 Skridt længere imod Syd-Syd-Vest findes en lignende Overgang (10 Skridt bred) ved Kurborg, der med Ned- og Opgangene indtager 32 Skridt. Herfra og til Enden af Valdemars-Muren er der endnu en Strækning paa 384 Skridt, der har samme Udseende og Størrelse, som de øvrige Dele. (S. Profil: „Dannevirke ved Kurborg” paa Plan II). — En Bivei adskiller Valdemars-Muren fra Krumvolden.

Den femte Deel af Dannevirke: Valdemars-Muren har altsaa en Længde af 4670 Skridt eller 5604 Alen og er af hele denne Strækning kun udjævnet paa 65 Skridts Længde, især ved Veianlæg.

17. Dannevirkes sidste og største Deel: Krumvolden eller Jættebroen¹ (Riesenbrücke) begynder umiddelbart ved Enden af Valdemars-Muren og strækker sig i en bugtet Linie (omtrent som et W) ad Hollingsted til. Det er denne Vold, der vel især skylder Margrethe Springhest sin Tilværelse.

Paa de første 400 Skridt har Volden en Høide af mindst 30 Fod og er 16—20 Fod bred; derimod udgjør dens Høide paa de næste 330 Skridt, der er en umiddelbar Fortsættelse imod Syd-Syd-Vest, paa Skraaplanen kun 19 til 30 Fod, og Bredden 14-16-20 Fod. Samme Høide og Brede har Volden ogsaa paa de følgende 1670 Skridt, men

¹ Saaledes kaldet, fordi den lig en Bro førte over Hollingsted, Ellingsted og Reide-Engene.

Retningen afviger, idet Volden nu bøier imod Vest. — Her gennemskæres den af en lille Markvei. — Paa de næste 2600 Skridt, der føre os til „Morgenstjerne” og bøier af i mere nordlig Retning, varierer Voldens (lodrette) Høide fra 10-8-6-4 Fod, hvorimod Breden omtrent er den samme overalt. (S. Profil: „Krumvolden ved Morgenstjerne” paa Plan III). — Fra „Morgenstjerne” løber Volden først lige imod Vest, men bøier snart af i sydvestlig Retning ad Hollingsted til og er her overalt enten besat med et Dige og Hegn eller bragt under Ploven, dog saaledes, at den paa de nedenfor betegnede Stykker sees som en 24 Fod bred, buet Ryg, der i Midten er hævet 2-4-6 Fod over den øvrige Mark. — Den nærmest Morgenstjerne liggende Deel er ikke vanskelig at finde og forfølge. Den bueformede Vold er nemlig paa de første 240 Skridt meget tydelig, høinende sig omtrent 6 Fod over den øvrige Mark. Paa den anden Side af en 12 Skridt bred Markvei er Retningen den samme, nemlig imod Vest, men Sporene ere saa svage, at et mindre skarpt Øie neppe vilde opdage Volden paa 300 Skridts Længde; endnu vanskeligere kan den forfølges paa de følgende 334 Skridt, hvorimod den paa et 656 Skridt langt Stykke imellem den sidste Strækning og en 16 Skridt bred Markvei sees meget tydeligt. Paa den anden Side Veien spores den endnu i en Længde af 66 Skridt, men holder derpaa op ved de af en Arm af Reideaaen gennemstrømmede lave og vandrige Enge. Efter al Sandsynlighed har der her aldrig existeret nogen Vold, da man vistnok med god Grund tør forudsætte, at hvad der nu er Eng, det maa for flere hundrede Aar tilbage have været endnu vandrige og udgjort et Morads, en Sump eller vel endog en Sø¹. — Har der her nogensinde existeret en Vold, da maa Natur-

¹ Hvad der f. Ex. imellem Burggraven ved Gottorp og Seestäuen eller den tidligere Dannevirke-Sø nutildags er lutter Eng, maa ifølge et Kort fra 1757 (s. Dansk Atl. t. VII.) for hundrede Aar siden have været Sø.

forholdene paa en Strækning af c. 750 Skridt over Engene have været anderledes dengang, end i vore Dage. — Er man efter megen Besvær kommen over det omtalte Engstrøg, vil man omtrent 400 Skridt syd for det Sted, hvor Landeveien imellem Morgenstjerne (— egentlig Ellingsted —) og Hollingsted slaar en Halvbue, træffe paa en kantet Forhöining der dog nu næsten er forsvunden, da Markens Eiermand i Foraaret 1859 har udjevnet den største Deel deraf. Det samme gjelder om en lignende Forhöining 150 Skridt derfra. Det er vanskeligt at sige, hvilken Bestemmelse disse Jordforhöininger have haft, tilmed, da det er meget uvist, hvorvidt de have udgjort Dele af Volden (der vistnok her atter har været fortsat) eller ligget bag eller foran samme. Skulde de muligviis have været bestemte til Samlingspladser for Krigs- og Livsfornödenheder? — Iövrigt synes det, som om man kan forfølge selve Volden i sydvestlig Retning fra den nærmest Hollingsted liggende Forhöining, dog kun i en Længde af 50 Skridt. — Omtrent 350 Skridt endnu sydvestligere kommer man til et 600 Skridt langt Stykke, atter med en kantet Jordforhöining, der endnu i vore Dage hos Almuen förer Navn af Smalborg, og hvorpaa der efter Traditionen skal have staaet en Borg af samme Navn. Dog er Volden paa denne Strækning kun ret tydelig i en Længde af 200 Skridt. Ved Enden af dette (600 Skridt lange) Stykke afbrydes den af en 12 Skridt bred Bivei; men da den atter begynder (dog meget svagt), omtrent 250 Skridt nord-vest (altsaa i forandret Retning) fra hin Branche paa den anden Side Veien, er det sandsynligt, at Veien netop er anlagt paa selve Volden. Det er dog kun med Nöd og neppe at man paa de næste 350 Skridt kan forfølge Voldens Retning; det samme er Tilfældet med den 220 Skridt lange Strækning, der paa den anden Side af en lille Bivei förer os langs med Diget (ved Veien) ned imod det andet Huus i selve Hollingsted (regnet fra Byens Sydost-Ende), hvilket tydeligt sees at staae paa Volden. Paa den anden

Side Huset kan Volden endnu spores i en Længde af 200 Skridt, vistnok lige til dens syd-vestlige Hjørne; thi herfra er den gaaet imod Nord-Ost igjennem Byen. Det tredie Huus i Byen (iaar, 1860, er det bleven nyt gjenopbygget) kaldes i Almindelighed „Slottet”, og det er meget sandsynligt, at der netop her ved Voldens Omdreining har ligget en Borg til yderligere Beskyttelse. Maaskee det har været den i Folkesagnet saa tidt omtalte „Lilleborg”. Ogsaa hvor det andet Huus staaer, skal der have staaet en Borg, nemlig „Treneborgen”; men da det ikke godt kan antages, at der have ligget tvende Borge saa nær sammen, og man ogsaa længere inde i Byen, nærmere Trenen, betegner en Plads med samme Navn, er dette vistnok kun en tom Gjætning. I Augustyni's „Chronik von Hollingsted” betegnes endog de tre første, næsten i umiddelbar Nærhed af hinanden liggende Huse med Navnene „Lilleborg”, „Slottet” og „Treneborg”. — Fra den ovenfor omtalte 200 Skridt lange Strækning vest-syd-vest for det 2det Huus, forsvinder Volden igjen i en Længde af 274 Skridt, men herfra kan den i nord-nord-vestlig Retning ved Hjælp af de paa den staaende Huse og andre sikre Kjendetegn (f. Ex. Levninger af den i selve Jorden), med stor Lethed forfølges til omtrent 150 Skridt fra Trenen, eller med andre Ord lige til dens nord-vestligste Endepunkt. — Først sees den nemlig i en Strækning paa 200 Skridt og har her maattet give Plads for et Huus. Paa den anden Side Veien eller Gaden kan den forfølges i en lignende Strækning, men er besat med trede Huse, hvoriblandt Byens sydlige Smedie. Ligeoverfor (paa Nordsiden af en anden Vei eller Gade) kan man tydeligt see, at en Bondegaard staaer paa den; det er netop denne Gaard, der af Traditionen betegnes som „Treneborgen”. Forresten kan man fra dette Huus af (ikke langt fra Præstegaarden) med stor Lethed forfølge Volden igjennem Haven og et lidet Vænge i en Strækning paa 500 Skridt til en Vei, der fører nord-vest ud af Byen til Marken og Engene.

Det var her, at man for nogle Aar siden opdagede en Deel Egepæle 6 Fod dybt i Jorden. I en Længde af neppe 250 Skridt har den betegnede Vei sandsynligviis indtaget Voldens Plads, da man paa den anden Side af samme atter sporer den svagt over en Eng (i Nærheden af et lille Vandløb) i en Strækning af 800 Skridt. Ogsaa paa denne sidste Strækning seer man omtrent paa Midten en kantet Jordforhöining.

Af den her meddeelte detaillerede Beskrivelse vil man altsaa see, at Dannevirke, paa faa Afbrydelser nær, endnu den Dag idag kan forfølges fra Ende til anden, og at de Forfattere, der have ladet den ophøre ved Morgenstjerne eller med en fiirkantet Skandse ved Hollingsted, noksom derved have godtgjort, at de kun have haft et høist overfladisk Kjendskab til det, de skreve om.

Hvorvidt Byen Hollingsted i Oldtiden har været omgiven af en Halvkredsvold, er meget tvivlsomt (s. Anm.); har det imidlertid været Tilfældet, da maa den fra „Slottet” til Trenen betegnede Linie have været den nordlige Arm, da Kirken og den ældste Deel af Byen ligger syd for samme ¹.

¹ Paa Meyers Kort til Dankwerth er en søndre Arm rigtignok afsat; men Dankwerths egne Ord: „Er (d. e. Dannevirkevolden) soll aber auch das Dorff Hollingstede umbgegeben” tyde paa, at denne Omgivelse (d. e. den søndre Arm) ikke eksisterede paa hans Tid. — Heller ikke kan der være Tale om den nedenfor beskrevne „Kohgraaf”, der aldeles ikke har noget at gjøre, hverken med Dannevirke eller med Hollingsted. — En langs med en Bæk („de Bæk”), paa sammes Nordside opkastet mindre Jordvold, der strækker sig fra „Slottet” i vest-syd-vestlig Retning til Trenen, kan lige saa lidt komme i Betragtning, da den, sammenlignet med de Jordforhöiningen, der findes langs med Trenen, Reideaaen og andre Aaløb og Bække i denne lavtliggende Egn, let sees kun at være opkastet imod Oversvømmelse, — i hvilken Anskuelse jeg endmere er bleven bestyrket ved Samtaler, jeg desangaaende har haft med flere Ingenieur-Officerer. — Dog maa jeg bemærke, at man tidligere i denne Jord-

Den sjette og sidste Deel af Dannevirke: Krumvolden har altsaa haft en Udstrækning af 11,900 Skridt eller 14,280 Alen.

forhøining har troet at see Spor af en Vold og antaget denne for den sydlige Arm, saafremt en saadan i det hele taget har existeret, — hvilket blandt andet sees af et Kort af Lieutenant Timm over Hollingsted-Eggen. — At Beboerne i Hollingsted vistnok ere af samme Mening og overhovedet holde deres gamle Byes Berømmelse i Hævd, sees af et i Aaret 1829 for Byens Regning anskaffet Kirkesejl, der af Pastor Augustyni (jfr hans Chronik von Hollingsted p. 72) beskrives saaledes: „In der Mitte ein Runenstein als Denkmal der altdänischen merkwürdigen Vorzeit des Ortes. Vor demselben ein Anker und hinter demselben eine Schiffsflagge, als Symbole der Schifffahrt und des Handels. An der andern Seite ein altes Kriegsschwert, ein Zeichen der kriegesischen Denkwürdigkeit des Ortes, namentlich dass das alte Danewerk sich bis Hollingsted erstreckt, hier in zwei Arme ausgelaufen und seine Castelle, deren Namen noch vorhanden, gehabt habe. Oben auf dem Ganzen ein Kreuz, von dem eine Glorie ihr Licht verbreitet, andeutend die jetzige Bestimmung des Kirchengebäudes und zugleich bezeichnend, dass Ansgarius hier zuerst mit dem Evangelio ans Land gekommen”.

Skjönt man ikke absolut kan kuldkaste den hidtil hyldede Anskuelse om Hollingsteds Omgivelse af en Halvkredsvold, maa jeg dog for mit Vedkommende udtale den Mening, at slig Omgivelse (en søndre Arm) vistnok aldrig har existeret. — For det første er det nemlig, saa vidt jeg veed, først Dankwerth, der har udtalt hin Formodning; men at han ikke kan være nogen Autoritet i dette Tilfælde, vil man see af det Foregaaende. — Dernæst, — de Undersøgelser, der i den senere Tid ere blevne anstillede for at finde en søndre Arm, have ikke ført til noget Resultat. — Endvidere er man ifølge Udsagn af Folk der paa Stedet, ingensinde ved Gravning (f. Ex. af Grøfter, Våndbeholdere etc.) stødt paa noget i den Jordforhøining, der findes langs med „de Bæk”, der, som ved den nordlige Arm, kunde tyde paa Levninger af Dannevirke — Fremdeles vil man ved at betragte Terrainets Beskaffenhed syd for Hollingsted,

Heraf er Volden aldeles udjevnet paa Grund af Enge, Marker, Veie, Huse, Haver etc. paa	2184 Skridt	
fuldstændig, men kun som en buet, snart kjen-		
delig, snart ubetydelig Ryg	4716	—
fuldstændig, 6—10 Fod lodret høi og mindst		
16 Fod bred	2600	—
fuldstændig, 19—30 F. høi, mindst 16 F. bred	2000	—
fuldstændig, 30—36 Fod høi, mindst 16—20		
Fod bred	400	—

navnlig hvad Floder, Aaløb, Bække, Vandledninger og Enge angaaer, let komme til den Overbeviisning, at en søndre Arm ingen væsentlig Nytte kan have gjort, navnlig ikke som Forsvarsvold. Jeg troer med temmelig Sikkerhed at kunne paastaae, at den hele Hypothese om Hollingsteds Omgivelse af Dannevirke grunder sig paa den (urigtige) Formodning om, at Byen tidligere var en saare vigtig Handelsplads, — at Slesvigs udstrakte Handel gik over Hollingsted, og at man derfor troede Byen omgivet af en Halvkredsvold, ligesom Slesvig tildeels laa indenfor en saadan ved Haddeby (s. herom ovenfor). — Men dertil maa bemærkes, at Halvkredsvolden ved Haddeby, saavel som Dannevirke i det hele taget, var et militært Anlæg, der skulde skjærme Landet, men ikke en enkelt Handelsplads, mod fjendtligt Angreb, — og at Hollingsted aldrig har haft saa stor Betydning i Oldtiden, som man i en senere Tid har været tilbøielig til at tillægge det, efterdi Slesvigs Handelsforbindelser ikke, som man før troede, vare knyttede med England, men ifølge de islandske og andre nordiske Beregninger (jfr Thorsen: Slesvigske Stadsretter p. 5, 6, 7) med de østersøiske Stæder og Lande, saa der over Hollingsted uden al Tvivl kun er gaaet en mindre betydelig Transithandel, for hvis Skyld Byen ikke behøvede at omgives med nogen Vold; — naar dertil kommer, at den Deel af Dannevirke, der ligger nærmest Hollingsted, efter al Sandsynlighed for største Delen hidrører fra Margrethe Springhest, — altsaa fra en Tid, da der maaskee slet ikke var Tale om nogen Handel ved Hollingsted mere, — saa maa der efter mit Skjøn anføres ganske andre Grunde end hidtil, for at stadfæste den af Dankwerth udtalte Formodning.

18. Krumvolden viser ikke Spor af nogen egentlig Grav, men den har uden Tvivl været beskyttet ved flere Casteller eller Borge; som saadanne nævnes Morgenstjerne, Smalborg, Lilleborg og Treneborg. Hvorvidt det hos Huitfeldt (tom I. p. 290) nævnte Hugla-sted (Huglæstath) har været en lignende Borg eller kun nogle Huse ved Nord-Eideren 3: Trenen, er vanskeligt at sige. Langebek (i Noten tom I. p. 162 til Chron. Erics Regis ved Aar 1153, hvor det om Svend Grathe hedder: *Sveno, cum tota expeditione Danorum venit Sleswic, et adductis navibus per terras usque Huchlstieth...*) mener, og det vistnok med Rette, at Navnet bør hedde Hollingsteth.

At Krumvolden, som Presb. Brem. antyder, i Oldtiden strakte sig længere end til Hollingsted, nemlig ud i Frisland, er ikke sandsynligt, især da der ikke findes Spor af slig Fortsættelse og alle vore egne Forfattere ikke kjende noget til en saadan. — Derimod maa jeg endnu nævne en øst for Hollingsted løbende Grav, der har en snart mindre, snart større Jordvold¹ paa begge Sider og af Omegnens Beboere i Almindelighed kaldes „de Kohgraa“. Det er imidlertid ganske vist, at denne Grav, der løber fra Nord til Syd, ikke har noget tilfældes med den ovenfor beskrevne, en Miil derfra liggende og fra Öst til Vest løbende Kurgrav, undtagen Navnet i Folkemunde. — Selve Graven, der omtrent 1000 Skridt nord-øst for „Slottet“ ved Hollingsted maa have overskaaret Dannevirke under en spids Vinkel, har jeg undersøgt i en Strækning af 6000 Alen imod Nord fra den Bro, der i Nærheden af Byen Klove fører over Reideaa, ikke langt fra en Skandse, der ved selve Landeveien imellem Hollingsted og Rendsborg blev opkastet i sidste Krig af vore Tropper (jfr Augustyni p. 85). Af et detailleret Kort over Hollingsted-Eggen, som jeg senere

¹ Nord for Dannevirkelinien, ved et Teglværk, er Jordvolden temmelig betydelig.

har været saa heldig at gjøre mig bekendt med, sees imidlertid, at Graven endnu i vore Dage kan forfølges syd for Reideaa, hvor den drager sig ned igjennem de Enge og Lavninger, der staae i Forbindelse med Sorgflodens og Börmersöens Gebeet. Ligeledes kan den forfølges nord for det Punkt, hvor jeg troede den table sig i Heden. Efter en kort Afbrydelse (— paa hvilken Strækning den dog spores i en Have —) kommer den atter tilsyne imellem Römland og Friederichsfeld og löber nu i nord-vestlig Retning under Jernbanen for ved Holm endnu vestligere at træde i Forbindelse med Trenesfloden. — Gravens Öiemed skal efter den almindelige og vistnok velbegrundede Antagelse ikke have været at beskytte Landet imod Fjenden, hvilket dens hele Beskaffenhed ogsaa stadfæster, men den siges at være opstaaet derved, at man, da Frederiksstad byggedes, stemmede Trenen ved Holm og nu ved denne Canal søgte at lede Vandet over Hollingsted-Engene imellem Bünge og Dörpstedt ud i Börmersöen (jfr Augustyni p. 23).

19. Dannevirkes hele Længde, Mosedæmningen og hele Halvkredsvolden iberegnet, men uden Dannevirke-Söen og Sidevoldene, har altsaa beviisligt udgjort 24,097 Skridt eller 28,915 Alen. — Heraf

mangler Volden aldeles	2,903 Skridt,
sees kun Rudera	372 —
viser Volden sig som en buet Ryg	4,716 —
som tvende, store Rygge eller Dobbelt-	
volde	854 —
er Volden fuldstændig, 6–10 Fod høi,	
(lodret), 16–24 Fod bred	2,706 —
fuldstændig 19–30 Fod høi (Skraaplanen),	
16–24 Fod bred	2,000 —
fuldstændig, 24–30–36–40 Fod høi (Skraa-	
planen), 20–25–30 Fod bred	10,546 —

20. Foruden den nylig betegnede „Kohgraaf“, der gaaer fra Nord imod Syd, gives der i samme Egn endnu et Par Grave med Jordvold paa hver Side, der føre samme Navn. Den første 3: den nærmest Hollingsted liggende, sees omtrent 440 Skridt syd-ost for det andet Huus i Hollingsted eller for det Sted, hvor Krumvolden overskæres af Veien eller Gaden. Da jeg undersøgte den, fandt jeg dog kun svage Spor af selve Voldene; Graven eller Vandledningen i Midten var tydeligere. Længden udgjør 600 Skridt og Retningen er imod Syd-Ost, saa Volden eller Graven i Tilfælde af en Fortsættelse imod Nord-Vest vilde støde sammen med Krumvolden under en spids Vinkel ved den ovenfor omtalte 220 Skridt lange Strækning af Krumvolden, der løber lige ned imod det ofte betegnede andet Huus i Byen. Det er altsaa ikke rigtigt, naar Schmidt i Slesvigs Land og Folk p. 327 betegner begge Voldene eller Gravene som løbende parallelt med Dannevirke; thi dette gjør kun (og det endda kun tildeels) den anden, der findes 750 Skridt lige imod Öst for Sydost - Enden af den første. Denne anden er 900 Skridt lang, men har langt mindre Jordforhöininger paa begge Sider, end den første; iøvrigt gaaer dens Retning imod Nord-Ost, saa den, fortsat her, vilde støde sammen med Krumvolden efter 3000 Skridts Længde lige syd for Ellingsted.

Det er meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at afgjøre, hvad disse Grave eller Volde have været bestemte til, da de, saavidt jeg kan skjønne, aldrig have været fortsatte ved Yder-Enderne og maaskee heller aldrig have naaet sammen. Man har opstillet forskellige Gisninger i saa Henseende. Nogle mene, at det ligefrem er et Par gamle Vandledninger, hvoraft der ikke findes saa faa i disse lavt liggende Egne; dette vilde ret godt kunne passe paa den störste (den sidst beskrevne), men neppe paa den første, og det fornemmelig af den Grund, fordi der ikke langt derfra findes et naturligt Vandløb, der snarere turde egne sig til sligt. —

Andre have udtalt den Formening, at de ere en Fortsættelse af den egentlige „Kurgrav“; det er formodentlig Navnet, der har givet Anledning til denne Gisning; thi intet andet synes fornuftigviis at kunne tale derfor. Ikke alene er Retningen en ganske anden, saa enten Kurgraven eller „de Kohgraaf“ maatte have indslaaet en fra sin Begyndelse heelt forskjellig Vei, men Beskaffenheden af det imellem begge liggende Engbelte, taler mere end alt andet derfor, at en Grav med Vold her for næsten et Par Aartusinder siden baade har været en Umulighed og Unödvendighed. Endnu andre have yttret den Formodning, at der syd for Krumvolden skulde findes en Vold fra Hollingsted over til Kurvirke, hvorefter de betegnede Grave med Volde, men vel især den nærmest Hollingsted liggende, skulde have været en Deel. Men her maa da først spørges, hvor en saadan Vold skulde have været anlagt? thi umiddelbart syd for Krumvolden strækker sig, som sagt, et 2—3000 Alen bredt og omtrent en Miil langt Engbelte imellem de nævnte Steder. Dette Engbelte gjennemskæres af Reideaaen og dens Arme og er paa mange Steder aldeles ufremkommeligt, idet det danner en Hængemose. At der ikke kan have været opført nogen Vold her, behöver vel neppe at bevises. — Spørgsmaalet bliver dernæst, om slig Vold kan have været anlagt syd for dette Engströg, nemlig i Linien: Klove, Heide, Gross- og Klein-Reide. Dette er af andre Grunde ikke godt tænkeligt, da Voldens Forsvarere saa vilde have haft Hængemosen eller Sumpene i Ryggen, men vi kunne af Östervoldens og Krumvoldens Anlæggelse tydeligt see, at vore Forfædre godt forstode at drage Nytte af Stedets naturlige Beskaffenhed, idet de, hvor det lod sig gjöre, lagde Voldene bag ved Aalöbene og de med samme i Forbindelse staaende Moser, Kjær og Moradser eller Söer. Men Hovedsagen er dog, at der ikke findes ringeste Spor af nogen Vold paa dette Strög. Jeg har selv undersøgt det nævnte Parti meget nöie, — jeg har talt med Folk, der have opmaalt og nivelleret den omtalte

Strækning, — jeg har seet de fuldstændige Originalkort derover, hvorpaa næsten hvert Dige og Hegn er aflagt, — jeg har endelig talt med Egnens Beboere derom —: men ikke paa nogen Maade bragt i Erfaring, at der her skulde have været en Vold. — Ligeoverfor disse trende Formodninger om de omtalte Branchers (eller Graves) Bestemmelse, skal jeg sætte en fjerde, nemlig at de ere selvstændige Forsvarsværker, anlagte af Götrik paa samme Tid, som han lod Kurvirke udbedre, men som Döden forhindrede ham i at fuldføre. Baade Navnet og Beskaffenheden lader sig da meget godt forklare; thi at de have en Jordforhöining paa hver Side, medens Kurgraven nutildags kun har en saadan paa Nordsiden, bör ikke vildlede os, da vi af Ulr. Petersens korte Beskrivelse af Kurgraven see, at denne for halvandet Aarhundrede siden paa den „Norder Seite nach Dänenwerk wenig Brustwehr mehr hat, als die Süder Seite . . .” Hvis de historiske Efterretninger om en Sammenkomst, der skulde finde Sted imellem Keiser Karl den Store og Kong Götrik ved Hollingsted (— s. Augustynis Chronik von Hollingsted p. 10 —) ere paalidelige, saa kan det ret vel tænkes, at Götrik senere (— Sammenkomsten kom nemlig ikke i Stand —) blev opmærksom paa dette Punkt og ved de nævnte Grave og Volde (— af hvilke den første ligger paa fast Jordbund —) vilde forebygge en Overgang syd fra. At de ere ældre end Dannevirke kan vist neppe være nogen Tvivl underkastet, men ligesaa sikkert er det, at de aldrig have strakt sig over til det egentlige Kurvirke.

21. Skjönt jeg her kunde ende selve Beskrivelsen af Dannevirke, skal jeg dog först lidt udførligere, end forhen omtale vor Armees Stilling ved Dannevirke efter Slaget ved Isted. — Hovedstillingen strakte sig fra Halvkredsvolden först til Bustrup-Sö, og derfra udenom Store-Dannevirke imod Syd-Vest til midtveis imellem Öster- og Vester-Kalegat, hvorfra den trak sig imod Nord-Nord-Vest til Skovby. —

Af den ovenfor meddeelte detaillerede Beskrivelse af Dannevirke vil man see, hvor og i hvilken Udstrækning der paa selve Volden opførtes Brystværn for Infanteriet og gjordes Indskaar for Kanoner, hvilket jeg altsaa her ikke behøver at gjentage. — Da alle Diger, Hegn og Gjerder paa de foran Dannevirke liggende Marker vare udjevne og hele Terrainet bag ved Stillingen frembød de mest ønskelige Støttepunkter, saa kan man vistnok kalde den hele Stilling særdeles heldig valgt; men at den ikke blev mindre godt benyttet ved en hensigtsmæssig Fordeling af Infanterie og Artillerie, derom kan man overbevise sig ved at sammenholde et af de Kort, der ere optagne over denne Deel af Dannevirke med nærværende korte Beskrivelse.

Halvkredsvolden var, som ovenfor bemærket, ikke alene forsynet med Brystværn for Infanterie og Indskaar for Kanoner, — ligesom den igjennem samme førende Vei fra Vedelspang var tilstrækkelig dækket ved begge Ender —, men der fandtes paa den sydlige Halvdeel ogsaa den ovenfor nævnte store Gorms Skandse, der havde saa meget mere at betyde, som den skulde afgive et af Holdepunkterne for den anden Stilling i Retraiten (for venstre Fløi). Fra Halvkredsvolden til Rendsborg - Chausseen fandtes paa Kæmpedæmningen kun de ovenfor omtalte Brystværn og Indskaar; derimod var den saakaldte Bustrup-Skandse opført tværs over Chausseen, støttende sig paa begge Sider til Dannevirkevolden. — Noget længere imod Vest fandtes Valdemars-Skandsen lige foran Dannevirke; den kunde dækkes dels af det ovenfor nævnte, over 500 Skridt lange Brystværn paa Kæmpedæmningen imellem Fattighuset og Bustrup-Sø, dels af tvende Artillerie-Stillinger lige bagved paa Volden. — Paa Vestsiden af Bustrup-Sø forlod Hovedstillingen foreløbig Dannevirkevolden og trak sig nu udenom Store-Dannevirke (— vistnok for ikke at afbrænde Byen —) øst for den Vei, der her gennemskærer Kæmpedæmningen og fører fra Slesvig til Store-Dannevirke og Kurborg. Paa

denne, i sydvestlig Retning løbende Deel af Stillingen fandtes foruden flere Stillinger for Artilleriet og lignende overalt for Infanteriet, den saakaldte Öster-Dannevirke Mellem-Skandse, endvidere Vester-Dannevirke Mellem-Skandse og (ved Byens Syd-Ende) Store-Dannevirke Redoute, hvilken sidste tildeels staaer endnu. Herfra tog Stillingen en mere vestlig Retning over imod Dannevirke-Kroen og Valdemars-Muren. Omtrent lige ud for Kroen fandtes den betydelige Lille-Dannevirke Skandse og Redoute; samme sees for endeel endnu og var særdeles vigtig, fordi den flankerede den tidt omtalte gamle Adelvei, der fører fra Rendsborg igjennem Vigles-Porten og Öster-Kalegat imod Nord. Herfra trak Hovedstillingen sig langs med Valdemars-Muren til midtvejs imellem Öster- og Vester-Kalegat. Foruden de ovenfor nævnte Brystværn og Indskaar paa og i selve Volden indtil dette Punkt var Stillingen her dækket af den ved en dobbelt Infanterie-Kjæde med Valdemars-Muren forbundne Margrethe-Skandse og den mindre Ny-Kurborg-Skandse. Paa den Deel af Hovedstillingen, der paa den modsatte \varnothing : nordvestlige Side af Valdemars-Muren trak sig Nord-Nord-Vest op imod Skovby, fandtes foruden en continuerende Infanterie-Stilling, omtrent 10 faste Stillinger for Artilleriet og tæt ved Valdemars-Muren det store, saakaldte Thyra-borg-Batteri. Saa meget om Hovedstillingen.

Hvad de tilbagetrukne Stillinger angaaer, da fandtes første Stilling i Retraiten (for höire Flöi) deels paa Borgvolden, deels imellem denne og den Deel af Store-Dannevirke, der ligger afsides imod Nord tæt ved Dobbeltvolden, deels rundt udenom denne (nordvestlige) Deel af Byen og deels langs ad Dobbeltvolden og Jættedæmningen til det Sted, hvor Hovedstillingen trak sig imod Syd-Vest. Desuden fandtes der et Par Artillerie-Stillinger derfra imod Nord-Ost til Midten af Bustrup-Söen. En bedre tilbagetrukket Stilling end denne, der overalt stöttede

sig til Dannevirke, og de Hovedveie, der føre til Slesvig og imod Nord, kunde vel neppe findes paa denne Udstrækning. Ligesaa heldigt valgt, men maaskee vanskeligere at forsvare var den anden Stilling i Retraiten (for venstre Flöi), der fandtes deels omkring Bustrup-Sö, ved sammes Nord-Ost-Ende (ved Frederiksberg), deels ved Nord-Enden af Byen Bustrup, deels fra Halvkredsvolden ned imod Haddeby og deels for begge Ender af den Dæmning, der, som ovenfor omtalt, skiller Haddeby-Nor fra Slien. Naar man betænker, at Fjenden kunde omgaae Dannevirke-Stillingen imod Öst, (udenom Haddeby- og Selk-Nor) og derpaa over den omtalte Dæmning trænge igjennem Haddeby og Bustrup ind i selve Byen Slesvig, saa vil man lettelig indsee, at det var af yderste Vigtighed at forsvare dette Punkt. Derfor fandtes der ikke blot et flydende Batterie henlagt i selve Slien lige ud for Dæmningen, men Slusen imellem Slien og Haddeby-Nor var afbrudt og selve Dæmningen gennemgravet ved den vestre Ende og Aabningen dækket ved en Skandse, der baade var besat med Infanterie og Artillerie. Fjenden havde imidlertid alt for megen Respect for vor Armees faste Stilling paa og omkring ved Dannevirke til at han, der i Slaget ved Isted blev svækket paa en dobbelt Maade, skulde vove at angribe samme.

4. LANDWEHR ELLER SÖNDER-DANNEVIRKE.

1. I Oldtiden strakte der sig fra Ekernförde heelt op til Lütjenborg i Holsteen langs med Östersöen en uhyre Skovstrækning, der var flere Mile bred og i Almindelighed kaldtes „Isarnho”: et gammelt sachsisk Navn, der er eensbetydende med det nordiske Jarnwith, Jernved, Jernskov, — hvorfor Benævnelsen Jernved gjerne blev tillagt den Deel af Skoven, der laa nord for Eideren og Levensaa. — Saa længe denne Skov udbredte sin uhyre Krone og sit mørke Tæppe over Jordbunden, var den naturligviis kun et Til-

flugtssted for vilde Dyr og huserende Röverbänder. Men efterhaanden som Öxen og Saugen eller vel og Ildsluen gjorde lyst imellem Træerne og lod den frugtbare Jordbund modtage Solens oplivende og opvarmende Straaler, fandt den vindskibelige Bonde, at der ogsaa her var godt at være, og saaledes see vi da ogsaa denne Deel af Sönder-Jylland befolknet i det 9de, 10de og 11te Aarhundrede. Det er nok muligt, at de fleste Nybyggere vare af den i Holsteen boende sachsiske Stamme, skjönt flere By- og Stednavne tyde paa, at ogsaa danske Colonister have nedsat sig iblandt dem; — men da denne Deel af den forhenværende store Skovstrækning Isarnho laa paa de danske Enemærker, fik den (maaskee af selve Holstenerne eller Sachserne) Navnet Danske Skov, *silva danica*, eller som det i Almindelighed lyder: Dänischwold.

Samtidig med Jernveds Colonisering og Landets Opdyrkning maatte imidlertid den Ulempe indfinde sig, at Landets Fjender i Syd lettere end forhen kunde trænge ind over Grænsen, tilmed da Eideren og Levensaa (— en Deel af den nuværende Eider-Canal —) ikke naaede sammen og saaledes ikke overalt kunde böde paa den fældede Skov. — Et Befæstningsværk, anlagt imellem de nævnte Floder, eller imellem Levensaa og Flemhudersö, gjennem hvilken Eideren löber, kunde derfor her i det mindre næsten gjøre samme Nytte, som de forhen beskrevne Befæstningsværker gjorde det i det store.

2. Sligt Befæstningsværk har virkelig ogsaa existeret imellem de tvende Flodlöp og förte Navnet Landwehr, undertiden endog Sönder-Dannevirke, hvilket sidste Navn det dog aabenbart ikke har faaet, fordi det nogensinde skulde have kunnet taale en Sammenligning med det virkelige Dannevirke i Omfang og Størrelse, men sagtens fordi Öiemedet var det samme: at hindre Fjenden fra at trænge ind i Danmark.

Det er vanskeligt at sige, hvor stort dette Befæstningsværk til sin Tid har været; paa Dankwerths Tid har det ifølge Meiers Kort været rigelig $\frac{1}{4}$ Miil langt, men det maa aabenbart tidligere have strakt sig endnu c. 1000 Alen længere imod Öst, heelt over til Levensaa. At Værket har bestaaet af en Vold og en Grav er udenfor al Tvivl, thi endnu paa U. Petersens Tid saaes en Levning paa nogle Favnes Længde deraf. — Nutildags vil naturligviis ingen, der besøger hin Egn, falde paa, at der her i gamle Dage fandtes et Befæstningsværk: det ödelagdes aldeles, da Eider-Canalen blev anlagt paa dets Plads.

3. At Landwehr gik fra Levensaa til Eideren eller Flemhudersö, sees tydeligt hos Langebek tom. VII p. 404, hvor det (ved Stridighederne angaaende visse Dele af Hertugdømmet Slesvig under Erik af Pommern i Aaret 1424) hedder: usque ad fluvium Eydoram, Lewingesouw et fossatum Denewerk, quod factum est de uno fluvio ad alium; — ligeledes p. 421: usque ad fines regni, qui sunt flumen Lewingesouw et flumen Eydra.... in quorum medio est fossatum dictum Denewerk, cujus fossati fines tangunt ab utraque parte fluvios ipsos. — Af et andet Sted hos Langebek, tom. VII p. 411, hvor det hedder: quod tota australis Jucia, et quicquid in ea situm est citra fossatum Denewerk ulterius, quod vocatur in vulgatis eorum Süderdenewerk, quia est situm prope civitatem Rensborg..., sees deels, at Værkets gængse Navn i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede (— paa hvilken Tid det sikkert endnu var betydeligt —) var Sönder-Dannevirke, deels, at det paa Strækningen imellem Levensaa og Eideren udgjorde Grændsen imellem Sönder-Jylland og Holsteen. — Dette sidste fremgaaer endnu tydeligere af p. 413, hvor der siges... ad fossatum Denewerk, ubi dicit esse confines inter Daciam et Alemaniam. — Denne Værkets Betydning

har maaskee givet Anledning til, at det blev kaldt Landwehr 3: Landeværn. — Iøvrigt lader det overalt i det latinske Document brugte Udtryk fossatum formode, at Værket oprindelig, som Kurgraven, skulde være en Grav, men at Volden opstod af sig selv derved, at man kastede Jorden op langs med Graven; man træffer derfor ogsaa Navnet Landgraben.

4. Hvem dette „Landwehr” skylder sin Tilværelse, vides ikke. Prof. Worsaae antyder, at det muligviis var Margrethe Springhest, der anlagde det imod de holsteenske Græver, skjönt han ikke udelukker en større Ælde. Jeg vilde snarere gjætte paa Knud Lavard. Margrethe maa nemlig have haft nok at bestille med Udbedringen af selve Dannevirke og med hele Rigets øvrige Anliggender, hvori Knud Lavard mere var henviist til Omsorgen for Sønder-Jylland alene. Desuden maatte Knud snart blive opmærksom paa det fordeelagtige ved en Skillevæg imellem Sønder-Jylland og Holsteen netop paa dette Sted, da de røveriske Vagrer fra Öst-Holsteen af idelig gjorde Indfald i Landet. — I et lignende Öiemed anlagde han jo ogsaa den ovenfor omtalte Fæstning Oldenburg eller Gammelborg ved Sliens Munding. — I ethvert Tilfælde tyder alt paa, at „Landwehr” er yngre end Dannevirke.

5. DANNEVIRKE-GRAVEN OG DANNEVIRKE-VOLDEN.

1. Foruden de omtalte Befæstningsværker: Östervolden og Landwehr, gives der endnu et Par gamle Værn i Slesvig, der have laant Navnet og borget Glandsen af det navn-kundige Dannevirke, nemlig den saakaldte Dannevirke-Grav (hos Dankwerth „Danmarks-Graven” kaldet), paa en Strækning imellem Bondesgaard-Sö og Lækaa, og Dannevirke-Volden i Breklum Sogn ved Veien imellem Lilleholm (Lütjenholm) og Goldelund.

2. Om den første siger Dankwerth p. 87: „Dette Land (3: Bökking-Herred) er tildeels ganske omgivet af et Vand, hvoraf en Deel kaldes Danmarks-Graven, — og det saaledes at de Svenske (under Torstenson) ikke kom derind. Paa hvilken Tid denne Grav er gravet af de Danske, har jeg ikke erfaret, men formener dog, at Danskerne, dengang Kong Erik (af Pommern) til Danmark, Norge og Sverrig førte den store Krig med de holsteenske Grever om Hertugdømmet Slesvig, droge denne Grav, for desto bedre at beskytte disse Lande imod Hertugerne, og ledte Vandet fra Aventoft-Sö $\frac{3}{4}$ Miil langt til Klægsböl-Dam og Lækaards Møllebæk, som derfra igjen tager sit Löb til Lækaa og denne til Söholms-Aa —, og udgjör bemeldte Danmarks-Grav og det fortsatte krumme Strög af de nævnte Vande, Grændsen mellem Bökking- og Kjær-Herred.”

Denne Dankwerths Hypothese om Oprindelsen af og Öiemedet med bemeldte Grav er dog, alt overveiet, neppe antagelig; jeg troer snarere med Outzen, at den blev anlagt af Erik Plovpenning imod Friserne; thi saa langt den gaaer, udgjör den tillige Grændsen imellem Frisland og det övrige Sönder-Jylland. Iövrigt sees Graven endnu som en Canal, der löber vest for Klægsböl til Lækaa langs Bökking-Herreds Grændse.

3. Hvad den anden (Dannevirke-Volden) angaaer, da omtales den först af Outzen. Han siger p. 173: „Den ligger her i mit Sogn, en Miilsvei imod Nord, en Fjerdings Miil öst for Byen Lütjenholm paa Veien, der førte fra Goldelund til Langenhorn, Okholm, Bökking-Herred etc. og har altsaa haft samme Öiemed som Dannevirke-Graven, skjönt ikke samme Indretning. Den bestod af en Vold paa en temmelig lang Strækning paa hver Side af Veien, hvor der paa begge Sider af Voldene fandtes deels Skov, deels dybe, sumpede, moseagtige Moradser (eller vel endog Söer), der gjorde det umuligt at komme forbi eller vige til

Siden, hvilket man endnu kan see. Da der nu ikke gaves nogen anden Vei ind i Landet, end igjennem dette meget snevre og temmelig lange thermopyliske Pas, hvor man aabenbart paa den Tid, da man endnu har udbedret Volden nøiere og sikkrere, ikke uden yderste Fare vovede sig igjennem: saa kunde faa bevæbnede Mænd let hindre en heel Armees Gjennemmarsch... Nutildags seer man langs med Veien paa begge Sider kun hist og her Brudstykker og total Ödelæggelse; heller ikke sees der over Jorden Spor af fordums Skove og Vandlöh, kun at Jorden paa begge Sider er lav, fugtig og sumpet. — Nærmere henimod Byen, hvor Jordbunden hüiner sig og hvor Voldene formodentlig endte, er der trukket en Grav tværs over Veien og til begge Sider langt ind i Landet, der fordum vist var dyb og bred; nutildags er den rigtignok kun lille og næsten sammen-skreden, men dog holdt aaben paa Grund af Vandløbet, og kaldes ligefrem endnu „Dannewerks-Ründel“.

Efter al Sandsynlighed hidrører Værket fra samme Tid, som Dannevirke-Graven; Navnet tyder paa en dansk Oprindelse. Ifölge Schmidt (Slesvigs Land og Folk) löber Veien endnu noget fra Lütjenholm imod Öst til Goldelund over 500 Skridt langt imellem den dobbelte Vold, der er over 1 Alen höi.

ANM. 1. Af mindre Betydning og Udstrækning end de hidtil beskrevne Befæstningsværker var det saakaldte Olgerdige (ogsaa Ollemesvold eller Holger Danskes Dige kaldet) i Gaardehy (Thinglev Sogn), der har en Grav paa Östsiden og löber henimod Thinglev-Sö. Outzens Mening, at Diget er anlagt af de udvandrede Angler, er neppe rigtig; det bör snarere henføres til de indbyrdes Kampe imellem Smaakongerne i Oldtiden (jfr Schmidt Slesvigs Land og Folk p. 230). Forresten er det ikke uinteressant, hvad Outzen i sit Priiskrift, „Die dänische Sprache im Herzogth. Schleswig betreffend“ p. 18 ff. siger derom. „Es ist noch ein

Stück von einem damals (3: da Anglerne og Jyderne udvandrede) aufgeführten Gränz- und Schutzwall übrig," hedder det, „zwar nur ein unansehnliches Ueberbleibsel..., aber noch weit älter (nemlig end Dannevirke), und eben daher auch um so merkwürdiger, ja ehrwürdiger, je unbedeutender es zu sein scheint." Fremdeles: ... „Diesen uralten bedeutungsvollen Namen (3: Olger-Dige) führt noch diesen Tag das Ueberbleibsel von einem so merkwürdigen Walle, welcher auf Gaardebyerfelde (Kirchspiels Tingelef, Amts Tondern), noch da steht, etwa eine halbe Viertel Meile lang. Der Wall selbst nimmt seinen Anfang in der Uker Hölzung unweit Urnehövet; (wo aber sich der rechte Name schon längst verlohren, und in eine Schanze verwandelt hat) und hat sich nach Süden, in derjenigen Richtung, welche die Gränze der Friesen erforderte, nicht eben von einem Meere zum andern, denn dies wäre ja zwecklos, sondern so wie K. Godfrieds Wall (?), bis zum nächsten Gränzflusse, das ist hier, bis zum nächsten Ausflusse der Trene — wo etwa keine Waldungen, Gewässer, dazwischen gewesen, — erstreckt." Endelig (p. 21): „Er beginnt von einer Wiese, damals vielleicht ganz Fluss oder Au, und läuft, mit dem Graben an der Ostseite, über Acker- und Heide-Land, etwas schräg nach Nordost hin bis zu einem ziemlich grossen See, der auf den Charten Almstrupper See heisst, dessen eigentlicher Name in den andern angränzenden Dörfern (Gaardeby und Tingelef), das uralte Appellativum Sjør ist."

ANM. 2. Hvad den flere Gange nævnte Vold angaaer, der ved Mysunde i Angel (hvor Slien kun er 160 Alen bred) strækker sig tværs over en temmelig bred Landtunge i en Strækning af 1000 Skridt, og i hvilken der endnu for rigelig 30 Aar siden i Nærheden af Færgehuset såaes tydelige Indskaar for Kanoner, da er sammes Udseende m. m. i Nutiden bleven beskrevet af Pastor Ewaldsen i Annal. for

nord. Old. 1854. Jeg skal derfor blot tillade mig at bemærke, at den af Ewaldsen fremsatte Mening om Tidspunktet for Voldens Tilblivelse og om sammes Öiemed neppe er rigtig. Ewaldsen antager nemlig, at Valdemar I har ladet den opføre for at sikre Byen Slesvig imod slig Plyndring, som vederfores den i Aaret 1155 af Svend Grathe; — men for det første kom Svend Grathe ikke dengang tilsöes (— dette skete 2 Aar i Forveien, da han lod Skibene trække tværs over Landet fra Slesvig til Hugla-sted —), men med en Landhær af tyske Leiesoldater sydfra igjennem Dannevirke (s. ovenfor), og dernæst lod han ikke Byen Slesvig, men en i Havnen liggende russisk Handelsflaade plyndre. — Det sees imidlertid let, at Voldens Öiemed enten har været at hindre en Fjende fra at sætte over Slien og trænge ind i Angel paa en Tid, da Östervolden ikke længere var istand til at yde nogen kraftig Modstand, eller da Österbækkens Bassin imellem Sliens store Bredning og Östervoldens Begyndelse ved Dyrvad for en Deel var udtørret, — eller, hvad der maaskee er rimeligere, man har ved herfra at beherske Slien villet spærre Passagen igjennem det smalle Sund. Det eneste Tidspunkt, der i saa Tilfælde synes at passe for Voldens Opførelse er Margrethe den Stores eller Erik af Pommerns Regeringstid, hvilket iøvrigt ogsaa stemmer med den almindelige Antagelse og med Voldens gængse Benævnelse „Margrethen wall” (jfr Schröders Beschreib. der Stadt Schleswig, p. 421; Outzens Alterthümer Schlesiens p. 141). Formodentlig har man især haft til Hensigt at hindre Hansestæderne i at bringe Undsætning til de gottorpske Hertuger. — Om der ogsaa har staaet en Borg her i gamle Dage, vides ikke, skjönt Benævnelsen „Burg” om en Deel af det tilstødende Terrain tyder derpaa; thi at selve Terrainets Beskaffenhed skulde have givet Anledning til denne Benævnelse, hvilket Ewaldsen antager, turde dog maaskee

være tvivlsomt. — Uden Tvivl har Volden indesluttet en befæstet Leirplads.

ANM. 3. Ogsaa paa Palöre eller „Revsholm“, en betydelig Landtunge, der dels bestaaer af Engbund og Kjer, dels af Plöieland, og som skyder sig ud i Slien fra Angelsiden omtrent $\frac{3}{4}$ Miil Öst for Slesvig (ved Vinninge) ligeoverfor for Stægsvig (hvor Slien kun er 300 Alen bred), har der i gamle Dage existeret Volde og Grave, der vistnok hidrøre fra samme Tid og have været opførte i samme Öiemed som hin. „An der Spitze des Revsholms, Palörde genannt“, siger Schröder p. 420, „sind noch Spuren eines Walles sichtbar. Das Dänewerk hatte diesen Pass nicht mit eingeschlossen, weshalb dieser Wall vielleicht zur Vertheidigung, gegen das Eindringen einer feindlichen Macht, über diese Wasserenge dienen sollte.“ — Ved at undersøge den, fandt jeg imidlertid kun høist ubetydelige Levninger, der tildeels i deres nuværende Skikkelse endog hidrøre fra sidste Krig. — Det er iøvrigt sandsynligt, at der har existeret tvende mindre og en større Vold, der fra Öst til Vest have løbet parallelt med hverandre. — Jeg fandt nemlig paa Sydspidsen af Landtungen og i sammes hele Brede en 35 Skridt lang Vold med Grave paa begge Sider og 24 Skridt længere imod Nord en ganske lignende, med samme parallelt løbende Vold, der er 45 Skridt lang, men som tydeligt sees at have været i det mindste 13 Skridt længere. — Omtrent 200 Skridt endnu længere tilbage, hvor Landtungen er betydeligt bredere, kan man i 80 Skridts Længde med stor Lethed see Spor af en tredje Vold (— vistnok den af Schröder omtalte —), der løber i samme Retning, som hine. Den temmelig steile Skraaplan imod Nord har endnu en Höide af 10—12 Fod, hvorimod den sydlige er udjævnet. At denne Vold har været fortsat heelt tværs over Landtungen, kan ikke være nogen Tvivl

underkastet, da Marken paa de övrige 210 Skridt endnu tydeligt ligner en buet Ryg.

Med „Kongeborgen” paa den sydlige Side af Stien, den ovenfor nævnte „forskandsede Leir ved Mysunde” og „Skandserne paa Palöre”, kunde Erik af Pommern aldeles beherske Adgangen til Slesvig fra Östersöen under sine flereaarige Beleiringer af Gottorp.

FORKLARING OVER PROSPECTERNE.

De tvende Prospector af Dannevirke (tab. IV og V) ere tegnede efter Naturen af Domskolens Tegnelerer i Slesvig, V. Wassner.

HALVKREDSVOLDEN AF DANNEVIRKE (tab. IV)

er seet fra den imellem Haddeby og Dannevirke liggende Bakke, hvor Markgreveborgen har staaet. I Forgrunden sees den nordre Arm af Halvkredsvolden, der gennemskæres af Veien fra Slesvig til Vedelspang ved Tallet 1. Her er Volden, som man vil erindre af Beskrivelsen, lidt demoleret ved Veikanten. Ved 2 findes de tvende i Beskrivelsen omtalte Smaaskanser, der dækkede Aabningen (3) paa Midten af Volden. Af det egentlige Dannevirke, der her stöder til Halvkredsvolden, sees kun et lidet Stykke (4). Paa den söndre Arm (der begynder ved 5) seer man de i Beskrivelsen omhandlede Indskaar og Opgange fra sidste Krig. 6 betegner det Sted, hvor „Gormsskandsen” var opført. — Til venstre paa Prospecten sees lidt af Haddeby-Nor (7) og i Baggrunden ved 8 den (af mange Træer omgivne) lille By Vedelspang, hvor den bekjendte Runesteen blev funden i Aaret 1796, og hvor den i Beskrivelsen omtalte, nyopdagede bueformede Vold udenom Halvkredsvolden tager sin Begyndelse i Trægruppen i Nærheden af Noret. — Noget længere tilbage ved 9 ligger Byen Selk (ved Kurgraven), der dog her kun har kunnet antydes. Sigurdshöien er derimod tydeligere fremtraadt; iövrigt ere de Omboende lidt uenige

om, hvilken Höi der med Rette bærer dette Navn; nogle mene den med 10 betegnede, andre antage den anden, mindre (11) derfor og mene, at der paa Bakken 10 har staaet et Vagtlaarn. At dette sidste ikke er usandsynligt, er i Beskrivelsen af Kurgraven nærmere omtalt.

VALDEMARSMUREN AF DANNEVIRKE (tab. V)

er seet fra selve Volden imellem Kurborg og Ny-Kurborg, lidt syd for det Sted (1), hvor Bønderne have borttaget en Deel Jord. Ved 2 sees endnu en Levning af den egentlige Muur, og 3 betegner en af de i Beskrivelsen omtalte Overgange over Graven. — 4 betegner Ydervolden, — 5 en over Ydervolden förende Markvei, i hvis Nærhed en Fodsti findes antydet (syd for Veien); derimod betegne de övrige mørke Linier paa Ydervolden og Hovedvolden Diger, snart med, snart uden Gjerder. Gjerderne paa Hovedvolden naae kun omtrent til Kammen og gaae ikke ned paa Östsiden imod Muren og Graven. 6 betegner Værtshuset Ny-Kurborg og den Vei, der her sees at före over Graven og gjenne-skærer Volden ved 7, förer igjennem det i Beskrivelsen oftere omtalte Vester-Kalegat. Fra dette Sted af og nordpaa er Ydervolden mere demoleret, end paa de övrige Steder. Ved 8 findes Öster-Kalegat, Voldens förste og i lang Tid eneste Aabning. Ved Skoven tilvenstre ligger Byen Lille-Dannevirke; i Baggrunden betegner Tallet 9 det Sted, hvor Thyreborgen har staaet. Tallet 10 betegner Byn Store-Dannevirke, ved hvis Udkant Store-Dannevirke Redoute (11) opförtes i sidste Krig. (Den i Beskrivelsen omtalte Lille-Dannevirke Skandse og Redoute, der ligesom hin existerer endnu, kunde ikke sees fra Tegnerens Standpunkt; iövrigt ligger den lidt syd-öst for 8.)

DE SYDSLESVIGSKE RUNESTENE, VED C. C. RAHN.

DÖNSK TUNGA, vort Nordens fælles og almindelige Oldsprog havde en betydelig Udbredelse ogsaa udenfor Grændserne af de skandinaviske Riger og Lande i hine Tider, da det taltes uforvansket i samme Skikkelse, i hvilken det fremstiller sig for os i vore paa Island optegnede Eddadigte og nedskrevne ældste Sagafortællinger. Det var Folkesproget paa Færøerne, paa de skotske Öer, i Skottlands nordligste Provindser og i enkelte Egne af Irland; ligeledes fra en endnu ældre Tid og i større Udstrækning i store Landskaber i England, hvor talrige Ord og Stedsnavne endnu bære deres danske Præg, og hvor man i 1852 endog midt i London fandt en dansk Runesteen fra det 11te Aarhundrede. Det var ogsaa i et fjernt Tidsrum Nybyggernes Tungemaal paa Frankrigs nordvestlige Kyst.

Det taltes af den transatlantiske Verdensdeels tidligste europæiske Opdagere og Landnamsmænd, hvorom, foruden saa mange andre sikre Minder, Indskrifter vidne, fundne paa forskjellige Steder, en med Runer indristet endog paa en Ö höit oppe i Baffin's Bugten, overfor Lancaster's Sund.

Det taltes af det russiske Riges første Stiftere, af deres Hoffolk og Vaabenfæller og af deres nærmeste Efterslægt. Nestor's indholdsrige Chronik giver derom utvivlsomme Vidnesbyrd, og det vigtige Skrift om Rigets Styrelse af den byzantinske Keiser Constantin den Purpurföde anfører os endog Russernes danske Navne paa Fossene i Dnieper-Floden. Den græske Keisers Livvagtstropper glemte ikke, om de end tilegnede sig Hoffets og Folkets Sprog, deres danske Modersmaal, og de have endog midt i Grækenland,

i Athens Havn Piræus ved indhugne Runer paa et offentligt Mindesmærke fra den fjerne Oldtid i dette selv samme Sprog gjort os bekendte med en af deres Bedrifter.

Gjerne dvæle vi ved disse Prøver af vort Sprog fra fjerne Tider og fra fjerne Egne; men en endnu større Glæde vækker hos os ethvert nyopdaget Spor her i selve Norden og i selve Fædrelandet af vore Fædres gamle Tunge-maal. Vort Selskab har ikke undladt gjentagne Gange at gjøre opmærksom paa Vigtigheden af de runographiske Mindesmærker og har haft den Tilfredsstillelse, at dets Bestræbelser i denne Retning ikke have været uden Virkning. Det er magtpaaliggende, at Agtelse for disse Levninger fra en fjern Old, der ofte give os hidtil savnede Oplysninger om Sprogets Beskaffenhed i den Tid, de tilhøre, bliver udbredt blandt den store Masse af Folket, der færdes paa Markerne og oftest har Leilighed til at bemærke Steenindskrifter ligesom mange andre Efterladenskaber fra Oldefædrenes Tider.

Det er en nærved Dannevirke nylig funden mærkelig olddansk Indskrift-Steen, der foranlediger nærværende Meddelelse, og har jeg anseet det hensigtsret at stille ved Siden af den tvende andre i samme Egn fundne og her give nogle Bemærkninger om de tre vigtigste hidtil opdagede sydslesvigske Runestene.

Den første og mærkeligste af disse Stene fandtes i Aaret 1796 paa Landmanden Jörgen Megger's Jordlod ved Foden af Krützbarg tæt vestenfor Landsbyen Vedelspang i Haddeby Sogn, Arens Herred, Gottorp Amt, den anden senere, i 1797 eller 1798, i et Vadested mellem Haddeby Nor og Selker Nor. Efter Foranstaltning af Prinds Carl af Hessen-Cassel bleve de begge i 1798 bragte til Louisenlund og der opstillede til fremtidig Bevaring i en aaben steensat Grotte i Slotslund.

Allerede det følgende Aar udkom et med Indsigt, Omhu og Skjønsmhed udarbejdet lidet Skrift: „Beschreibung und Erläuterung zweier in der Nähe von Schleswig aufgefundenen Runensteine. Ein Versuch, als Beitrag zur Vaterländischen Alterthumskunde, von zweien Freunden. Friederichsstadt 1799. 62 S. in 12mo, hvori tre Plancher, de to med Afbildninger af den store Steens begge Sider, af hvilke den første med Indskriftens Begyndelse antages at have været vendt mod Nord, og den anden mod Syd, da Stenen havde sin oprindelige Plads, hvilket imidlertid neppe kan holdes for sikkert; den tredje Planche fremstiller den senere fundne Steen. Dette Skrift giver, p. 25—34, om Stederne, hvor de tvende Stene fandtes, og om disses nærmeste Omgivelser, ligesom ogsaa om Stenenes og Indskrifternes Beskaffenhed, en omstændelig Underretning, der er med Omhyggelighed tilveiebragt og affattet saa snart efterat Stenene vare fundne, medens man endnu kjendte Forholdene dermed, og derfor saa meget mere egner sig til her at gjengives, som den findes i et lidet bekjendt Skrift, til hvis Afbenyttelse kun faa have Adgang.

„Der erste Stein, mit der Inschrift: þurlf rispi u. s. w., wurde von einem Landmanne, Namens Jürgen Meggers, aus dem Dorfe Wedelssprang, in der Nähe von Schleswig, gefunden. Dieser wollte Steine zu Bausteinen zersprengen, und liess deshalb diesen Stein schon im Jahre 1796 halb ausgraben, fand ihn aber zu seinem Vorhaben zu gross, und liess ihn daher ungestört liegen. Nach einiger Zeit, als der Regen den Stein abgespült hatte, bemerkte er die Schrift auf der einen Seite des Steines, und wurde neugierig, den Inhalt der Schrift zu erfahren, fand aber niemand, der sie ihm entziffern konnte. Erst im Jahre 1798 wurde der Stein mehrern Freunden des Alterthums bekannt, welche sogleich die Schrift für Runenbuchstaben anerkannten, die entblösste Seite abschrieben und zu deuten versuchten.

Nachdem man den bisherigen Besitzer des Steines vorläufig ausgeforscht hatte, ob er nicht geneigt sei, den Stein wieder aufzustellen, wurden Se. Durchlaucht, der Statthalter, Prinz Carl von Hessen-Cassel, ersucht, zur Erhaltung dieses alten Denkmals etwas beizutragen. Dieser Fürst fand sich auch gleich dazu bereitwillig und glaubte noch mehr zur sorgfältigen Erhaltung desselben beitragen zu können, wenn er dasselbe nach seinem angenehmen Sommersitze Louisenlund ($1\frac{1}{2}$ Meile von Schleswig an der Schlei) transportiren und daselbst in seinem Garten aufstellen liesse. Denn es ist leider für öffentliche Denkmäler, selbst der schönen Künste, bei uns so wenig Sinn, als in den meisten Gegenden Deutschlands, so dass man Ursache hat, sie dem Muthwillen des Pöbels zu entziehen. Jetzt wurde also der Stein auf Kosten Sr. Durchlaucht mit vieler Vorsicht aufgegraben, da man denn die Schrift auch auf der entgegengesetzten Seite gewahr wurde. Aus der Lage des Steines in der Erde lässt sich mit vieler Wahrscheinlichkeit vermuthen, dass die Seite, welche in der Erde oberst lag, deren Inschrift mit dem Worte purlf oder Erik anfängt, gegen Norden, die andere aber gegen Süden gestanden habe. Sehr möglich ist es, dass er vor mehreren hundert Jahren beim Nachgraben nach Schätzen umgeworfen und mit Sand und Erde bedeckt worden.

Der Platz, wo der Stein aufgegraben wurde, liegt zwischen zwei Grabhügeln von mässiger Grösse, 70 Schritte rechter Hand von dem Wege, welcher von Schleswig nach Eckernförde führt. Der Platz ist durch einen dritten, kleineren Hügel, der mit den beiden andern in gleicher Linie und Entfernung nach Norden liegt, noch kenntlicher. Der grösste und südlichste dieser Hügel wird Kreuzberg (Krützbarg) genannt, und ist von der Oeffnung des Margarethenwalles ¹, wodurch der Weg nach Eckernförde geht, 1100

¹ den östlige Deel af Dannevirkevold fra Thyreborg til Haddeby-Nor.

Schritte, von dem nächstliegenden Hause in dem kleinen Dorfe Wedelssprang (*sic*) aber nur etwa 200 Schritte entfernt. Das Feld ist hier etwas erhöht, und der Kreuzberg 12 Fuss über die Erdoberfläche erhaben, fast als eine Halbkugel gestaltet, und hat 22 Schritt im Durchmesser. Dieser Hügel wurde auf Kosten Sr. Durchlaucht von Osten gegen Westen durchgegraben, etwa 5 Fuss breit; aber es fand sich nicht die geringste Spur von einer Grabstätte, Urne oder von einem Steinkasten, worin etwas aufgehoben worden wäre. Fünf Schritte von dem Fusse dieses Hügels an lag der Runenstein mit dem obern Ende gegen Süden. Der zweite Hügel ist von diesem 17 Schritte gegen Norden entfernt, wo die Anhöhe schon herabfällt, ist ungefähr neun Fuss hoch, halb kugelförmig, und hat 15 Schritte im Durchmesser. Auch dieser Hügel wurde mit dem vorigen in gleicher Richtung durchgegraben. Hier fanden sich nun auf der alten Erdrinde Spuren eines Leichenbrandes, aber nur sehr wenige verbrannte Knochen und Kohlen. Der ganze Platz scheint mit Feldsteinen umgeben gewesen zu sein; doch kann man dies nicht mit Sicherheit behaupten, weil er nicht ganz abgeräumt worden, und die Steine sich auch von ungefähr dasselbst hätten finden können. Uebrigens ist es sehr wahrscheinlich, dass der Stein ehemals in der Mitte zwischen beiden Hügeln seine Stelle gehabt hat. Der dritte und kleinste Hügel endlich, der noch 15 Schritte weiter gegen Norden die Anhöhe herunter liegt, ist nur 5 bis 6 Fuss hoch und im Verhältniss breit, und ist noch bis jetzt nicht durchgegraben.

Es fehlt in dieser Gegend auch nicht an andern für Alterthumsfreunde merkwürdigen Plätzen. Fünfzig Schritte gegen Westen vom Kreuzberge liegt noch ein abgetragener Grabhügel, in welchem vormals ein grosser Kasten stand, der von ungeheuern Feldsteinen zusammengesetzt war, und erst vor einigen Jahren auseinander gebracht worden ist. In diesem hat man auch keine Urnen gefunden, aber ein

Opfermesser von Stein, ein Streithammer, worin das Loch nur bis auf die Mitte geht, und mehrere Keile hat man entdeckt. Uebrigens waren keine Kenner des Alterthums bei Abtragung dieses Hügels gegenwärtig gewesen. Noch 50 Schritte weiter gegen Westen ist ein anderer merkwürdiger Platz, nämlich ein von Süden nach Norden laufendes, längliches Viereck gewesen, ungefähr 20 Fuss breit und 70 bis 80 Fuss lang, mit grossen natürlich geformten Granitsteinen von 5 bis 6 Fuss Höhe eingefasst, und scheint 5 bis 6 Fuss über die Erde erhaben gewesen zu sein. Jetzt aber sind die Steine meistens alle gespalten und weggebracht. So viel man weiss, hat man aber hier keine Alterthümer gefunden. 1200 Schritte vom Kreuzberge ab gegen Süden, nahe an dem Dorfe Selk, liegt auf der höchsten Höhe dieses Feldes ein grosser über 30 Fuss hoher Grabhügel, den die Bauern den grossen Königs S. Hügel (de grote Köning Sie-Höh) nennen, und gegen Westen liegen mehrere Grabhügel, von denen noch einer den Namen des kleinen Königs- Hügel (de kleene Köning Sie-Höh) führt.

So viel von den Merkvürdigkeiten des Feldes, wo der erste Runenstein gefunden worden, welche wir und unsere Zeitgenossen gesehen haben. Nach dem Cypræus (in seinem *Annalibus Episcoporum Slesvicensium* p. 14 und 15) scheint es ehemals noch mehrere Grabhügel in dieser Gegend gegeben zu haben.

Der Runenstein selbst ist ein rother Granit, dessen Quarztheile roth, der Feldspath röthlich grob geblättert und mit dicken, schwarzen Schieladern und Glimmer durchgewebt ist. Er hat verschiedene Spalten und Risse, ist nicht geebnet, und an der Süderseite mit einer grossen Queerader von grobem Feldspath durchgewachsen, so dass daselbst keine Runen eingegraben werden konnten. Die Höhe beträgt nach Hamburger Maass 8 Fuss und 9 bis 10 Zoll.

Die Kunst hat für das, was sie zur Verschönerung

des Steines beigetragen hat, keine grosse Ansprüche zu machen. Die Verzierung, die nur an der Nordseite angebracht ist, besteht in einigen Schnörkeln, welche nicht tiefer als die Runenschrift hineingearbeitet sind, d. h. etwa $\frac{1}{8}$ Zoll. Die Breite dieser Schnörkel, so wie der Buchstaben, ist $\frac{3}{8}$ bis $\frac{1}{2}$ Zoll, und die Form flachrund. Es scheint, als wenn diese Züge bloss geschabt sind, und der Runenmetze dürfte sich, wie es scheint, dazu wohl bloss einiger Feuersteine bedient haben.

Die hiebei gelieferte Zeichnung von diesem Steine und allen auf demselben befindlichen Figuren ist nach verjüngtem Maasstabe in einem Sechszehnthel der natürlichen Grösse mit vieler Genauigkeit gemacht, so dass unsere Leser sicher sind, keinen Fehler zu finden, der sich nicht auch auf den Runenstein eingeschlichen hätte. Insbesondere ist das untere Feld auf der Süderseite—dessen Erklärung wohl selbst geübten Runenkennern schwer fallen dürfte — ganz genau in Stellung der Punkte und Züge aufgemessen, wobei nur hier noch dies bemerkt wird, dass man, aller genauen Besichtigung ungeachtet, in diesem keine Queerlinien erblickt, wodurch die Buchstaben in Reihen geordnet würden.

Auch der zweite Stein wurde von dem oben genannten Landmanne Jürgen Meggers herausgearbeitet. Er lag bisher in zwei Stücke gespalten in dem sogenannten Selker Noer, dem südwestlichsten Arme des Schleistrom's, im Süden der Haddebyer Kirche, auf der Stelle, wo man bei niedrigem Wasser zu Wagen und zu Pferde durchkommen kann.

Der Aufschrift auf diesem Steine zu Folge, welche nachher erläutert werden soll, hat derselbe schwerlich die ursprüngliche Bestimmung gehabt, im Wasser zu liegen. Wahrscheinlich befand sich derselbe ehemals an einem jetzt abgetragenen Grabhügel auf dem Lopsteder Felde, wovon er wahrscheinlich an dem hohen Ufer her abgewälzt, und vielleicht eben dadurch zerbrochen wurde, um als ein Zeichen bei dem Durchwaten des Wassers zu dienen, weil die Leute

ehedem bisweilen die Untiefe verfehlt haben und dabei ums Leben gekommen sind.

Dieser Stein ist ein blauer Granit, hat aber da, wo er zerbrochen ist, eine Ader, grösstentheils von Feldspath und Glimmer. Die Länge desselben beträgt etwa 8 Fuss, und am Ende hat er ungefähr 3 Fuss ins Gevierte. Dieser Stein scheint ehedem gelegen zu haben. Die Schrift an diesem Steine ist viel schwerer zu lesen, als an dem ersten; denn Wasser und Eis haben ihn sehr benagt. Auch durch den Bruch ist eine Figur undeutlich geworden. Die Inschrift steht auf zwei Seiten desselben, welche fast einen rechten Winkel bilden, und die am ebensten sind; und ist in drei Reihen von sehr ungleicher Grösse zwischen Linien eingearbeitet. Die Reihe, die in der abgebildeten Lage horizontal und oben ist, enthält Figuren von etwa 5 Zoll Länge. Die oberste Reihe an der perpendicular stehenden Seite geht nach dem spitzen Ende und biegt wieder oben herum auf die Oberseite. Die ersten Buchstaben in dieser Reihe sind fast 8 Zoll lang, am Ende aber werden sie viel kleiner. Die dritte und unterste Reihe endlich hat Buchstaben, die fast einen Fuss lang sind. Ausserdem bemerkt man darauf ein rundes Zeichen mit einer Linie, die durch die Mitte desselben herunterläuft. Uebrigens bemerkt man keine Kunstverzierungen darauf. Dieser Stein liegt noch an dem Ufer, wird aber vielleicht auch ebenfalls nach Louisenlund gebracht werden."

De tvende Forfattere af hint lille tydske Skrift havde i 1798, Aaret för det udgaves, om disse Indskrifter's Udtydning raadfört sig med en lærd Mand i Kjöbenhavn, og denne havde henvendt sig desangaaende til Skule Thordson Thorlacius, for at indhente Betænkning derom af denne indsigtfulde Gransker af Nordens Oldsprog. Han kom da i Besiddelse af tvende Tegninger; den ene af disse var af den först fundne Steens forreste Side, udfört för Stenen var

optagen og Indskriften paa den anden Side bemærket; den anden giver Indskrifterne paa begge Stene, har vel enkelte Feil, men er dog i det hele tydeligere end de da i Kobber stukne og ved Trykken udgivne Afbildninger. Han, som dengang var Rector ved Frue lærde Skole, havde meddeelt sin kjøbenhavnske Ven mundtlig, hvad der i den Tid faldt ham ind angaaende Meningen af disse runiske Gravskrifter, men ikke givet nogen detailleret Fortolkning. En Deel Aar efter anmodede den da oprettede Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring ham om at meddele den sine Tanker om disse Runestenes Læsning. Han opfyldte denne Anmodning og hans Forklaring optoges tilligemed de ham tilhændekomne Afbildninger af begge Stenene og en kort Forerindring af hans Søn, Professor Börge Thorlacius, som var Medlem af ovennævnte Commission, i Antiquariske Annaler II p. 1-33, tab. I fig. 1-3 (Kjöbenhavn, 1815). Om dette sit Arbeide yttre han sig saaledes: „Men da jeg nu skylder min Alderdom, om ikke modnere Kundskaber i dette Fag, saa dog formedelst Svagelighed, der gör mig uskikket til andre mere alvorlige Sysler, mere Tid til saadant uskyldigt Morskab, saa har og agtede Velynderes og Venners Anmodning bidraget til at formaae mig til at gjøre et nyt Forsög til disse dunkle Runeskrifters ydermere Oplysning, hvilket ikke Hensigt i nogen Maade at ville nedsætte de brave Forgængeres Arbeide, hvis lærde Beskedenhed og Forskerflid höiligen fortjene at roses, men Lyst og Önske, om muligt og saa vidt det staaer i min Magt, at komme Sandheden desto nærmere, har foranlediget.” Ved denne Afhandling bidrog han væsentlig til disse Indskrifters Udtydning og har ved sit Kjendskab til Oldsproget upaatvivlelig læst og forklaret de allerfleste Ord rigtig. Ogsaa de Samstave, der udmærke den först fundne Steens Indskrift, havde han læst enkeltviis, men dog ikke opfattet deres rette Mening og Sammenhæng. Dette lykkedes senere (1837) N. M. Petersen, jfr Danmarks Historie i Hedenold III 280-81.

Finn Magnusen gav yderligere Oplysninger, især betræffende den anden Steen, efter originale Tegninger udførte af Hofmechanicus Joh. Chr. Jürgensen i Slesvig, i November 1798, kort Tid efterat den anden Steen var optagen af Slien; jfr Runamo og Runerne, Kjöbenhavn 1841, p. 483-84, 654, tab. XI fig. 1.

Sognepræsten til Brodersby og Taarsted, Chr. Ewaldsen, foretog efter min Anmodning, i Marts og April 1856, en Undersøgelse af begge disse Stene. Han eftersaae omhyggelig enkelte betegnede Partier af Indskrifterne og tog Gnidebilleder af nogle af dem og iøvrigt Afbildninger af Indskrifterne. Den anden Steen var haardt medtagen af Tidens Tand, og den var heelt bevoxet med Mos, der sad fast og gjorde det paa mange Steder umuligt at skjelne Trækkene. Da senere en indtruffen Regn havde gennemblødt dette Mos, lykkedes det ved et gjentaget Besøg paa Stedet, den 9de April 1856, efterat Mosset med Forsigtighed var afskrabet, at foretage og tilendebringe en Undersøgelse under meget gunstige Veirforhold. Han tog en Skizze saa nøiagtig som muligt af Stenens Forside, saavelsom ogsaa af dens Bagside og vedföiede desangaaende nogle Bemærkninger. Hans Meddelelser betegnes i det følgende ved Ew.

I 1856, altsaa samme Aar som Pastor Ewaldsen havde undersøgt disse Stene, bleve de ogsaa aftegnede af Kunstmaler Heinrich Hansen, som efter Foranstaltning af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig afbildede en Deel derværende Mindesmærker fra Oldtiden og Middelalderen, hvilke med Omhu udførte Afbildninger nu bevares i det antiquarisk-topographiske Archiv ved Museet for nordiske Oldsager. Disse Tegninger benævnes her HH.

Oberstlieutenant W. Dreyer i Ekerneförde foretog efter min Anmodning, i Mai 1859, en nærmere Undersøgelse af de tvende ved Louisenlund, halvanden Miil fra Slesvig, bevarede Runestene og eftersaae navnlig nogle opgivne Træk. Hans udförlige Meddelelse af 11te Mai, der ledsages af en Grund-

tegning af Höien, hvori Stenene ere opstillede, og Afbildninger af enkelte Indskriftpartier, bevares i vort Selskabs historiske Archiv. De benævnes i det følgende Dr.

Den tildeels med gamle Böge bevoxede Höi er beliggende i Skoven, et Par hundrede Skridt nordvest for det vestenfor Slottet beliggende Gjestgiversted. Det er en tilsyneladende naturlig Höi, som er udgravet med Indgangen i Öst og indvendig beklædt med en lodret Væg af store Kampestene af 5 Fods Höide; det indre Rum er 11 Alen langt og 6 til 8 Alen bredt. Den först fundne Steen staaer her med Forsiden vendt mod Aabningen i Öst, den anden er henlagt paa flere mindre Stene med Forsiden mod Syd. Bag denne ere, indvendig i Steenvæggen överst i dennes nordre Side, tvende Marmortavler anbragte, den ene 1 Fod i Quadrat, og umiddelbart under denne den anden, som er 11" bred og 8" höi. Begge disse Tavler ere med en horizontal Streg deelte i to Dele, af hvilke den överste har en Afbildning af Runerne og den nederste en Forklaring af Indskriften efter det ommeldte i Friederichstadt 1799 udgivne lille tyske Skrift, saavel Runerne som Forklaringens latinske Bogstaver ophöiede. Paa Forespörgsel til Inspecteur Hartmann paa Louisenlund forklarede denne, at der i Slottets Archiv aldeles intet fandtes angaaende disse Runestene.

MINDESMÆRKE REIST FOR SYTRIK OSFREDSON PAA VIGNIBE.

Denne Indskriftsteen ville vi först omhandle, fordi den er den ældste, utvivlsomt langt ældre end de tvende andre. Den fandtes i 1797 i Selker-Nor nærmest Vedelsspang og ikke langt fra Haddeby-Nor, hvor den var henlagt til at rette sig efter ved Overfarten over det herværende Vadested. Den er neppe, som nogle have formodet, bragt did fra Lopsted Mark, fra den anden Side af Noret, men har troligen i sin Tid staaet paa Spidsen af Kreuzberg.

Denne Steen er uregelmæssig tresidet, Længden 7' 8", Forsidens Høide 1' 10", Bagsidens 2'. Den er brudt tværsover. Af Bagsidens Overflade er et stort Stykke afsprængt eller bortkommet, hvorved Stenens Tykkelse er her formindsket vel en Trediedeel. Et afslaaet Stykke er henlagt i Brudet og sees det paa Kanterne at meget mangler. Paa Forsiden er Overfladen foran Indskriften aldeles raa og har denne Deel af Stenen vel i sin Tid været Fodstykke. Stenen er, som ovenfor bemærket, i to Dele og kun löst sammenföiet. Beskadigelsen er skeet, för den bragtes til Louisenlund; der er neppe noget af Stenen forsvundet. Den er meget medtagen; det synes som det Brud, den har heelt igjennem, maa være foranlediget ved Vold, der tillige kan have bevirket, at næsten Halvdelen af den bageste Side mangler.

Indskriften er saaledes stillet:

JUTd

HN̥ HN̥: ƿ NI: ƿINBN
ƿH ƿRI ƿR: ƿIR ƿI: ƿN ƿB̥
ƿƿ↑ : ƿH↑RI ƿN

①

Den överste af denne Indskrifts tre Linier staaer næsten paa Rygningen, men Ordet ƿHN̥ heelt paa den anden Side; dette Ord maa imidlertid höre til den mellemste Linie, da den överste har saa megen Plads tilovers, at det godt kunde have været anbragt der, og det samme gjelder om den nederste. Paa Afbildningerne er ved en Linie den Revne markeret, der deler Stenen i to Stykker paa Forsiden af henimod 3 og 5 Fods Længde, men förövrigt er Forsiden ubeskadiget. Stenens ujevne Overflade gjorde det umuligt for Pastor Ewaldsen at skaffe nogenlunde vel lykkede Gnide-

billeder; imidlertid toges fem af enkelte Partier. Det ene af Rygningen paa Stenen viser de to sidste Runer af överste Linie, det paa Bagsiden enkelt staaende Ord, og det överste Hjørne af den dertil grændsende Deel af Bagsiden. Det andet viser de fem sidste Runetegn af den mellemste Linie, af hvilke de to sidste staae omböiede paa Stenens spidse Ende, og bemærkes her intet Skilletegn mellem Runerne Φ og \mathfrak{B} og det sidste Tegn at være saa kort, at det ikke kan være Runen \mid men maa antages for et Skilletegn i Enden af Linien til Antydning af Forbindelse med Liniens Slutningsord, som maatte anbringes paa Bagsiden, fordi der ikke var Plads til det i Linien. Det fjerde og femte er Begyndelsen og Slutningen af nederste Linie, hint aldeles mislykket uagtet gjentagne Forsög, dette derimod visende tydelig Slutnings-Runen \mathfrak{N} , hvoraf Staven til venstre ikke er at antage for et Skilletegn ved Liniens Slutning og Krumningen til höire ikke en tilfældig tilkommen Ridse, saaledes som antydet i Afbildningen i Antiquariske Annaler.

Det tredie er et Billede af det Parti af Bagsiden, der er nærmest Ordet $\mathfrak{B}\mathfrak{A}\mathfrak{N}\mathfrak{T}$. Efterat dette Parti var blottet for det meget fast siddende Steenmos, fandt Ewaldsen her „et skarpt begrændset Afsnit, der er meget omhyggelig afbanet og strækker sig til det ovenfor omtalte Brud. Paa denne Flade findes flere Streger, der alle ere anbragte ved Kunst; disse indhuggede Linier ere af Tykkelse som en meget tyk Strikkepind; de ere næsten alle snorlige og staae mærkværdigt klare og bestemte paa den næsten aldeles glatte Overflade, men deres Føinhed gjorde at flere af dem ikke ret vilde frem paa Billedet. At disse Linier ere indhugne er utvivlsomt. De have neppe för været bemærke de Forsiden viser saa godt som intet Spor til den omhyggelige Afboning, som udmærker dette Parti”. Ew. Oberstlieutenant W. Dreyer anmodedes om at ville eftersee disse Streger og sammenligne deres Udhugningsmaade med Udhugningen af Linierne, der indfatte Runerne; og, hvis det virkelig

skulde forholde sig saa, at disse Streger kunne antages at være udhuggede i Oldtiden, da ønskedes en nøiagtig Afbildning af dem, ihvorvel Betydningen vilde blive vanskelig at forklare. Dr. meddeelte en omhyggelig Aftegning af dette Parti og bemærker derom: „Forsaavidt som de angivne Streger ere indridsede i Stenen, hvad jeg med Pastor Ewaldsen antager, da ere de neppe ridsede samtidig med Runerne. De ere nemlig meget skarpe og tydelige og for en Deel meget fine og deres Indridsning har ikke haft stor Vanskelighed, da Stenen her vistnok af Naturen er meget jevn og glat og seer ud som fin Sandsteen, en mærkelig Modsætning til den øvrige Deel af Stenen, der er mørk og grov Granit, som har været vanskelig at arbeide i. Enkelte Streger ere dybe, for største Delen af Naturen indskaarne Ujevnheder, der endog paa eet Sted er et formeligt Brud i Stenen”. Til denne Flade støder 1 af det paa Bagsiden anbragte Ord, hvortil der ikke var Plads i midterste Linie. Begge de modtagne Tegninger af dette Parti bevares i vort historiske Archiv; deres Gjengivelse her skjønnes ikke at være hensigtsret, skjönt man dog burde gjøre opmærksom paa, at saadanne Indristninger findes paa Stenens Bagside. Ere de fra samme Tid som Indskriften, blive de en kryptographisk Gaade, saa meget vanskeligere at løse, da en stor Deel af Bagsiden, der kan have haft lignende, nu er bortsprængt og gaaet tabt. Have de nogen Betydning, som man dog neppe tør antage, maatte de vel henføres til Ordene kumb1 þaun, disse Mærker, der staae umiddelbar foran dem.

„Den midterste Linies 5te Rune synes at see saaledes ud þ, Tværstregen dog meget lille. Foran Staven samme Sted er dog sprængt et lille Stykke ud af Stenen, senere end Runen er indskaaren” Dr.; sees ogsaa saaledes i HH. Rimeligviis hidrører dette fra at man i en senere Tid har villet ved Punctering forandre Runen fra 1 til þ, hvilket saa-

ledes har foranlediget den ommeldte Afsprængning af et lille Stykke Steen paa dette Sted.

9de Rune 4, de ældre Afbildninger, HH; „er 4, ikke 4,” Dr.

„Den sidste Rune i Ordet Þ4Nþ paa Bagsiden er tydelig som paa Afbildningerne”, Dr.

Den nederste Linies 5te Rune er i de ældre Afbildninger N eller h. HH derimod har ikke kunnet tydelig skjelne denne Runes Træk og har givet den anden Stav ganske lidet længere end den første, saa at det ikke vel kunde være N. For om muligt at faae større Vished, anmodedes Oberstlieutenant Dreyer om at ville nøie eftersee denne Character. Han bemærkede: „Denne Rune er meget usikker, antages at være H; en Tværstreg paa den sidste Stav, saa det blev Y, kan ikke skjælnes”.

I nederste Linies Slutning sees efter Y tydelig N, Ew, HH, Dr.

Den överste Linies 3die Rune have Afbildningen i Antiquariske Annaler, Ew, Dr: þ; og kan den vist sikkert antages for þ, som ogsaa sees i HH næsten þ.

„Af den 4de Rune er der aldeles intet at see undtagen den nederste Deel af en Streg under Brudet paa dette Sted af Stenen; den 5te Rune er l og den 6te þ”, Dr. Nogenlunde sikkert kan man antage at her staaer 41þ.

Mellem 7de og 8de Rune er lidt større Plads end mellem de andre Runer, HH.

Slutningsordets 2den Rune har Afbildningen i Antiquariske Annaler som þ; Fr. Jürgensen derimod, Ew, HH, Dr have tydelig þ.

Den sidste Rune i dette Ord og denne Linie havde Ew. givet med en Tværstreg over; den sees saaledes h; Tværstregen er en naturlig Ridse i Stenen, Dr.

„Cirklen med Tværstreg igjennem under den nederste Linies Slutningsrune er rigtig gjengiven i de ældre Af-

bildninger, men ligger nu halvt under Jorden, Dr; — HH har derfor ikke bemærket den.

Det Udlægningsforsøg af denne Indskrift, som Forfatterne af det lille tyske Skrift gjorde, var mindre heldigt. De begyndte Læsningen med øverste Linie, hvis to første noget utydelige Ord vare i deres Afbildning gjengivne anderledes end i de senere, nemlig, den Streg som antyder første Linies Begyndelse medtagen, saaledes: **IHNRIT**. I denne Linie læste de tre Personsnavne og fortolkede Indskriften paa denne Maade: Isvarin, Ovi, Knubu (und) Osfridr umkränzten den Hügel mit Steinen zur Ehre Sutri des Braven (*oder zur Ehre Sutri; Gott u. s. w.*).

Skule Thorlacius begyndte derimod Læsningen upaatvivlelig rigtigt med den midterste Linie. Det sidste Ord i øverste Linie var i den Afbildning, han benyttede, saaledes **YNNB**, og da han ingen Slutningsstreg fandt her som i de andre Linier, meente han at det paa den anden Side af Stenen anbragte Ord **ÞANT** maatte henføres dertil. Ved at læse **4** i dette Ord som **ø**, faaer han **þeón**, **þjón**, Tjener, og formener at „klumbu þjón” kunde være Kølledrager. **ÞN** mener han er et Mandsnavn, og antager han at Slutningen **RIT** **RNT** er borte. Han udlægger Indskriften: Aasfred gjorde Gravhöien efter sin Søn Sigtrygg; Ove Kølledrager (udhuggede Runerne).

Indskriften begynder med midterste Linie og gaaer tildeels **βουστροφιδόν** dog kun med det ene Ord, der hörer til denne Linie, hvorefter den nederste følger og Slutningen i den paa Rygningen anbragte Linie.

Den indeholder følgende Ord:

ÞFRIDR ÓSFREÞR eller **ÁSFREÞR**, Mandsnavn ligesom Hallfreþr vandrþaskáld Óttarsson; eller maaskee Ásfríþr, Kvindenavn ligesom Hallfríðr Snorradóttir. I et Document af 675 af den angelsaxiske Periode i England nævnes en

Osfridus ¹. Navnet Ósfríðr forekommer paa en Steen i Bälings Sogn i Upland (B² 476) og paa en anden i Fölene Sogn i Vester-Götland (L 1395), hvor det sees at være et Kvindenavn, da der læses: Ósfríðr réðþi stén þonsi eftir Ósgér, harða góðan dreng, bónda sinn.

ƳARÐI eller ƳARÐI GARÐI eller GORÐI, imperf., af gera, gara eller gjara (geri *eller* gjari, gerða *eller* garða, gert *eller* gjart).

ƳNÐBL KUMBL, Mindesmærke, acc. pl. n., af samme Betydning som merki; angelsaxisk cumbel, cumbel, signum militare; det svenske bokumbel d. s. s. bolsmærki, Bomærke (jfr Uplands-Lagen utg. af D. J. Schlyter p. 298, 359, C. Säve, Nyfunna svenska runinskrifter, AnO 1852 p. 240).

ÞAUN, acc. pl. n. af pron. dem. (sá, sú, þat); forekommer i flere Indskrifter: þaun hjón, n. pl., disse Ægtefolk (B 359, 460, 535, 776, 1136; L 1283; R 157); ellers oftest þau eller þausi.

ÞFT oft, præp. her med acc., som skrives ellers paa flere Maader, saasom: aft, ault, eft, aftir, oftir.

HTRIÐ eller HTRIÐ SYTRIKU eller SIHTRIKU, acc. af Mandsnavnet Sytrikr eller Sihtrikr, senere Sigtrygg. Den anden Runes nu meget medtagne Træk maa rimeligst antages at være enten h, en særegen Form af n, eller ogsaa N, der da maa læses som IN, ligesom man i det første Ord ÞNRÞR af Indskriften paa den i 1796 fundne Steen læser Ƴ som IƳ. Navnet Sigtrygg forekommer

¹ Codex diplom. ævi Saxonici opera Johannis M Kemble I 12.

² FORKORTLSER. Ved W betegnes her og flere Steder: Olai Wormii Monumenta Danica, Hafniæ 1643 fol. — B: Bautil, det er Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar utgifne af Joh. Göransson. Stockholm 1750 fol. — L: Run-Urkunder utgifne af J. G. Liljegen. Stockholm 1833. — AnO: Annaler for nordisk Oldkyndighed. — AT: Antiquarisk Tidsskrift. — Mém.: Mémoires des Antiquaires du Nord. — R: Antiquités de l'Orient, monuments runographiques interprétés par C. C. Rafn. Copenhague 1856.

oftere i islandske Oldskrifter¹ saavelsom paa flere Runestene (B 1040, R 166); paa en i Solna Sogn i Upland (B 144) læses: **HAFTRAVA**. Sytriku eller Sihtriku maa antages for en gammel accusativ Form ligesom sunu i Indskriften paa den nylig fundne Helnæs Steen (see AT 1858-1860).

HN SUN, Sün, acc. af sunr eller sun.

HN SINN, sin, pron. poss. acc. sing. m., (sinn, sfn sitt).

HN : **YHBN** ó eller **Á**, paa, i præp., her med dativ. **VEGNÝPU**, Stedsnavn, af **Vegnýpa**. Præpositionen forbindes ofte med det Stedsnavn, den styrer, i islandske Haandskrifter ligesom her. Mellem de to Ord, af hvilke Stedsnavnet er sammensat, er et Skilletegn anbragt, ligesom i **Heiþa** by paa de to andre Stene og ligesom man ogsaa i Haandskrifterne kan finde saadanne skrevne hver for sig. Vi eller ve betyder Hellighed, et helligt Sted. **Vebjörg**, Kjöbstaden Viborg i Jylland, kaldtes saaledes Offerbjerget, mons sacrificacionis, fordi det var et af de ældste Offersteder i Danmark og paa Thinget der foretoges Kongevalget. Om **Vegeir**, Fader til Landnamsmanden **Vebjörn** Sygnakappe, siges der i Landnamabogen, at han kaldtes saaledes, fordi han var en stor Offrer eller Afgudsdyrker, *blótmaðr*; og alle hans Börn have det samme Præfixum til deres Navne, nemlig Sønnerne: **Vebjörn**, **Vesteinn**, **Veormr** (*Vepormr*), **Vemundr**, **Vegestr** og **Veörn** (*Vepörn*) samt Datteren **Vedís**².

Gnúpr, m., Pynten af et stort Bjerg eller fremragende Forbjerg; **gnýpa** eller **gnípa**, f., Forbjerg eller Klippe, Bjergtinde eller Höideryg. I Kongespeilet siges om Bølgerne

¹ Fornmanna Sögur I 4 flg., V 25, X 167, 378; Íslendinga Sögur I 56, II 228 flg., Egils Saga c. 27; Gunnlaugs Saga orms-túngu c. 8; Njáls Saga c. 155 flg.

² II 29, Íslendinga Sögur I 149; Sturlunga Saga I 3.

i Grönlands Hav, at de ere höiere end store Fjelde og ligne steile Klippetinder, „líkar brattum gnípum¹”. Næse-skjermen paa en Hjelm (*nefbjörg*) kaldes i en af Starkads Stropher² *höfuðgnýpa*, Hovedets fremragende Spids. Man seer saaledes, at Ordet betegner større og mindre fremstaaende Spidser. Saavel *gnúpr* som *gnýpa* anvendes, som bekjendt, om mangfoldige Steder i Island og ligeledes i det øvrige Norden, navnlig her i Danmark, saaledes dannes Oddens yderste nordvestlige Pynt af Klinten Gniben, c. 160' høi, hvorfra Sjællands Rev strækker sig langt ud i Kattegattet. Den sydvestlige Pynt af Seierö kaldes ogsaa Gniben eller Knoben. Den betydeligste af Grundene mellem Tunö og Jyllands Östkyst, den nemlig nærmest vesten for Tunö, kaldes ligeledes Knoben og det samme Navn bærer Yderspidsen af det øst for Öen Anholt liggende Rev, og ligger Knobens Fyrskib $\frac{1}{4}$ Miil udfor Knobens Vager³. Begge disse Stedsbenævnelser ere saaledes bevarede mange Steder her i Danmark.

Den först fundne Steen laa, som ovenfor anført, paa en fordum af Kampestene hegnet Plads kun faa Skridt fra Foden af den Höi, som nu bærer Navnet Kreuzberg og mellem tvende andre mindre Höie. Paa denne Höi har rimeligviis den i Selker-Nor fundne Steen staaet. Her synes saaledes at have været et helligt Sted og maaskee tillige en Begravelsesplads i Hedenold og kan denne Höi da troligen, efter Finn Magnusens sindrige Gisning, have været kaldt *Vegnýpa*, den hellige Bjergpynt. Ved Christendommens Indførelse, da de hedenske Helligdomme ødelagdes, pleiede man nemlig gjerne, for at fordrive de onde Aander,

¹ Grönlands historiske Mindesmærker III 314.

² Fornaldar Sögur Norðrlanda ed. Rafn III 21 jfr II 76.

³ Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark I 272 o. fl. St.

at opreise Kors paa saadanne Steder og deraf har da denne Høi faaet Navn af Krossberg, Kreuzberg.

Indskriften lyder altsaa saaledes:

𐌆𐌿𐍆𐍂𐍆𐍃 : 𐍆𐍂𐍆𐍆 : 𐍆𐍆𐍆𐍆𐍆 : 𐍆𐍆𐍆 : 𐍆𐍆𐍆 :

𐌿𐌿𐍆𐍂𐍆𐍆 (v. 𐌿𐌿𐍆𐍂𐍆𐍆) : 𐌿𐍆𐍆 : 𐌿𐍆𐍆 :

𐍆𐍆 : 𐍆𐍆𐍆𐍆

og omskreven med latinske Bogstaver:

OSFRIÐR GARÐI KUMBL ÐAUN OFT SYTRIKU
(v. SIHTRIKU) SUN SIN O VI GNYPU.

Efter almindelig Skrivebrug i Oldnordisk:

Ásfriðr garði kumbl þaun oft Sytrik (Sihtrik, Sigtrygg), sun sinn, á Vègnýpu.

Aasfrid gjorde dette Mindesmærke til Erindring om sin Søn Sytrik (Sihtrik, Sigtrygg) paa Vignibe.

Bestemmelsen af Runeindskrifteres Tidsalder er som oftest en Opgave, der frembyder stor Vanskelighed, da der kun i meget faa af dem nævnes Personer, som ere os bekendte af Historien. Naar de i Sverrig og Danmark paa-tænkte og paabegyndte runographiske Værker blive udgivne og saaledes samtlige bevarede Indskrifter af denne Art fore-ligge i en nogenlunde correct Udgate, vil man kunne gaae sikrere frem i sin Bedømmelse af Tidsalderen, hvor fornemmelig Sproget og derhos tillige Runecharacterernes Form og Beskaffenhed maa give os Veiledning. Nærværende Indskrift er, som vi ovenfor have bemærket, utvivlsomt den ældste af de tre, vi her omhandle, hvorom fornemmelig Accusativet Sytriku saavel som dette Navns Bogstavering vidner, ogsaa Cirkelslaget underneden. Vi feile neppe meget ved at antage, at den er i det mindste hundrede Aar

ældre end de tvende andre og saaledes fra Slutningen eller den sidste Halvdeel af det 9de Aarhundrede.

Vi antage ikke at kunne med nogen Sikkerhed paavise i Historien de Personer, der omtales i denne Indskrift, men ville dog give Vink, der maaskee kunne egne sig til at paaagtes.

Efterat den jyske Kong Godefred var död i 810, sluttede hans Brodersön og Efterfølger i Regjeringen Kong Hemming det fölgende Aar 811 Fred med Keiser Carl den Store. Begge Fyrster sendte Mænd til Eiderfloden for at underhandle og afslutte denne Fred, hvorved Eideren atter fastsattes som Grændsen mellem Danmark og Saxland eller Frankernes Rige. Som Keiserens Befuldmægtigede nævnes elleve höit ansete Mænd, blandt hvilke Grev Egbert, der anlagde Itzehoe og senere blev Hertug i Saxen, og som Kongens Befuldmægtigede nævnes ti Mænd, blandt hvilke hans to Brödre Hakon og Anganthjof samt tre af Navnet Osfrid, nemlig Osfrid med Tilnavn turdimulo ¹, en anden Osfrid, Sön af Helge, og en tredie Osfrid fra Skåne (de Sconowe) ².

Harald Klaks Sön Godefred, hvem Carl den Skaldede havde afstaaet nogle Landstrækninger rimeligviis i Normandiet, vendte, da han blev uenig med Keiser Lothar, tilbage til Danmark og samlede en betydelig Hær. I Forening med en anden Hövding, Sydroc eller, som han i nogle Oldskrifter kaldes, Sidric, drog han i Aaret 852 igjen til Frankrig op ad Seinen, hvor de Danske forbleve under Sydrocs Anförsel til det fölgende Aar og hærjede vidt omkring.

¹ tyrðilmúli anföres blandt Fuglebenævnelser i Snorra Edda II 489; svensk tordmule, alca torda, en Svømmefugl med meget bagtil siddende Been, maaskee haftyrdill. Tilnavne og Navne efter Fugle vare i Oldtiden almindelige, saasom Már, Skarfr, Spörr, Valr, Örn.

² Annales Bertin. hos Du Chesne t III p. 170; Eginh. Ann. p. 257, Langebek SRD I 503.

I 853 gjorde Normannerne under Hasting (Hásteinn) et Tog ind i Loire. Sydroc¹ kom ogsaa did og havde dengang 105 Skibe under sin Anförsel. En Deel Normanner havde indtaget Nantes og hærjet Byen og Omegnen med Brand og Ödelæggelse. Sydroc sendte Bud til Hertugen af Bretagne Erispoë og tilbød ham sin Bistand. Det kom til et heftigt Slag, som varede fra om Morgenens lige til Aften. I dette Slag blev Sydroc saaret og han sluttede derefter Fred med de Hedninger, som han havde angrebet, og efterat have af dem modtaget en bestemt betydelig Pengesum, forlod han igjen Loire, men gik atter ind i Seine, hvor han blev slaaret af Kong Carl og vendte derefter tilbage til Danmark.

Den danske Konge Erik den Förste havde viist Yndest for Ansgarius og Christendommen, hvilket foranledigede de tilbagevendende Vikinger, der vare Hedenskabet hengivne, til at paaföre ham Krig. Det fölgende Aar 854 kom det til et stort Slag ved Flensborg, der varede i tre Dage, i hvilket Kongen faldt og mange af Landets fornemme Mænd.

I 855 kom Sydroc igjen med en stor Flaade til Seine, men blev atter her slaaret af en af Kong Carls Hærförere; som det synes, holdt han sig dog endnu der til det fölgende Aar 856².

I 867 kom til England en talrig Hær af Nordboer under Anförsel af flere Konger og en stor Mængde Jarler³. Blandt Kongerne nævnes Guthrum, rimeligviis den jydsk

¹ Denne Sydroc eller Sidric maa ikke forvexles med den Sytaracus dux, som ifölge Waræi Antiqu. Hibern. p. 227 i samme Aar 853 erholdt Waterford som sin Andeel af Ostmannernes Erobringer i Irland.

² Chron. Fontanell. hos Du Chesne II 389-90. — Acta Sanctorum ord. S. Benedicti Sæc. IV (800-900) ed. J. Mabillon, Pars II 221-22. Langebek SRD I 539-45.

³ Stundum kaldes disse Hærförere „Comites” eller „Consules”, som forklares „quos ii Eorlos solent nominare”.

Kong Gorm, og blandt Jarlerne en Sydroc eller Sidroc den ældre og en Sydroc eller Sidroc den yngre; den førstnævnte antages at være den samme, der tidligere havde gjort Toge til Frankrig, og den anden at være en Frænde af ham.

I 870 omtales begge disse Jarlers Krigerfærd og udøvede Krigskunst omstændeligere.

De Danske indtog en stor Deel af Ost-Angeln og trængte under Kong Osketil ind i Klosteret Croyland, hvis Beboere de dræbte med Undtagelse af en Dreng paa ti Aar, Broder Turgar, som Jarlen Sidroc den yngre af Medynk tog under sin Varetægt; han trak derfor Munkeskappen af ham og iførte ham isteden en dansk Trøje med korte Ærmer (colobium). Derefter droge de mod Huntingdon og, naar de gik over Floder, dækkede begge Jarlerne Sidroc hele Armeens Bagtrop. Ved Overgangen over Neene-Floden bleve to Vogne med umaadeligt Bytte og Krigsforraad siddende fast i Svælget. Medens nu hele Sidroc den yngres Mandskab (tota familia junioris Sidroc) var i Færd med at trække disse to Vogne op, for at bære Byttet over paa andre Karrer og Vogne, fandt den unge Turgar Leilighed til at undflye og efter hans Fortælling optegnede en samtidig Forfatter disse Begivenheder.

I 871 faldt den ældre Sydroc i en Kamp ved det kongelige Slot Reading og den yngre Sydroc i et Slag ved Æscesdun, det nuværende Ashdown ¹.

De fleste Annalister skrive dette Navn Sydroc, enkelte

¹ Ingulphus hos Th. Gale p. 20-24. Cron. Saxon. p. 80. Simeon Dunelm. Twisden 124-27, 143-44. Roger. de Houeden ed. Savilli fol. 239. Mathæus Westmonast. p. 165-168. Henr. Huntindon ed. Savil. fol. 200 b. — Langebek SRD V 21-24, 83-44, II 53-55, jfr Suhm Hist. af Danmark II 176 flg.

Sydrac eller Sidrac; en samtidig anonym Forfatter¹ kalder den danske Høvding, der i 853 gjorde Toget ind i Loire, Sidric. I et Oldskrift er endog Eieformen antagen som Nævneform og Manden kaldt Sihtrix d. e. Sihtrics istedenfor Sihtric, saaledes som dette Navn, der her i Norden og paa Island senere pleiede at skrives Sigtryggr, anføres hos flere oldengelske Forfattere². Dette svarer saaledes til vor nærværende Indskrifts Skrivemaade Sytrik eller Sihtrik. De frankiske Skribenter give her \mathfrak{N} ved \mathfrak{y} eller \mathfrak{f} og \mathfrak{T} ved \mathfrak{d} , de engelske Vocalen ved \mathfrak{h} og Consonanten ved \mathfrak{t} . De fremmede Forfatteres Skrivemaade Sydroc eller Sidrok svarer til Saxos af det samme Navn Sictrug³.

Navnene gjentoges, som bekendt, ofte i Oldtiden i Familien, ligesom endnu i vor Tid er Tilfældet. I vor Indskrift finde vi Osfrid og Sytrik som Fader og Søn. Den i hine Oldskrifter omtalte ældre Sydrik, som i 871 faldt i Slaget ved Readingham, kan have været en Søn af en af de tre af Navnet Osfrid, der i 811 deeltog i Fredens Afslutning ved Eiderfloden mød Carl den Store; men, hvis dette er Tilfældet, kan han ikke trolig være den i Indskriften omtalte, eftersom Faderen da maatte have opnaaet en usædvanlig høi Alder; denne levede nemlig, da Sønnen døde, og oprettede Mindesmærket til Erindring om ham. Har den ældre Sydric derimod været Søn af en yngre Osfrid, kan han meget vel være den i Indskriften nævnte. Denne kan dog maaskee troligere have været den yngre Sydric, som faldt i Slaget ved Æscudun og som muligen har

¹ De gestis Sanctorum Rotonensium auctore monacho Rotonensi, Convoionis discipulo, Acta Sanct. ord. S. Bened. l. c. Saaledes skrives Navnet ogsaa i Chron. Malleac. hos Labbeus II 200.

² Det tilhørte saaledes flere Ostmanner i Irland, blandt disse Kong Sihtric Silkeskegg i Dublin.

³ Historia Danica lib. I, ed. P. E. Müller p. 28.

været Søn af en Broder til den ældre Sydric, der har været opkaldt efter Faderen Osfrid. Sikkerhed have vi vistnok her ikke men dog maaskee nogen Rimelighed, naar vi ville antage at saadanne Mindesmærker i Almindelighed oprettedes til Erindring om Personer, der stode i anseelig Stilling eller havde udført mærkelige Bedrifter, og i det enkelte Tidsrum dog ikke mange kunde have baaret disse i hin Tid ligesom senere ikke hyppigt forekommende Navne. Det maa her bemærkes, at saadanne *kumbl* eller Mindesmærker ikke altid vare egentlige Gravmonumenter, men oprettedes til Erindring om Mænd, der vare døde langt fra deres Hjemstavn, enkelte ogsaa i fjerne Udlande. I Sverrig finder man saaledes ikke faa Runestene, som ere reiste til Erindring om Mænd, der ere døde i England eller andesteds i Vesterleden, en ogsaa paa Reisen did i Jylland, en i Tavastland i Finland, og en druknet i Englands Hav (Mém. 1845-1849 p. 333, 337-42, 347-52); en af dem, (ib. p. 349), som en Søn reiste efter sin Fader ved Rösås, Näfvelsjö Sogn i Småland, oplyser os om, at den Afdøde var bleven begravet i en Steenkiste (*steinþró*) i Bath i England (Somerset-Shire). I Hvitaryd ligeledes i Småland finder man ogsaa en Runesteen (R 37), i hvis Indskrift berettes, at Gunnar gjorde dette Mindesmærke (*kumbl*) efter sin Søn Svein, som var død i Ydre-Grækenland, det vil sige i Lille-Asien.

MINDESTEEN OPREIST AF THORLEIF FOR HANS STALDBRODER ERIK.

Den i 1796 ved Kreuzberg fundne Runesteen er af rødlig Granit, har en Høide af 6' 8" dansk Maal, er bred forneden 2' 1" og 1 Alen fra Toppen 1' 6"; Tykkelsen paa den tykkeste Deel er 1' 10"; dog maa bemærkes, at paa Midten findes en Indknibning baade af Brede og Tykkelse.

Vi gjengive her Indskrifterne paa begge Sider af Stenen, af hvilke den første antages at have vendt mod Nord:

IRIP * YIMFY * HHT * ITN * NTRB
 * DNRRY * RHHI * HTT * BTHI *
 * YI↓A * HTIUH * IAIQOI *

! * HPHR * TRBT * YNDR *
 * T * T * T * T *
 T * T * T * T *
 YHAYH * ID * YDUH :

„Runerne i det første Ord i Forsidens midterste Linie DNRRY staae særdeles skarpe og i nøiagtig Afstand fra hinanden, saa at der ialfald kun kan være Tale om en mulig Tilsætning paa Foden af Runen T, men ingenlunde at en heel Rune kan have staaet mellem de to sidste i Ordet”, Ew. „Runerne i det første Ord ere meget tydelige og paa den 4de Rune T findes ingen Tilsætning”, Dr.

I denne Linies 4de Ord har den ældste Afbildning den 2den Rune med Tværstregerne paa Midten T, HH har den ené foroven T.

„Paa Bagsiden mellem de to første Samstave findes ikke Spor til den paa de ældre Afbildninger anførte Streg under det nederste Skilletegn” Dr; denne findes heller ikke i Fr. Jürgensens Tegning, og ikke i HH.

Paa den anden Samstav har Ew. ikke kunnet opdage den fjerde Streg foroven til venstre i det paa Staven anbragte Kors, der antyder Runen *, som dog staaer tydelig paa de ældre Afbildninger og ikke kan være tvivlsom. Dr. saae den tydelig ved en heldigere Belysning, HH ligeledes.

Paa Fr. Jürgensens Tegning ere 4de 5te og 6te Samstav overbrudte, men Dr. bemærker efter nøiere Betragtning

at disse Stave ere sammenhængende, temmelig lige Linier og ingen Steder overbrudte.

Fr. Jürgensen har paa den 5te Samstav det næst överste Mærke †. HH slutter denne Stav forneden med et R af en særegen Form, dannet af Þ med den nedre Tværstreg stødende til Krumningen noget op paa denne.

„Paa den 6te Samstav synes der at være en Tværstreg udhuggen fra Midten, hvilken dog er meget utydelig, da der her er gaaet en Flise af Stenen med, hvorved denne bemærkede Tværstreg fra Staven er bleven uforholdsmæssig bred”, Ew. HH har ikke nogen Tværstreg midt fra Hovedstaven, men derimod, som det synes Runen † anbragt ligeud for Midten af denne Stav mellem det nedre Parti af R og det övre af Y og desuden inden i Y en Prik: Y. „Midterpartiet af denne Samstav kan ikke skjernes aldeles sikkert, især ikke den överste Deel af Tværstregen i Y. Vist er det at der inden for denne Tværstreg findes en Prik: Y, derimod kan en Streg lodret paa Hovedstaven som Ew. har troet skimte paa dette Sted, ikke sees”, Dr.

Forfatteren af det lille tyske Skrift af 1799 forsögte at udlægge denne Indskrift saaledes: „Durlf errichtete diesen Stein am Suens Graben seinem Gefahrten (Waffenbruder) Erik, welcher starb, als die Helden, die Tapfern, sich um Schleswig gelagert hatten”. Til Samstavsrunerne til venstre paa Bagsiden vovede de sig ikke, men forklare at det var dem ikke engang muligt at udfinde, paa hvilken Maade denne Deel af Indskriften maatte læses.

Skule Thorlacius fortolkede den hele Indskrift, Samstavsrunerne tillige: Thorlef satte denne Steen, mens han var i Svens Huus, til Amindelse af sin Stalbroder Erik, som döde, da de kjække Karle beleiredede Heidebæ (Slesvig); en meget brav Mand. Med Styr var han (paa hans Skib eller Krigstog).

Samstavspartiet har han saaledes læst men ikke rigtig

opfattet dets Forbindelse med den övrige Deel af Indskriften. Det efter Slutningsordet **YHÞR** i den överste Linie paa denne Side tilsatte Tegn * viser, saa antager han, at Meningen, for at blive fuldstændig, skal henføres til Kryptographiens nærmeste perpendiculair Streg, der ligeledes findes betegnet med * . „Vistnok”, tilföier han, „er denne runiske Griphus en Gaade, hvis Oplösning er saavel de svenske, som vore egne Runologer hidtil ubekjendt. Blandt andet sjældent ved den er, at, da den övrige Runeskrift paa Stenen bör læses fra venstre til höire, maa den unægtelig paa godt Österlandsk læses overalt fra höire til venstre. Neppe er Thorlef Opfinder af den, men har vistnok haft Chinesere, Irlændere eller andre til Forgængere”. Ved nöiere at betragte denne Kryptographie, faldt det latinske Vers ham ind: „littera runica vox erit unica, si bene calles”, hvori han upaatvivlelig ikke tog feil, men paaviste, at enhver af de perpendiculair Streger bör antages som en Stammerune eller et Fulcrum, paa hvilken flere Runer ere anbragte, den ene under den anden, saa at enhver af disse Samstave indeholde et Ord. Af disse lodrette fulcra, 6 i Tallet, har han læst de 5 förste, fra höire at regne efter hans Læsemaade, men antager det for tvivlsomt, om det 6te og sidste bör ansees som et Slutningsfulcrum, til Zirat betegnet ved visse Skraastreger; eller disse med en ubetydelig Forandring bör gjøres læselige. Ved at læse den næst överste Samstav **YHÞR** medr og tænke sig flere Tværstreger tilföiede paa det nederste Fulcrum faaer han: medr Styri vas hann í fari (eller í faru).

Antiquaren Martin Friedr. Arendt fra Altona undersögte i 1807 de to Runestene og forsögte at læse Indskrifterne, ogsaa Samstavene, da han hos J. C. Jürgensen saae et tidligere Forsög; fra venstre til höire læste han disse sex Ord: „iaen han vas Syur maeyr trigr”, som han oversatte: „und er war treuer als Sigurd”¹. N. M. Petersen gjorde op-

¹ N. Helduaders Chronik der Stadt Slesvig mit Anmerkungen begleitet von Joh. Chr. Jürgensen. Schleswig 1822 p. 44.

mærksom paa at Nævneformen „drengr harða gópr” ikke lod sig henføre til Gjenstandsformen Erik og udfandt den upaatvivlelig ene rigtige Læsemaade, hvorved Samstavene, ligesom den øvrige Indskrift, læses fra venstre til højre.

Vi ville nu gennemgaae de enkelte Ord:

ÞNRN; Runerne ere tydelige og nøie eftersete; der er ingen Tværstreg anbragt foran paa Hovedstaven i Þ, saa at man kunde læse 4Þ og faae Navnet Þórálfr. Mellem 1 og 7 findes intet l, men denne Rune kan tænkes forbunden i Hovedstaven af 7; l anvendes i ældre Runeskrift ogsaa for e og ofte for el. Da det følgende Ord begynder med R, er her, efter oftere forekommende Brug, -r finale ikke føiet til Navnet foran, men dette R eller ʀ tænkes suppleret af det følgende R. Der staaer saaledes: ÞNRNʀ ʀORLEIFR. I en yngre Indskrift paa Støjby ägot i Runelyckan, Gårdsby Sogn i Småland (L 1279), læser man: ÞNRNʀ . Rʀ14Þ1 . 4ʀʀ1ʀ . Þʀʀ1 þorleyfr raispi stain þanna, hvor ogsaa -r finale til Navnet maa suppleres fra det følgende Ords Begyndelsesbogstav r.

R14Þ1, résp1 eller REISPI (é=ei), opreiste, 3die pers. sing. imperf. af reisa (reisi, reista, reist); denne Skrivemaade findes anvendt i flere, især danske Runeindskrifter, saasom paa Skjern-, Grendsteen- og Eistrup-Stenene (R 205, 206, 209). Den mærkelige Fjellerad-Steen (R 213) har Rʀ14Þ1 ligesom Steenalt-Stenen ogsaa i Jylland og den ovenanførte i Småland (R 208); en Steen i Høgsby i Vester-Götland (B 975) har Rʀ14Þ1. Denne Skrivemaade oplyser om Udtalen. Ellers træffer man sædvanlig R14ʀ1 eller Rʀ14ʀ1, résti d. e. reisti eller raisti ligesom i Islandsken.

Verbet rista (risti, rista *eller* reist, rist), riste, hugge Indskrift, har i Runeindskrifter i 3 pers. imperf. ogsaa R14ʀ1, hyppigst dog R14ʀ eller Rʀ14ʀ.

4ʀʀ1ʀ stén eller stein, Steen, acc. af nominativ sténn d. e. steinn; skrives ofte 4ʀʀ1ʀ.

Þʀʀ1 þonnsi (af þessi, þetta), denne, pron. dem. acc.

m., hyppig forekommende saaledes ristet, saasom paa Tryggevælde-, Glavendrup- og Eistrup-Stenene (R 188, 193, 209, 215); skrives ogsaa ofte Þǫrri þannsi.

***HÉMPÆGI** eller **HEIMÆGI** (gen. ja, pl. jar), nominativ i apposition til Þorleifr, af heimr, Hjem og þegi, Modtager, subst. m., af þiggja (þigg, þá eller þág, þegit), modtage, altsaa den som har Hjem eller Bolig hos en, Huusbeboer, Hjembo. Ordet er dannet ganske analogt med farþegi, (af far, Skib, Skibslæilighed), den som er Passager paa en andens Fartøi, et Ord, der endnu den Dag idag er brugeligt paa Island og i Oldtiden anvendtes hyppigt. Om Örvarodd siges, da han vilde reise med sine to Frænder fra Rafnista til Bjarmaland og de tilbøde ham at reise med næste Sommer: „kan være”, sagde han, „at jeg til næste Sommer faaer mig selv et Skib og behøver da ikke at være „ykkar farþegi”. Ogsaa i Skald-Helga Rímur forekommer dette Ord ved Ommeldelse af en Reise til Grönland. Ligesaa træffer man, dog kun i det poetiske Sprog, arfþegi (af arfr), Arvtager, for Sön, saaledes som Hlödver kalder sig „Heiðreks arfþegi”, og ligeledes heiðþegi, af heið eller heiðfe, d. e. „máli ok gjöf er höfðingjar gefa”, altsaa den som tager Guld eller Sold eller Hövdingers Hædersgave, Livvagtsmand, Drabant¹. Ordet heimþegi, som muligen ogsaa betyder Hirdmand, Gjest eller Huuskarl, forekommer iøvrigt i flere Runeindskrifter, saasom paa Thordrup- og Sjöring-Stenene i Thyland, hvor det skrives *HÉMPÆGI og *HÉMPÆGI (R 216, 218), stundum adskilt i to Ord, som paa en Steen i Hällestad i Skåne: *HÉ : HÉGI og paa en anden samme Sted (R 184): *HÉ : HÉGI hém þagi; af denne sidst-

¹ Örvarodds Saga c. 3, Fornaldar Sögur Norðrlanda, útg. af Rafn, II 171. — Hervarar Saga c. 16, ib. I 492. — Finnboga Saga ramma c. 21. — Grönlands historiske Mindesmærker II 500 — Snorra Edda I 458.

anførte Skrivemaade skjønnes det, at Ordet ikke, som nogle have yttret, kan læses heimþingi¹.

𐋀𐋀𐋀 SVÉNS eller SVÆINS, gen. af Mandsnavnet Sveinn, Svend. Dette meget gængse Navn skrives i mangfoldige Runeindskrifter i nom. og acc. 𐋀𐋀𐋀 eller 𐋀𐋀𐋀𐋀, Her menes høist rimelig Svend Tveskæg, hvilket ogsaa Skule Thorlacius har antaget.

𐋀𐋀𐋀 EFTIR, AFTIR eller AIFTIR, efter, præp. med acc.; man kan gjerne antage 𐋀 her svarende til 𐋀, saaledes som det samme Ord forekommer skrevet i Karlevi- og Grendsteen-Indskrifterne (R 178, 206), hvor der staaer 𐋀𐋀𐋀. Ellers forekommer dette Ord i Runeindskrifter skrevet paa flere forskellige Maader, hyppigst aft, aftir, eft, eftir.

𐋀𐋀 ERIK, EIRIK eller ARIK, nom. propr. acc. af Eiríkr; dette Navn forekommer i flere Indskrifter (saasom B 243, 248) skrevet 𐋀𐋀𐋀.

𐋀𐋀𐋀 FÉLAGA, acc. af fèlagi, Staldbroder, oprindelig den, som har lagt sine Penge sammen med en anden, saa at de ere lige om Vinding og Tab; (fèlag, Fællig, af fè og leggja). Ordet forekommer i flere Indskrifter i Skåne (W 169, 182; B 1163, 1170; R 180, 182): 𐋀𐋀𐋀; paa Aarhus-Stenen (R 39): 𐋀𐋀𐋀; paa en Steen i Åsarp Sogn i Vester-Göföland (B 975): 𐋀𐋀𐋀; paa en i Hobro (W 282): 𐋀𐋀𐋀.

𐋀𐋀 SINN, pron. poss. (sinn, sín, sitt), acc. sing. m.

𐋀𐋀 IAS, som, pron. rel. indecl., ellers ogsaa skrevet as og is (es); nyere Form iar, ar og ir (er). Formen iar forekommer i mange Indskrifter (saasom i B 957, 839, 882, 886; L 1346; R 39), de ældre Former as og es ligeledes (W 147, Mém. 45-49 p. 341; R 185, 216, 218, 225 fl.); den her forekommende ias maa ansees for den ældre Form af iar.

¹ Jfr Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II 246 not. 2; Egilsson Lex. poet. p. 313.

𐀆𐀚𐀓 **VARF**, blev, imperf. af **verþa** (verb, varþ-urþum, orþit), svensk: *varda*, *varder*, *vardt*, pl. *vordo*, *vorden*; dansk: *vorde*, *vorder*, *vorden*; i den angelske Dialect: *vorde*, *ver*, *vur*, *vurn*¹.

𐀆𐀚𐀓𐀚 **DAUÞR**, död, adj.; **verþa dauþr**, det samme som **deyja**, **dö**, forekommer hyppig, saasom i *Atlamál* 98: **dauþr varþ inn húnski**; i *Are frodes Íslendingabók*: „**áþr Haraldr enn hárfagre yrþi dauþr**“; i de islandske Lovböger *Grágás* og *Járnsíða*: ef maþr **verþr dauþr**²; ogsaa i Skånske Lov (I 4), af hvilken nogle af Oldbögerne have: „**Dör kunu**“, men andre: „**Uarþar kunæ döþ**“, i den med Runer skrevne (*Arna-Magn. n° 28 in 8vo*, der antages at være fra det 14de Aarhundrede): **𐀆𐀚𐀓𐀚𐀚**; **𐀚𐀆𐀚𐀚**; **𐀚𐀚𐀚**; endog i senere Dansk finder man „vorder död“; ligeledes i mangfoldige Runeindskrifter, saasom: B 248, 305, 769; *Mém.* 45-49, p. 337-51; R 39, 164, 168, 175, 189.

𐀓𐀚 **þo** eller **þá**, da, dengang, adv., skrives ogsaa saaledes paa Aarhuus-Stenen (R 39) og flere, eller og **𐀓𐀚** (B 271).

𐀆𐀚𐀚𐀚𐀚𐀚 **DRENGJAR**, nomin. plur. af **drengr**, **Dreng**, ung Mand, tapper Mand; saaledes ogsaa paa en Steen i Runtuna Sogn i Södermanland (B 802): **𐀚𐀚𐀚𐀚𐀚𐀚 𐀆𐀚𐀚𐀚𐀚𐀚** **snjallir drengjar**: paa en i Bjälbo i Vester-Götland (B 889) alene: **𐀆𐀚𐀚𐀚𐀚𐀚**, hvor der tales om en Bondes Tjenestefolk, medens der i nærværende Indskrift upaatvivlelig menes de i en Hövdings Tjeneste staaende Krigere. Om Betydningen af Ordet giver *Skáldskaparmál* nøiagtig Oplysning³: „**Drengir heita úngir menn búlausir**, meðan þeir afla sèr fjár eða orðstír; þeir fardrengir, er milli landa fara; þeir konúngs drengir, er höfðingjum þjóna; þeir ok drengir, er þjóna

¹ E. Hagerup, Om det danske Sprog i Angel p. 76.

² *Edda Sæmundar* II 481. — *Íslendinga Sögur* I 6. — Fornm. S. III 28. — *Grágás*, *Arfapáttur* c. 8, *Víglópi* c. 61. *Járnsíða*, *Erfðatal* c. 18.

³ *Snorra Edda* I 580.

rikum mönnum eða bóndum; drengir heita vaskir menn ok batnandi"; her forklares saaledes at Ordet navnligens bruges om raske Mænd og saadanne der arbeide sig fremad.

ᚿᚠᚠᚱ ᓐᚱᚱᚱ, 3 pers. pl. imperf. af sitja (sit, sat, setit), sidde.

ᚱᚱ ᚱᚱ, om, præp. med acc., det samme som of, der antages for en ældre Form svarende til det latinske *ob*; sitja of, *sedere ob*, *obsidere*; sitja um eller setjask um, beleire; deraf umsát, Beleiring.

*ᚿᚠᚠᚱ ᚱᚱ ᚿᚱᚱᚱᚱᚱ, acc. af ᚿᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ eller ᚿᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ, Staden Slesvigs gamle Navn. Paa Fragment af en Steen i Aarhuus (hos Worm, Addit. p. 19) læses det samme Navn, stavet *ᚿᚠᚠᚱᚱ, hvor I svarer til ᚠᚱ i vor Indskrift her eller til ᚱᚱ, saaledes som Navnet skrives i de islandske Oldskrifter. Der gives vel i Nørre-Jylland tre Byer af dette Navn, Hedeby, de to i Skjern og Stavning Sogne i Ringkjöbing Amt, og den tredie i Ringgive Sogn i Veile Amt, men disse ere ubetydelige Landsbyer og derhos vistnok senere anlagte, saa at det er rimeligt, at der i denne Runeindskrift i Aarhuus ogsaa menes Heiðabær eller Slesvig.

Vi gaae nu over til Samstavene, paa hvilke hver især et Ord er anbragt, og begynde med den første til venstre:

ᚱᚠᚠ ᚱᚱᚱ, men, conj. advers., isl. en, skrives i Runeindskrifter ofte ᚱᚠ (som B 376, 414; R 193, 232), senere ᚠᚠ (som B 89, 409), men ogsaa hyppig som her ᚱᚱᚱ, som paa en Steen i Husby i Upland (B 248) og i Tirsted-Indskriften paa Laaland (R 189).

*ᚠᚠᚠ ᚿᚱᚱᚱ, han pron. pers.

ᚱᚠᚱ ᚱᚱᚱ, var, imperf. af verb. aux. vera (es, er, em; vas, var-vorum; verit); de ældre Former es og vas forekomme hyppig ogsaa i islandske Oldskrifter, og anden pers. præs. þú est, du est endnu i dansk Poesie og høitidelig Tale.

ᚿᚠᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ, Styrmand, Skibsstyrer, d. s. s. skipstjórnarmaðr, Skibshüvedsmand, Commandant. Dette

sammensatte Ord er anbragt paa de to næste Stave og for Tydeligheds Skyld Runen **l** mellem disse. Den femte Samstav, som gjengives efter den nye med den ældste stemmende Afbildning, har en palæographisk Særegenhed, som maa særskilt bemærkes. Ved første Betragtning tænker man at Runeristeren har sat **Y†↑R** istedenfor **Y†þR**, en Misristning som man er utilbøielig til at tiltroe og tillægge ham. Dette forholder sig dog neppe saa. Det over **R** anbragte **^** kunde maaskee her, ikke som paa den foregaaende Stav betegne Runen **↑**, men alene være et Tegn, som skulde antyde at den tæt under staaende Stutningscharacter maa læses dobbelt, først nemlig særskilt Böiningen alene antydende **þ**, og dernæst Böiningen tilligemed Tværstregen underneden: **R**, saa at man har det her, ligesom i andre Runeindskrifter (**B** 414, 498, 886), rigtig bogstaverede Ord **maþr**. Det kunde dog ogsaa tænkes at Runeristeren har ved de tvende Tværstreger villet betegne **†**, nemlig **†þ**, altsaa ristet Ordet **mannr** ligesom paa Skjern-Stenen i Nørre-Jylland (**R** 205): **¶††R**, men har siden tænkt at denne Character kunde mistydes og har derfor tilføiet, ovenover, den anden Tværstreg for **†**, hvilken maa være svagere indristet, eftersom den ikke er gjengiven i den ene Afbildning. Ordet **stýrimaþr** (af *stýra* og *maþr*) forekommer ofte i de islandske Oldskrifter og ligeledes paa flere Runestene; paa en i Ärntuna Sogn i Upland (**B** 498) aldeles som her; paa en i Rasbo Sogn ligeledes i Upland (**B** 416) gen. **†††R†Y†††**.

†R†Y† DRENGR, en ung Mand. Dette Ord er anbragt paa den sidste Samstav. Mulig forholder det sig, som Pastor Ewaldsen har bemærket, at der paa Stavens Midte har været en lille Tværstreg, saa at Runen bliver **†** ligesom i Fleertalsformen i nærværende Indskrift. I **HH** sees ligeudfor imellem begge de skraa Bistave et lidet **†** anbragt, som skulde være af samme Betydning. Denne Punctering er rimeligviis foretagen senere. Ordet er ialfald det samme,

og det gjør i den Henseende heller ingen Forskjel, om her læses *Y* eller *Ȳ*. Endnu tilføies i en særskilt Linie efterfølgende tvende Ord.

**TRÞT* *harþa*, meget, særdeles, adv. dannet af *harþr*, forskjelligt fra *harþla* contr. af *harþliga*, og hyppigt forekommende i islandske Oldskrifter, ligesom ogsaa paa Runestene. Man træffer ogsaa Formen *arþa* (B 850): *dreng arþa góþr*.

YNDR *góþr*, god, adj.

For Tydeligheds Skyld gjentage vi her hele Indskriften:

* *ÞNRRY* * *RIHI* * *HTIT* * *ÞETI* * *†IÞIPI* *
HIIT * *YTTIR* * *IRIY* * *YINTYT* * *HT* * *ITN* *
NTRP * *TTNDR* * *ÞE* * *TRITIT* * *HTTN* * *NÞ* *
†ITÞT * *BN* * *IT* * *†IT* * *NT* * *HTNRI* * *ÞITR* *
TRIT * *†TRÞT* * *YNDR* *

og omskrevet med latinske Bogstaver:

ÞURLF RISPI STIN ÞONSI HIMÞIGI SVINS EFTIR
 ERIK FELAGA SIN IAS VARÞ DAUÞR ÞA DRENGIAR
 SATU UM HAIÞABY IAN HAN VAS STYRIMAÞR DRENGR
 HARÞA GUÞR.

Efter den almindelige Orthographie i Oldnordisk:

Þorleifr reisti stein þannsi, heimþegi Sveins, eftir
 Eirik, fêlaga sinn, ias varþ dauþr, þá drengjar sátu um
 Haiþabý; ian hann vas stýrimaðr, drengr harþa góþr.

Thorleif, Svends Hjembo, reiste denne Steen efter
 sin Staldbroder Erik, som døde, da Krigerne beleiredede
 Hedeby; men han var Skibshøvedsmand, en meget brav
 Kriger.

For at bestemme Tidsalderen, fra hvilken denne Indskrift hidrører, maatte man tage flere Hensyn i Overveielse. Den hedenske Begravelsesmaade afskaffedes ikke strax overalt i Landet ved Christendommens Indførelse. I Indskriften omtales en Beleiring af Hedeby og et Angreb paa denne By foretoges i Svend Estridsons Tid. Indristning af Runeindskrift vedligeholdte sig paa mange Steder her i Norden længe efter Hedenskabets Afskaffelse. I Sverrig, hvor det største Antal findes, ere de allerfleste fra den christelige Tid. Saa længe man ikke havde flere Data til Oplysning, end de denne Indskrift og dens Findested frembøde, maatte Bestemmelsen blive noget tvivlsom. Heldigviis har nu Forholdet i den Henseende forandret sig.

De stungne Runer, som de her forekommende \dagger og Υ , henvise i Almindelighed til en senere Periode; men derved maa dog bemærkes at disse til Adskillelse af nærtstaaende Bogstavlyd tjenende Mærker, her til Adskillelse af \mathfrak{t} og \mathfrak{o} , \mathfrak{k} og \mathfrak{g} , vare lette at tilføie og ere upaatvivlelig ikke sjelden i en senere Tid, da Runeristning endnu var i Brug, blevne tilføjede i ældre Indskrifter. Deres Forekomst er derfor ikke altid et sikkert Kjendemerke paa en yngre Tid. Naar vi nu kunne antage, at Svend Tveskæg er nævnt i Indskriften, bestemmes saaledes dennes Tidsalder nærmere; og har den Erik, til hvis Erindring Monumentet reistes, sikkert været en af Svends Hirdmænd.

MINDESTEEN OVER SKARDE, REIST AF KONG SVEND TVESKÆG.

Syd for Bustrup, ligeledes i Haddeby Sogn, en Fjerdingvei SV for Kjöbstaden Slesvig, fandtes i 1857 en tredie Runesteen ved Foden af en Gravhøi tæt ved den gamle til Rendsborg förende Vei, omtrent 480 Skridt syd for Dannevirke, og have nogle derfor nævnt Stenen efter

denne Vold, uagtet man ikke derved har villet betegne at den har nogen Forbindelse med samme. Departementschefen for Kirke- og Underviisningsvæsenet i Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, Etatsraad T. A. Regenburg, meddeelte vort Selskab strax efter Fundet en Copie af Indskriften og nøiere Underretning om Stenen og dens Findested, derefter ogsaa en af Stadsbygmester L. A. Winstrup den 30te Juli 1857 udført omhyggelig Afbildning, som er nøie efterseet og verificeret af Etatsraad Regenburg, der selv var tilstede, da Afbildningen toges. I Selskabets Archiv bevares en senere af Adjunct Engelhardt i Flensborg oversendt Copie af Indskriften, tagen af Lærer H. Piepgras fra Gelting i Angel, med en lille Kortskizze til foreløbig Orientering. Til disse velkomne Meddelelser föiede Departementschefen, saasnart Forholdene tillode det, Laanet af forskellige Actstykker, som vedkomme Stenens Fund og Kjöbet til offentlig Eiendom og Fredning af den Gravhöi, ved hvilken den fandtes og paa hvilken den nu er opstillet til fremtidig Bevaring. Et Uddrag af disse Actstykker med Bilag antage vi egnende sig til Meddelelse paa dette Sted.

Indskriften opdagedes af Steenhugger Claus H. Petersen, som af Grundbesidderen Frenz Tams i Bustrup havde faaet Tilladelse til at borttage Stenen, der laa under en Vold ved Landeveien ved Foden af den omtalte Gravhöi. Ligeoverfor paa paa den anden Side af Veien laa forhen en anden Gravhöi, som nu er udjevnet, og fortælles der at man ved dens Udgravning i sin Tid skal have fundet i den en Urne, en Guldnaal, et Stykke af et Scepter(?) og flere Sager fra en fjern Old. Disse to Gravhöie, af hvilke den ene er bevaret, kaldtes TvöBERG eller Tveberg. Finderen indsaar strax at denne Steen havde en særegen Værd, lod den bringe til sin Faders Huus ved „Bustorfer Brücke” mellem Friederichsberg og Bustrup og tilbød Regjeringen den til remtidig Bevaring helst paa selve Stedet, hvor den var

funden. Ved Resolution dat. Christiansborg den 31te Aug. 1857, behagede det H. M. Kongen at bifalde Ministeriets Indstilling desangaaende og efter dettes Foranstaltning afkjøbtes fra Grundeieren for 100 Rdlr Rigsmynt Höien, ved hvis Fod Stenen var funden, og tilstodes Finderen som en Paaskjønnelse af den Omhu, hvormed han havde sørget for dette Mindesmærkes Bevaring, et Vederlag for hans Uleilighed og Erstatning for Stenens Overladelse til Regjeringen 50 Rdlr, hvorhos det overdroges ham, efter hans Tilbud, for et yderligere Beløb af 40 Rdlr, at besørge Stenen paa behørig Maade opstillet paa den nu som Statseiendom fredede Höi. I Kjöbecontracten angaaende den ommeldte Gravhöi er det bestemt at samtlige paa det solgte Stykke Jord hvilende samt fremdeles derpaa faldende kongelige og communale Afgifter skulle forblive ved Sælgerens Grund og udredes til enhver Tid af Eierne af den Gaard, fra hvilken Gravhöien er bleven afstaaet. Gottorp Amthuus indberettede til Ministeriet den 9de Marts 1858, at Runestenen var opstillet paa Gravhöien paa et Fundament af Steen og hvilende op til en der anbragt Steenvæg og at Stenens Opstilling var skeet paa hensigtsmæssig og passende Maade. Til yderligere Beskyttelse er der om Vinteren lagt et Dække over Indskriften, for at den ikke skal tage Skade i Frostveir. Det er alle Oldtidens Venner en Tilfredsstillelse at bemærke den Omhu, hvormed denne Runesteen er bevaret for Efterverdenen, et Mindesmærke, hvis store historiske Betydning enhver Uhildet lettelig fatter og med Glæde erkjender.

ACTUM SCHLESWIG IM KÖNIGLICHEN POLIZEIAMTE

DEN 1STEN AUGUST 1857.

Anwesend der Polizeimeister, Auditeur Jörgensen.

Erschien der Bürger und Gastwirth Jacob Heinrich Petersen, Besitzer des Hauses Nr. 83 im 8ten Quartier hiesiger Stadt. Derselbe zeigt an, dass er und sein Sohn, der

von der Königlichen Leibgarde zu Fuss beurlaubte Steinhauer Claus Heinrich Petersen zufälligerweise entdeckt haben, dass ein grosser Stein, den sie mit der Erlaubniss des angrenzenden Landleigers des $\frac{1}{2}$ Hufners Frenz Tams in Bustorf aus der Unterlage eines demselben gehörigen, in der alten Landstrasse, circa 550 Fuss südlich vom Dännewerk belegenen Walles ohne besondere Vergütung wegnehmen dürften, mit alter Schrift versehen sei. Aus diesem Grunde habe namentlich der Sohn des Comparenten, der obbenannte Claus Heinrich Petersen, sofort Massregeln getroffen, dass der fragliche Stein unverletzt bleibe; sie haben nunmehr Mannschaften herbeigeht und sorgfältig denselben aus seinem bisherigen Lager gehoben, worauf er nach des Comparenten seinem Hause hintransportirt worden.

Es ist dem Comparenten nunmehr aus dem Munde mehrerer Sachkundiger bekannt, dass der fragliche Stein ein Runenstein sei, in urdänischer Sprache gehauen, er habe daher fortwährend den Wunsch gehabt, dass der Stein wo möglich gerettet werde; aus dem Grunde, weil Comparent der Ansicht gewesen, dass dies Denkmal am liebsten in der Gegend, wo es ursprünglich gestanden, auch bleiben solle, habe er mehrere Anerbieten, den Stein an Privatleute zu verkaufen, abgelehnt.

Comparent, welcher davon benachrichtigt worden ist, dass die Königliche Regierung für die Aufbewahrung dergleichen Monumente Sorge trägt, wünsche hiemittelst den Stein der Obhut der Regierung zu überliefern. Er fügt dabei hinzu, dass er an Transportkosten und Arbeitslohn für den gedachten Stein schon 6 Thaler Rm. ausgegeben habe; übrigens erlaube er sich den unterthänigsten Wunsch auszusprechen, dass ihm eine Vergütung für die Überlassung des Steines von der Königlichen Regierung gestattet werden möge und macht er dabei bemerklich, dass er freilich dem $\frac{1}{2}$ Hufner Frenz Tams rechtlich nicht verpflichtet sei irgend eine Vergütung für den Stein zu bezahlen; er habe

dennoch aber demselben versprochen, dass er, falls er den Stein verwerthen könne, auch demselben als dem ursprünglichen Grundeigenthümer davon einen Antheil überlassen werde.

Comparent fügt schliesslich noch hinzu, dass der Bauervogt Peter Oje aus Bustorf Namens der Bauern beim Comparenten gewesen und den Anspruch gestellt, dass er ihnen den Stein, weil er an der Landstrasse gelegen, verabfolgen solle.

Nachdem aber der qu. Bauervogt selbst zugegeben, dass dem Landlieger dasjenige was innerhalb 4 Fuss vom Walle ab liege, angehörig sei, habe Comparent jenes Ansinnen aus dem Grunde ablehnen können, weil der Stein theilweise gar unter'm Walle gelegen habe.

Gerichtsweise habe Comparent gehört, dass der Stein wohl 100 Thaler werth sein könne, und habe gar eine namhafte Person dem Comparenten ein solches Anerbieten gestellt.

V. G. Entlassen nachdem es dem Comparenten bedeutet worden, dass er bis weiter für das Zurstellbleiben des mehrberegten Steines in unverletztem Zustande nunmehr verantwortlich sei; namentlich möge er seine Aufmerksamkeit darauf richten, dass die Besuchenden durch Kratzen u. dergl. die Inscription nicht verletzen.

D. u. s.

In fidem

Aug. Jörgensen.

ACTUM SCHLESWIG IM KÖNIGLICHEN POLIZEIAMTE DEN 10ten AUGUST 1857.

Anwesend der Polizeimeister, Auditeur Jörgensen. Erschien geladen der beurlaubte Fussgardist Claus Heinrich Petersen, 25 Jahre alt, ein Sohn des hiesigen Gastwirths und Steinhauers Jacob Heinrich Petersen, an der Bustorffer Brücke wohnhaft. Er ernähre sich während seines Urlaubs als Steinhauer. Des Comparenten sein Vater habe freilich

den grossen Runenstein in so weit entdeckt, dass er mit dem betreffenden Grundeigenthümer dahin übereingekommen, dass er den gedachten, im Graben am Walle liegenden Stein wegnehmen dürfe. Comparent sei es aber, welcher, nachdem er sich mit 2 Mann hinbegeben, um den Stein herauszuholen, und sich an die Arbeit gemacht, es entdeckt habe, dass derselbe die alte Schrift trug; er habe auch desshalb sofort das Erforderliche veranlasst, dass der Stein unter solchen Umständen erhalten bleibe.

Wie die Bauern aus Bustorf gesehen, dass Vorkehrungen getroffen worden, um den Stein in Sicherheit zu bringen, und, wie Comparent annehme, wie sie davon gehört haben, dass der Stein etwa sonstigen Werth haben könne, haben sie sich unter sich dahin vereinbart, dass sie das Mögliche, um den Stein wieder zu erlangen aufbieten wollten. Sie haben aus dem Grunde unter einander Versammlungen gehalten, und in Folge deren ist der Bauervogt Peter Oye zum Comparenten und dessen Vater gekommen und zwar Namens der Bauer und mit der Behauptung, dass die Dorfschaft den Stein wieder ausgeliefert haben wolle. Es habe freilich Peter Oye selbst bei der Gelegenheit sich dem Comparenten gegenüber eben nicht damit verlauten lassen, es sei aber dem Comparenten anderweitig durch verschiedene Leute, welche in Bustorf vorkehren, vollends bekannt, nicht nur, dass unter den Bauern Verhandlungen über die Art und Weise, wie der Runenstein wieder zu erlangen sei, stattgefunden hätten, sondern auch, dass es in der Absicht der Bauern gelegen habe, wenn sie den Stein zurückerhalten hätten, die alte Runenschrift wegzunehmen, und den Inhalt derselben, nachdem er ins Deutsche übersetzt worden, wiederum in den Stein zu hauen und demnach den Stein wieder aufzurichten.

D. u. s.

In fidem
August Jörgensen.

KAUF-CONTRACT

zwischen dem Halbhufner Frenz Tams in Bustorff als Verkäufer und dem Kammerrath, Hausvogt Mohns in Schleswig Namens und im Auftrage des Königlichen Ministerii für das Herzogthum SCHLESWIG als Käufer über den von Ersterem an die Allerhöchste Landesherrschaft abgetretenen Grabhügel in seinem Landstück, TWIEBERG genannt.

Errichtet den 15ten Februar 1858.

KUND UND ZU WISSEN SEI hiemit, dass zwischen dem Halbhufner Frenz Tams in Bustorff als Verkäufer einerseits und dem Kammerrath, Hausvogt Mohns in Schleswig Namens und im Auftrage des Königlichen Ministerii für das Herzogthum Schleswig, als Käufer andererseits nachstehender Kaufcontract auf Grundlage vorgelegter Appunctionen errichtet und heute vollzogen worden ist.

§ 1. Nach Schreiben des Königlichen Gottorffer Amtshauses vom 5ten Februar d. J. hat das Königliche Ministerium für das Herzogthum Schleswig unterm 18ten December 1857 den Ankauf des in dem vorbenannten Grundstück des Halbhufners Frenz Tams befindlichen Grabhügels genehmigt. Es verkauft daher und überlässt der benannte Hufner Fr. Tams von seiner halben Hufe in Bustorff diesen Grabhügel, incl. des Grundes zur Befriedigung, in Allem 16 □ Ruthen gross, an den Kammerrath, Hausvogt Mohns in Schleswig in qual. qua, um und für die vereinbarte Summe von 100 Rthlrn, geschrieben Ein Hundert Reichsthalern Reichsmünze, unter den nachstehenden Bedingungen.

§ 2. Verkäufer verpflichtet sich, den Grabhügel, an welchem der am Fuss desselben gefundene Runenstein aufgestellt worden, innerhalb 4 Wochen mit einem wehrhaften Erdwall einzufriedigen. Ferner übernimmt Verkäufer die Verpflichtung für sich und seine Besitznachfolger, diese Befriedigung zu immerwährenden Zeiten in wehrhaftem Zustand zu unter-

halten. Der Grund, auf welchem die Befriedigung zu errichten, ist in der angegebenen Maasse von 16 □ Ruthen mit begriffen, jedoch mit Ausschluss des Grundes am Wege, wo bereits an der einen Seite die Befriedigung vorhanden war.

§ 3. Sämmtliche auf dem verkauften Landstück ruhenden, wie künftig etwa darauf zu legenden Königlichen und Communal-Abgaben incl. der ausserordentlichen Abgaben und Lasten verbleiben bei dem Besitze des Verkäufers. Es können desshalb der Allerhöchsten Landesherrschaft oder der Königlichen Casse keine Abgaben und Lasten und Leistungen, dieselben mögen Namen haben, wie sie wollen, jemals angerechnet werden, sondern werden vielmehr von dem jedesmaligen Besitzer der Hufe, von welcher der Grabhügel abgetreten wird, abgehalten. Es sind hiernach die 16 □ Ruthen frei von allen Abgaben und Verpflichtungen verkauft worden.

§ 4. Verkäufer erhält innerhalb 6 Wochen nach Unterschrift und Protocollation dieses Kaufcontracts auf dem Folio des Verkäufers, die bedungene Kaufsumme von 100 Rthlrn ausbezahlt.

§ 5. Die Kosten, welche mit diesem Ankauf erwachsen, incl. der Protocollation und $\frac{1}{2}$ pCt. Steuer, werden sämmtlich einseitig vom Käufer in qual. qua getragen, und fallen demnach dem Verkäufer durchaus keine Kosten zur Last.

Zur Urkund dessen ist dieser Kaufcontract von den Contrahenten resp. in qual. qua unter Entsagung aller Einreden und Rechtsbehelfe bei Verpfändung von Habe und Gütern mit Bewilligung der Protocollation eigenhändig unterschrieben worden.

So geschehen in der Königlichen Arens und Treia Hargesvogeit den 15ten Februar 1858.

Mohns.

F. Tams.

in fidem subscriptionis

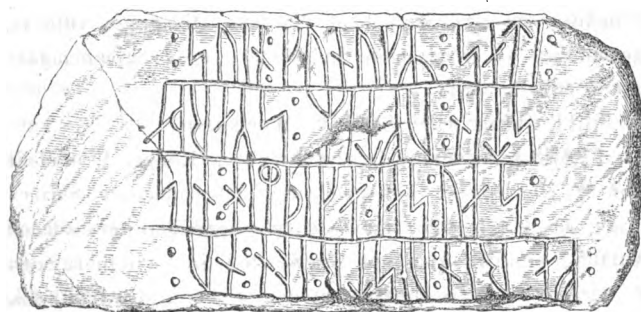
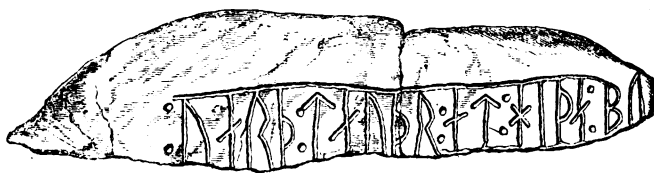
F. J. Knudsen.

Protocollirt im Schuld- und Pfand-Protocoll des Arens und Treia Harde vol. I fol. 364, sowie dem Nebenbuche sub. Nr. 9 pag. 599-601 inserirt.

Königl. Actuariat für den südlichen Theil des Amts Gottorff,

Schleswig, den 22sten Febr. 1858.

C. F. Boesen,
cst.

Denne Runesteen er af rödlig Granit, 6' bred, 3' höi og dens störste Tykkelse foroven, hvor Runerne findes, saavel som paa dens ydre Side, er 14". Indskriften er anbragt i fem ved indristede Linier indfattede og adskilte Rader, de fire paa Forsiden, den femte foroven. Den gaaer *βουτρογενδόν* alle fem Rader, og begynder med överste Linie paa Forsiden. Runerne have en Höide fra 7 til 9". Ogsaa af denne Steen har Kunstmaler Heinrich Hansen taget en Afbildning, der i intet væsentligt er forskjellig fra den först modtagne, som her ovenfor meddeles i formindsket Maalestok.

Denne Indskrift frembyder ikke, saaledes som de tvende i denne Egn tidligere fundne, der her ere beskrevne, nogen Vanskelighed i Henseende til Sproget eller Charactererne og intet usikkert. Enhver Mand og Kvinde af det menige Folk paa Island, hvor vort gamle danske Sprog endnu tales, og enhver af de mange i det øvrige scandinaviske Norden, som have begyndt at gjøre sig nærmere bekendte med Fædrelandets Oldsprog, kan med Lethed fatte og forstaae Meningen. Kort Tid efterat Stenen var funden, gjorde en dygtig nordisk Oldgransker og en dygtig nordisk Sprogforsker den nordiske Læseverden, i et Dagblad og i et Quartalskrift¹, bekendt med dette mærkværdige Fund. Nyhedens Interesse var saaledes behørig tilfredsstillet.

For saadanne, der endnu ikke have haft Leilighed til at beflitte sig paa Studiet af Nordens Oldsprog, ville vi, ligesom ved de foregaaende Indskrifter, ogsaa gennemgaae dennes enkelte Ord:

𐌹𐌺𐌹𐌸 SVÉNN eller SVEINN, Mandsnavn.

𐌹𐌺𐌹𐌸 KUNUGR, d. e. KONUNGR, Konge, 𐌹 udeladt foran 𐌹 efter den i Runeindskrifter ofte anvendte Skrivemaade, saaledes i det samme Ord paa begge Jellinge-Stenene (AnO 52 p. 307, 318), paa en Steen i Stedje i Indre Sogn (R 226), og paa Aarhus-Stenen i Fleertal 𐌹𐌺𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸 (AT 52-54 p. 390) ligesom paa en Steen i Råda i Vester-Götland (B 989); ligeledes i andre Ord, som paa den næst foregaaende Steen og paa mange flere 𐌹𐌺𐌹𐌸 for dreng. Det angelsaksiske CYNING svarer til den oldnordiske Form.

𐌹𐌺𐌹𐌸 SATTI, satte, 3 pers. sing. af setja (set, satta v. setta-sattum v. settum, satt v. sett) hyppig forekommende i Runeindskrifter saavel i sing. som i pl.

¹ J. J. A. Worsaae i Berlingske Tidende 1857 Nr. 183, og P. G. Thorsen i Nordisk Universitets-Tidsskrift 1858 S. 77-88, hvor ogsaa en Afbildning gives, ligesom en saadan er meddeelt i en Artikel derom i The Illustrated London News 1858 p. 76.

𐌺𐌹𐌹𐌸 **STÉN** eller **STEIN**, Steen, acc. sing. af stein.

Nʀ↑↓A UFTIR, OFTIR, ÖFTIR eller YFTIR, præp. her med acc., man træffer stundum Formen Nʀ↑, som W 147, 182; oftere Nʀ↑IR eller Nʀ↑↓A, som R 180, 207; ligeledes ʀʀ↑↓A, som B 484, 547, i hvilke begge det samme Ord ogsaa findes skrevet ʀʀ↑↓A; og ʀʀ↑IR, som L 726, W 248; endog ʀʀ↑↓A, B 949, hvor altsaa Runen ʀ anvendes baade for Vocalen ø eller y og for r finale.

HYRÐR SKARFA, Skarde, Mandsnavn, i nomin. Skarþi, som hører til de sjældnere forekommende og har rimeligviis først været et Tilnavn, dannet af Verbet skera (sker, skar, skorit) og altsaa betydende Skærer, Kløver. Skarði, d. s. s. skarðr, findes blandt Sværdbenævnelserne i Skáldskaparmál.¹ Den islandske Digter Kormak Ögmundson anvender dette Ord i tre af sine Stropher, i den ene med den nøiere Betegnelse „skerjarðar skarði“, Skærjordens, d. e. Havets Skærer eller Kløver, en Omskrivning paa den øvede dristige Sömand. Det er troligt at Digteren i disse Stropher henvender Ordet til sin Broder Thorgils og kalder ham Skarde og man har antaget at han bar dette Tilnavn, fordi der i Kormaks Saga² berettes at disse Brødre, som gjorde Toge til Irland, Bretland, England og Scotland, opførte først Skardaborg, det nuværende Scarborough paa Kysten af Cleveland (Kliffönd) i den nordlige Deel af Yorkshire: „þeir settu fyrst virki þat, er heitir Skarðaborg“. Imidlertid maa herved bemærkes at disse to Brødres Tog til England foretoges omtrent 966 og Skardaborg nævnes tidligere i de oldnordiske Sagaberetninger, da der fortælles, at Gorm den Gamles Sønner Knud og Harald paa et Tog til Northumber-

¹ Snorra Edda I 565, II 476, 560. Skarði kunde ogsaa tænkes dannet af verb. skarða, skerða, gjøre Skaar i, formindske, og betyde den, der ved Hug beskadiger Fjendernes Vaaben.

² Kormáks Saga c. 18, 19, 27, ed. Arna-Magn. p. 166-72, 242; jfr Egilssons Lex. poët. p. 719.

land bleve slaaede af Kong Adalbert nordenfor Kliflönd men derpaa gik i Land ved Skardaborg, hvor de seirede og agtede sig derefter syd paa til Jorvik; og, medens de begge med deres Folk, da det en Dag var varmt, svømmede mellem Skibene uden at tage sig vel iagt, kom der Folk oppe fra Landet og skjöde paa dem, og Knud Danaást blev da dræbt af en Piil. Dette maa være foregaaet omtrent 936. Skardaborg nævnes ogsaa senere, 1066, da Harald Haardraade brændte Byen.¹ Som Ögenavn finder man skarði, dog i en anden Betydning, i det 13de Aarhundrede, da Snorre Sturlasons Brodersöns Sön Thorgils Bödvarson bar dette Tilnavn.² Langt tidligere forekommer Skarði dog som egentligt Mandsnavn, tilhørende en historisk Person, der bör her nærmere omtales. Navnet **HYARPI** i nomin. findes ligeledes i en Runeindskrift, nemlig paa Testby-Stenen fra den förste christelige Tid i Vårfrukyrko Sogn i Upland (B 614, L 721). Vi finde det ogsaa bevaret i tvende Stedsnavne, mærkeligt nok, i selve Sönder-Jylland, nemlig: Skardelund, en Bondegaard i Sterup Sogn, Ny Herred, Flensborg Amt, og Skardeböl, Landsby i Enge Sogn, Kjær Herred, Tönder Amt.

HI sin, sin, pron. poss. (sinn, sín, sitt), acc.

***IÞÞIY** HEIMÞEGA, Hjembo, acc., see ovenfor p. 155.

I IAS, som, pron. rel. indecl., see ovenfor p. 156.

Þ IAS, vas, var, imperf. af verb. aux. et n. VERA, see ovenfor p. 158.

F FARIN, faren, havde reist, præf. part. pass., af verb. fara (fer, för-förm, farit), hyppig forekommende ogsaa i Runeindskrifter (B 746, 802; Mém. 46-49 p. 345 og mange flere).

V VESTR, vesterpaa, adv.; til Vesterlandene, navnlig den britiske Öer. Den gamle islandske Lovbog,

¹ Fornmanna Sögur I 117; VI 405.

² Sturlunga Saga II 243-52; III 60-293.

Graagaasen¹ oplyser os om, hvad der forstaaes ved Vestr-lönd norden for Valland (Frankrig), nemlig: England, Bretland, Scotland, Irland og Syderöerne. Denne Steen bliver altsaa at føie til dem, i hvis Indskrifter Vesterlandene ommeldes, hvilke jeg har udgivet i *Mémoires des Antiquaires du Nord* 1845-1849 p. 331-52: „Runic Inscriptions in which the Western countries are alluded to.”

𐌺𐌰 𐌺𐌺, men, conj. advers.

𐌲𐌺 𐌺𐌺, nu, adv.

𐌺𐌰𐌲𐌰 : 𐌲𐌰𐌺𐌰𐌲 𐌺𐌰𐌲𐌰 𐌳𐌰𐌺𐌰, döde, see ovenfor p. 157.

𐌰𐌰 𐌲𐌰, i, præp. her med dat.

*𐌺𐌰𐌰 : 𐌲𐌺 𐌺𐌰𐌲𐌰𐌺 eller 𐌺𐌰𐌲𐌰𐌺.

Navnets Skrivemaade paa den foregaaende Steen *𐌰𐌺𐌰𐌰𐌲𐌰 gör det indlysende, at Runeristeren ved I her har villet udtrykke Lyden é eller el, aldeles samme Lyd, som den islandske Skrivemaade angiver. Ogsaa paa den anden Steen ere, efter de ældre Afbildninger, de to Ord, af hvilke Navnet er sammensat, adskille ved et Skilletegn.

Vi gjentage her Indskriften ordnet efter Ordenes Følge:

𐌺𐌺𐌰 : 𐌲𐌰𐌺𐌰𐌲𐌰 : 𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰 :
 𐌲𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰 : *𐌰𐌰𐌰𐌰𐌰 :
 𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰 :
 𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰𐌰𐌰𐌰 : 𐌰𐌰 : *𐌰𐌰𐌰 : 𐌲𐌰 :

I latinsk Lapidarskrift:

SVIN KUNUGR SATI STIN UFTIR SKAR𐌰𐌰 SIN
 HIMP𐌰𐌰 IAS VAS FARIN VESTR ION NU VAR𐌰 𐌳𐌰𐌺𐌰
 AT HIP𐌰 BU.

¹ Grágás, Vigslópi, c. 101, ed. Arna-Magn. II 141.

Efter den senere oldnordiske Skrivemaade:

Sveinn konúgr satti stein eftir Skarþa, sinn heimþega, es vas farinn vestr en nú varþ dauþr at Heiðabý.

Kong Svend satte denne Steen efter sin Hjembo Skarde, som havde været paa et Tog i Vesterlaudene, men nu døde i Hedeby.

Denne Runeindskrifts Findested og Beskaffenhed gjør det indlysende, at den hidrører fra Svend Tveskæg og leder os til at antage, at ogsaa den ved Krossberg fundne maa være fra denne Konges Tid.

Til den her meddeelte Beskrivelse af disse Stene og Udgave af deres Indskrifter, ville vi føie Uddrag af tvende Sagafortællinger, som antages at give Vink, der egne sig til Opmærksomhed, og derhos indeholde tvende danske Sprogprøver fra samme Tidsalder, hvilke vi tidligere have udgivet i den større Samling af de historiske Sagaer, men hvis Gjentakelse ogsaa her vi tør vente vil være mange velkommen.

THORLEIF JARLESKJALDS OPHOLD HOS

SVEND TVESKÆG.

HEDENBY var allerede i det 9de Aarhundrede en folkerig By og anseelig Handelsplads og tiltog ved sin Beliggenhed i de følgende Tider i Velstand og Betydning, især da Kongen ofte opslog sin Residents der for længere Tid. Medens Gorm den Gamle endnu levede, opholdt Harald Gormson sig sikkert her jevnlig saavel som hans Moder Thyre Dannebød, og senere krævede Forholdene ofte hans Nærværelse i denne By, for at vogte og beskytte Landets sydlige Grændse.

Islænderen Gunnar Hamundson fra Hlidarende i Fljotshlid paa Sönderlandet foretog sig med sin Broder Kolskegg en

Udenlandsreise og gjorde et Vikingetog til Österleden. Efter der at have vundet anseeligt Bytte styrede han i Aaret 973 med ti Skibe til Hedeby i Danmark, til Heiðabęjar i Danmörk. Kong Harald Gormson var der oppe paa Landet. Man fortalte ham Gunnars Ankomst og at der ikke fandtes hans Lige paa Island. Kongen sendte Mænd at byde ham til sig. Gunnar gik strax til Kongen, som tog vel imod ham og gav ham Plads ved sin Side. Der var nu Gunnar en halv Maaned. Kongen fandt Fornüielse i at lade ham prøve flere Idrætter, og der var ingen af Kongens Mænd, der i nogen-
somhelst Færdighed kunde maale sig med ham. Kong Harald syntes vel om Gunnar og tilbød at ville skaffe ham et godt Giftermaal og meget at styre, om han vilde forblive der. Gunnar takkede Kongen for Tilbudet, men sagde at han først agtede sig til Island, at besøge sine Venner og Frænder. „Da vil du aldrig komme her tilbage”, sagde Kongen. „Derfor maa Skjæb-
nen raade”, svarede Gunnar. Gunnar forærede Kongen et Langskib og meget andet Gods. Kongen gav ham en Skarlagens Hædersklædning, et Par med Guld sømmede Handsker og et Pandebaand, hvorpaa der var en Guldknude, samt en gerdsk Hat.¹ Gunnar seilede derefter nordpaa til Hisingen, og, efterat have opholdt sig hos Hakon Jarl i Throndhjem den følgende Vinter, hjem til Island, hvor han endnu levede i 16 Aar som en af Landets mest ansete Mænd. Denne Beretning viser os, hvorledes Islændere vare vel modtagne ved den danske Konges Hof.

Faa Aar efter, rimeligviis i 977 til 981, finde vi en anden udmærket Islænder Thorvald, Søn af Kodran Eylifson paa Giljaa i Vatnsdal paa Nordlandet, hos Kongens Søn, Svend Tveskæg, som dennes Hirdmand og fortrolige Ven, ledsagende ham paa hans Hærjetoge til England, hvor denne

¹ d. e. fra Gardarike. Betræffende Gunnars Besøg hos Kong Harald i Hedeby, see Njáls Saga c. 31, Antiquités Russes II 245.

Thorvald ved sin Tapperhed og sit Ædelsind vandt sig et høit agtet Navn. Engang frelste han endog selve Kong Svend af Fangenskab. Det bemærkes, at Svend allerede da kaldtes Konge af sine Folk, som det dengang var Vikingers Skik. Sagaen giver os en udførligere Skildring af den Vennesælhed, denne Islænder havde vundet, og af den store Yndest, han stod i hos Svend Tveskæg. Under sit Ophold i England har han haft den ypperste Leilighed til at lære Christendommen at kjende, og han gav, som Sagaen beretter, mange Prøver paa sit christelige Sindelag. Høist rimelig har han fulgt Svend tilbage til Danmark og til Hedeby, hvor denne, som vi af Runeindskrifterne see, havde en fast Bopæl. Her havde Christendommen alt forlængst vundet sin tidligste Indgang i Danmark og faaet sit første Fodfæste. I denne By var en Kirke opført allerede for 130 Aar siden, i Aaret 851,¹ et heelt Decennium før Sjællænderen Gardar opdagede Island. Overskuer man, hvad der i det siden hin Begivenhed forløbne Tidsrum havde tildraget sig her i Norden og de ivrige Bestræbelser for Christendommens Udbredelse, vil man fatte, at den nye Lære maa have haft et ikke ringe Antal Bekjendere og for Missionsværkets Udførelse Besøg af flere Troens Forkyndere i det sydlige Danmark, navnlig i Hedeby, paa den Tid, da Thorvald stod i Svends Tjeneste og da han vendte tilbage fra England til Fastlandet. Her blev han nu døbt af den saxiske Biskop Frederik, som efter hans Opfordring samme Aar, 981, reiste med ham til Island, for ogsaa der at forkynde den christne Tro.² Thorvald hører til dem af Oldtidens Islændere, som ere mest bekjendte her i Norden, og skyldes for en stor Deel Udbredelsen og Vedligeholdelsen af hans hæderlige

¹ Remberti Vita Ansgarii c. 24.

² Söguþáttur af Þorvaldi Kodránssyni víðförla c. 2, Húngvaka ed. Arna-Magn. p. 262-72; Kristni Saga p. 2; Biskupa Sögur I 35 og fl. St.

Navnkundighed den norske Digters deilige danske Kvad, som vi have lært i vor Barndom, som vore Börn lære og som vore Efterkommeres Börn skulle lære i de følgende Tider.

Til samme Aar og tillige de to følgende, 981-883, efterat Svend var vendt tilbage til Danmark, maa vi rimeligviis henføre den Islænders Besøg og Ophold hos ham, som vi her skulle nøiere omtale.

Asgeir Rödfeld paa Brekka i Svarfadardal paa Nordlandet i Island havde med sin Kone Thorhilde tre Sønner Helge hin Frækne, Olaf Valabryder og Thorleif; disse to vare Tvillinger. THORLEIF var tidlig rask og driftig og særdeles udmærket i alle Slags Færdigheder; ogsaa var han en god Skjald. I sin Barndom var han til Opfostring hos sin Morbroder Midfjord-Skegge paa Reykir, som lærte ham mere af Oldtidsvidenskaber (*Trolldomskunster, fornlig fræði*), end andre kunde. Søsteren Ingveld Fagerkinds Kjærlighedsforstaaelse med Herredsforstanderen Ljotolf Nefglitason og Bortførelse af Klaufe Snækollson gav Anledning til fortsatte Stridigheder i Egnen. Thorleif dræbte med sin Broder Olafs Bistand Klaufe, men Karl hin Røde var dennes Eftermaalsmand og drev saa stærkt paa Sagen, at Thorleif blev landsforviist. Denne kjøbte da af nogle Kjöbmænd et Skib og skaffede sig Skibsfolk dertil. Af sine Forældre fik han saa meget Gods, han troede at behöve, og da han havde faaet Varerne ombord, begav han sig paa Reisen og havde god Bör. Han seilede öster ind til Vigen, hvor den Gang Hakon Hlade-Jarl opholdt sig. Thorleif gik i Land og lod sit Skib udlosse. Han gik til Jarlen og hilste paa ham. Jarlen gjorde ham mange Spørgsmaale angaaende Island, hvilke Thorleif besvarede. Han forlangte derpaa at ville kjøbe Varerne af ham, men Thorleif undslog sig derfor, da han troede at kunne sælge dem fordelagtigere til andre. Dette optog Jarlen ilde. Næste Morgen drog Thorleif til Kjöbstedet og

spurgte sig for om gode Kjøbere og kjøbslog med dem om Dagen. Da Jarlen fik Underretning derom, drog han med betydeligt Mandskab til Thorleifs Skib og lod der Folkene gribe og binde. Siden ranede han alt Godset, som han fandt der, og inddrog det som sin Eiendom. Skibet lod han stikke i Brand og Thorleifs Folk lod han hænge. Han tog til sig alle de Varer, Thorleif havde eiet, og deelte dem med sine Mænd, hvorefter han drog bort. Da Thorleif kom tilbage om Aftenen, saae han Mærke paa, hvad der var skeet, og udspurgte nøie, hvorledes det var tilgaaet.

Efter denne Tilskikkelse søgte Thorleif at komme bort med et Kjøbmandsskib og seilede ned til Danmark. Han drog til Kong Svend, af hvem han blev vel modtagen og var hos ham om Vinteren. Da han havde været der nogen Tid, gik han en Dag for Kongen og bad om Tilladelse til at fremsige et Kvad, som han havde digtet om ham. Kongen spurgte, om han var Skjald. „Det kommer an paa”, svarede Thorleif, „hvad I vil dömmе, naar I hörer Kvadet”. Kongen bad ham fremsige det. Thorleif kvad da en Drapa paa fyrretyve Stropher, hvori dette er Omkvædet:

Opt með ærnri giptu
öðlings himins röðla
Jóta gramr hinn ítri
Englandi röðit branda.

Ofte rödned i England
Jydernes Fyrste Sværdet,
Held gav Himmelstraalers
herlige Drot den gjæve.

Kongen roste meget Kvadet og det samme gjorde alle de, som hörte det, og sagde, at det baade var vel kvædet

og fremsagt med Anstand. Kongen gav Thorleif i Lön for Kvadet en Guldring af en Marks Værdi og et Sværd, hvis Tilbehør var udziret med en halv Mark Guld, og han bad ham forblive længe hos sig. Thorleif gik til det ham anviste Sæde og takkede Kongen meget, og saaledes forløb nogen Tid. Det varede dog ikke længe, inden han blev bedrøvet og fandt ikke Behag i at gaae til Drikkebords eller at sidde imellem sine Bordkammerater. Dette mærkede Kongen snart og han lod da Thorleif kalde til sig og sagde „Hvad er det, der volder dig Sorg, Thorleif, saa at du neppe har Sands for at følge Skik og Brug her hos os?” Thorleif forklarede da, at han havde digtet et Kvad om Hakon Jarl. „Nu vil det bedrøve mig, Herre!” föiede han til, „om jeg ikke faaer Tilladelse af eder at fare til Norge og bringe Jarlen Kvadet”. „Du skal tilvisse faae Tilladelse,” sagde Kongen, „men dog skal du love os forud at komme tilbage til os det hurtigste du kan, thi for dine Idrætters Skyld ville vi ikke miste dig”. Thorleif lovede det og søgte om Reiseleilighed nord op til Norge; han reiste uafbrudt til Throndhjem. Hakon Jarl opholdt sig da paa Hlade. Under en Forklædning begav Thorleif sig derhen og udbad sig af Jarlen Tilladelse til at fremsige et Æredigt, han havde forfattet om ham. Dette tilstod Jarlen ham og han fremsagde da Kvadet, fra Begyndelsen til henimod Midten og Jarlen syntes at der var Berømmelse i hver Strophe og fandt at ogsaa hans Søn Eriks Heltebedrifter vare deri omtalte. Da Thorleif fremdeles fortsatte, blev Jarlen underlig tilmode, da det forekom ham at det var ligesaa meget en Nidvise som et Æredigt, og Thorleif fremsagde nu de saakaldte Taageviser, som staae midt i Nidvisen om Jarlen, og hvis Begyndelse lyder saaledes:

þoku dregr upp hit ytra,
el festist hit vestra,

mokkr mun náms af nökkvi
naðrbings¹ kominn hingat.

Taage trækker op derude,
tæt staaer en Byge i Vesten,
Mulm fra Ranet ei for
intet fylder Hallen.

Og han kvad derefter den sidste Trediedeel af Nidvisen, som gjorde et dybt og forfærdeligt Indtryk paa Jarlen. Der var mørkt i Hallen og Thorleif, som havde taget godt til sig af Maden paa Jarlens Bord, undkom, da Dörene ikke vare laasede.

Thorleif reiste derpaa igjen syd ned til Danmark og fortsatte Reisen uafbrudt, til han kom til Kong Svend, som tog imod ham med aabne Arme og spurgte, hvorledes det var gaaet ham paa Reisen. Thorleif fortalte alt, hvad der var skeet. Kongen sagde da: „Nu vil jeg forlænge dit Navn og kalde dig THORLEIF JARLESEJALD”; da kvad Kongen denne Vise:

¹ naðrs bíngr *Ormens Leie, d. e. Guldets*; naðrbings nám *Guldets Borttagen, Ran*; mokkr naðrbings náms *det tykke Mørke, som stiger op fra Ranet, er kommet hertil af nogen Aarsag*; Digteren hentyder her til det ved Røgen af Branden foranledigede Mulm og Mørke. Egilsson giver af dette Distichon en anden Forklaring (ShI III 101, FmS XII 69); námr for næmrenten *Guldets Modtager, Eier, eller den fra hvem Guldet var røvet, i begge Tilfælde betegnende Thorleif, som her foranledigede Mørke af nökkvi af nogensomhelst Grund, nemlig for at hevne sig paa Jarlen*. Denne Fortolkning er maaskee at foretrække, ialfald gjør den Taagevisen endnu mere dunkel og taagefuld; og har Digteren vistnok med Forsæt, valgt tvetydige Ord, for at Jarlen ikke strax skulde fatte Meningen.

KVAD AF SVEND TVESKÆG TIL THORLEIF

JARLESKJALD:

Greindi þorleifr þrænda
 þengils hroð frá drengjum,
 hafa ólittit ýtar
 jarls nið borit víða;
 Njörðr ræð vestan virðum
 vellstœri brag fœra,
 brot lands ok galt gæti
 grálíga leóns báru.

Tyded Mændene Thorleif
 Thröndernes Fyrstes Plyndring,
 Jarlens Vanære Folket
 vide om Land har udbredt;
 Sömanden bragde den værste
 Vise hin store Herre,
 skarpt han Landets Beskytter
 Skibets Ran har gjengjeldt.

Allerede Torfæus, Suhm og Jon Olafson have henvendt Opmærksomheden paa dette Kvad af Svend Tveskæg, der er bevaret i Thorleif Jarleskjalds Saga, som vi have udgivet i tredje Bind af Fornmanna Sögur¹ efter Flatøbogen, hvor Kvadet findes col. 107. Vi ville her give nøiere Forklaring af denne danske Vise fra det 10de Aarhundrede, der er af selv samme Forfatter, som Indskriften paa Mindestenen

¹ Torfæi Historia Rer. Norv. II 358; Suhm, Hist. af Danmark III 417; Jon Olafson, Om Nordens gamle Digtekunst S. 198 — Ólafs Saga Tryggvasonar, Skálholt 1689 I 207; Fornm. Sögur III 99 jfr. Egilssons latinske Oversættelse i Scripta hist. Isl. III 103. Her udgives denne Strophe paa ny efter Flateyjarbók (F) og det Arna-Magn. Papirshaandskrift n° 552g in 4to (G).

over Skarde og derfor antages at have en passende Plads her i Forbindelse med denne Indskrift.

CONSTRUCTION. Þorleifr greindi drengjum frá hroð (hrjóð, *G*) Þrænda þengils, ýtar hafa víða borit ólítt jarls níð. Njörðr báru leóns ræð færa virðum vellstæri vestan brag, ok (*tilföier G*) galt lands gæti grálíga brot.

GREINDI, imp. af greina (greini, greinda, greint), adskille, fortælle.

HROÐ, n., eller som *G* har, HRJÓÐ, Ödelæggelse, Ran, af hrjópa (hryð, hrauð, hroðit), blotte (et Skib) for dets stridbare Mandskab ¹.

ÝTAR, m. pl., Mænd, Mennesker, ofte forekommende i den ældre Edda, som i Hávamál 28, 58, 167 og ellers hos Digterne.

BERA, udbrede, gjöre kundbar.

ÓLÍTILL, adj, ikke liden, stor.

NÍÐ, n., Beskæmmelse, Skamdigt, Nidvise.

NJÖRÐR, en Gud fra Vanaheim, som var sendt Aserne som Gidsel og optagen i deres Tal; han var Vandenes Hersker, Giver af Frugtbarhed, Rigdom og Velstand; han var de Søfarendes Skytsgud (á hann skal heita til søfara) ²; Njörðr báru leóns, Bölge-Lövens Gud, Omskrivning for Sömand.

RÆÐ, imp. af ráða (ræð, ræð, ráðit), raade, beslutte; her et Hjælpeverb, som omskriver imperfectum: ræð færa for færði.

VIRÐR, d. s. s. verðr, adj., værdig.

VELLSTÆRIR af vell, n., Guld, og stærir af stórr, Forstórrer, Forøger, den som forøger Guldet, Guldsamlaren.

¹ Jon Olafsson l. c., som istedenfor „greindi” læser „grendi”, blottede, gisner her „bjóð”, Bord, tog til sig af Maden paa Bordet. Læsemaaden „grendi” bør dog vistnok forkastes.

² Snorra Edda I 92.

VESTAN for VERSTAN, acc. af verstr, adj., superl. af vondr, illr, ond.

BRAGR, m., Skjaldskab, Digt, Kvad. Brage, en af Aserne, udmærkede sig ved Viisdom og Veltalenhed, især ved Ordsnildhed; efter ham blev Skjaldskab kaldt „bragr” (Snorra Edda I 98).

GALT, imp. af gjalda (geld, galt, goldit), gjengjælde.

LANDS GÆTIR, Landets Bevogter, saaledes kalder den danske Forfatter her passende Jarlen, som var sat til at beskytte Norge, men var den danske Konge undergiven.

GRÁLIGA, adv. haardt, strengt, af gráligr; jfr det af Harald Haardraades Hofskjald Thjodolf Arnorson brugte Udtryk „gráligt mark” (FmS VI 168, Ant. Russes II 55).

BROT, n., Brud, Sönderbrydelse, Ödelæggelse, af brjóta.

BÁRU LEÓN, Bölgens Löve, en Omskrivning for Skibet, ligesom „lagar ljón”, Havets Löve, i Rafns Saga Sveinbjarnar sonar str. 4.

Man kunde dog ogsaa forklare den sidste Halvstrophe af Svends Vise paa en anden Maade: „Njörðr báru leóns” som en Omskrivning paa Sömanden og „brot”, f., Rev, d. e. Land (i Egil Skallagrímssons Höfuðlausn str. 1 kaldes Island „Ísabrot”); „brotlands gætir” blev da Landets Vogter; Skalholtssudgaven læser „brotlands”. Der var saaledes her intet Object for „gallt”, men dette maatte tænkes af det foregaaende „broð” i Visens anden Linie. Rettest er det dog vist at henhøre „báru leóns” baade til „Njörðr” og til „brot” eller ialfald at forklare dette Ord ved Brud, Skibets Ödelæggelse.

Thorleif sagde til Kongen, at han længtes efter at drage op til Island og bad Kongen om Lov til at reise, saasnart Vaaren begyndte. Kongen sagde at det skulde tilstedes ham. „Jeg vil”, lagde han til, „give dig et Skib i Navnefæste med Besætning og Tilbehør og saadan Ladning, som du kan behøve. Thorleif var der nu om Vinteren og

nöd god Behandling; men da Vaaren begyndte, lavede han sit Skib til og begav sig paa Reisen. Han havde en god Bör og landede paa Island i Thjorsaa. Thorleif skal da efter Beretningen have giftet sig om Hösten og ægtet Aude, en Datter af en rig Bonde Thord paa Skogar under Öfjeldene. Næste Vaar kjøbte han Land paa Höfdabrekka i Myrdal og boede der siden.

Der fortælles dernæst, at Hakon Jarl, for at hevne sig, udsendte en Mand ved Navn Thorgard, som kom derud, da Folk vare samlede paa Althinget, hvor han ogsaa traf Thorleif og gjennemborede ham med en Hellebarde. Thorleifs Brødre vare paa Thinget, da dette tildrog sig og de stedede ham paa en hæderlig Maade til Jorden og drak efter gammel Skik Arveöl efter ham. Thorleif blev höilagt og hans Höi staaer norden for Lavretten, og saaes efter Sagaens Beretning endnu den Gang den blev affattet. Hans Fader Asgeir var död kort för dette skete. Folk droge siden bort fra Thinget og denne Tidende spurgtes vide omkring paa Island og syntes meget mærkelig.

Der boede dengang paa Thingval en Mand, som hed Thorkel; han var rig paa Kreaturer og stod sig godt, uden dog iövrigt at være i större Anseelse. Hans Faarehyrde Hallbjörn med Tilnavn Hale kom ofte paa Thorleifs Höi og sov der om Natten, medens hans Hjord græssede i Nærheden. Han tænkte stedse paa at ville kvæde en Lovsang om Höiboen, men, da han ikke var Skjald, kom han aldrig videre med Kvadet, end at han begyndte saaledes: „Hér ligger skáld”. En Nat da han i den samme Tanke var falden i Sövn paa Höien, drömte han at en Mand kom ud af den og kvad en Vise for ham og sagde at, om han kunde erindre denne Vise, naar han vaagnede, da vilde han blive en Folkeskjald og digte Lovkvad om mange Hövdinger. Manden gik igjen ind i Höien og Hallbjörn syntes at see hans Skuldre, da han i det samme vaagnede. Han kunde Visen, og digtede derpaa et Lovkvad om Höiboen og var nu en udmærket

Skjald. Strax efter reiste han udenlands og digtede Kvad om mange Hövdinger, hvorved han vandt Rigdom og Anseelse.

Thorleifs Brødre Olaf Valabryder og Helge hin Frækne droge næste Sommer efter hans Død ud af Landet og agtede at hevne deres Broder; dog fik de intet videre udrettet, end at de ved Rån, Plyndring og anden Fjendtlighed tilføiede Jarlen megen Skade paa hans Eiendomme.

Thorleif Jarleskjalds Saga er optagen i Flatöbogen col. 104-108 som en Episode i Norges Konge-Sagaer, men sees at være tidligere affattet som en særskilt Fortælling, der vistnok i enkelte Beretninger bærer Præg af Datidens Overtro, men i det væsentlige maa ansees som en troværdig Skildring af historiske Personer og Begivenheder. De Stridigheder paa Island, hvori Thorleif var indviklet, og som gave Anledning til hans Landsforviisning, fortælles udførligere i Svarfdæla Saga og her citeres flere af hans Vers ligesom ogsaa enkelte Stropher eller halve Stropher i Landnamabogen, i den udførligere Olaf Tryggvasons Saga, i Snorre Sturlasons Heimskringla og i Snorra Edda.¹

Ifølge Sagaen gjorde Hakon Jarl Fordring paa Forkjöbsret til de Varer, som Thorleif førte med sig i sit Skib. Flere Beretninger oplyse, at en saadan Forkjöbsret tilkom eller ialfald tilstodes nordiske Hövdinger, ogsaa Herredsforstandere i Island, navnlig fortælles det om Thorleifs Morbroder Midfjord-Skegge.² Det var egentlig disse Embedsmænds Forretning at bestemme Handelspriserne og varetage Beboernes Interesse, men med Udførelsen af denne Forretning vare Kjöbmændene ikke altid tilfredse

¹ Íslendinga Sögur II (1830) 157-59, 161-62; I (1845) 208; FM S I 218; Heimkríngla I 254; Snorra Edda II 114, 190.

² Þórðar Saga hreðu c. 3; Hænsa-Þóris Saga c. 2, Isl. S. II (1847) 126; Gunnars Saga Keldugnúpsfífls; Gunnlaugs Saga orms-túngu c. 2, ed. Arna-Magn. not. p. 23-27.

og foretrak gjerne at sælge Varerne uden Övrighedens Mellemkomst.

Jarlens voldsomme Fremfærd vilde Thorleif hevne og han havde, dertil intet sikrere Middel end en Nidvise, som, affattet med den behørige Kløgt og fremsagt paa et passende Sted i manges Paahør, ikke kunde forfeile den tilsigtede Virkning. Paa saadanne Nidviser, digtede ved forskellige Leiligheder, har man mange Exempler. I Danmark indtraf nogle faa Aar tidligere et lignende Tilfælde, da et Skib, som tilhørte nogle Islændere, strandede paa Kysten og blev af Kongens Bryde Birger erklæret for Vraggods og taget i Besiddelse. Da Sagen blev kærret for Kongen, vilde denne dog ikke rette, hvad der efter Islændernes Mening var forbrudt, og disse foranledigede derfor at man i Island gav den Lov, at der om Kong Harald og Birger Bryde skulde gjøres en Nidvise „for hver Næse (Mand), der var paa Landet”¹; saaledes en ikke ringe Forhaanelse, som Kongen, da han var i Norge efter Hakon Jarls Frafald fra Christendommen, agtede at hevne ved et paatænkt Tog til Island, hvilket dog hans Raadgivere bevægede ham til at opgive. Af dette Forhold bliver det indlysende, at Islændere, som i de nærmest følgende Aar besøgte Danmark for at gaae i Tjeneste hos en Hövding, gik til Svend og ikke til Harald.

De bevarede Stropher af Thorleifs Nidvise om Hakon Jarl give vistnok tilstrækkelige Vidnesbyrd om at denne Vise er forfattet; men foruden dem haves ogsaa andre, hvoraf det sees, at den erindredes i de følgende Tider. En af den norske Kong Harald Sigurdsons Mænd, Einar Flugá, havde paa Kongens Vegne indkrævet Skat i Finmarken og traf paa Veien en Islandsfarer, hvis Folk han beskyldte for at have drevet forbuden Handel med Finnerne og han dræbte derfor deres Anfører. Da han kom tilbage til Kongen, fortalte han,

¹ Ólafs Saga Tryggvasonar c. 83, FmS I 153; Snorres Heimskringla I 227-8; FmS XI 42-43.

hvad der var skeet. Sneglu-Halle, som da var tilstede, krævede Mandebod af Einar for sin dræbte Landsmand eller, som han kaldte ham, Frænde og truede med at ville digte en Nidvise om ham, hvis han ikke betalte. Kongen raadede Einar til at affinde sig med Islænderen, som var en udmærket Digter, „for at det ikke skulde gaae ham, som det i sin Tid gik Hakon Jarl, da Thorleif Jarleskjald digtede om ham, eftersom et Spottedigt var farligt, naar det kom ud iblandt Folk og aldrig vilde tabes af Minde, saalænge de nordiske Lande vare beboede”. Ogsaa Odd Munk omtaler hint Kvad om Hakon Jarl, som han kalder „långt qvæpi oc illt oc sett með mörgum lutum illum oc fáheyrðum”.¹

Thorleif Jarleskjalds Ophold hos Svend Tveskæg maa, ligesom Thorvald Kodransons, henføres til den Tid, Svends Fader endnu levede. I Omkvædet til den Drapa, han digtede om Svend, kalder han denne „Jóta gramr”. *Ynglinga Saga*² oplyser os om, at *gramr* i hin ældre Tid betegnede en Sökonge: „í þann tíma var sá höfðingi gramr kallaðr, er herjaði, en hermennirnir gramir”; deraf Benævnelsen „grams ætt” for Vikinger. Thorleif kalder Svend Jydernes Hövding, hvoraf det sees at det var fortrinsviis Jyder, vistnok især Sönder-Jyder, som fulgte ham paa disse hans første Toge til England, der efter de foreliggende Data rimeligst ere at henhøre til Aarene 978-981.

Den kløgtige Digter veed at skjelne imellem, hvem han har for sig og tiltaler. I sit Kvad til Hedningen Hakon, omskriver han Skjoldet ved Valkyrien eller Krigsgudinden *Sköguks* Sky og han siger til ham: „Du har sendt ni Konger til *Odin*, derved er du bleven en mægtig Fyrste over mange Lande”. I sin Drapa til Svend derimod, som var døbt i sin Barndom og vistnok efter sine første Toge i England var, ligesom hans tro Mand og Vaabenbroder Thor-

¹ Sneglu-Halla þáttur, *Haralds Saga* harðráða c. 104, *FmS* VI 372; *Ólafs Saga Tryggvasonar* af Oddi múnk c. 17, *FmS* X 264.

² c. 21, *Heimskringla* I 25.

vald, bleven Christendommen mere bengiven, end han forhen havde været, i hvorvel han endnu vaklede, betjener Skjalden, der forstaaer at vælge sine Ord, sig af et andet Udtryk og forklarer at det var Himmelstraalernes Drot, *öðlingr himins röðla*, hvem den store Lykke skyldtes, der var bleven Svend til Deel i hans Vaabenfærd i England. Ved Himmelstraalernes Drot antyder Hedninge-Skjalden passende efter sine egne Anskuelse Alfader, alle Guders og Menneskers Fader og Skaber af alt det, som af ham og ved hans Kraft er fuldbragt,¹ hvilken Mening ogsaa Torfæus lægger i disse Linier, naar han oversætter dem:

Sæpius auxilio fultus rectoris Olympi

Anglica Jutorum rex bonus arva domat.

Han kunde under de daværende Forhold ikke undlade at tage Hensyn ogsaa til christne Tilhørere, og han har derfor valgt et Udtryk, som ogsaa disse maatte bifalde og som senere er blevet gjentaget af mange christne Skjalde.

Sagnet om Hallbjörn Hale har i den Recension af Sagaen, vi besidde, modtaget en romantisk Udsmykning ligesom Sagaen i det hele paa flere Steder, især Beretningerne om Nidvisens Virkning paa Jarlen og om Thorleifs Drab. Hallbjörn kan meget vel have været en Digter uden at være bleven „hit mesta skáld”. Der findes ingen af hans Digte optegnede uden den ene Strophe om Thorleif, Sagaen har bevaret, og hans Navn anføres heller ikke i de islandske Skjaldes Tal. Da hele Thorleifs Drapa om Svend Tveskæg paa fyrretyve Stropher er gaaet tabt paa Omkvædet nær og ligeledes med Undtagelse af et Par Stropher hans Nidvise om Hakon Jarl, der sikkert har været af ikke mindre Omfang, kan man ikke undre sig over, at Viser, der i Henseende til Indhold og Affattelse have været af en ringere Betydning, ere snart forglemte og have ikke aabnet For-

¹ faðir allra guðanna ok manna ok alls þess er af honum ok hans krapti er fullt gert, Snorra Edda I 54.

fatteren en Plads i det senere optegnede Skáldatal. Thorleif har under sin Tilstedeværelse paa Althinget höist rimelig fremsagt i mange Tilhøreres Kreds sine indholdsrige Kvad, og blandt disse Tilhørere har Hallbjörn været, som er bleven begejstret for Digterne og for Digteren. Dennes Drab har gjort et dybt Indtryk paa ham og, medens hans Hjord græssede i Gravhöiens Nærhed, har han forfattet et Hædersdigt om den Hedengangne. Sagaen siger udtrykkelig ved Beretningen om Thorleifs Drab og Höilæggelse, at Thorkel dengang (*þá*) boede paa Thingvalle og at Hallbjörn var i Tjeneste hos ham, og den anfører derhos ikke alene Hallbjörns Dröm paa Gravhöien og Forfattelsen af Digtet om den höilagte, men ogsaa Hallbjörns Udenlandsreise strax efter (*fljótliga*), som Begivenheder, der vare skete, för den Hevn udförtes, som Thorleifs Brödre toge ved at ödelægge Hakon Jarls Eiendomme.

Om Slaget i Hjörungavaag mellem Jomsvikingerne og Hakon Jarl bragde Islændere, som havde deeltaget i Kampen og tildeels besunget den, flere i Enkelthederne forskjellige Sagn til Island. I nogle Recensioner navngives fire, i andre fem Islændere som deeltagende i Slaget. Anförelsen af disse Navne udelukker dog ikke Muligheden af at ogsaa andre Islændere have været der tilstede og af Udtrykket i det ældste Haandskrift af Jómsvikinga Saga synes det endog at fremgaae, at der har været flere foruden de der nævnte.¹ Sagaen omtaler Bue hin Digres Kamp med Thorkel (Thorstein) Midlang, som endte med at Bue dræbte Thorkel. En enkelt Recension tilföier her en Fortælling om at Hakon Jarl da opfordrede Færingen Sigmund Bresterson til at lægge sit Skib til Bues Skib og gjöre Angreb paa ham, hvilken Opfordring Sigmund efterkom, og endte Kampen imellem dem med at Sigmund afhug begge Bues Hænder, hvorefter denne

¹ c. 42, FmS XI 127: „þat er sagt at xv menn íslenzkir höf verið með þeim feðgum Hákon og Eiríke, þeir er nefndir ero.“

gik overbord. Denne Beretning, som andre Recensioner ikke have,¹ grunder sig, efter hvad der tilføies, paa en Optegnelse af Are Frode, der støtter sig til Sagn af Hallbjörn Hale og Steingrim Thorarensen, hvilke ikke ere nævnte i Sagaens andre Recensioner, men af hvilke dog rimeligviis ogsaa den førstnævnte har været tilstede i Slaget: „þetta er sögn Hallbjarnar hala hins fyrra ok Steingríms Þórarínssonar ok frásögn Ara prests fróða Þorgilssonar”.² Af det tilføjede „hinn fyrri” seer man, at der, da denne Sagabearbeidelse nedskreves, har i en senere Tid været en anden Mand af samme Navn, Hallbjörn Hale. En saadan nævnes i Skáldatal; han digtede Kvad om Kong Sværrer i Norge og om Kong Knud Erikson i Sverrig og maa altsaa have levet omtrent 1190. Den ommeldte Recension af Jómsvíkínga Saga maa antages nedskreven i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede, maaskee af Styrmer Frode († 1245) eller ialfald af en Forfatter, der har været omtrent samtidig med denne senere Hallbjörn Hale og har haft en Optegnelse af Are for sig, hvori denne anfører hin ældre af samme Navn, som den ene af sine Hjemmelsmænd for denne Beretning, hvilken „Hallbjörn hale hinn fyrri”³ upaatvivlelig ikke kan være nogen anden end den samme, som Thorleifs Saga omtaler og som har enten selv deeltaget i Slaget, neppe dog paa Hakon Jarls men rimeligviis paa Jomsvikingernes Side, eller i ethvert Tilfælde bragt fra sin Udenlandsfærd, der kan henføres til Aaret, før Slaget holdtes, eller til et af de nærmest

¹ Sigmund Brestersons Deeltagelse i Slaget omtales ogsaa i Færeyinga Saga c. 27, p. 129-130, og i Ólafs Saga Tryggvasonar c. 90, FmS I 178, hvor det anføres med de Ord: „Sumir menn segja”.

² Flateyjarbók col. 97.

³ saaledes kaldes han i denne Jómsvíkínga Saga, ikke af Are Frode, som døde 1148 og ikke kjendte nogen anden Mand af dette Navn.

følgende Aar, en saadan Efterretning om hin Kamp med sig til Island, der senere er nedskreven eller bevaret gennem mundtlig Tradition, og som Are Frode har fundet fortrinlig egnende sig til at bevares ogsaa gennem hans Optegnelse¹. En særegen Saga om Hallbjörn Hale har vel neppe været nedskreven, men en saadan anføres som mundtlig Fortælling². Vi have omtalt denne Hallbjörn noget omstændeligere, antagende at Chronologien i Thorleifs Saga og Tiden for Thorleifs Ophold hos Svend Tveskæg derved sikrere bestemmes.

I Sagaen kaldes Svend Konge, før han efter Faderens Død tiltraadte Regjeringen ligesom i Thorvald Kodransons Saga og af den i denne Saga anførte Grund, fordi man ved „konúngir“ i disse Sagaer og mange andre betegner en Sökonge og altsaa anvender dette Ord i samme Betydning som „gramr“ hos Digterne og efter Ýnglíngr Sagas Forklaring.

Thorleif Jarleskjald opholdt sig et Par Aars Tid hos Svend Tveskæg og var, som det sees, i hans Tjeneste, eftersom han fik Orlov af ham baade til sit Besøg i Throndhjem hos Hakon Jarl og senere da han igjen vendte tilbage til sit Födeland. Han har rimeligviis været hans Hirdmand eller ialfald hans Gjesteven, som daglig var ved hans Bord og upaatvivlelig har boet i hans Gaard, naar han var hjemme i Danmark, altsaa været hans „heimþegi“.

¹ Citatet er maaskee saaledes at forstaae, at Steingrim Thorarensen har været Ares samtidige og fortalt ham Sagnet, saaledes som han i sin Ungdom for mange Aar siden havde hørt det fortælle af Hallbjörn Hale, der af Are antoges at maatte vide god Besked om hin Kamp.

² FmS I 103. Der nævnes en tredje Hallbjörn Hale ved Aar 1255, Sturlúngr Saga III 221, men han var en mindre mærkværdig Personlighed og levede efter Jónsvíkínggr Sagas Affattelse, kan altsaa ikke her være meent som den yngre i Modsætning til hin ældre.

Den ved Tvöberg fundne Steen, som er reist af selve Kong Svend Tveskæg, gjør det, om ikke sikkert, saa dog höist rimeligt, at Navnet Svend paa den ved Krossberg fundne ogsaa maa betegne Svend Tveskæg, men da Ordet „konúngr“ ikke her tilföies, maa den hidröre fra Tiden för hans Regjerings-Tiltrædelse. Da Thorleif, som reiste den, var Svends „heimþegi“, og den var reist til Erindring om en af Thorleifs Staldbrodre, har denne Erik altsaa været en af Svends Skibshövedsmænd, der sikkert har deeltaget i hans förste Toge til England¹. Indskriftens Indhold henviser os saaledes til Tiden nærmest efter disse, altsaa til den samme Tid, da Thorleif Jarleskjald var i Tjeneste hos Svend Tveskæg. Derved ledes vi til med nogen Rimelighed at antage at det er selve denne Thorleif, der har reist Stenen. Af Sagaen vide vi, at han i sin Barndom havde af sin Morbroder og Fosterfader Midfjord-Skegge lært og senere dyrket Oldtidsvidenskaber, *fornlig fræði*, og en smuk Pröve af saadan Lærdom har han, om vi kunne tillægge ham Indskriften, givet ved dens kryptographiske Samstave, som fra ældre Tider vare i Brug i Island, hvilket sees af flere ældgamle Indristninger, blandt hvilke ogsaa et Thorstegn , i Pararadishulen i Rangaavalle Syssel paa Sydlandet og yderligere bevidnes i en Meddelelse fra Biskop Brynjulf Sveinsson til den danske Runolog Ole Worm², hvori han forklarer at en enkelt saadan Rune eller mystisk Character betegner et heelt Ord. Det var især saadanne Tegn, hvis Mening var vanskelig at udtyde, og som antoges at vidne om Hedenskab, der paa mange Steder, ogsaa paa Island, bleve efter Geistlighedens Foranstaltning eftersögte og til-

¹ Indskriften omtaler at denne Erik döde under en Beleiring af Hedeby. Om en saadan i den Tid give de andre historiske Kilder os ingen nærmere Underretning.

² Finn Magnusen, Runamo og Runerne p. 179, 568 fig. tab. XI-XII.

intetgjorde. Der findes dog endnu enkelte bevarede, ogsaa i Danmark og Sverrig, hvis Udtydning frembyder endnu større Vanskelighed. Vi ville her alene fremstille Afbildning af lignende Samstave paa en Runesteen paa Östberg hage, Run-tuna Sogn i Södermanland (B 803), hvor der i tvende med Halerne sammenslyngede Slangefigurer og en Slutningslinie mellem disse læses: $\mathfrak{B} \mathfrak{t} \mathfrak{Y} \mathfrak{l} : \mathfrak{F} \mathfrak{N} \mathfrak{Y} . . . : \mathfrak{Y} \mathfrak{l} \mathfrak{A} :$
 $: \mathfrak{H} \mathfrak{t} \mathfrak{l} \mathfrak{t} : \mathfrak{D} \mathfrak{t} \mathfrak{t} \mathfrak{r} \mathfrak{l} : \mathfrak{t} \mathfrak{t} : \mathfrak{F} \mathfrak{t} \mathfrak{D} \mathfrak{N} \mathfrak{R} : \mathfrak{H} \mathfrak{l} \mathfrak{t} : \mathfrak{Y} \mathfrak{l} \mathfrak{t} \mathfrak{l} \mathfrak{N} \mathfrak{t} \mathfrak{F} \mathfrak{D} \mathfrak{t}$ Bage, Folke og Geir *lode reise* denne Steen efter deres Fader Ketilhöfde. Det kryptographiske Tillæg, som her afbildes ved Siden, læser Liljegren (L 876): „þróan rúna rit“, Throan indristede Runerne; Finn Magnusen (l. c.): „Veit þróan rúna“, Styrk eller bevar Runerne! en Tiltale til een af Guderne i Lighed med Tillægget paa Glavendrup-Stenen (R 193): þór vígi þessi rúnar! Skrivemaaden $\mathfrak{A} \mathfrak{H} \mathfrak{t} \mathfrak{t}$ med \mathfrak{A} kan dog neppe være rimelig og for den sidstnævnte Udlægning maatte der staae $\mathfrak{R} \mathfrak{N} \mathfrak{t} \mathfrak{N} \mathfrak{Y}$ i dat. Maaskee kan man læse: $\mathfrak{N} \mathfrak{l} \mathfrak{l} \mathfrak{D} \mathfrak{R} \mathfrak{t} \mathfrak{t} \mathfrak{Y} \mathfrak{t} \mathfrak{l}$ „(Allföbr), veit þróan monni (manni)!“ Alfader, giv Manden Beskyttelse!

Hvad enten nu, som vi have antydnet og ere tilbøielige til at antage, Thorleif Jarleskjald eller nogen anden af Svend Tveskægs Mænd, hin Islænders Navne, har sat Indskriften paa den ved Krossberg fundne Steen, vil man af de her meddeelte Sprogprøver fra hin Tid skjønne, at Sproget er det selv samme, hvori Svend senere paa den ene af de Höie, der endnu have bevaret deres gamle danske Navn Tvöberg, satte Indskriften over sin Mand Skarde, hvori Thorleif Jarleskjald kvad sin af alle de omstaaende danske Mænd forstaaede og beundrede store Drapa om Svend og sine øvrige Viser — og hvori Svend tiltalte ham med den ovenfor meddeelte Strophe — at det Sprog, som den Gang taltes paa Island og som endnu den Dag idag tales i hint fjerne Öland, er det selv samme danske Tungemaal, som i det tiende Aarhundrede taltes i det sydligste Danmark, ved Slesvigs sydlige Grændse. Indskriften paa den

Steen, som Osfrid satte til Erindring om sin Søn Vytrik, oplyser os om, at dette samme Sprog taltes i samme Egn ogsaa et heelt Aarhundrede tidligere og sikkerlig henviser Stedsnavne og andre Mærker til en endnu ældre Tid.

Vi nærme os da hin fjerne Old, dengang Nordens herlige Skjald Starkad hin Gamle kvad sine danske Digte og Eddasangene löde i Folkemunde, ligesom Kæmpeviserne Aarhundreder efter, i NORGES minderige Fjeldbygder og end tidligere i Odinslærens oprindelige Hjemlande her i Norden, SVERRIG og DANMARK — dengang, længe för Christendommens Tider, man sikkert ogsaa syd for Hedeby og söndenfor Dannevirke-Stillingen i det danske Tungemaal besang Alfaders vidunderlige Gjæringer og

fornspjöll fira,
þau er ek fremst um man.

Oldtids Folkesagn,
de ældste jeg mindes.

JOMSVIKINGERNE VAGN AAGESON OG SKARDE.

JOMSVIKINGER kaldtes det fornemmelig af Danske bestaaende Heltesamfund, som havde sit Sæde i Jomsborg i Pommern, der hvor nu Wollin ligger, ved Udlöbet af Oderfloden¹. Den i Fyen bosiddende mægtige Hövding Palnatoke opførte i Harald Blaatands Regjeringstid denne Borg og stiftede Samfundet, som han gav Love, der sikrede dets Mandemod og Heltefærd. Ingen ældre end 60 Aar og

¹ Jomsborg og Jomsvikingerne ere de fleste Læsere her i Norden vel bekendte, men da vore Annaler ogsaa læses og benyttes i en videre Kreds udenfor Norden, have vi dog antaget det hensigtsret med nogle faa Ord her at omtale dette Heltesamfund og dets Heltefærd til Norge.

ingen yngre end 15 maatte deri optages og ingen der veg for den, der i Kræfter og Vaaben var hans Ligemand. Kvinder maatte ikke være i Borgen og ingen af dens Mænd maatte opholde sig udenfor samme længere end tre Nætter i Rad. Det var dem paalagt at hevne deres Staldbrødre, naar nogen af dem blev dræbt eller forurettet.

Paa et Vikingetog i Vesterleden var Palnatoke kommen til Bretland og der ægtede han Stefner Jarls Datter Olof og fik med hende Stefners halve Rige i Medgift og Jarls Navn. Jomsborg modtog han som Lehn af den polske Kong Burisleif. Dette Vikingsæde vandt snart en stor Anseelse og mange ypperlige Mænd drog fra forskellige Lande did for ved Optagelse i et saa berømt Heltesamfund at grundlægge eller forøge deres Hæder. Her optoges af Palnatoke den senere berømte Islænder Björn Bredevigs-kæmpe. Her kom siden fra Sverrig og Österleden Styrbjörn hin Stærke, en Søn af den svenske Konge Olaf Björnson. Udnævnt til Samfundets Høvding gjorde han derefter et Tog til Sverrig mod sin Morbroder Kong Erik Seiersæl men faldt i Slaget paa Fyrisvellir. Islænderen undkom med flere Jomsvikinger og var siden hos Palnatoke, efter hvis Død han drog hjem til Island og senere til Hvitramannaland i America, hvor han levede mange Aar efter.

I Jomsvikingeres Samfund optoges ogsaa Sigvalde og Thorkel hin Høie, Sønner af Jarlen Strut-Harald i Skåne, ligeledes Bue hin Digre og Sigurd Kappe, Sønner af Høvdingen Vesete paa Bornholm, hvis Datter Thorgunna var gift med Palnatokes Søn Aage. Deres Søn var Vagn, som blev opdragen hos sin Fader i Fyen, men var stundum paa Bornholm hos sin Moders Slægt. Han var i sin Opvæxt meget ustyrlig, og ingen uden hans Morbroder Bue kunde komme tilrette med ham. Da han var tolv Aar gammel, kunde han ikke holdes længer hjemme i Landet; hans Fader Aage gav ham da et Langskib med 50 Mand, og hans Morfader Vesete et andet med ligesaa stort Mandskab; ingen

af dem var ældre end tyve Aar og ingen yngre end atten undtagen alene Vagn selv, som var tolv Aar gammel. Han seilede til Jomsborg og forlangte at optages, men blev afviist formedelst hans Alder. Da udæskede han Sigvalde til en Prövekamp, i hvilken han seirede, og blev han da optagen. Tre Aar efter døde Palnatoke og havde forud givet sin Sönneson Vagn den ham tilhørende Halvdeel af Bretland. Björn hin Bretske havde tidligere styret dette Rige og senere været i Danmark, hvor han i Vagns Barndom havde været dennes Fosterfader. Sigvalde var nu Hövding over Jomsvikingerne.

Kong Svend Tveskæg beredte, som det i flere af Saaerne fortælles, et stort Gilde i Ringsted og vilde holde Arveöl efter sin Fader. Strut-Harald i Skåne og Vesete paa Bornholm vare da ogsaa døde. Kongen sendte Bud til Jomsborg, til Sönnerna af disse Hövdinger, og indbøde dem til Gildet og til ved denne Leilighed ogsaa at holde Arveöl efter deres Fædre. De indfandt sig efter Indbydelsen. Den første Aften drak Kong Svend efter gammel Skik, för han steg op i Höisædet, sin hedengangne Faders Minde og gjorde det Löfte, at han, inden tre Vintre vare ledne, vilde gjøre et Tog til England og dræbe Kong Ethelred eller forjage ham af Landet eller selv döe, hvis han ikke fik det fuldbragt. Kongen havde sat Mænd til at skjenke for Jomsvikingerne Hövdinger den stærkeste Drik og de bleve meget oprömt. Kongen opfordrede dem nu til ogsaa at gjøre Löfter, der kunde passe for saa anseelige Helte. Da drak först Sigvalde sin Faders Minde og gjorde det Löfte, at han inden tre Vintre skulde have dræbt Hakon Jarl i Norge eller fordrevet ham fra Landet; Thorkel hin Höie gjorde det Löfte at følge sin Broder; Bue hin Digre og flere af Jomsvikingerne Hövdinger lovede ogsaa paa samme höitidelige Maade at følge Sigvalde, og Vagn föiede til sit Löfte, at han ikke skulde komme tilbage til Danmark, förend han havde dræbt den store norske Hövding Thorkel Leira og

gaaet i Seng til hans Datter Ingeborg uden hendes Frænders Samtykke. De gik nu til Sengs og om Morgenens efter tænkte de over, hvor ubesindigt de havde talt, men det stod nu ikke til at ændre.

Strax efter Gildet besluttede Jomsvikingerne sig til at drage til Norge, for at Hakon Jarl og hans Sønner ikke skulde forud faae nogen Underretning om deres Forehavende. Med deres hele veludrustede Flaade, som bestod af 60 Langskibe, kom de Julenat¹ til Jæderen, seilede siden forbi Forbjerget Stad til Heröerne og forbi Öen Höd ind i Hjörunga-vaag, først Bue med sine Skibe, derpaa Vagn og bagest Sigvalde. De traf her Jarlerne, som havde faaet Underretning om deres Ankomst og samlet en Flaade af 150 Skibe. Det kom til et heftigt Slag, som blev meget berömt. Jomsvikingerne angreb med stort Heltemod Nordmændene, som vare dem langt overlegne i Antal, saa at der vare fem mod een.

De forskjellige Recensioner af Jómsvíkinga Saga saavel som Konge-Sagaerne give, mest efter Sagn af Islændere, som havde deeltaget i Slaget, udförligere Beretninger om den deri övede Heltefærd. Her maa vi indskrænke os til at omtale en enkelt Bedrift. Blandt Jomsvikingerne udmærkede sig Bue hin Digre. Thorstein Midlang gik op paa hans Skib og hug ham i Ansigtet, saa at Læbe og Hage gik af og Tænderne flöi ham ud af Munden. Da sagde han: „Lidet vil den danske Mö paa Bornholm synes om at kysse mig, om vi nogensinde komme did“. Han hug derpaa til Thorstein og dræbte ham paa Stedet. Nogle fortælle², at Færingen Sigmund Bresterson, efter Hakon Jarls Opfordring, nu sprang op paa Bues Skib og afbøg begge hans Hænder. Bue stak da Armstumperne i Ringene paa to Kister fulde af Guld, som han havde med sig paa Skibet, og raabte:

¹ maaskee 990. Aaret kan vanskelig bestemmes.

² Hallbjörn Hale og Steingrim Thorarensen, see ovenfor p. 190.

„Over Bord, alle Bues Mænd”. Han sprang dernæst i Søen og flere af hans Mænd fulgte ham samme Vei og de øvrige faldt paa Skibet.

Fyenboen Vagn Aageson udmærkede sig fortrinlig i Kampen. Han satte saa haardt ind paa Svend Hakonsons Skibe at denne maatte vige, men Erik Jarl kom da sin Eroder til Undsætning. Vagn og hans Mænd strede med megen Tapperhed og mange faldt for dem. Da fældte Vagn ogsaa den mægtige Mand og store Kæmpe Arnmod, som fulgte Erik; derom taler Biskop Bjarne i Jónsvíkínga Drapa¹:

Vanskelig var for Kæmper
Vagn i den haarde Træfning,
frem gik med den frækne
Fører Heltene modig,
der hvor i Odins Uveir
Aages Søn hin tapre
Banehug tildeelte
brat den modige Arnmod.

Der skete stort Mandefald paa begge Sider, men omsider maatte de Danske vige for den betydelige Overmagt. Sigvalde Jarl lod Tougene hugge over, dreiede af med sine Skibe og begyndte at flye; han havde ikke bemærket at Bue var sprungen over Bord og raabte over til Vagn at de skulde flye ligesom han; men Vagn svarede og kvad denne Vise:

(Denne Vise eller Strophe er improviseret af den danske Helt og Krigerhøvding midt under Slaget; som man vil bemærke, indeholder den derfor ikke søgte Metaphorer og frembyder ingen kunstig Ordstilling; men man vil finde de i Dróttkvæði sædvanlige Bogstavriim nøiagtig anvendte, derimod kun en enkelt Gang Halvassonance eller Heelassonance.)

¹ Str. 28. Denne indholdsrige Drapa, hvoraf hele 43 Stropher ere i Behold, er forfattet omtrent ved Aaret 1200 af den orknøiske Biskop Bjarne. Vi have udgivet den i Fornmanna Sögur XI 163-176. Betræffende „Ármóðr” eller Arnmod, see AnO 1846 p. 169.

VISE AF VAGN AAGESON,

digtet paa staaende Fod under Slaget i Hjörungavaag.

Sigvaldi hefir setta
sjálfa oss und kylfo
en fárhugaðr fnauði
fór heim til Danmarkar,
hyggr í faðm at falla
fljótt unn-kono sinne,
en fyrer borð et breiða
Búi gekk með hugrekki.

Sigvalde selve os har
sat her under Köllen,
og hin feige Flygtning
foer dog nu hjem til Danmark,
tænker snart sig at kaste
i sin Kjærestes Arme,
men over Bord hint brede
Bue gik med Kjækhed.

Her er lagt til Grund den ældgamle Skindbog AM 291 in 4to fra 13de Aarhundrede, hvorefter vi udgave Jónsvík-ínga Saga i Fornmanna Sögur XI B. Varianter toges af Flatøbogen pag. 97 (F), Nr. 7 i det kgl. Bibl. i Stockholm (R) og AM 510 in 4to (B).

CONSTRUCTION: Sigvaldi hefir¹ setta oss sjálfa und² kylfo, en fárhugaðr³ fnauði⁴ fór heim⁵ til Danmarkar⁶, hyggr⁷ fljótt at falla í faðm und⁸-kono sinne, en Búi gekk með hugrekki⁹ fyrir et breiða borð.

¹ svá, *saaledes, tilf. B.* ² við, *F.* ³ fáhróðigr, *uhæderlig, B;* fáfróðigr, *F.* ⁴ flæði, *flyede, R,* flýði, *B.* ⁵ *saaledes rettet i A for apr, tilbage.* ⁶ *Danmerkr, F.* ⁷ *hygzt, B.* ⁸ *skrevet und i A, d. e. unn-, unustu, vin, F; un d. e. unn, B; avrr R, som maaskee har flótt avrr, beredt til Flugt.* ⁹ *hugreiði, med vred Hu, B.*

UND KYLFO, under Köllen; han har udsat os for Köllens Slag; fört os hid i Kampen.

FÁRHUGAÐR, adj., af fár, n., Ondt, Skade, og hugaðr, sindet; her dog vel snarest af fár, adj., fáhugaðr, med lidet Mod.

FNAUDI, m. Skrog, Stakkel; denne Benævnelse, hvormed den danske Helt her tiltaler den flygtende Togets Anfører, finder man ogsaa i et Membranfragment af Snorra Edda (I 496), codex Wormianus, AM.242 fol., i Forbindelse med flere lignende: „kauði, fnauði, fóli, fiðli, flangi.” Det forekommer ligeledes i en Strophe i Magnus Barfods Saga (FmS VII 57).

HUGREKKI, f., Sindsstyrke, Kjækhed, af hugr, Sind, og rakkr, modig, ofte forekommende, saaledes i Skáldskaparmál, Snorra Edda I 412, og i en Strophe af Hallfred Vandræðaskáld (FmS II 305).

Sigvalde, som var bleven kold, havde i det samme sat sig til Aarerne og en anden Mand havde sat sig til Roret; og da Vagn havde kvædet Visen og svaret Sigvalde, kaster han et Spyd efter ham og tænker at han endnu sad ved Roret; men Spydet traf den Mand, som nu sad der. Idet han kastede Spydet, sagde han til Sigvalde: „Hvi flyer du bort, elendige Usling, fra en liden Kamp; den Skam vil følge dig hele din Levetid og den vil længe mindes!”

De tilbageblevne sluttede sig alle til Vagn, som endnu værgede sig vel og længe, men blev dog omsider overmandet og tagen tilfange med 30 Mand, der endnu vare i live. Da de vare førte op paa Land, blev der bundet et Reb om Fødderne, men Hænderne vare løse og man lod dem sidde paa en Træstamme.

Næste Dag blev det tagne Bytte baaret i Land til De-ling og det blev af Hakon Jarl bestemt, at de fangne Joms-vikinger skulde henrettes. Lehnsmanden Thorkel Leira fra Vigen paatog sig denne Bestilling. Tre Mænd, som vare

haardt saarede, bleve først löste og Trællene viklede Vöire om deres Haar og förte dem frem. Thorkel gik nu til og hug Hovedet af den ene efter den anden og spurgte derpaa, om man kunde mærke, at han ved denne Forretning havde i nogen Maade skiftet Udseende: „thi Folk sige“, sagde han, „at det pleier at skee, naar man hugger tre Mænd ihjel, den ene efter den anden“. Hakon Jarl svarede ham: „Ei kunne vi see at du ved dette har forandret Mine, men dog synes mig at din Mine tilforn var noget forandret“. Derpaa bleve flere förte frem og Thorkel spurgte dem, forinden han gav dem Dödsbugget, hvorledes de syntes om at döe. „Ei mindedes jeg Jomsvikernes Lov“, sagde en af dem, „om jeg frygtede ved Döden eller talte Angestord; ethvert Menneske skal een Gang döe“. En anden sagde: „Jeg synes vel om at döe, men hug mig hurtig; vi ville nu prøve, hvad vi ofte have talt om, hvorvidt et Menneske kan være sig noget bevidst, efterat Hovedet er skilt fra Kroppen; hvis det er Tilfældet, vil jeg række denne Kniv frem, som jeg holder her i min Haand“. Hovedet blev afhugget og Kniven faldt til Jorden, som man kunde vente. Fremdeles blev een fört frem for at ihjelbugges; han sagde leende:

Gërða ek jarli	Gjorde jeg Jarlen
ör at vári;	en Piil i Vaar;
þat var mër þá títt,	det hændtes mig da,
en þetta nú.	men dette nu.

„Hug du kun nu!“ sagde han. Da sagde Erik Jarl; „Vil du have Fred, brave Mand?“ „Det kommer an paa, hvem der tilbyder den“, svarede han. „Den tilbyder den, som har Magt dertil, Erik Jarl“. „Da vil jeg det gjerne“, sagde Vikingen. Erik Jarl tog ham nu til sig. Derpaa blev atter een fört frem. Han sagde, idet han skulde hugges: „Væder!“ De spurgte: „Hvorfor siger du det?“ Han svarede: „Der er af eders Mænd ofte raabt ,au’¹ (Faar) i Gaar og

¹ Klageraabet á, udtalt *au*, bemærker i Oldsproget ogsaa „Faar“.

derfor vil jeg skaffe en Væder til dem". Det syntes at være talt skjemtstomt og uden Frygt. Erik Jarl gav ogsaa ham Fred. Derpaa blev en smuk ung Mand fört frem, som havde et fagert Haar; han strög Haaret frem over sit Hoved og bad at man vilde passe paa at det ikke blev blodigt. En af Hirdmændene vikiede da Haaret om begge sine Hænder og holdt det frem; men idet Hugget faldt, trak Jomsvikingen af al Magt Hovedet til sig, saa at Sværdet traf paa Hirdmandens Haandled og hug begge hans Hænder af. Den unge Mand sprang da op og sagde spügende: „Hvo har sine Hænder i mit Haar? der leve dog endnu nogle Jomsvikinger." Erik Jarl spurgte: „Hvad hedder du?" „Jeg hedder Sigurd", svarede han, „og Bue kalder mig sin Sön." „Det synes rimeligt at du er Bues Sön", sagde Jarlen, „vil du have Fred?" „Det faaer man nu vel at tage imod", svarede han. Da sagde Thorkel Leira: „Skulle alle disse Mænd have Fred, som have dræbt vore Frænder for vore Öine, da gjöre vi vist ingen god Forretning". Jarlen sagde: „Har du ikke vist det för, at jeg er mächtigere end du?" „Det kan hændes at vi raade vöxviis", svarede Thorkel; han havde en stor Öxe i sin Haand, svang den i Veiret og sprang hen til det Sted, hvor Vagn sad, for strax at dræbe ham. Vikingen SKARDE sprang i det samme op og kastede sig frem for Thorkels Födder. Thorkel snublede over ham og tabte i det samme Öxen.¹ Da sprang Vagn op, greb

¹ Det hedder saaledes hos Snorre Sturlason, *Heimskringla* I 240: „en víkíngur Skarði reiddi sik til falls í strenginum ok féll fyrir fötr þorkeli. Þorkell féll flatr um hann." I *Fagrskinna* (ed. Munch et Unger p. 52): „Skarði víkíngur hljóp [or strenginum¹ ok [féllir sik fram² fyrir fötr þorkeli. Þorkell steypisk yfir hann ok varð laus öxin". *AM* 51 in fol. = B: ¹ upp. ² féll. — Den i disse tvende Kildeskrifter indeholdte Beretning herom har Præg af at være den paalideligste. Andre Sagn (*FmS* XI 153-155) give denne Begivenhed en romantisk Udsmykning og nævner her isteden for Skarde Vagns gamle Fosterfader Björn hin Bretske.

Öxen og hug Thorkel tværs over Skuldrene, saa at Öxen gik igjennem og ned i Jorden. „Nu har jeg udført det ene af mine Löfter”, sagde han, „og er nu noget bedre tilfreds end tilforn.” Erik Jarl spurgte: „Vil du have Fred, Vagn?” „Ja jeg vil”, svarede denne, „hvis vi alle faae Fred”. De bleve da efter Jarlens Bud löste af Rebet. Atten vare dræbte og tolv toge Fred med Vagn.

Hakon Jarl syntes ikke om at Vagn skjenkedes Livet, men Erik sagde at det fik saa at være og de skiltes med Vrede. Vagn reiste med Erik Jarl til Oplandene og derfra österpaa til Vigen. Erik gav ham Thorkel Leiras Datter Ingeborg tilægte og en betydelig Medgift. Vaaren efter gav Jarlen ham tre Langskibe med fuld Udrustning; de skiltes nu som de bedste Venner og Vagn reiste med sin Hustru syd ned til Danmark hjem til sine Gaarde i Fyen, hvor han levede i lang Tid i megen Anseelse og mange Stormænd nedstamme fra ham.¹

Skarde har upaatvivlelig reist med sine Vaabenbrödre tilbage til Danmark og der er stor Rimelighed for at han, ligesom flere af disse, har siden givet sig i Svend Tveskægs Tjeneste og fulgt ham paa hans Toge til England. Hans kjække Daad som Jomsviking, da han frelste sin Hövding Vagn fra det ham tiltænkte Dödshug, lader antage at han ogsaa siden har udført Heltebedrifter og kan have vundet Svend Tveskægs Yndest i den Grad, at han er bleven hans Hirdmand og heimþegi og at Kongen, da han døde, kan have opreist et Mindesmærke paa hans Gravhöi. Paa sine Toge kan han have erhvervet sig Formue og den kan han troligen have sat i faste Eiendomme og kan muligen Landsbyen SKARÐA-BÓL (Skardehöi) i Sünder-Jylland bære hans Navn. Sjeldenheden af Skarde som Egennavn forøger Sandsynligheden af

¹ Snorre Sturlason, Heimskringla I 231-40; Ólafs Saga Trygvasonar Fms I 151-183; Jómsvíkinga Saga, Fms XI 88-97, 107-156, cfr 163-176; Fagrskinna p. 44-53; Flateyjarbók col. 83 flg.

saadant Antagende, navnlig at det er denne Skarde, til hvis Erindring Kong Svend har reist Mindesmærket og ristet Indskriften, hvorfor man iøvrigt ikke kan have eller lettelig vente at opnaae nogen yderligere Sikkerhed eller Bekræftelse. Der vare to Höie, Tvöberg, ogsaa en paa den anden Side af den gamle Landevei, og er rimeligviis en anden af Svend Tveskægs Mænd jordet i den anden af disse Höie og har Kongen muligen ogsaa reist en Steen og ristet en Indskrift til hans Erindring; men denne Höi er forlængst udjævnet og Stenen neppe at finde.

KORT OVER EGNEN OMKRING BUSTRUP OG VEDELSPANG.

Til nærværende Meddelelse ere vi saa heldige, ved beredvillig Bistand af Oberstlieutenant W. DREYER i Ekerförde at kunne föie et Oversigtskort over den Egn, hvor disse tre Runestene ere fundne. I Begyndelsen af Sommeren og paa ny i Efteraaret 1858, foretog han en Undersøgelse af Egnen omkring Vedelspang og Bustrup og lod derefter ved Lieutenant C. G. RÖNNÖV tegne et Kort over denne Egn, med Angivelse, saa nöiagtig som muligt, af de tre Runestenes Findesteder, paa hvilket Kort (tab. VI) ogsaa de Gravhöie ere antydede, som endnu ere bevarede, eller hvis Spor med nogenlunde Sikkerhed ere fundne.¹

Oberstlieutenant Dreyer havde et localt Kjendskab til Egnen om Vedelspang og Selk, som han havde erhvervet sig under et flere Maaneders Ophold i denne Egn paa Forposttjeneste under Felttoget 1850-1851. Han gjorde sig derhos bekendt med vedkommende Steder i flere ældre Skrifter og undersøgte derefter den 4de Juni de forskjellige

¹ Tidligere modtoges Situationskort over Egnen omkring Bustrup, optaget i 1858 af Kongelig Landmaaler P. Mortensen, og en Kortskizze efter Generalstabens i Aaret 1850 udgivne Kort for Armeen af Lieutenant Hoffmann efter Oberstlieutenant Dreyers Veiledning.

Localiteter; han søgte Oplysninger hos Bønder, der maatte antages at kunne give ham saadanne til det nævnte Öiemeds Opnaaelse, navnlig hos Jürgen Meggers i Vedelspang, Søn af den Jürgen Meggers, som fandt de omtalte to Runestene. Han oversendte derefter et Kort over Egnen mellem Bustrup og Selk samt Selker Nor, hvor nu Jernbanen er anlagt, med Angivelse af Runestenenes Findesteder samt de vigtigste, endnu bevarede, antiquariske Mindesmærker. Tiden i Forbindelse med hans tre Mile fjerne Opholdssted fra denne Egn tillod ham dog ikke den Gang at undersøge Egnen saaa nøie, som han ønskede, hvortil navnlig den Omstændighed bidrog, at Sæden overalt paa Marken stod i frodigste Væxt, hvilket var en ikke ubetydelig Hindring. Derfor besaae han igjen denne Egn om Efteraaret.

Den först fundne Steens Findested lader sig fuldkomment sikkert paavise. Krützburg (Krussbjärg eller Krossberg), ved hvis nordlige Fod den fandtes, ligger omtrent 250 Alen vest for det nærmeste Huus i Vedelspang, og 90 Alen vest for Veien mellem Bustrup og Selk. Denne Höi er endnu 8 til 10 Fod höi, beliggende paa Kronen af et i östvestlig Retning gaaende Bakkeströg, som har sit störste Affald mod Nord og paa hvis nordre Skraaning tvende mindre Höie ligge i Linie med Krossberg, af hvilke den nærmeste 20 Alen fra Foden af denne og den nordligste mindste omtrent i samme Afstand fra den midterste, begge er næsten udjevne og kun 3 til 4 Fod höiere end den omgivende Bakkestrækning. Det er utvivlsomt efter den i 1799 udgivne Beskrivelse at Stedet er det rette, den sydligste og og störste Höi kaldes endnu Krützburg (Kreuzberg).

Den anden af Jürgen Meggers fundne Steen laa, som angivet, i Selker Nor skilt i to Dele og formeentlig brugt til at vise et Vadested over Noret, som kun kan benyttes ved ualmindeligt Lavvande og som efter Bøndernes Sigende nu saa godt som aldrig benyttes tildeels paa Grund af at Bredderne ere sumpige og Grunden i Noret ikke over-

alt er fast nok. Stenens Findested lader sig dog ikke af Bønderne der paa Egnen med fuldkommen Sikkerhed paa-vise. Der foretoges en Undersøgelse af Egnen østenfor Haddeby Nor og Selker Nor for, om muligt, at opdage, hvorvidt Runestenen kunde være borttagen fra en eller anden Gravhøi paa Lopsted Mark i Nærheden af Overgangs-stedet, og bemærkedes at der vel paa Lopsteds og det syd derfor liggende Neder-Selks Jorder findes en Deel Gravhöie, men ingen, hvis Beliggenhed gjør det sandsynligt, at man netop skal søge Runestenens oprindelige Plads paa denne Side af Noret. Den kan rimeligere have staaet paa en af Höiene ved Vedelspang.

Den tredie i 1857 fundne Runesteen laa, som ovenfor ommeldt, omtrent 500 Alen syd for Dannevirke ved den gamle Rendsborger Landevei ved Foden af en tæt ved Veien paa dens vestlige Side beliggende Gravhöi, der tillige med en anden sydost for samme paa den anden Side af Veien beliggende kaldes TvöBERG. Denne anden Höi er nu saa-godtsom ganske udjevnet og ved Eftersynet den 4de Juni saaes den ikke som Følge af Sæden paa Marken, men ved det gjentagne Besøg i Efteraaret bemærkedes paa dette Sted en Forhöining, som synes at være en Levning af en ud-jevnet Gravhöi og som paa Kortet er angivet ved en punc-teret Kreds. Med lignende Signaturer angives SV for Kross-berg tilsyneladende Spor af tvende bortgravede Höie, og ved en fiirkantet Punctering Stedet, hvor en nu tilintetgjort Steensætning har været, med en Jordhöide af omtrent 4 til 5 Fod, 50 Skridt vest for samme Höi.

Paa Kortet findes, foruden Dele af Dannevirke-Volden og af Kurgraven Haddeby Kirke og Forskandsningerne ved den omtvistede Markgrafenburg i Haddeby Skov, endvidere et særdeles interessant Punkt tæt ved Selk: Kong Si Hø (Kong Sigurds Höi), saaledes kaldet der paa Egnen, en formeentlig endnu ikke undersøgt Gravhöi, vel omtrent 20' höi, liggende paa Toppen af en Bakke, hvorfra man har en

meget viid Udsigt til alle Sider og som efter Sagnet bevarer en Kong Sigurds Levninger. Af tre tæt syd for Selk liggende Gravhöie er en i 1857 udgravet og i den funden en Urne med brændte Been. En stor Deel Gravhöie ligge öst for Noret ved Lopsted og Neder-Selk, men Aar for Aar svinde flere af disse for Ploven uden at der vises nogen Interesse for de i dem fundne Oldsagers Bevaring eller for deres Undersøgelse, forinden de tilintetgöres.

Selker Nor er uden Tvivl den Vig (sinus) ved Slesvig, hvor der efter Saxos Beretning ¹ holdtes et Slag mellem Ragnars Sönnar og Syvard og Erik, og som blev berömt ved at Syvard der jordedes (Syvardi funere inclaruit).

HADDEBY have vi i nærværende Meddelelse benævnt den Kirkeby, som paa Kortet kaldes HADEBY og bör Forholdet med dette Navns forskjellige Skrivemaader her nærmere omtales. Efter tidligere Undersøgelser antog man den ældste Deel af Staden Slesvig beliggende ved den i Syd gaaende Vig af Slien, Haddeby Nor, der kaldtes Slæsvik, hvorefter Staden benævntes, bestaaende den Gang af den egentlige By, hvor nu Haddeby ligger, og af Borgen med tilhørende Thorp, Burgsborg, nu Bustrup; dette regnede man for den gamle Deel af Byen, Alt-Süder-Schlesvig; men da Hoveddelen af Byen senere blev bygget paa den nordlige Side af Slien, kaldtes hin Borg Oldenborg, den gamle Borg. Som en af flere Grunde for et saadant Antagende anføres en gammel islandsk Reiseroute fra det 12te Aarhundrede, hvor Hovedstationerne paa Reisen fra Nörre-Jylland sydefter anføres, at der fra Viborg var en Uges Reise til Hedeby og derfra kort Vei (*skammt*) til Slesvig, hvorfra der igjen var en Dagsreise til Eideren. Om Sigurd Jorsalafarers Hjemreise fra det Hellige Land siges der at han, syd fra, först kom til Slesvig, hvor Eilif Jarl gjorde et Gilde for ham, dernæst besøgte han i Hedeby den danske Konge Nico-

¹ Saxo Hist. Dan. I, IX, ed. P. E. Müller p. 468.

laus, som ogsaa modtog ham med aabne Arme. Man formeente at Hadeby Kirke var den ældste i Danmark og at dens Beliggenhed viste os Beliggenheden af det gamle Hedeby (Heiðabær eller Hadeby)¹.

Senere har en paa vægtige Grunde støttet anden Anskuelse gjort sig gjeldende, ifølge hvilken ingen Deel af Staden Slesvig nogensinde har ligget syd for Slien², men Hedeby og Haddeby ere to forskellige Steder ligesom ogsaa to forskellige Stedsnavne, Staden Hedeby liggende fra de ældste Tider i Angel, Struxtorp Herred, men Landsbyen Haddeby i Arens Herred³.

Paa Kortet er Landsbyens Navn skrevet HADEBY ligesom paa det af Generalstaben udgivne Kort. Betræffende Grunden dertil brevvexledes med Directeuren for den topographiske Tjeneste i Generalstaben, Oberst F. C. W. CAROC, som beredvillig derom under 10de December 1860 meddelte følgende Oplysning: „Vor Hovedregel, der findes anført under flere af vore Korts Titler, er: Stedsnavnenes Skrivemaade bestemmes efter den nuværende Udtale henført til sin Oprindelse; Udtalen søges i Egnen, Oprindelsen i ældre Skrifter eller i Etymologien“. Navnet HADEBY er skrevet ganske i Overensstemmelse med denne Regel. Udtalen i

¹ Symbolæ ad geographiam medii ævi, ed. E. C. Werlauff; Heimskringla III 247-48 Fornm. S. VII 99; Langebek SRD I 157; N. Outzens Untersuchungen über die denkwürdigsten Alterthümer Schleswigs und des Dannewerks 1826; Danmarks Historie i Hedenold af N. M. Petersen 1854 II 35-37.

² J. N. Schmidt, Slesvigs Land og Folk 1852 p. 310, antager det sandsynligst, at der har været to Byer.

³ See de med saa megen Omhu samlede og til Fyldestgjørelse sammenstillede Oplysninger til Staden Slesvigs ældste og ældre Historie i De med jyske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev, udg. ved P. G. Thorsen, 1855, Forerindring S. 3-16.

Eggen, som jeg har opfattet den under et 7 Maaneders Ophold i Byen Slesvig er: *Hadeby*, ikke *Haddeby*, og at denne Opfattelse ikke er individuel, har jeg overbeviist mig om, ikke alene hos flere Officerer men ogsaa hos Pastor Hagerup til Store og Lille Solt, der har haft den Godhed, at gennemgaae og gjøre Bemærkninger til alle vore Slesvigske Navnelister. Vel siger Jensen (Kirchl. Statistik p. 1050), at Kirken nu hedder „*Haddebye*“, men dette maa jeg ansee for en af de almindelige Fortydskelser, som dog endnu ikke er gaaet over i Almuens Mund paa Stedet. Ved at undersøge de stedlige Forhold har jeg faaet den Formodning bestyrket, at det nu værende „*Hadeby*“ er gaaet over fra de gamle danske Benævnelser „*Haithabu*, *Hethaby*“, og „*Haddeboth*“ har været ligesaa utilbørligt, som jeg nu anseer „*Haddebye*“ at være. Joh. Meiers Kort 1649 har saavel „*Hadeby*“ som „*Haddebuy*“ for den nuværende Kirke, saa at man — selv om Jordebogens *Hethaby* antages at være Benævnelsen for et andet Sted — er i Overeensstemmelse med Reglen ved at holde paa *Hadeby*.”

I den ovenfor i nærværende Bind indførte Afhandling af Pastor C. C. LORENZEN, som da var Adjunct ved Domskolen i Slesvig, nævnes denne By HADDEBY og udbades Oplysning af ham betræffende Grunden til Valget af denne Skrivemaade. Han forklarede under 18de December 1860 desangaaende: „Udtalen paa Stedet er bestemt i Faveur af min Paastand, at Navnet bør skrives med dd; jeg har nu henvend sex Aar dagligen beskjeftiget mig med historisk-antiquariske Undersøgelser i Slesvig By og Omegn og derved haft Leilighed til at omgaaes og samtale med Folk af forskjellige Stænder, der alle som een sige *Haddeby*, men aldrig *Hadeby*, hvorimod enhver indfødt dansk Embedsmand hernede aldrig siger „*Haddeby*“, men altid „*Hadeby*“, naturligviis fordi det enkelte d passer bedre for den bløde danske Udtale. Samme Dag jeg fik Deres Skrivelse, spurgte jeg Eleverne i Domskolen, hvad de kaldte den Kirke lige over for os paa den anden

Side af Slien? „Haddeby“, löd det eenstemmige Svar. Mænd, som have tilbragt deres meste Tid i Syd-Slesvig, ja i selve Slesvig By, skrive ligeledes „Haddeby“; jeg sigter her til Joh. Schröder, Outzen og navnlig den lærde Dr. H. N. A. Jensen i Borne, der netop i sin Statistik urgerer, at den nuværende Tale- og Skrivemaade af Navnet er med *dd*, altsaa modsat det runiske *Haithabu*. Det næste Beviis skulde hentes fra ældre Skrifter og Documenter, men jeg tör næsten paastaae, at ikke et eneste ældre Document eller Kildeskrift (paa Dankwerth kan man naturligviis ikke i mindste Maade beraabe sig) Haddeby vedrørende, har Formen „Hadeby“; overalt hedder det „Haddebuy“ eller „Haddeboth“, altsaa altid med *dd*; til Beviis herfor skal jeg blot anföre følgende Documenter: i Lib. Cens. Episcopi Slesv. og i Schwabst. Buch fra 1463 og 1523 kaldes Byen „Haddebu“; i Slesvigs plattyske Byret fra Aar 1400 kaldes den i 17de Cap. „Haddeboth“ og samme Navn förer den endnu i den förste höitydske Udgave 1534; i et Notariats-Instrument fra 1412 staaer „Haddebuy“; i Br. Boisens Designatio fra 1608 kaldes Byen „Haddebye“; i et Document fra 1318 staaer „Haddebu“; i et Mandat fra 1291 hedder den „Haddeboth“, hvorimod der 1295 tales om parochia „Haddeby“; iblandt de Kongelige Besiddelser i Terra inter Slyam et Eidoram nævnes 1285 „Haddeboth“; — altsaa altid to *d*, aldrig eet. Da Skrivemaaden og altsaa ogsaa Udtalen med *dd*, ifölge det foregaaende i det mindste omtrent er 6 Aarhundreder gammel, saa er det en Selvfölge, at der her ikke kan være Tale om nogen Fortydskelse, der endnu ikke skulde være gaaet over i Almuens Mund paa Stedet. Almuen har sikkert aldrig sagt andet end Haddeby, Haddebu eller Haddeboth; men at hverken bu eller both er en Fortydskelse, behöver ikke at bevises. Det tredie Beviis, at „Haddeby“ er gaaet over fra „Haithabu“ er af flere Grunde aldeles uholdbart. Den bestemte Forskjel imellem Hedeby og Haddeby eller Haddeboth er netop fremhævet i det ovenfor citerede Capitel af Stadsretten, hvor

begge Navnene forekomme i een og samme Linie; endvidere er det en afgjort Sag at Hedeby og Haddeby altid have været tvende forskjellige Steder, af hvilke det sidste sandsynligviis er yngre. Haddeby er ganske vist et dansk Navn, men grundforskjelligt fra Hedeby, men dets Betydning er vel ligesaa vanskelig at udfinde, som man nutildags kan angive Betydningen af Navnene Lollfod, Saldergater og Hattersborg; men saa meget er vist at saavel den nuværende Udtale af Navnet, som alle de ældre Skrifter og Documenter, jeg kjen-der, absolut fordre *dd.*”

Som det af ovenstaaende bemærkes, er saaledes Navnets Udtale i Almuens Mund forskjellig opfattet. At Staden Slesvigs gamle Navn *Haipabør* eller *Heiðabør* skulde kunne være gaaet over til *Hadabør* kan neppe antages, da dette ikke vilde stemme med den sædvanlige Overgang; men iøvrigt vilde *Hadabør* være et rimeligt olddansk eller oldnordisk Stedsnavn, ligesom *Hadaland*, *Hadafylki*, *Hadareid*, *Haderup*. Rimeligviis har Staden Slesvigs gamle Navn foranlediget saadanne, der ikke have ret opfattet Forholdene, til at skrive Landsbyens Navn med et *d* og dette er senere efterfulgt i flere Skrifter og fleres Udtale af Navnet. Stedsnavnene *Heiðabør* og *Haddabúðir* ere upaatvivlelig lige ægte danske, men af forskjellig Udledning og Betydning.

HEIÐABØR kunde udledes af *Heiði*, Navnet paa en Sökonge, eller af *heiðir*, eensbetydende med *haukr*, hvorfor man i en i Harald Haardraades Saga bevaret Strophe af Thorleik Fagre finder *Heiðabør* omhyttet med *Haukabør* som synonymt dermed.¹ Dette er dog kun en poetisk Forklaring, som ikke har videre at betyde. Saadanne Forklæringsforsøg ere vistnok ganske overflødige, da man maa holde det for aldeles sikkert, at Navnet kommer af *heiðr*, f., *saltus*, *montana*, *tesqua*, Hedestrækning, gen. s. *heiðar*, gen. pl. *heiða*, og er Sammensætningen analog med *heiða-*

¹ Snorra Edda, I 446; FmS VI 259, Heimskr. III 92.

jörd, Hedejord, Heiðarskógr eller Heiðaskógr (fmS III 122). I Ottars og Ulfsteens Itinerarium til Kong Alfred fra Slutningen af det 9de Aarhundrede¹ kaldes denne Havneplads paa Angelsaxisk æt Hæðum, Seiladsen til den tó Hæðum og fra den of Hæðum. Da Wulfstan, eller som han paa Oldnordisk maa have hedt Úlfsteinn, høist rimelig var en dansk Mand og bosiddende i selve Heiðaby, er dette Pladsens Navn fra hin Tid saa meget mere at agte paa. Den har altsaa den Gang hedt Heiðar eller efter den i Oldnordist ofte forekommende Udtryksmaade i dativ at Heiðum, hvoraf Navnet Heiðabær er dannet.

HADDABÚÐIR, Haddeboder, eller HADDABÆR, Haddeby, er, saaledes skrevet, upaatvivlelig ogsaa et ægte oldnordisk Navn, hvilket end yderligere stadfæstes ved at man oppe i Nerike finder det selvsamme Stedsnavn Haddebo. Til de ovenfor anførte Exempler paa Skrivemaaden med dd kunde føies Chronicon Erics regis, som slutter 1288, og hvis Forfatter antages at være fra den Tid². Ved Aaret 828 siges: „Sanctus Ansgarius veniens ad Daciam, ecclesiam in Hadeboth construeret fecit.” Her er ved det enkelte d meent dd, da Navnet ellers vilde have været skrevet Hatheboth. -búðir, Træhuse, forekommer oftere i saadanne Stedsnavne; saaledes hedde fire i de scandinaviske Nybygder i America anlagte: Finnsbúðir, Skjálgsbúðir og Karlsbúðir i Grönland og

¹ Antiquités Russes II 467-68, hvor Udgaven af dette Oldskrift besörgetes efter en Afskrift, som P. A. Munch tog af selve Oldbogen i Britisk Museum. Sir Henry Ellis meddeelte der Facsimile af en Side af Oldbogen, paa hvilket dette Sted dog ikke findes. Fuldstændigt Facsimile af hele Oldbogen optoges i Joseph Bosworths fortrinlige Udgave: A Description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in Anglo-Saxon by King Alfred the Great. London 1855 fol. cap. 9-10 p. 5.

² Langebek SRD I 157; i Anmærkningen her kaldes Landsbyen Hadeby.

Leifsbúðir i Vinland. Udledningen af Navnets første Sammensætningsled er noget uvis; det kommer vistnok ikke af haddr, Haar; Navnene Haarby, Haarlev, Haarslev heller ikke af hár, Haar, men dels af adjunct. hár, höi, dels af Mandsnavnet Hár. Man kunde tænke paa hödd eller hodd, Skraaning, Skrænt (jfr det norske hadd, hadde, haadde, isl. hallr, brink nedad), om disse første Træhuse, efter hvilke Byen bærer sit Navn, maaskee vare byggede paa en derværende Skraaning og saaledes passende kunde kaldes haddu búðir eller hadda búðir, Husene paa Skrænten eller Skrænterne; dog er denne Udledning heller neppe rimelig.

Der er et ældgammelt Mandsnavn Haddr; i Beretningen om Slaget paa Braavalle-Hede nævnes blandt Kong Rings Mænd fra Thelemarken Haddr harði, som Saxo kalder Haddir durus.¹ Der er stor Rimelighed for at udlede Stedsnavnet af dette Mandsnavn: Haddernes Boder eller af et tilsvarende Haddi, gen. Hadda, Haddes Boder, eller og af et af Haddr dannet Kvindenavn Hadda, gen. Haddu.

For vort Selskabs Archiv meddeelte Topograph, Lieutenant L. BOTH, under 14de December 1860 et skizzeret „Kort over Sliens Vestende, för den blev afdæmmet” med nogle dertil föiede Bemærkninger, af hvilke vi her ville uddrage efterfølgende: „Betragter man Terrainet omkring Byen Slesvig, vil man bemærke, at Slien har strakt sig ind imod Vest forbi Slesvig, i det mindste til Pöler Dam, men rimeligviis til den nu udtørrede Dannevirke Sö; ligeledes har den strakt sig ind i Bustrup Teich og endelig har den med et mindst 7 Fod dybt, næsten lige til Kysten seilbart, Sund skaaret sig ind i Hadeby Nor og ved dette Sund findes Hadeby anlagt. At Hedeby og Hadeby trods deres muligt forskjellige Navne og Beliggenhed have dannet et Eierlag, en Commune, fremgaar af Bestemmelsen i den nyere sles-

¹ Fornaldar Sögur Norðrlanda I 378. Saxo I 382.

vigske Stadsret, at det hørte under Stadens Sandemænd, der skete „twisschen Hetheby Sand vnde Haddeboth Sunde”; thi enten Ordet Sand betyder, hvad der var underlagt Stadens Sandemand (saaledes siges i Sundevad om en Sandemands District ẽ Sā'nj) eller det betegner et Stykke Jord, saa godt-gjøres dog derved, at Slesvigs Commune strakte sig til Hadeby Sund, som ikke kan være andet end det Sund, der danner Forbindelsen imellem Slien og Hadeby Nor, og Hadeby var altsaa beliggende i Slesvigs Commune. At Slesvig og Hadeby ligge i to forskjellige Herreder var ingen Hindring for deres Forening, thi det samme er f. Ex. Tilfældet med Aalborg, hvoraf Rudolphi Sogn og Kirke ligger i Hornum Herred, medens Vor Frue Sogn og Kirke ligger i Fleskum Herred. Traditionen, understøttet af flere vægtige Autorer, der sige at Ansgarius byggede den første Kirke i Hadeby, kan vel ikke kuldcastes uden ved et klart Beviis og man maa vel saaledes fastholde at Hadeby Kirke er den ældste i Landet, uden Hensyn til om der senere samtidig har været en anden i Hedeby nord for Slien. Der synes meget at tale for at Ansgarius ikke har bygget Kirken i Hedeby nord for Slien midt iblandt sine Modstandere, men derimod i Hadeby, der uden Tvivl har været et Ladested, Knyttepunktet for Trafiken mod Syden, og hvor han saaledes kunde have nogen Forbindelse med sine Troesfæller. I Hadeby, der har haft bedre Seilads end Slesvig, tør man vel antage, at i det mindste en Deel af Kjöbmændene fra den Aar 808 ödelagte Handelsstad Rerich have nedsat sig, saameget mere, som Grunden til at Kong Godefred holdt paa denne Stads Kjöbmænd var, at disse handlede paa Danmark og gave noget anseeligt i Told og denne Fordeel kunde kun vedligeholdes for Landet, naar disse Kjöbmænd nedsattes syd for Slien, navnlig i Hadeby, og det vilde da være rimeligt, at Ansgarius havde bygget sin Kirke i deres Midte. Endelig synes Forskandsningerne, navnlig Kæmpedæmningen, at have haft noget vigtigt at forsvare syd for

Slien, og dette kan ikke have været noget andet end Hadeby.”

Betræffende disse Forhold henvises til de i den følgende Afhandling meddeelte Oplysninger.

OM DET TIDLIGERE FOLKESPROG I BYEN SLESVIG.

AF CHR. C. LORENZEN.

FÖREND jeg gaaer nærmere ind paa selve Sagen, bliver det nødvendigt, i Korthed at besvare Spørgsmaalet om Byen Slesvigs oprindelige Beliggenhed — et Spørgsmaal, der turde synes overflødigt, efterdi den egentlige Byes nuværende Beliggenhed gjerne antages for ogsaa at have været den samme i Oldtiden; men da den Mand, der først har underkastet Spørgsmaalet om Slesvigs tidligere Folkesprog en noget vidtløftigere Drøftelse, nemlig afdøde Past. Outzen¹ i Breklum, netop grunder en af sine Paastande om Slesvigs oprindelige *tydske Folkesprog* paa Byéns formodede *Beliggenhed paa den anden* s: den søndre Side af Slien i Hedenold og i den tidligere Middelalder, saa bør et saa vigtigt Spørgsmaal ingenlunde her forbigaaes med Taushed. — Outzens Ord (p. 66-67) lyde saaledes: „So wie ursprünglich das Dorf Sliesthorp, also auch nachgehends die Stadt Slieswik stand viele Jahrhunderte auf der deutschen Seite, Süden der Schley, und war seiner ersten Anlage nach schon deutsch” . . . „Auch die Lage dieses Ortes”, hedder det fremdeles, „der nicht auf Dänischem, sondern auf Deutschem Boden stand, stimmt schon ganz unzweideutig dafür, dass die Sprache der Einwohner deutsch gewesen.” — Derksom den Sætning, at et Steds Sprog er afhængig af sammes Beliggenhed, har absolut Gyldighed, — en Paastand, man

¹ See hans *Alterthümer Schleswigs und des Dannewerks* p. 65-80.

i de allerfleste Tilfælde, hvor Forholdene ere normale, ganske vist er berettiget til at fremsætte, men som ved en Grændsestad dog altid maa lide en vis Indskrænkning —, og det lod sig godtgjøre, at Outzens første Dom er grundet paa falske Forudsætninger og paa Misforstaaelser af de anførte Kilder eller paa unöiagtigt Kjenskab til de omhandlede og omtvistede locale Forhold, saa maatte hans sidste Paastand om „det tydske Folkesprog” eo ipso ogsaa falde bort.

Efter Outzens Anskuelse (p. 13, 14, 20, 50 ff.) har Byen staaet *paa tre forskjellige Steder*, för den kom til at staae paa sin nuværende Plads, nemlig först paa den anden Side Kurgraven, ved den yderste (o: sydligste) Ende af Selk Nor, derpaa imellem Kurgraven og Dannevirke, omtrent ved det senere Vedelspang og endelig ved Haddeby, hvor den forblev indtil Knud den Stores Tid, ja en Deel af den endog til efter Aar 1155! Ved at omtale Haddeby Kirke siger han nemlig (p. 20), at den i sin nuværende Skikkelse er opført „wo nicht schon in den letzten Jahren des Königs Swen, so doch gewiss unter der Regierung König Knut des Grossen, und noch *während ganz Schleswig dort bei Haddeby stand*”, og p. 53 hedder det . . . „dass bis dahin (o: 1155) noch ein Theil davon Süden der Schlei stehen geblieben, nachher alles nordhalb derselben angebauet sei”. — Sin Paastand om Byens Beliggenhed, först paa den søndre, og senere paa den nordre Side af Kurgraven, grunder Outzen paa følgende Sted hos Paulus Aemilius¹: Godefridus — Daniam, qua Francorum bello patebat, fossa, aggere et vallo præmuniit, una omnino porta relicta, intraque munitiones, ad oceanum usque utrimque promotas, retraxit Emporium, multarum gentium conventu frequens; — men selv om Paul Aemil, hvilket Cypræus ved det efter Emporium i Parenthes satte „Slesvicum scilicet” antyder, virkelig har tænkt paa Slesvig,

¹ See Cypræi Annales p. 64.

som för liggende udenfor Befæstningsværkerne, nu for Sikkerhedens og Handelens Skyld af Götrik flyttedes indenfor samme, saa er dette i og for sig dog kun et subjectivt Skjøn, der har saa meget mindre at betyde, som andre og vægtigere Grunde tale for, at Slesvig aldrig har staaet paa det betegnede Sted. Uden Tvivl har Paul Aemil haft den frankiske Annalist's Ord: „Godefridus vero, prius quam domum reverteretur, destructo emporio, quod in oceani littore constitutum Rerich dicebatur, et magnam regno illius commoditatem vectigalium persolutione præstabat, translatisque inde negotiatoribus, soluta classe ad portum, qui Sliestorff dicitur, cum universo exercitu venit, ibi per aliquot dies moratus, limitem regni sui, qui Saxoniam respicit, vallo munire constituit . . .” for Öie, og, forud indtagen for den allerede paa hans Tid opdukkende, men dog först langt senere især af Outzen saa dristigt fremsatte Hypothese, troet i Annalistens Ord eller dog i den i samme antydede Kjendsgjerning om de Rerichske Kjøbmands Forflyttelse til Slesvig, og om Anlæggelsen af et Befæstningsværk, at see en Hentydning til Byens Beliggenhed paa Sydsiden af Slien. — En ulige vægtigere Grund for denne Hypothese henter Outzen fra den i Aaret 1796 ved Vedelspang fundne *Runesteen*, der tyder paa Byens Beleiring (ovenfor p. 150 flg.). „Aus dieser Belagerung”, siger han p. 48, „die an der Seite von Vedelspang . . . geschahe, erkannt man deutlich, dass ganz Schleswig damals noch an der Süderseite der Schley, ungefähr in der Linie von Wedelspang darnach hinunter müsse gelegen haben”. Herved bemærkes, at den imellem Dannevirke og Kurvirke liggende Mark i Oldtiden har været en almindelig Begravelsesplads for Hedeby og Omegn, saa Erik uden Tvivl vilde være bleven stedt til Hvile her, selv om han var død i selve Byen eller paa et Sted, der laa endnu længere borte; dertil kommer endnu den meget vigtige Omstændighed, at Byen, skjönt beliggende nord for Slien, ikke fuldstændigt kunde beleires herfra, saalænge Adgangen fra Syd og navnlig de

sydlig beliggende Befæstningsværker ikke vare i Beleirernes Hænder; en Afdeling af Beleiringshæren maatte nødvendigviis ligge syd for Slien og det kan da meget godt antages, at Erik har staaet ved denne. Men er det i det hele taget nødvendigt, her at tænke paa en Beleiring? Mon ikke det Runiske „sátu um Heipabœ” kan fortolkes saaledes, at de Danske havde deres Leirplads i Omegnen af (omkring, ved) Hedeby, for at udbedre det under Harald Blaataand næsten ødelagte Dannevirke? — Grunden til Byens senere Forlæggelse til Haddeby, seer Outzen (p. 13) i dens Ödelæggelse i Krigen imellem Ragnar Lodbrogs Sønner og de her-værende Konger.¹ Men selv afseet fra det vanskelige i at bevise det historisk Rigtige i den Paastand, der sigter til det af Saxo (p. 177) omtalte Slag, seer man ikke, hvad der var vundet ved, istedenfor at befæste Byen end bedre, at flytte den op til Haddeby? Dertil kommer, at Slesvig aldrig, som Outzen siger: „mit Haddeby zu Einer Stadt geworden;” man vil tvertimod finde, at der stedse er gjort en bestemt Forskjel imellem Hedeby og Haddeby.² — Hvad der (efter

¹ Det er forresten ret interessant at lægge Mærke til, hvorledes Outzen, trods det Skin af Sandsynlighed, han har givet sine Hypotheser, dog ved nøiere Eftersyn ofte gjør sig skyldig i de groveste Modsigelser. For at nævne et Exempel, der ligger meget nær, skal jeg blot henvise til hans Alterthümer p. 13 og 48; paa det første Sted hedder det nemlig, at Slesvig flyttedes fra Vedelspang til Haddeby i det 9de Aarhundrede, — men paa det sidste, at Byen endnu stod ved Vedelspang i det 10de Aarhundrede. — Iøvrigt skal dette ikke være sagt til Outzens Forkleinselse. Han var en Mand med et tro og loyal Sindelag og besjælet af en ivrig Stræben efter Sandhed; men han var naturligviis hildet i sin Tids Fordomme og havde kun faa gode Hjælpekilder til sin Raadighed.

² I et Diplom fra 1285 nævnes Haddebooth i Modsætning til Hedeby; det samme er Tilfældet i tvende Diplomer fra 1291 og 1295 ligesom det i Slesvigs nyere Stadsret, Cap. 17, hedder, at det hørte

en omtrent tohundredaarig Bestaaen) har foranlediget Byens sidste „Flytten” over Slien til dens nuværende Plads, siges ikke, men hvad selve Sagen angaaer, da turde det være tilstrækkeligt at opkaste det Spørgsmaal, af hvad Grund Knud den Store lod St. Petri Kirke (3: Domkirken) opføre, naar der ingen By fandtes paa den nordre Side af Slien, tilmed da Ansgars Mariekirke endnu stod i Nærheden, nemlig paa Holmen? Og hvorledes skulde det nye Slesvig i saa kort en Tid i den Grad tage til i Størrelse og Betydning, at det inden Forløbet af et halvt Aarhundrede (nemlig paa Svend Estridsens Tid) havde flere Klostre og Kirker, Hospitaler og Fattighuse og endnu tidligere var Sædet for en Bisp? Og hvorledes skulde en heel By være saa sporløs forsvunden? thi at man engang er stødt paa Grundvolden af et eller flere Huse i Nærheden af Haddeby Kirke, kan dog umuligt begrunde Paastanden om en Kjøbstads Beliggenhed her. Imellem Dannevirke og Kurvirke eller paa Sydsiden af dette, er man, saa vidt jeg veed, aldrig bleven opmærksom paa noget, der kunde stadfæste det Outzenske Raisonnement. — Dog, jeg vil ikke opholde mig længere ved disse af Outzen fremsatte ugrundede Paastande, men i Korthed (— især efter Thorsens fortrinlige Forbemærkninger til de Slesvigske Stadsretter —) anføre de vigtigste af de Grunde, der tale for, at Slesvig altid har staaet paa den Plads, som den gamle Deel af Byen endnu den Dag idag indtager.¹ —

under Stadens Sandemænd, der skete „zwischen Hetheby Sand und Haddeboth Sunde”, jfr. Thorsen, Slesvigske Stadsretter p. 11.

¹ Spørgsmaalet om Byen Slesvigs første Oprindelse lader sig ikke besvare, da det fører os ud over den historiske Tid, *tilbage i Sagnetes Periode*. Det er et af de faa Spørgsmaal, Slesvig vedkommende, hvis Besvarelse baade hos danske og tyske Forfattere har ledet til samme Resultat; og det maa derfor her være nok at anføre enkelte af de opstillede Gisninger i saa Henseende: Helduader siger i sin Chronik der Stadt Schleswig, § 2: „Etliche Scribenten

Först maa jeg da bemærke, at den af Ansgar byggede Mariekirke ifølge de nyeste Undersøgelser ikke, som man efter Forfatteren til Chron. Erii Regis (SRD I 157) har troet, stod ved Haddeby, men paa Holmen i Slesvig; da nu Rembert i S. Anscharii Vita cap. 21, (SRD I 470) ligefrem siger, at den byggedes „in portu quodam regni sui ad hoc aptissimo, Sleaswic vocato”, saa er det indlysende, at Byen dengang stod paa samme Sted som nu. — Fremdeles: Adam af Bremen siger om det store Venderslag, at det stod „in campestribus Heidibæ” 3: paa Markerne imod Hedeby; men da det vel nu tør ansees for afgjort, at dette Slag ikke stod ved Lyrskov ved Kongeaaen, men paa Lyrskovshede, nordvest for Slesvig, saa maa Byen idetmindste Aar 1043 have staaet paa sin nuværende Plads nord for Slien. — Som en tredie, ligesaa vægtig Grund anfører

wollen, dass Claudius Drusus Nero Germanicus, des Kaisers Augusti Stiefsohn und Hauptmann, die Stadt Schleswig erbauet haben soll.” — Hos I. F. Hansen: Staatsbeschr. des Herzogthums Schleswig, hedder det p. 130 meget rigtigt: „Von ihrem eigentlichen Alter lässt sich nichts gewisses melden.” — En lignende Dom fældes af v. Wimpfen, Geschichte u. Zust. des Herzogth. Schleswig p. 111: „Von den südjütschen Städten war Hedeby oder Sleswik von Alters her als Opferstätte und Sitz Jütischer Könige, sowie als Hafen und Handelsort berühmt und ihre Entstehung reicht in die heidnische Zeit hinauf”; — og af Schröder, Gesch. u. Beschreibung von Schleswig p. 17: „Die älteste Geschichte der Stadt vor dem 8ten Jahrhunderte ist so sehr in Dunkelheit gehüllt, und verliert sich so sehr in widersprechende Sagen, dass sich darüber nichts zuverlässiges angeben lässt.” I Danske Atlas, VII 405, hos Outzen, Alterth. p. 5 ff., hos Forfat. til Chron. Erii Regis (Langeb. SRD I 154) og flere Forfattere vindiceres Byen en Ælde, der naaer høiere op end til Harald Hildetands Regjeringsstid; i hvert Tilfælde var Byen, som det hedder i Dsk. Atl. (d. a. St.) „ved Ao. 800 en bekendt, mægtig og blomstrende Handelsstad”.

Thorsen (p. 14), at Slesvig altid har hørt til Strukstrup Herred i Angel¹, hvorimod Haddeby (ja Lollfuss og Frederiksberg indtil 1695, og Kleindomziegelhof endnu) hører under Arensherred. Da nu Herredsinddelingen skriver sig fra Hedenskabets Tider, og der ikke foreligger nogen Grund til at antage, at Slesvig nogensinde har hørt under Arensherred, saa maa Byens Beliggenhed have været den samme for Christendommens Indførelse, som i vore Dage. Foruden disse fra de *locale Forhold* hentede, fuldgyltige Vidnesbyrd om Slesvigs Beliggenhed, haves adskillige Udsagn i samme Retning af Mænd, der i hvert Tilfælde bør ansees for upartiske. Saaledes beretter Nordmanden Ottar til Kong Alfred i England i det 9de Aarhundrede om en Reise fra Norge til Hedeby,² at han efter 5 Dages Seilads fra Kongehelle kom „to þæm porte, þe mon hætt æt Hæðum, se stent betuh Winedum and Seaxum and Angle, and býrd in on Dene” 3: „til den Havn, man kalder Hedeby; den ligger mellem Venderne, Sachserne og Angel og hører under de Danske³. Et lignende, ligesaa slaaende Beviis for Slesvigs Beliggenhed i Angel, have vi i den gamle engelske Skribent

¹ Dankwerth, *Neue Landesbeschr.* p. 113 „Die alte berühmte Stadt Schleswich in dem Bezirke des Strucksdorp Harges, und also in Angeln gelegen, hat den Namen von dem schönen Meerbusen der Schlie”.

² Jfr Langeb. SRD II 116; Rask, *Samlede Afhandlinger* I 289 ff.; *Antiquites Russes* II 467.

³ Den sidste Sætning har den latinske Oversætter hos Langebek aldeles misforstaaet; han har nemlig antaget „dene” for et relativt Pron. og saaledes oversat: *quorum imperio est subjectus*. — Om den i Oldnordisk og Angel-Sachsisk til Stedsnavne föiede Præposition (her æt), der i Nutidens Sprog bortkastes, s. Rask, *Saml. Afhandl.* I, 374. — N. M. Petersen oversætter æt Hæðum ved: „ved Hederne (Hedeby)”, s. hans *Gaml. nord. Geogr.* p. 283.

Ethelwerds Ord¹: Anglia vetus sita est inter Saxones et Giotos, habens oppidum capitale, quod sermone Saxonico Slesuik nuncupatur, secundum vero Danicos Haithaby, d. e. det gamle Angel ligger imellem Sachserne og Jyderne og har en Hovedby (Hovedstad), som paa Sachsisk kaldes Slesvig, men af de Danske Hedeby.”

2. Naar det af det foregaaende maa være klart, at Slesvig forud ikke har staaet paa den søndre, men paa den nordre Side af Slien : i Angel og „paa dansk Grund”, saa kunde man med fuld Föie vende Outzens Ord om og sige, at allerede denne Omstændighed utvetydig taler for, at Indbyggernes Sprog har været dansk. Men først maa det nærmere eftervises at denne „Staaen paa dansk Grund” ikke blot betyder „under dansk Herredömmet”, men at Byen laa i et District, hvor dansk Tale overalt hörtes paa Folkets Læber. Da der i denne Henseende nu efter Allens epoche-gjørende Sprogværk ikke let kan herske nogen Tvivl, kan jeg fatte mig kort. Et af de ældste Vidnesbyrd afgiver Adam af Bremen, en Mand, der efter Datidens Fordringer var vel bevandret i Nordens Historie; Bd. 4, cap. 26 siger han nemlig: „Primi . . . habitant versus nos Dani, quos Juthos appellant, usque ad Sliam lacum : Nærmest os boe de Danske, som man kalder Jyder, lige til Slien.”² Fra det 15de Aarhundrede

¹ S. Dsk. Atl. VII p. 503; Thorsen, Slesv. Stadsr. p. 15. Ethelwerd levede samtidig med Adam af Bremen.

² Da Svansö i gamle Dage hörte til Angel (s. Dankwerth p. 136), saa følger det næsten af sig selv, at det danske Sprog ogsaa havde hjemme her; dette stadfæstes endmere, ikke blot af mange danske Stedsnavne paa Endelserne bæk, by, hoved, lev, mark, næs, trup, tved etc., men ogsaa af følgende Udsagn: „Die Einwohner gebrauchen sich Sächsischer und Dänischer Sprache” (Dankw. p. 130). „Im Lande Schwansen aber verhielt es sich ganz anders: da mag ehemals die dänische Sprache einst wohl recht im Gange gewesen sein” (Outzens Preisschrift p. 67).

haves flere Udsagn om det danske Sprogs Udstrækning og Brug i Sønder-Jylland i *Almindelighed*, saaledes fra Aar 1421, da en Mængde Thingsvidner, der vare forsamlede i Ribe og bestode af Nørre- og Sønder-Jyllands ypperste Prælater, Riddere og Raadsherrer iblandt andet yttrede: „Tilmed, da er jo deris Spröck udi Sønder-Judland Danske paa denne Dag”.¹ I samme Retning gik ogsaa alle de Vidners Udsagn, der tre Aar senere bleve hørte i Stridighederne imellem de holstenske Grever og Erik af Pommern. Ved denne Leilighed yttrede f. Ex. Abbed Olaus i Rykloster i Angel (— altsaa en Mand, der boede i Hjertet af Sønder-Jylland —)² „tota Jucia australis habet idem ydioma, quod habet reliquum regni Dacie” o: „hele Sönder-Jylland har samme Sprog som det övriga Danmarks Rige.” — Et saare vigtigt Vidnesbyrd findes fra Midten af det 17de Aarhundrede, nemlig i Dankwerths Ord (p. 54-55): „Zu diesen unsern Zeiten wohnen in diesem Herzogthume Dänen oder Jüthen, Sachsen und Friesen. Die Jüthen besitzen den grössesten Theil davon, sinte mal *alles von Koldingen biss an den Schliestrohm, und die Stadt Schleswich, Jütisch ist oder Dänische Völker, so sich der Dänischen Sprache gebrauchen.*” Samme Dom fældede ogsaa den lærde Ulr. Petersen i Byen Slesvig i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede: „*Massen die Dänische Sprache in diesem Herzogthumb*”, hedder det i hans Mscrpt. Cap. 86, S. 704, „*gleich anfänget binnen dem grossen Wall Dannewerck*”. Et Par Aar senere, nemlig 1735, siger And. Höyer, at „Angelboerne tale godt gammelt Dansk”. I Aaret 1760 skrev Superintendent Struensee: „In Angeln

„Endnu et Par Menneskealder levede dog *Dansk paa Svansö* ved Siden af Plattysk. Först i Begyndelsen af dette Aarhundrede udsluktes dets Lys” (Allens Sproghist. p. 236).

¹ Hvitfeldts Krönike p. 682.

² Langeb. SRD VII 417.

(wird) von allen Einwohnern die dänische Sprache in ihren Häusern und im privat-Umgang geredet." I Aaret 1799 skrev en Forfatter i Schleswig-Holst. Blätter für Polizei u. Kultur¹: „Angeln von der Schlei ist durchaus dänisch" og endnu i Aaret 1818 skrev Outzen²: „Nach Süden ist noch immer, überhaupt zu sagen, die uralte Gränze, nemlich von Osten herein bis Schleswig die Schley, und von da gleichsam eine gerade Linie nach Husum gezogen, was auf der Südseite liegt deutsch, nach Norden, nemlich bis an die Friesen hin, alles dänisch."

Til disse Vidnesbyrd, som enhver selv kan forøge ved de mange i samme Retning gaaende Udsagn hos Allen, skal jeg endnu blot føie, at alle de *gamle By- og Stedsnavne i Omegnen af Slesvig ere aldeles danske*, f. Ex. Revsholm (Palöre), Skaleby, Moldened, Klensby, Klapskov, Taterkro, Lyrskov, Skovby, Huusby, Lille og Store Dannevirke, Kurborg, Kurvirke, Bustrup, Haddeby, Haddeby-Nor, Vedelspang o. s. v. og at jeg paa mine hyppige Vandringer i Omegnen af Slesvig, ogsaa syd for Byen, f. Ex. ved Kurborg, tidt er stødt paa Folk der fra Egnen, der ikke blot forstode, men ogsaa ret godt kunde tale Dansk.

3. Hvad kan der nu for Folkesprogets Vedkommende i selve Byen Slesvig udledes af denne uomstødelige Kjendsgjerning, *at der fra den fjerne Oldtid, omtrent lige til vore Dage, altsaa i fjorten Aarhundreder kun er talt Dansk ligetil Byens Porte*³? At Slesvig fölgelig ligger

¹ s. Allens Sproghist. p. 185. P. Hjort Actenstücke zur Geschichte des Hochdeutschen p. 8 og 35.

² Preisschrift p. 119.

³ Hvad Folkesproget i Angel og Slesvig för Anglernes, Jydernes og Sachsernes Tog til England angaaer, da er det almindelig antaget, at samme var meget nær beslægtet med Jydsk (=: Dansk) jfr Werlauffs Priisskr. p. 19 ff., Allens Sproghist. p. 4, Wimpfen Gesch. u. Zust. p. 24 o. fl. Forf. Ikke et eneste By- eller Stedsnavn

paa en Jordbund, der baade i retslig og sproglig Henseende har været dansk? Mon ikke dette, at Folkesproget i Byen selv, afseet fra nogle tydske Elementer, der jo i en saa sydlig beliggende By ikke godt kunde holdes ude, i gamle Dage var dansk? Dertil kommer, at Byens Indbyggere ganske vist vare udsprungne af selve det omboende Folk, altsaa vare Danske baade ifølge Födsel og Sprog. Men selv om Byen burde betragtes som en tydsk Colonie — hvilket dog vel ingensinde er skeet og hvortil der da heller ikke foreligger mindste Grund —, mon dens Beboere da i Aarhundreders Løb vilde have kunnet modstaae det af den omboende danske Befolkning i Handel og Vandel og af Byens og Landets Övrighed og Magthavere i Love og Anordninger brugte danske Sprogs Indflydelse isærdeleshed paa en Tid, da Modvægten fra tydsk Side, altsaa i 5te til 12te Aarhundrede, endnu ikke var istand til at opveie, endsige overgaae denne uafbrudte Virken fra dansk Side? Amagers Beboere, de indvandrede Tydskere paa Jyllands Heder og den tydske Coloniestad Christiansfeldt have nu næsten kun Traditionen at holde sig til, naar der tales om deres tydske fædrene Sprog. At det modsatte i Nutiden finder Sted i Slesvig, d. v. s. *at det kun er en dunkel, af Byens nuværende Indvaanere ikke engang troet Tradition*, at her nogensinde har været dansk Folkesprog, er let at forklare, da netop denne By i de sidste sex Aarhundreder har været Gjenstand for en planmæssig Fortydskningsproces og været Hovedsædet for et fra først til sidst grundtydsk Fyrstehof; og sikkert er det, at dersom ikke Tydskhedens kæmpemæssige Fremskridt i Sönder-Jylland pludselig var bleven standset, — dersom ikke den tætte Taage, der havde lagt sig over

i de Egne, der siges at have været beboede af de gamle Angler, tyder paa, af det gammel-angelske Sprogidiom nærmede sig mere til det sachsiske, end til det jydsk-danske; tvertimod vil man ved nøiere Undersøgelse finde, at det modsatte har været Tilfældet.

det danske Tungemaal, endog langt ud over de Grændser, man tidligere havde drömt om, var bleven spredt ad ved Kanonerens Torden paa Isted Slette, da vilde vore Efterkommere i 5te eller 6te Led maaskee have seet sig i den Nödvendighed, ad Historiens og Videnskabens Vei at godtgjøre, at der i de mellem- og nordslesvigske Byer Tönder, Sünderborg, Graasteen, Aabenraa og Haderslev nogensinde var bleven talt Dansk af Befolkningen!

4. Efter at have anført disse mere almindelige Grunde for, at Dansk tidligere maa have været Folkesprog i Byen Slesvig, skal jeg i det följende försöge at godtgjøre dette ved mere directe Vidnesbyrd og maa da allerförst holde mig til selve Byens Navn. „I ethvert Land”, siger Werlauff i sit Priisskr. p. 24, „ere *Stedsnavne* at ansee for de äldste Sproglevninger. Undersögte med behörig Sprogkundskab kunne de give Lys om Landets äldste Beboere, stundom endog om saadanne, af hvilke ellers ethvert Spor förlängst er forsvundet, om Landets äldste physiske Beskaffenhed, Cultur” o. s. v. Der gives kun faa Byer i vort Fædreland, hvis Navne have givet Anledning til saa forskjellige Udtydninger som Navnet, eller rettere sagt Navnene paa Byen Slesvig; thi saa langt Historien naaer tilbage i Tiden, möde vi *tvende Hovednavne*: HEDEBY og SLESVIG, med deres Varianter (undertiden dog kun forskjellige Böiningsformer): Hethaby, Heddeby, Heitby, Haithaby, Heidarby, Heidaba, (Heidibæ, Heidiba, Heidebo, Heidebu, Heidebium); Sliestorff, Sliaswic, Slesvikr, Steivik, Sleswic, Slaswic (Sleaswic, Slieswic); og saalænge Kritiken har ladet disse Navne gaae igjennem sin Smeltedigel, har man derfor ogsaa været uenig om deres rette Betydning. Det ligger i Sagens Natur, at de Mænd, der have opbudt deres Skarpsindighed for at godtgjøre Rigtigheden af den af Danske bestridte Paastand „at Folkesproget i Slesvig altid har været tydsk”, ogsaa i saa Henseende have holdt sig til Byens Navne og givet disse en Fortolkning, der tilsyneladende

turde stötte deres Hypothese. Selv det Navn, der for ethvert uihildet Blik dog strax viser sig at være af dansk eller oldnordisk Oprindelse, nemlig HEDEBY, har man villet gjøre til et angelsachsisk eller tydsk, oldengelsk eller frisiske Ord, hvorved man dog klogelig kun især har holdt sig til Navnets første Deel Hede eller Hetha; dog tør man vel med Föie forudsætte, at de Mænd, der först have givet en Fortolkning af Navnet, mere have befundet sig paa Ord-Sammenligningens og Gjætningens end paa Sprogforskningens Omraade. Allerede i Vita S. Can. Ducis (SRD IV 258) afledes Navnet af det engelske eller angelsachsiske Hetha o: *Havn*: ab Hetha, quod lingua Anglica significat portum: Haffnby. Denne Fortolkning er især fastholdt af Feustking¹ og gjenoptaget af Outzen, „Dagegen“, hedder det i hans Alterth. p. 42, „deucht mich die Herleitung von dem alt-englischen Heda, ein Hafen, weit angemessener zu sein“. Mærkeligt nok har ogsaa v. Wimpfen optaget denne Fortolkning. Han siger nemlig i sin Gesch. u. Zust. des Herzogthums Schleswig p. 16: „Die uralte Stadt Hethaby oder Hedeby ist die jetzige Altstadt Schleswig und hat ihren Namen von dem angelsächsischen Hetha d. i. Hafen, folglich Hafenstadt.“ — Outzen har iøvrigt endnu en Fortolkning ved Haanden, nemlig af det angelsachsiske hæth, hæthe o: *Grændse*. Hedeby skulde altsaa være det samme som Grændsestad, og det saa meget mere som han i Endestavelsen bo (ba, bæ, bu) troer at finde samme Betydning. „Es bedeutet also beides“, siger han i sine Alterth. p. 45, „das erste und letzte, und beides zusammen genommen einen Gränztort, wie es ja auch wirklich war“. — Andre, f. Ex. Noodt og Büsching, tænke paa det frisiske og engelske Head o: *Hoved*, saa Hedeby skulde betyde en Hovedby eller Hovedstad. Endnu andre, der gaae ud fra den falske Forudsætning, at Hedeby og Haddeby oprindeligt ere et og

¹ Noodts Beiträge I, S. 11-12.

samme Navn, holde sig til det angelsachsiske „haten” ɔ: *hassen*, *hade*, fordi Byen fra sin første Begyndelse af er bleven hadet af de sydlige Naboer og har været et Tvistens Æble imellem de Tydske og Danske. Helduader gengiver derfor uden videre Hadebuy ved „Zankstadt”. Ifølge Dankwerths *Newe Landesbeschreib.* p. 113, skal man ogsaa have afledt Navnet af Ordet „Heide” ɔ: *Hedning*; — hans egen Etymologie er ikke mindre eiendommelig: „Ich halte aber viel mehr von dem Wörtlein *Eut*, *Eidt* oder *Heit*, so vorzeiten Wasser bedeutet hat, und ist eben das Lateinische *udum*. Weil diese Stadt am Wasser gelegen, und mit deme hat man auch den Ursprung der Eyder, der Uhtlande, Eydenheim, in dem Bistum Speir, Aterndorff, Hader oder Haderssleben, und vieler andern Oerter mehr benennet. Dass aber für Heideby Haddeby aussgesprochen worden, hat man sich zu erinnern, dass die Suevi Angili hieselbst vor den Sachsen gewohnt haben, der Schwaben Aussrede aber machet aus dem *ei* ein *a*!” Disse faa Prøver turde maaskee være tilstrækkelige til at vise, hvorledes en Kritik, der enten støtter sig til en, saa at sige i alle Sprog forekommende Ordlighed, eller som gaaer ud fra en forudfattet Anskuelse og skal tjene til at styrke en i andet Öiemed opstillet Hypothese, netop ved det store Raaderum, der er indrømmet Phantasien eller Gjætningen, tilsidst maa blive uholdbar og domfælde sig selv. Paa samme usikre Grund have ogsaa enkelte af vore egne Historieskrivere, navnlig Saxo, Hvitfeldt og Holberg befundet sig, idet de nemlig have gjort Sagnet om den sønderjydske Skjoldmö *Hethe* eller *Hede* gjeldende med Hensyn til Byens Oprindelse og Navn. Vil man have en sikker Grund at staae paa, da bör man gaae ud fra *Oldnordisk* eller *Gammel-Islandsk*; thi det er netop i Runeindskrifter og islandske eller oldnordiske Reiseberetninger, Kröniker og Sagaer, at den til det danske Hedeby svarende gamle Form *Heiðabýr* eller *Heiðabær* forekommer, og der kan da ikke herske nogen

Tvivl om Navnets Betydning, efterdi det gammel-islandske *heiðr* betyder Hede og *býr*, bær, svarer aldeles til vort by. *Heiðabýr* eller *Hedeby* betyder altsaa en By (eller Stad), der ligger paa eller ved en Hede¹. Denne eneste rigtige Fortolkning, der især er fremhævet af den lærde Islænder Thormod Torfæus i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, er bleven hævdet af de fleste af vore nyere Historieskrivere. Saaledes siger Langebek i Noten p. 116: (SRD II) „Hethaby est oppidum in occulto ac deserto solo conditum”, og i Danske Atlas VII p. 503 „Men som baade Byen og Navnet uden Tvivl stiger meget høiere op (o: end til Hethes og Harald Hildetands Tid) i Hedendommen, bliver det rimeligere at udlede Navnet af Stedets Beskaffenhed, nemlig at Byen er anlagt paa den Hede eller slette Mark, som endnu hedder Lohede eller Krophede (s. Anm. 1 paa denne Side). — Hos Werlauff i hans Priisskr. p. 33 hedder det: „Hedeby er det danske Navn . . . og kommer uden Tvivl af dens Beliggenhed paa en Hede”. — Den lærde Sproggransker Rask,² hvis Vidnesbyrd alene turde være tilstrækkeligt, tolker Navnet paa samme Maade: „Entallet Hæd er det gamle islandske *heiðr*, nu *heiði*, en Hede, hvoraf Byen ogsaa har sit islandske og gamle danske Navn *Heiðabýr* eller *Heiðabær* o: Hedeby.”

Fra det Navn, Byen har faaet fra *Landsiden*, vende vi os til det, den skylder *Søsiden*: SLESVIG; thi at dette Navn er givet Byen paa Grund af dens Beliggenhed ved Sliens Vig (o: den nordre Vig ved Holmen og ikke den

¹ Danske Atlas feiler dog, naar det, VII p. 504, hedder, at Byen var anlagt paa Lo- eller Krophede; vel har denne og den imod Nord-Vest sig strækkende Lyrskovshede i Forening med andre Hede-strækninger i Byens Nærhed givet Anledning til dette Byens Landnavn; men at selve Byen aldrig har staaet syd for Slien, altsaa heller aldrig paa Loheden, er ovenfor paavist.

² s. Rask, Samlede Afhandlinger I p. 374.

langt fra liggende söndre ved Selk), derom turde der vel ikke herske nogen Tvivl længere. Et Par Citater af forskjellige Forfattere vil vise os, at denne Fortolkning ingenlunde er ny. Allerede Adam af Bremen tolker Navnet overeensstemmende hermed, sigende: „Sliaswig quæ et Heithebu dicitur, quam brachium quoddam freti barbari alluit, quam Sliam vocant, unde et civitas nomen trahit”; ligeledes Langebek (SRD I 470 Anm.): „Urbs ista dicta, quod Slia fluvius, seu brachium maris Baltici, ea se penetret et sinum ibi faciat, qui danice dicitur Vig, germ. Wick; — og i Dsk. Atl. VII p. 503: „Oprindelsen til Navnet Slesvig søges naturligst i den tilløbende Vig Slie ...” Dankwerth „Die alte berühmte Stadt Schlesswick hat den Namen von dem schönen Meerbusen der Schlie”. Hansen¹: „der Namen der Stadt ist von dem Worte Schley, und dem alten niedersächsischen Worte Wieck, welches einen Meerbusen, wie auch einen Ort, wohin man sich in Sicherheit begeben kann, bedeutet, entstanden. Vig bedeutet bei den Dänen ebenfalls einen Meerbusen”. Hermed kan jevnføres Thorsen²: „Hvilken Benævnelse (Slesvig) paa Byen först forekommer senere (nemlig, end den frank. Annalist) og egentlig kun betegner Pladsen, hvor den var anlagt, nemlig ved en Vig af Slien” „Slesvig eller Hedeby med Havnen i „Sle's Vig”

Ved, som her at gaae ud fra den Betydning, der ligger i Navnets sidste Deel „Vig”, kommer man let til den Overbeviisning, at Navnet Slesvig i sin første Oprindelse sikkert ikke har betegnet selve Byen Hedeby eller Sliesthorp, men den Vei, ad hvilken man naaede til denne. Dette er saa meget sandsynligere, som Benævnelsen Slesvig om Byen, næsten udelukkende i den allerældste Tid kun er brugt af fremmede, med de locale Forhold ikke altid ganske for-

¹ Staatsbeschreibung p. 308.

² Indledning til de Slesvigske Stadsretter p. 4 og 11.

trolige *Forfattere*, medens vore egne Skribenter næsten altid kalde Byen Hedeby,¹ men ved Udtrykket Sløsvik, Slesvig, mere tænke paa Sundet eller Indløbet. Dette sees f. Ex. tydeligt af Knytlinga Saga cap. 86: „Ikke længe efter at Knud Lavard var kommen hjem til sit Rige, lod han bygge to Casteller paa begge Sider af Slivigen (Sløsvik), hvor der var smallest over Sundet, som løber ind til Hedeby².” Denne Tanke synes ogsaa at have foresvævet Langebek, naar han i Dsk. Atl. VII p. 502 siger: „begge Navne (— Hedeby og Slesvig —) ere meget gamle, og det er vanskeligt at sige, hvilket ældst er; thi de kan begge documenteres fra det ellefte Seculo. Dog synes, at det danske Navn Hedeby bliver det ældste, og at *Fremmede*, som have faret derpaa igjennem Slien, have først af denne Indvig tillagt Byen det Navn Slesvig eller Sløsdorp.”

Der gives imidlertid ikke faa Forfattere, der aflede „Vig” af det frisiske, gammel-tydske eller angel-sachsiske *vic* (vicus, oppidum), saa Slesvig skulde betyde *Söstaden*. Allerede Saxo taler om Sle oppidum, og maaskee har netop hans Fortolkning givet Anledning til den lignende i en senere Tid. Uden selv at hylde denne Fortolkning, siger Langebek i Dsk. Atl. VII, 503 „med mindre nogen, istedenfor det danske Vig, sinus, heller vil antage den Bemærkelse,

¹ Om Brugen af Navnet Hedeby hos den omboende Befolkning, i det mindste lige til Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, see Thorsens Slesvigske Stadsr. p. 12-13. Sandsynligviis er det i ældre Tider ogsaa blevet brugt af selve Byens Indvaanere; derfor taler den af Ulfsten brugte Benævnelse „Hædum”, — St. Knuds Gildes Navn „Hedslag” = convivium Hethebyensium, — Runesteens-Inscriptionerne, — et Document fra 1378, hvori en slesvigsk Geistlig tilføier „de Heidebu” o. s. v.

² Fornmanna Sögur [IX p. 322: „þá lét hann gjöra kastala íj megin Slesvíkur, þar sem mjóst var yfir sundit, er utan gengr at Heiðabý.”

som Ordet Wig eller Wik har i det gamle tyske eller angelsaxiske Sprog, nemlig By eller Sö-Stad, vicus, oppidum” Ogsaa v. Wimpfen har holdt sig til denne Interpretation; han siger nemlig i sin Gesch. u. Zust. p. 16 Anm.: „Sliestorp und Slieswik von dem alten Torp und Wik d. i. Ort, Stadt, folglich Schleistadt”; at Outzen hylder samme Anskuelse, forstaaer sig af sig selv (jfr hans Alterthümer p. 12 o. flg.); derimod maa det vække Forundring, at ogsaa Werlauff holder fast ved den. „Ved Staden Slesvigs to Benævnelser i Oldtiden, Slesvig og Hedeby” hedder det p. 33 i hans Priisskrift om det sönderjydske Sprog, „har man almindelig feilet, baade i Henseende til deres Alder og den förstes Etymologie. Slesvig er det angelske eller saxiske Navn, altsaa det ældste, og kommer af Strömmen Slie og det A. S. vicus: Bye (vicus), hvorfor den og hos nogle Middelaldersskribenter kaldes Sliesthorp, Liesthorp. Hedebye er det danske Navn, altsaa yngre og kommer uden Tvivl af dens Beliggenhed paa en Hede.” Foruden det, der ovenfor er sagt til Gunst for Navnet „Hedeby” Ælde og for Betydningen af Ordet „Vig”, skal jeg her blot tilføie, at jo simplere en Fortolkning er, desto mere Sandsynlighed har den for sig, og det kan da ikke nægtes, at det ved en sönderjydsk By ligger langt nærmere at holde sig til den danske Betydning af Ordet, end til et fremmed Sprog, tilmed da vi i vort eget Sprog have en til Stedets Beskaffenhed svarende Benævnelse, og de gamle islandske Skribenter ved deres Slèsvík (*gen.* Slèsvíkr) Sleivík sikkert ikke have tænkt paa det angelsachsiske „Wic”, ligesaa lidt som de, der f. Ex. gave Byerne Lemvig, Sandvig Navn, have gjort det. Dertil maa endnu bemærkes, at man ved et sammensat Navn ikke blot bör see hen til sammes sidste, men ogsaa til dets *förste Deel*, der i nærværende Tilfælde da aabenbart ogsaa maatte være af angelsachsisk Oprindelse, saafremt ellers Navnets Fortolkning skal have nogen fyldestgjørende Betydning. — Et, saa vidt jeg veed, enestaaende

Forsøg i denne Retning, er da ogsaa gjort, nemlig af den tidt nævnte Outzen; han er nemlig kommen til det Resultat, at Ordet *Slå* (Sle, Slæ, Sly, Slie, Sleie, Sleth, Sles, Slige, Slig, Schlei, Schley) ligesom hæth, hæthe og bo skal betegne en *Grændse* og komme af det angelsachsiske slean 3: slaæ, slaæ itu, adskille, begrændse. Hans egne Ord (Alterth. p. 8-9 Anm.) lyde saaledes: „Dieser Name der Schley (der uralten natürlichen Gränze von Angeln) vielleicht etwa von gleichem Alter mit dem Namen dieses Landes selbst, scheint auch schon von Anfang an eine solche Bestimmung anzudeuten, vom angels. slean, schlagen, friesisch „sluhn“, præter. slajen, slejen . . . Nicht nur ein gegrabener Wasserlauf, ein Graben, sondern auf den Halligen auch überhaupt jeder Wasserlauf, ein Strom, heisst en Sluth, südfries. Slaeth, Slaith, plattdeutsch Sloth“. Det vil imidlertid sikkert være indlysende for enhver Uheldet, at Outzen her befinder sig paa samme uholdbare Grund, som ved saa mange andre Etymologier. De fleste Forfattere forbigaae Ordets Fortolkning med Taushed eller bemærke som Schröder (Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig p. 411), at de hidtil anstillede etymologiske Undersøgelser ikke have ført til noget tilfredsstillende Resultat, og dog er Navnet Sle, Slje, Sli et godt gammelt dansk Ord, nemlig Navnet paa den Plante, der kaldes Klithalm (Hjelme-Rör, arundo arenaria, Klittag, Klitrör, Senegræs), som endnu den Dag idag findes paa ikke faa Steder langs med Slien, navnlig ved Fjordens sandede Indløb; ifølge Molbechs Ordbog bruges Ordet „Sli“ paa Jyllands Vestkyst endnu om de lange fortørrede Rødder af Sandvæxten Klittag. Maaskee ogsaa Navnet i ældre Tider har haft en *videre Betydning* og i Almindelighed betegnet Söplanter, navnlig Sögræs, Siv og de sædvanlige Rör, der i stor Mængde findes overalt paa og langs med Slien (jfr Worsaae, Dannevirke og Thorsens Dannevirke-Runestenen, s. ogsaa N. M. Petersen: Danmarks Hist. i Hedenold 2, p. 39: „Sle, Slja, hvilket betyder Tang

eller Rör"). — Fjordens Navn er altsaa opstaaet ganske i Lighed med saa mange andre Vandes Navne (f. Ex. Liimfjorden¹, Grönsund), nemlig efter det Udseende, den selv eller dens Bredder frembød for dem, der seilede op ad den eller paa anden Maade lærte den at kjende. *Slesvig betyder altsaa oprindelig den Vig, hvor til sin Tid Sandvæxten Klittag eller Hjelme maa være bleven funden i en paafaldende Mængde.* Fremmede Forfattere eller Reisende, der ikke have kjendt Ordets rette Betydning, have da paa en let forklarlig Maade overført Vigens Navn paa den By, der omtrent laa inderst i samme.

Byen Slesvig har altsaa *ikke tvende tyske* Navne (— hvilket var Outzens Mening —) *ei heller et dansk og et tysk* (— som Werlauff antager —), men *to gode gamle danske Navne: et fra Land- og et fra Søsiden.*

5. Det er imidlertid ikke Navnet eller Navnene paa Byen alene, der vidner om Danskens Fortid i Slesvig; ikke faa Navne paa Gader, Torve, Pladser o. s. fr. tale for det samme, og det maaskee i en endnu høiere Grad; men ogsaa disse have naturligviis haft den Skjebne, at man enten ligefrem har erklæret dem for tyske eller angelsachsiske Ord, eller dog for saadanne, der ligesaagodt kunne gjelde for tyske som for danske; og har man ikke kunnet negte den danske Oprindelse, da har man baaret sig ad som Outzen og erklæret, „dass der eigentlichen dänischen Wörter überaus wenige zurück bleiben, die, *wer weiss bei welcher Veranlassung, irgend einmahl könnten eingeführt sein!*“ eller man har² erklæret det for en Umulighed, at det Runiske eller Old-Nordiske nogensinde kan have været talt af Beboerne i Sünder-Jylland (endsige i Byen Slesvig), eftersom det nubrugelige Dansk er saa himmelvidt forskjelligt der-

¹ I Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed 2det Bind p. 92 henfører N. M. Petersen Stavelsen *lim* til Fleert, af limar 3: Grene.

² s. Outzens Preisschrift p. 83, og Alterth. p. 75.

fra.¹ Ret som om man ikke netop i Sønder-Jylland endnu den Dag idag finder mangfoldige Ordformer og Navne, der noksom vidne om deres Udspring fra Oldsproget, men tildeels ikke længere findes i de Dannedes Skriftsprog; herovre have de kunnet holde sig paa Folkets Læber, fordi den saakaldte „dannede Classe” for største Delen betjente sig af det tyske Sprog og det ringe Samkvem imellem Kongeriget og Sønder-Jylland tidligere gjorde, at Sprogudviklingen her blev tilbage. — Men er den Forandring, der er foregaaet med det danske Sprog i det hele taget større, end Forandringen i andre levende Sprog f. Ex. Tydsk? Et Par Sammenligninger turde her ikke være overflødige:

Af Otfrieds Evangelie Harmoni.

Höitydsk fra det niende Aarhundrede:

Farames so thie ginoza
ouh andera stratza,
then uueg ther unsih uuenta

¹ Fordi den Flensborgske St. Knuds Gildeskraa iblandt andet har Udtrykket *gjalde* (isl. *gjalda*), medens den Odenseske har *bödæ*, udbryder Outzen (Alterth. p. 76) „Wie’ Skandinawisch hätte man damals in Flensburg, wie platt oder Südjütländisch Dänisch dagegen in Odensee geredet! Sollte man nicht eher denken, dass damals Odensee mitten im Schleswigschen und Flensburg auf Fühnen gelegen hätte!” Dersom Outzen iøvrigt havde haft selve den Flensborgske Gildeskraa for sig (og ikke, som nu, henviist til et enkelt Citat i Werlauffs Priisskr. p. 61), vilde han være bleven overbeviist om, at Formen *böde* (*bæthær*, *bether*) forekommer ligesaa hyppigt som *gjalde* (s. Skraaens Art. 1, 3, 4, 16, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 41, 42, 44, 45), ligesom han burde vidst, at Verbet *gjalde* endnu den Dag idag overalt i Mellem-Slesvig bruges i Betydning af *gjengjelde*, *böde*: æ ska nok *gjahlj’* ham ẽ ɔ: jeg skal nok give ham fuld Erstatning derfor, (*Gjeld*, *Gjahlj’*, isl. *gjald*), Iøvrigt har Outzen ubevidst udtalt den utvetydige Sandhed, at Sönderjydsk og Fynsk i saare mange Henseender stemme overeens.

zi eigenemo lante.
Thes selben pades suatzi
suachit reine fuatzi:
si therer situ in manne
ther thar ana gange.

Ordret paa Nutids Höitydsk:
Fahren wir wie die Genossen
auch andere Strasse
den Weg, der uns wende
zu eigenem Lande.
Desselben Pfades Süsse
suchet reine Füße:
sei diese Sitte im Manne
der darauf gehet.

Af „die Stiftung von Cöln”

Höitydsk fra det tolvte Aarhundrede:
Duo ward gesant heirro Agrippa
daz her diu lant birechta,
daz her eini burg worhte
ci diu daz in dad liuth vorte.

Ordret paa Nutids Höitydsk:
Da wart gesandt Herr Agrippa,
dass er die Lande berechte,
dass er eine Burg werkte
zu dem dass ihn das Volk fürchte.

Runeindskrift (paa Dannevirke-Runestenen)
fra det tiende Aarhundrede:

Sveinn konúngr satti stein eftir Skarða sinn heimþega,
es vas farinn vestr, en nú varð dauðr at Heiðaby.

Paa Nutids Dansk:

Kong Svend satte denne Steen efter sin Hjembo Skarde,
som var faren vesterpaa, men nu døde i Hedeby.

Dette vilde paa Nutids Sönderjydske (Sundeved) lyde saaledes: Kong Svend sat' den Steen etter hans Husskarl Ska'r, som var forren vesterra, men no döj i Heby.

Af St. Knuds Gildeskraa, altsaa fra Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede:

Om gildbroder slar noghen man ihjel, som ikkæ ær gildbroder, och brödræ æræ neruærendes, tha sculæ the hjælpæ hanom of lifs wodæ.

Paa Nutids Dansk:

Dersom en Gildbroder slaaer nogen Mand ihjel, som ikke er Gildbroder, og Brödre ere nærværende, da skulle de hjælpe ham af Livs Vaade.

Paa Nutids Sönderjydske (Sundeved):

Hvornær 'n Gil'bror slær 'n Mandj chjæl, som ejt ær Gil'bror, aa ær dær Bröjjer te stej, saa ska di hjælp ham a Livs Vaa'r.

Jeg har hidsat disse faa Sprogprøver for at vise, at den Udvikling og Forandring, det danske Sprog har været underkastet, i hvert Tilfælde ikke er større, end hvad der f. Ex. er skeet med det tyske Sprog, og at det sönderjydske Sprogidiom ikke kan siges at staae mere fjernt fra Middelalderens og Oldtidens Dansk, end vort nuværende Skriftdansk. — Istedenfor at gammel-danske Ordformer, Ord og Navne skulde gjøre os mistænelige med Hensyn til den Maade, hvorpaa de findes saa langt sydpaa, ville de altsaa netop tjene os til Beviis for, at Dansk her i gamle Dage var Hvermands Modersmaal, og at vi ikke behöve at lede længe om vort Sprogs Fortid henede.

Af danske Navne paa Gader, Stræder og Pladser, der endnu lettelig kjendes gennem deres fortydskede Form, turde følgende være de vigtigste:

TORVEGADE (urigtigt „Torfstrasse" kaldt), en lille Gade,

der staaer i Forbindelse med Store-Torv og ved hvis modsatte Ende den gamle Kongeborg skal have staaet, hvor Kong Niels dræbtes af Gildebrødrene. Skjönt Navnets danske Oprindelse og Betydning er ligefrem, har man dog enten af Uvidenhed eller paa Grund af Ordlyden, maaskee ogsaa af andre Aarsager, søgt at lægge en anden Betydning deri. Dankwerths Forklaring „Zwergstrasse“ er dog for urimelig til at man skulde imødegaae den; større Sandsynlighed har Fortolkningen „Torfstrasse“ for sig; allerede Cypræus forklarer Gadens Navn saaledes (quæ a cespite nomen habet) og efterfulgtes heri af de fleste tyske Forfattere lige til vore Dage. For at begrunde denne Fortolknings Rigtighed, er man gaaet forskjellige Veie: Nogle sige, at Gadens Navn hidrører derfra, at Bönderne kun igjennem denne Gade tør kjøre med den paa Torvet om Löverdagen falbudte Törv; men der existerer ikke nogensomhelst Bestemmelse desangaaende,¹ og de færreste Törvebönder kjøre ad den, da den ligger lidt afsides. Andre gaae ud fra, at Gadens Navn ikke kan være Torvegade, fordi Ordet „Torv“ ikke forekommer i Nutidens Sönderjydsk, men at der istedenfor siges Mærke, Märkin o: Marked. Dette Outzenske Raisonnement² er tilsyneladende rigtigt, — men dels maa man huske paa, at fordi Ordet „Torv“ nu ikke bruges længere, kan det godt tidligere have været brugt, dels at man paa Tydsk kun har een Benævnelse for det danske „Torv“ og „Marked“, nemlig „Markt“, idet man baade for Jahrmarkt og Wochenmarkt i Folkesproget kun hörer „Markt“; da nu den ene danske Benævnelse er tilsvarende den tyske, vil man let forstaae, at man under Paavirkning af det stedse mere og mere imod

¹ I „Nye Marketh Ordenunge allerleye Kophandlungen“ fra 1560 nævnes ikke engang Torvegaden iblandt de Gader, Stræder og Torve, hvor Varerne skulde bringes hen, ligesaa lidt som „Törv“ findes iblandt de Artikler, der omtales bragte tiltorvs.

² s. Outzens Preisschrift p. 84.

Nord fremrykkende Tydsk, i Aarhundreders Löb er kommen af Vane med at sige Torv, hvorimod Udtrykket „Mærke“, „Mærkin“ har faaet Hævd i begge Betydninger. — Men afseet fra alt dette og fra Gadens Beliggenhed, haves *et flere hundrede Aar gammelt Vidnesbyrd for Navnets gamle, danske Form*, nemlig i Registro capituli Schleswicensis¹ fra Midten af det 14de Aarhundrede (1352 o: altsaa fra en Tid, da Ordet „Torv“ ogsaa i andre Forbindelser forekommer i Byen vedrørende Documenter, s. nedenfor), hvor det hedder: Item in Torrighade fundum, de quo solvantur 4 solid. sterling; thi at dette Torrighade er det samme Navn, der hos Langebek i Dsk. Atl. VII p. 508 skrives Torighgate, er aabenbart, ligesom at Ordets første Deel Torigh (isl. torg) kun betyder Torv og ikke Törv. Ogsaa Noodt forklarer Navnet paa samme Maade (quæ a foro nomen habet² —) „Af dette Ord Torv, forum“, hedder det i Dsk. Atl. VII p. 533 „har endnu den Gade i Slesvig, som gaaer til Torvet, sit Navn Torfstrasse, ikke af Torf eller Törv, cespes, saa den paa Tydsk burde hedde Marktstrasse.“

SKOVBYSTRÆDE, en Gade, der fører ud af Byen imod Nord-Vest, og som i en senere Tid har faaet det fortydske Navn „Schubustrasse“. Navnet hidrører aabenbart derfra, at den Vei, der slutter sig til Gaden, fører ud til Landsbyen Skovby og derfra videre imod Vest.

KATSUND eller KATTESUND er Navnet paa en lille Plads i Nærheden af „Pferdemarkt“. Det er vistnok et forgyeves Forsøg, naar Outzen i sine Alterthümer p. 103 vil forklare Navnet efter den Betydning, der ligger i det gamle Navn paa Hesserne, Catti, eller i Ordet Kattegat, og det saa meget snarere, som vi baade i Flensborg, Horsens og Aalborg træffe paa samme Gadenavn.

¹ see Langebek SRD VI 583.

² s. Noodts Beiträge I, 164. I Liber Don. Mon. B. Petri Nestved (Langeb. SRD IV 379) nævnes en „torggade“ i Præstö.

Om den saakaldte HUNDESTRASSE, der ligesom Torvegaden fører fra Langegaden til Store-Torv, tidligere har hedt Hundestræde, Hundegade eller Hudestræde, kan vel ikke bestemt afgjøres, da Navnet i ældre Tider baade findes skrevet Hunegatæ og (1583) Hudesstræde; men at det er af dansk Oprindelse turde vel være hævet over enhver Tvivl.

Navnet paa GALBERG, en lille Gade ved Nord-Enden af „Pferdemarkt“, er sikkert en Forvanskning af det danske Galje, Galgebjerg. Stedet har formodentlig tidligere været et Slags Rettersted med en Galge. Det er ikke usandsynligt at det var her, Knud Lavard lod sin fornemme Frænde, en berygtet Stratenrøver, hænge; thi Stedet, hvor dette skete, kaldes i Roberti Vita S. Canuti Ducis, Tyuejukel; herom hedder det i SRD IV p, 258 „Curat suspendi sibi sanguine junctum in Tyuejukel. D. Canutus loed en aff sine egne frender ophenge paa Tiue Jukel, 3: Galgebjergget, forte prope Hetheby“, og i Noten (q.): Danicum Tyv s. Tjuf est fur, et Jokul in veteri lingua septentrionis et adhuc Islandice significat montem niveum et glaciale. Ut ideo nomen illud recte per Galgebjerg explicetur. — Outzen (Alterth. p. 104) har ogsaa her en ganske anden Fortolkning; han jevnfører nemlig Ordet med en Deel forskjellige Bynavne, som Galenberg i Svaben, Gallehuus ved Tönder, Galloway i Scotland, Gallway i Irland o. fl. og mener, at Betydningen bör söges i Verbet „gallen, absondern, scheiden, wovon noch Gallert und selbst die Galle“ (!).

HESTEBJERG er Navnet paa den lange Gade, der sløder sammen med Flensborg-Chausseen under en spids Vinkel lige foran det nuværende Posthuus. Dette Hestebjerg maa ikke som hos Huitfeldt og Pontanus forvexles med Hattersborg; thi Hattersborg var en Borg, der af Erik af Pommern blev anlagt paa Hestebjerg. Udentvivl er dette sidste Navn opstaaet deraf, at Christopher II i Aaret 1325 herfra beleirede Gottorp, ved hvilken Leilighed han da for-

modentlig har haft endeel Rytteri med sig¹. At Navnet er gammelt sees af Chron. Holsat., hvor det om Erich Pommeranus hedder: Rex Ericus ante portas ejus (scil. castri Gottorp) aliud castrum (3: Hattersborg, hos Dankwerth „König Erichs Schloss“) in monte Hesteberch, cum fossatis profundis collocavit“. Ogsaa Albert Krantz² afleder Navnet af mons equinus. Paa Meiers Kort til Dankwerth er det skrevet Heisterbarg; denne öiensynlig corrumperede Skrivemaade har givet Anledning til de forunderligste Etymologier hos Outzen. „Nicht allein“, siger han i sine Alterth. p. 103, „heisst Heister im Dithmarsischen und Bremischen ein junger Baum, sondern Hesse heisst auch bei Kilian auf Holländisch und Friesisch ein Stossdegen, womit man hauet, sticht, von einander schneidet ...“ Hestebjerg skulde altsaa være det samme som „Grændsebjerg“³. Fremdeles: „Heistern heisst so viel als schiessen, treiben; daher das angeführte Wort Heister und Hester ein junger Eich- oder Buchbaum, eigentlich ein Schössling ist. Diese Bedeutung ist auch in dem pleonastischen: Kopfheister oder Heisterkopscheten. Ob vielleicht hier der Platz gewesen, in frühern Zeiten, wo die Schützen, oder etwa andere Gildebrüder nach dem Ziel oder Mahl geschossen?“ Hestebjerg skulde efter denne Derivation altsaa være det samme som Skydebjerg! Dersom Outzen havde levet i selve Byen Slesvig, vilde han

¹ jfr Huitfeldt p. 451; Presb Brem. Westph. III 61.

² see *Danica Lib.* VIII Cap. 10.

³ Det er ret interessant at lægge Mærke til Outzens Forkjærlighed for Begrebet „Grændse“; til denne Categorie henregner han nemlig de mest forskellige Ord, som Riesendamm (3: Kæmpe eller Jættedæmning, en Deel af Dannevirke), Kalegat, Galbjerg, Sli, Hedeby, Slesvig, Hestebjerg, Gottorp etc., saa man skulde troe, at man i Slesvig og Omegn i gamle Dage talte en forunderlig Sammenblanding af Tydsk, Friesisk, Hollandsk, Angelsachsisk, Dithmarsisk, og dog ere de anførte Navne gode, gamle, danske Ord!

upaatvivlelig være bleven styrket i denne sidste Etymologie derved, at Skydeselskabet i Lollfuss virkelig afholder sin Fugleskydning paa en Mark, der umiddelbart grændser til Hestebjerg; — hvorved dog bliver at betænke, at dette Selskab først oprettedes i Aaret 1705! Det er iøvrigt mærkeligt, at Outzen ikke har tænkt paa det plattyske „Heister” 3: Elster, Skovskade; Betydningen vilde være ligesaa god og Etymologien langt fra saa søgt.

Den Egn, hvor nu „Friederichsberg” ligger, hed tidligere, da den endnu ikke var bebygget, Kratzenberg. Saa underligt dette Navn end seer ud, er det ikke desmindre et oprindeligt dansk Navn, der i Tidernes Löb er blevet fortydsket eller utydeliggjort; thi Formen Kratzenberg er neppe forstaaeligere for en Tydsker end for en Dansker. Navnets oprindelige Form er nemlig KRATBJERG 3: et Bjerg, der har været bevoxet med Skovkrat og andet Buskværk. At dette Navn fuldkommen svarer til Egnens tidligere Beskaffenhed, sees af Jürgensens Fortsættelse af Helduader § 18 p. 36: „die ganze Gegend war mit kleinen Bäumen und Buschwerk bewachsen . . .”

Udentvivl er ogsaa Navnet paa den lille Gade i Friederichsberg, der nu hedder Kleinberg, et dansk Ord. I Dsk. Atl. VII p. 574 skrives det nemlig KLYVENBJERG og har formodentlig samme Betydning som Klövehöi paa Sjælland; det er ikke usandsynligt, at der her i gamle Dage har befundet sig et Bjerg med spaltet Top, der i en senere Tid er bleven afgravet og Jorden benyttet til at udfylde den sumpede og moseagtige Grund, hvorpaa en Deel af Friederichsberg er anlagt. Det sidste Ord „Bjerg” er i hvert Tilfælde tydeligt nok, skjönt ikke mindste Ophöining nutildags her tyder paa noget Bjerg.

Angaaende Navnet GOTTORP skal jeg tillade mig at anføre følgende Ord af Dsk. Atl. VII p. 559: „De, som lede Navnet fra Gotherne, have ikke megen Grund for deres Mening, med mindre ved Gothi skal forstaaes Guti eller

Juti, quasi Gutorum pagus, og da kunde det Indfald til Nöd passe. Noget mere Skin af Rimelighed kunde den Oprindelse af Gottesdorf have, i Henseende til at Gottorp, det mindre saa vel som det större, i nogle hundrede Aar var de slesvigske Biskopper tilhörigt. Men naar man erindrer sig, at dette, saavel som de fleste Stæders Navne i Hertugdömmet ere fra de danske Tider, og givne ikke af tyske, men danske Folk, ja vel og ældre end Biskopdömmet selv, saa falder sidst bemeldte Mening bort af sig selv, og kan da ingen mere naturlig komme der istedenfor, end den, som beskriver Stedet efter sin förste Beskaffenhed af en god Torp. (Dersom Torp, som nogle holde for, er neutrius generis, kommer et got Torp Navnet endnu nærmere) . . ." Outzen (Alterth. p. 95) vil ogsaa henføre dette Navn, saavel som Navnet Gutow i Cismar, Gota ved Japan, Gytheum i Laconien etc. under Categorien „Grændse" (!).

Navnet Oehr o: ÖRE viser noksom tilbage til sin danske Oprindelse. Det er Navnet paa en lille Halvö öst for Friederichsberg og er maaskee det samme Sted, der tidligere kaldtes „hillig Öhr" og af Almuen betegnedes som den Plads hvor Ansgar skal have döbt de omvendte Hedninger i Slien.

Det i Nærheden liggende TEGELNÖR (Teglnoor) er ligeledes kun halvt bleven fortydsket. Ogsaa Navnet HOLM — Benævnelsen for Byens östlige Deel — turde, trods Outzens¹ Protest derimod, dog nok snarere være af dansk end angelsachsisk Oprindelse. Det samme gjelder naturligviis ogsaa om det saakaldte Holmer-Moor.

Til disse endnu i vore Dage forekommende Navne i deres danske Form, kommer en Række Benævnelser paa Gader etc., der dog nu, tilligemed det de betegnede, kun findes i Skrifter, Skjödebøger og andre, Byen vedkommende Documenter. Som saadanne kunne nævnes: Bekkegate (ikke langt fra Torvegade), Brethebrogata (der endnu i

¹ s. hans Preisschrift p. 84.

Aaret 1413 ikke laa langt fra Graabrödreklosteret), St. Drottens Kirke, hvis Navn paa Plattysk er blevet gjen-givet ved Sünthe Drochten; dog kaldes Herr Clements i Aaret 1452 endnu „Kirchherr tho Sünthe Drotten“. Ved Aar 1413 nævnes ogsaa en Kremergate, der ligesom Navnene Buk-sund, Havedam, Luyshöy, Schelbeck noksom viser tilbage til en dansk Oprindelse. Interessant er det at lægge Mærke til flere danske Navne i et af Hertug Valdemar i Aaret 1291 udstedt Mandat; disse Navne ere: Frisæ-wirki, Angelbowirki og Saldergater; de tvende første betegne aabenbart Dele af Byens gamle Befæstningsværker (oldnordisk virki, munitio), det sidste var Navnet paa en eller flere Gader, der laae ud imod Byens nord-östlige Be-fæstning.

Mon nu alle disse danske Navne ikke bör betragtes som halvt udslettede Skrifttræk, der, opfriskede, indeholde den utvetydige Sandhed og Forvisning om, at Byens tidligere Indbyggere have talt Dansk? Thi var det end tænkeligt, at selve Byens Navne skyldes Folk, der ikke have været dens Indbyggere, saa vilde man dog stöde paa uoverstigelige Vanskeligheder og Modsigelser, dersom man vilde paastaae, at de i saa stort Antal forekommende *danske Navne paa Steder midt i selve Byen*, skulde være opstaaede paa samme Maade, nemlig udenfor Byens Omraade.

6. Ikke mindre end Stedsnavnene, vidner en Mængde danske Ord, der forekomme i Byen vedrørende Documenter, Love og Privilegier om Danskens tidligere Hjemstavn her.

Det er Skade, at Skraaen for St. Knuds Gilde her i Byen, ikke eksisterer længere, da vi af det Sprog, den har været affattet paa, bedst vilde kunnet see, hvad der dengang (i tolvte Aarhundrede) var Folkesprog i Byen. Dette Tab er saa meget beklageligere, som man fra et tysk Standpunkt har villet paastaae, at St. Knuds Gilde i Slesvig var en Fortsættelse af det gamle Hetzlagh, — at det var en tysk Institution og at dets Navn knytter sig til Knud Lavard og

ikke til Kong Knud den Hellige. Det ligger udenfor disse Blades Omraade at gaae fuldstændigt ind paa disse Strids-punkter, men jeg maa dog bemærke følgende: a) Det er ikke bekjendt at Gilderne heri Norden för Oprettelsen af St. Knuds Gilderne have fört noget *Nomen proprium* eller haft skrevne Love, saa det maatte synes forunderligt, om et Gilde i den gamle sönderjydske By Slesvig herfra skulde gjort en Undtagelse. b) Det i Chron. Sialand. (SRD II 612) forekommende Navn paa Gildet Hetzlagh, bör ikke alledes af Heth, Heid, Hatt o: altum, og lagh, lag, log o: lex, saa Navnet fik Betydning af *lex summa*; thi det hedder udtrykkelig i det betegnede Sted: *dicebant enim, quod burgenses districtissimam legem tenent in convivio suo, quod appellatur Hetzlag*, hvor det relat. Pronomen aabenbart gaaer paa *convivium*, og ikke paa *lex*. Navnets förste Deel Hetz er ligefrem det af Other og Ulfsten brugte Navn paa Byen: Hethe (Hetheby) og lagh betyder *her* ikke andet end Gilde, *convivium*; Hetzlag er altsaa det samme som *convivium Hethense* sive *Hethebyensium*, — fölgelig er Navnet af dansk og ikke af angelsachsisk eller tydsk Oprindelse. Outzen (p. 84) erklærer rigtignok Ordene Gilde og Lag, Lagh for tyske eller angelsachsiske, men herimod turde det maaskee være tilstrækkeligt at sætte følgende Ord af Meursii Hist. Dan. p. 258 (c): „*Vocabulum Gildi, convivium denotans, ab antiquissimis seculis in Septentrione, usque in hunc diem, usitatum; in Britanniam per Jutos et Anglos nostros quinto seculo eadem vox cum re ipsa allata, in Germaniam et Italiam cum Gothis transiit . . .*“, hvad Ordet lag, lagh angaaer, da behöver man vel neppe at anföre noget Beviis for sammes nordiske Oprindelse. c) Af Stedet i Chron. Sialand. sees, at det slesvigske Gilde allerede ved Aar 1134 havde en Lov; men da der for de ældre (hedenske) Gilder ikke existerede bestemte Love, — da endvidere Hertug Knud ikke kan have opkaldt et Gilde efter sig og givet det en egen Lov, — fremdeles, da den ældste opbevarede

Lov for Hertug Knuds Gilde først daterer sig fra Aar 1256, saa man neppe kan antage, at der i Slesvig skulde have existeret en saadan rigelig hundrede Aar tidligere, — saa kan den omtalte Lov ikke have været nogen anden, end den der siden Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede brugtes i Odense og ikke lang Tid derefter i Flensborg, Ribe og andre danske Byer for Kong Knuds Gilderne. d) Dette sees ogsaa af de til Hetzlagh i Chron. Sialand. föiede Ord: nec sinunt inultum esse, quicunque alicui convivorum illorum damnum sive mortem intulerit og af den Maade, hvorpaa Borgerne i Slesvig selv gjorde Lovens Ord Fyldest. Det stemmer fuldkommen med Kong Knuds Gildeskraa, s. den Odenseske Art. 4: Æn om han ikkæ setter then louen foræ segh, tha maa thet vendes hanom tel lifs vodæ, — og den Flensb. Art. 1: Mæn hawer han ey at bæther mæth, tha scal lijf bæthærs for lijf, — hvorimod det i Hertug Knuds Gildeskraa Art. 1 hedder: „Si vero interemptor non poterit pro se acquirere tak *nominati ex convivio ferant ipsum ad judicium regis.* e) Det er bekjendt, at der paa Ruinerne af Kong Knuds Gilderne oprettedes Papegöie-Skydeselskaber; dette var f. Ex. Tilfældet i Malmö, Lund og Flensborg; men nu findes i Byen Slesvigs Archiver Beviser for, at det endnu her eksisterende Papegöie-Skydeselskab allerede var oprettet Aar 1450, altsaa kun lidt over 30 Aar efter St. Knuds Gildes Ophör; hvad er da naturligere at antage, end at Skydeselskabet ogsaa her er oprettet paa Ruinerne af dette Gilde og at dette altsaa har været et Kong Knuds Gilde? Dette sees iøvrigt ogsaa af den Overeensstemmelse, der i ikke faa Punkter hersker imellem Skydeselskabets Lovbestemmelser og Kong Knuds Gildeskraa (f. Ex. om et uplettet Rygte og Vandel; om Böder; om Bidrag i Tilfælde af Ildsvaade; om Overværelse af en Gildebroders Begravelse o. s. v.) f) Da det slesvigske St. Knuds Gilde altsaa uden Tvivl har været oprettet til Ære for Kong Knud og ikke for Hertugen, saa er det en Selvfølge, at dets Skraa

(— ligesom den Flensborgske —) har været affattet paa Dansk; selv det i mange Documenter brugte Navn Gildelagh taler derfor; desuden strider det imod det plattyske Sprogs Brug i offentlige Documenter, at man allerede ved Aar 1134 skulde have haft en plattysk Oversættelse af den danske Skraa, hvoraf atter fremgaaer, at Borgerne i Byen Slesvig dengang talte samme Sprog som deres Brødre imod Nord.

„Til de vigtigste Mindesmærker om et Folks Nationalitet høre dets Love”, siger Allen i sin Sproghist. p. 17, „baade ved deres Indhold og Sprog. De vise, hvilke Sæder og offentlige Indretninger Folket har haft, og hvilket Sprog det har brugt i det daglige og offentlige Liv. (I vore Dage, da en betydelig Deel af danske Borgere indtil den senere Tid har været regjeret med tyske Love og Forordninger, kunde man rigtignok ikke gjøre en saadan Slutning, men i Middelalderen gik det ikke saaledes til)”. — Disse Ord, der ogsaa kunne anvendes paa St. Knuds Gildeskraa og Folkesproget i Slesvig dengang, faae en større Betydning med Hensyn til Slesvigs Byret¹; thi er denne end affattet paa Latin, saa vidner dog en Mængde danske Ord, der maaskee ikke have kunnet oversættes og derfor bleve staaende, saavelsom den Omstændighed at samme blev lagt til Grund for Stadsretterne i Ekerneförde, Flensborg og Sønderborg, og at den er bleven brugt i Horsens og Ebeltoft, om, at danske Kilder² have været benyttede ved dens Udarbeidelse

¹ s. Thorsens Forbemærkninger til de med jyske Lov beslægtede gamle slesvigske Stadsretter. Slesvigs Byret gaves omtrent Aar 1195 af Hertug, senere Kong Valdemar (Seier).

² „Hvad der i Almindelighed var jydsk Lov, i Særdeleshed Stadens egne efterhaanden udviklede Retssædvaner og Retsbestemmelser, Gildernes Vedtægter og kongel. Privilegier og Benaadninger”; — s. Thorsen p. 29. „Det er at bemærke ved disse særegne Kilder fra Staden selv”, hedder det samme Sted, „hvad enten de have været skriftlig eller mundtlig opbevarede, at det er diensynligt at

og at Loven eller Byretten selv har været givet for Danske ☉: dansktalende Borgere. „Spørger nogen” hedder det i Dsk. Atl. VII p. 531, „i hvad Sprog den (☉: Byretten) er forfattet, svarer jeg at være af samme Mening som Herr Cancellær Westphal, at Hovedtexten har været enten dansk, som var Kongens og paa den Tid de indfødte Borgeres Sprog, eller Latin, som var Munkeskrivernes da brugelige Sprog til offentlige Handlinger”, — saaledes dømte en Mand, der endnu ikke kjendte Originalen. Werlauff, der, da han skrev sit Priisskrift, heller ikke kjendte Originalen, men kun den Ancherske Udgaave, siger p. 42: „mange gamle danske Ord, som forekomme i den latinske Bearbejdelse, vidne om dens (☉: Byrettens) oprindelige Bestemmelse for et dansktalende Folk. Flere Steder i den vise og, at Slesvig dengang betragtedes som en dansk Bye og Sønder-Jylland som en dansk Provinds”.

De vigtigste i Byretten forekommende danske og oldnordiske Ord og Ordformer ere følgende: § 3 thrinnæ attan mark¹; görsum²; bollsaar eller hollsaar³; — § 24 Rækning (den nyere Stadsret har fiarthing)⁴; — § 27 manhælegth (i den nyere Stadsret manlik)⁵; § 29 Ar-

de have været til paa Dansk, da de benyttedes til Affattelsen af Stadsretten”.

¹ ☉: ter decem et octo marcas, trende 18 Mark.

² ☉: den Overbod, der blev udtovet af Mænddraberen eller hans Frænder over den rette Landebod. Ordet forekommer iblandt andet ogsaa i Vitherlagsretten; jfr ogsaa Jydske Lov 3, 21.

³ Bollsaar er et (mindre dybt) Saar, der bulner, „e Saar bol-ler” ☉: Saaret bulner; hollsaar (Hul, isl. hol), et dybere, livsfarligt Saar. Ordet er iøvrigt vel bekjendt endnu.

⁴ ☉: By-Quarteer; ved Rækning (ogsaa undertiden Rekning eller Rækning) kan man tænke paa vort „Række”.

⁵ ☉: Menneskets (juridiske) Hellighed ☉: den Fred og Sikkerhed, som enhver har Krav paa ved Hjælp og paa Grund af den vedtagne Retstilstand.

næggyald¹; Laghköp²; Lagh; — § 30 Rævall (o: Refhale, Revsholm), læst; — § 32 pund, (Benævnelsen for den danske Mönt Öre, Öre er her og paa flere Steder gjen-givet ved horas); — § 57 akkerhaald³; waaldtecht; — § 60 tunder et ældjarn; — § 71 hyalmerwol⁴; crokwoth⁵; — § 84 forlotæs og forlotes; — § 87 Witæggyald⁶; Skoot; — § 90 Sysæl; § 91 plankas.

Ikke faa af disse danske og oldnordiske Ord forekomme endnu i den nyere Stadsret omtrent fra Aar 1400, — et Beviis paa at man dengang fuldkommen har forstaaet dem. I denne findes desuden adskillige andre danske Ord, der have været gængse paa hin Tid, men som ikke findes i den gamle latinske, da denne ikke var saa omfangsrig. Som saadanne kunne anføres: Indledning Koningh, Koning; — § 2 gilde laghe; — § 3 hoüet; — § 6 laghedage; (§ 14 forekomme Formerne: vaders, moders, broder, søster, der nærme sig langt mere til Dansk end til Plattysk) — § 16 Sandmanne; — § 17 refhale;

¹ o: en Pengeafgift eller aarlig Skat, der i gamle Dage var paa-lagt hvert Ildsted eller Borgerhuus i Kjøbstæderne.

² o: et Pengebidrag, der sikrede Efterkommeren den Arv, der ellers vilde tilfalde Kongen; — omtrent det samme som erf-, arfköp.

³ o: Ankerhold, men med Ankerplads; Ordene ere ikke eens-tydige.

⁴ o: Rorpinden (isl. stýrissveif; hjálmunvölur; hjálmvölur) eller Rorstangen (med dens Greb og Aabning). Paa Helgoland hedder et Ror endnu helm. Wol o: Voll, en afskaaren Pilegreen, bruges endnu overalt i Sammensætningen Slagvoll (sönderj.: Slavv; her bruges Ordet „Voll” ogsaa om den Stribe, et Slag med en Voll efterlader sig paa Legemet „Voller aa e Ryg”), Handvoll. I Ska-gen bruges Ordet Helmholt i Betydning af Rorpind. — Jfr den isl. Kórmaks Saga p. 230.

⁵ o: Krogvod, et Vod med Kroge.

⁶ o: Brøde, Bøde og Straf.

hetheby sand, haddeboth sunde; — § 37 erfkiöp¹; — § 40 Bisscop; Prauest; — § 44 oldermann; — § 46 ör; — § 49 Slesz mynne; — § 50 Wyntapper; — § 54 vorkop²; — § 60 bopenning³ (dat het uppe densch bopenning, altsaa har man forudsat at den danske Benævnelse var bedst forstaaelig) — § 79 orloff⁴; — § 85 herrede; — § 91 daleganck⁵; — § 102 stocknefend⁶; — § 103 dingtüghe eller dingestüch; — § 104 gildebrodere; — § 110 watmel; — § 111 marked daghen. — Saavidt Stadsretten.

See vi hen til andre, Byen vedrørende, Documenter og Privilegier, da ville vi ogsaa i dem finde ikke faa danske Udtryk; f. Ex. Torggjald 3: ikke Thor-Geld, som man fra et tysk Standpunkt har villet forklare det, men Torv-Skat, Torv-Told 3: en Afgift, der i gamle Dage maatte erlægges enten for at turde bringe sine Varer tiltorvs eller for et vist Stade eller Sæde paa selve Torvet (jfr hermed Torvörtug); Ordet forekommer i et latinsk Brev af Erik Plovpenning fra 1242 og i tvende Privilegier af Hertug Erik fra 1260 og 1261. — Byvagt, dette Navn forekommer i et Privilegium fra 1256 og viser, at man dengang brugte det danske Byfoged (— vagt er nemlig det corrumperede danske Foged —): „Advocatum civitatis vulgo Byvagt dictum”, hedder det i den latinske Text. Den plattyske Stadsret kalder ham „de Vaget” eller „Stadsvaged”. — Arnegjald (s. ovenfor); Ordet forekommer i et Privilegium fra 1272.

¹ 3: Et Pengebidrag, som en Fremmed maatte betale, ifald han vilde at hans Efterkommere skulde arve ham.

² 3: Forkjøb, ikke Salg.

³ 3: Lighedeling af Land eller Jord imellem Mand og Hustru, naar en af dem var fra Landet, den anden fra Staden.

⁴ Paa Plattysk (i Angel) siges endnu Vorlöf 3: Forlov.

⁵ 3: Solens Nedgang. Ordet er sjældent.

⁶ 3: Nævn indenfor Thingets (fire) Stokke.

— Byggjald 3: Byskat, en aarlig Skat af 40 Mark Sölv, som Byen havde at udrede til Krigsrustning; — dette Ord findes tilligemed de danske Benævnelser Arnegjald, Arvkjøb og Torggjald i et Privilegium af Hertug Valdemar fra 1286; samme Udtryk findes ogsaa i et Privilegium fra 1325 og i et lignende fra 1338. Inne, Stuth¹ og Qvær-sæt²; disse Ord forekomme i et Privilegium af Hertug Valdemar fra 1327. — Torförtug, Byfridh³ og Bything forekomme endnu i et Privilegium fra Aar 1417.

At alle disse danske Ord og Benævnelser, der findes næsten i alle offentlige Documenter fra det 12te til det 15de Aarhundrede, ikke tilfældigt ere undslupne dem, der udstedte Documenterne, men med velberaad Hu sattes, enten fordi man ikke kjendte andre, eller fordi man troede, at selve Borgerne bedst saaledes vilde forstaae Indholdet, fremgaaer tilfulde ogsaa deraf, at *selv de gottorpske Hertuger, der vare mest fjendtlig sindede imod Danmark, nødsagedes til at bruge dem.* — Hvilket Resultat der heraf kan udledes med Hensyn til Folkesproget i Byen paa hine Tider, behöves neppe at omtales vidtløftigere, hvorfor jeg gaaer over til at opsøge andre Vidnesbyrd for Danskens Fortid i Sönder-Jyllands gamle Hovedstad.

7. a. Jeg har ovenfor nævnt *Ulfsten*. — Dersom det lod sig godtgjøre, at han, der i det 9de Aarhundrede tilligemed Nordmanden Ottar indgav sin Reiseberetning til

¹ Inne og Stuth vare visse aarlige Skatter, der tidligere betaltes af alle Borgere og Bønder til Landets Övrighed (Stuth betegnede dog mere de egentlige, directē Skatter, Midsommer- Jule- Paaske-Stuth, Inne i Særdeleshed Kjörsler og Tjenester).

² Qværset, af at sidde „qvær“; det var en Skat, som de Bønder betalte, der ikke havde saa megen Jord, at de deraf kunde udruste nogen.

³ 3: Byens Marker og Grændser, indenfor hvilke den skulde have Fred og Sikkerhed.

Kong Alfred i England, var Indvaaner i Hedeby eller Slesvig, saa vilde dermed vistnok ogsaa være beviist, at Tunge-maalet her dengang var dansk, efterdi der er stor Sandsynlighed for, at hans Beretning var affattet i samme Sprog som Ottars; i det mindste svarer de i begge Beretninger forekommende Egennavne fuldkommen til hverandre og til Nordens gamle Sprog, kun at de have modtaget et angelsachsisk Tilsnit. Begge Steder bruges f. Ex. Formen Hæðum om Hedeby, *hvilket Navn i en tydsk eller angelsachsisk Original ganske vist vilde være blevet kaldt Sleaswik*, overeensstemmende med den hos tyske og engelske Forfattere i 10de og 11te Aarhundrede gængse Benævnelse. — Hvad der taler for, at Ulfsten virkelig var fra Hedeby, er det i Reiseberetningen forekommende Udtryk *of Hæðum* : fra Hedeby, medens Ottar seilede *æt Hæðum* : til Hedeby. Noget sikkert Beviis afgiver dette Udtryk dog neppe. Den, der først har gjort opmærksom derpaa, er saavidt jeg veed, Langebek, (SRD II 107 Anm.: „Wulfstanus videtur, æque ac Otherus, extraneus in Anglia fuisse, cumque navigationem suam Slesvico inceperit, haud obsonum sit statuere, eum *Hethebyæ s. Slesvici habitasse, ac forte ex ea urbe aut adjacente provincia Anglia oriundum fuisse.*” Omtrent samme Anskuelse hylder ogsaa N. M. Petersen¹: „Men ydermere kunne de vigtigste af disse Efterretninger ogsaa betragtes som aldeles nordiske, da begge Beretterne vare derfra Ulfsteens Fædreland er vel mere uvist, men af hans Reise at slutte maa han have været fra det danske Angeln”. Jfr Thorsen Slesv. Stadsretter p. 5 „Ulfsteen var formodentlig Indvaaner i Hedeby”.

b. Et noget yngre, men saa meget sikkrere Beviis for dansk Folkesprog i Hedeby (og Omegn) haves fra det 10de Aarhundrede i de lige syd for Byen fundne trende *Rune-stene*. Jeg tør vistnok forudsætte, at Indholdet af deres

¹ Gammel-nordisk Geographi p. 277.

Indskrifter er almindelig bekjendt, og at man af det ovenfor sagte vil see, hvad Betydning den Plads (imellem Dannevirke og Kurvirke), hvor de ere fundne, havde for Hedeby i Oldtiden. Man har rigtignok sagt, at de tvende Stene, der betegne Kong Svend (Tveskæg) som den der lod dem sætte, ikke i og for sig kunne afgive noget Vidnesbyrd om Folkesproget i Hedeby, da de jo kunne være satte af Danske paa et eller andet Krigstog eller under en temporair dansk Occupation af Egnen og Byen. Men denne Indvending, hvis Styrke ikke svækkes lidet ved, at de tvende Runeinscriptioner ingenlunde ere enestaaende —, kan i hvert Tilfælde ikke træffe den mindre Steen med Inscriptionen: „Osfrid gjorde Mindesmærket efter Sutrik sin Sön”, og dette saa meget mindre, dersom den af Werlauff¹ udtalte Anskuelse, at denne mindre „synes at skyldes Sönderjyder sin Oprindelse”, har nogen Hjemmel for sig.

Vi have desuden bestemte Vidnesbyrd for, at der paa samme Mark ere fundne adskillige andre Runestene, som ved Skjødeshed og Uvidenhed dog ere gaaede uigjenkaldeligt tabte for os. Saaledes siger Jürgensen i sin Fortsættelse af Helduaders Chronik, p. 42: „Am meisten ist zu bedauern, dass in dieser Gegend Steine mit Runenschriften zerstört worden sind. Bey der Gelegenheit, wie der Stein beim Kreutzberg weggebracht wurde, habe ich zwey alte Männer getroffen, die versicherten, dass sie in ihrer Jugend Steine mit Figuren, die man damals nur für natürliche Furchen gehalten habe, zersprengt, und die Stücke gebraucht hätten um Steinwälle davon um die Felder zu machen.” Hertil maa endnu bemærkes, at der i Nærheden af Halvkredsvolden skal² være bleven funden en Runesteen med Inskriften: „Hi leger Vese af Hetumby under aaben Him-

¹ s. hans Priisskrift om det danske Sprog p. 42.

² s. Jürgensens Helduader p. 43 og Arnkiel Heidnische Grab-schriften p. 330.

lum og voodum Sky", og at man i selve Byen, nemlig paa en gammel Capitelsdør, har fundet en latinsk Runeindskrift fra Munketiden. Ifølge Schröders Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schlesvig vare Runerne indnaglede i Tømmeret; oprindeligt fandtes Døren i Domherrernes Capitelshuus (den nutildags saakaldte Vaisenhuusbygning), men blev senere anbragt i Domkirken, hvor den imidlertid forsvandt ved den sidste store Restauration, der endtes 1847; formodentlig er den bleven indmuret.

c. Gaae vi hundrede Aar længere ned i Tiden, da møde vi i det 11te Aarhundrede Svend Estridsens bestemt udtalte *Erklæring* „at Folket var ilde tjent med at undervises i Guds Ord af de Mænd, den hamborgske Ærkebisp sendte, da de vare fremmede for Folkets danske Modersmaal." Paa Kongens Befaling beskikkedes en dansk Mand, *Sivard*, til Bisp i Slesvig, hvilket i Forening med Adam af Bremens samtidige Ord: „Dani usque ad Sliam habitant" noksom taler for at Folkesproget i selve Byen, som overalt i Sønder-Jylland, dengang var dansk. Det samme Forhold har omtrent vedvaret til henimod det 14de Aarhundrede; i det mindste vare de fleste af Sivards Efterfølgere i de nærmest 2 til 3 Aarhundreder danske Mænd, nemlig Gunnerus, der i Aaret 1107 indviedes af Ærkebisp Asger i Lund; Albertus, der 1135 skal være falden i Slaget ved Fodvig; Ricco, senere Biskop i Roeskilde, døde 1143; Occo blev Bisp 1139, kom senere til Roeskilde, men fik efter Esberns Flugt til Tydskland atter den slesvigske Bispestol, døde 1167; Frederik, indviet af Eskild, deeltog med Absalon i et af Vendertogene og druknede ved denne Leilighed 1179; Valdemar, en Søn af Knud V; Johannes I, indviedes 1238; han var tilstede paa den vigtige Rigsdag i Vordingborg, da „Jydske Lov" blev publiceret; døde 1247; Eskild, døde 1255; Bundo, døde 1280; Jacob, Erik Glippings Cantsler, døde 1288; Bartholdus takkede af 1309 — hans Eftermand var Johan II,

ogsaa Bokhold eller Buchwald kaldet, af den slesvig-holsteenske Adel, der for Fremtiden indtil Bispedømmet i Aaret 1624 ophævedes, ogsaa ad denne Vei forstod at tilrane sig Magt og Anseelse.

d. Foruden den ovenfor omtalte *Gildeskraa* og *Byretten* haves fra det tolvte Aarhundrede et ret interessant, skjönt hidtil upaaagtet, Vidnesbyrd for Danskens Brug i daglig Tale i selye Byen, nemlig *et lidet Skjeldsord*, som jeg meget godt kjender fra min Hjemstavn (Sundeved), men om hvis Oprindelse og Betydning jeg tidligere ikke havde nogen Anelse; det lyder ganske simpelt, men endnu paa godt Dansk „*din Gjeffling!*”¹ : din Ghibellin og brugtes af de pavelig Sindede : de Biskoppelige paa Gammel-Gottorp og i Byen Slesvig, om dem der i Stridighederne imellem Keiser og Pave heldte til Keiserens Parti : de Kongelige. Disse Stridigheder havde som bekjendt hos os iblandt andet ogsaa Gammel-Gottorps Ödelæggelse af Valdemar den Stores Statholder Nic. Razi til Fölge.

e. At Dansken langt fra var fortrængt fra Byens Territorium i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede, have vi seet af de mange i Privilegier, Love etc. forekommende danske Ord og Navne. Man har vel beraabt sig paa, at Byens Archiv, der indeholder meget gamle Documenter, ikke har noget Exempel paa, at Protocoller etc. ere blevne førte paa Dansk; dette beviser imidlertid ikke noget imod Folkesproget, især naar der sees hen til, hvem der af de tydsksindede og tydsktalende Hertuger indsattes til Byens Embedsmænd; — og selv disse have ikke altid kunnet holde Dansken eller danske Former ude af deres skriftlige Optegnelser. Dette sees f. Ex. af et gammelt Document fra 1450 angaaende Modtagelsen af 100 Mark til Hellig Geistes Hospital, hvori Udtrykket *Renthe* forekommer; samme Ord findes ogsaa i et Gavebrev til Marianergildet fra Aar 1481;

¹ see Outzens *Alterthümer* p. 93.

fremdeles i et Gjeldsbrev til St. Gjertruds Gilde fra 1516 og i et lignende fra 1528. — I Gjeldsbrevet til St. Gjertruds Gildet findes endvidere Udtrykket (nha) „Gode's Bord“, der kun er en fortydsket Form af det danske „Guds Byrd“. I Borgemester Hans Koks Testamente fra 1486 findes Ordet Have; i en Protocol fra 1548 over tre, som Hexe, dömte Kvinder læses Udtrykket „myddeler Tyth“ og i Nye Marketh Ordenunge fra 1560 er det danske Urt gjengivet ved „Aurth“. I et gammelt Stadsregister fra det 15de Aarhundrede forekommer iblandt andet Ordet Louffbock, Lovbock, som Benævnelse for „Jydske Lov“. Stedet, der ogsaa i anden Henseende er af Vigtighed, lyder saaledes: „An. 1448 do man dat Louffbok lass. An. 1492 in S. Bartholomæi daghe wart dat Lovbock up dem Radhuse gelesen. An. 1494 am nechsten Dage Laurentii martyris, als de Radt was upp dem Radhuse, dat Lovbock to lesende. An. 1496 des Mandages na der billigen 3 Köninge Dage, word dat Lovbock verlesen. An. 1504 S. Lorentz Dage, ward dat Lovbock gelesen upp dem Huse“. Man seer altsaa, at Magistraten i Slesvig brugte Tid efter anden at oplæse „Jydske Lov“ for Almuen paa eller fra Raadhuset. *Det er ikke uvæsentligt, at denne offentlige Oplæsning efter al Sandsynlighed netop ophørte Aar 1504*; thi ifølge Kofod Anchers Lovhistorie I p. 165 blev „Jydske Lov“ trykt første Gang paa Dansk i Ribe i samme Aar, saa dens offentlige Oplæsning ved denne Mangfoldiggjørelse blev overflødiggjort. Man kunde rigtignok indvende, at det ikke har været den danske Text, men en plattysk Oversættelse der oplæstes; men baade den Omstændighed, at Oplæsningen ophørte samme Aar, den danske Text blev trykt, og at den ældste plattyske Oversættelse, man kjender, daterer sig fra 1486, vidner for Rigtigheden af den første Paastand. „Man finder meget faa gamle Haandskrifter af Jydske Lov paa Plattysk“, siger Ancher I p. 160, „en stor Mængde paa Dansk, af hvilke

de ældste ere i det mindste af 14de Seculum. Af plattyske har jeg ingen ældre seet end den, i hvilken findes den Oversættelse, der blev trykt 1486 ...". Der omtales vel af Cantsler Westphal en ældre Oversættelse, en Codex paa Pergament, fra 1376, men da den har været uden Inddeling i Capitler og med en anden Orden i Materierne, kan man neppe antage, at dette (lidt apokryphiske) Skrift skulde været benyttet ved hine Oplæsninger. Desuden fremgaaer det af Acterne til Lehnprocessen 1424 (s. SRD VII p. 263 fg.), som Allen i sin Sproghist. p. 44 (Anm. 2) rigtigt bemærker, at *Intet somhelst tyder hen til, at nogen Oversættelse af Jydske Lov den Tid er bleven brugt. — Trykningen af den plattyske Oversættelse gjorde ingen Forandring i Oplæsningen; denne indtraadte først, da den danske Text kom eller kunde komme i Hvermands Hænder.*

f. Selv hint plattyske Stadsregister taler saaledes ved sit Indhold for, at en Oplæsning af den danske Text endnu var nødvendig i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, eller med andre Ord: *at det plattyske Folkesprog endnu langt fra havde fortrængt det danske, —* skjönt den ved Aar 1400 paa Plattysk affattede nyere Stadsret (— en Bearbejdelse af den latinske —) og den omtalte plattyske Oversættelse af Jydske Lov fra 1486 gjør det sandsynligt, *at det 15de Aarhundrede har været det sidste, i hvilket Dansk som Folkesprog i Byen Slesvig kunde hævde sin Plads og sit Omraade ved Siden af Plattysk.* Den i 16de Aarhundrede paa Religionens Gebeet indtraadte Forandring havde, som bekjendt, en skadelig Indflydelse paa Folkesproget i Sønder-Jylland i Almindelighed, og har vistnok i Særdeleshed i den af tyske Elementer opfyldte By Slesvig givet Dansken Naadestødet, saa det danske Sprog fra nu af hensygnede og tilsidst fristede en kummerlig Tilværelse. Men saa seigt var det danske Tungemaal i denne fortydskede By, at det endnu i Begyndelsen af det 18de

Aarhundrede taltes i *Byens nordlige Deel*, nemlig i Mikkelsgaden og paa Hestetorvet. Et fuldgyldigt Vidnesbyrd herom havet fra den ovenfor nævnte Ulr. Petersen († 1735), som i sit Manuscript c. 86 siger: „die dritte allhie *schr übliche Sprache ist die Angeldänische Sprache*, welcher sich die Bürger in dem Nordequartier dieser Stadt, als am Pferdemarkt und in der Michaelis Gassen, wie auch das Gesinde mit den Leuten aus Angeln zu Kauffschlagen vielfältig bedienen. Massen die dänische Sprache in diesem Herzogthumb gleich anfänget binnen dem grossen Wall Dennewerk“. — Noget bedre Vidnesbyrd end dette fra en Mand, der levede og var født i Byen Slesvig, vil vist ingen forlange, og jeg maa paa Outzens Vegne beklage, at han ikke har kjendt hint Sted hos Ulr. Petersen, han vilde da ikke have trøstet sig saa let derover, sigende (Alterthümer p. 68): „vielleicht ist es (o: Manuscriptet) auch gerade bey diesem (86) Capitel wohl nicht sehr ergiebig und gründlich; wenigstens für jene Behauptung (o: om dansk Folkesprog i Slesvig) nicht günstig; denn Langebek in seiner ausführlichen Beschreibung von Schleswig, Danske Atl. VII, der doch dieses Werk sehr stark gebraucht hat, bringt S. 506 und 507, wo er von der Sprache handelt, gar nichts hieher Gehöriges daraus bey“, men end mindre vilde han have paastaet, at Folkesproget altid og kun har været tysk¹.

¹ Man har rigtignok villet forklare hint Sted hos Ulr. Petersen, som om der kun var Tale om dansk Forretningsprog fra de Handlendes Side med de danske Bønder, men baade Udtrykket „sehr übliche Sprache“ og at „Dansen begynder strax indenfor Dannevirke“ o: i Byen Slesvig, tyder paa en mere udstrakt Brug. *Som Forretningsprog med de dansktalende Bønder fra Angel, har Dansk, ifølge en gammel Mands Forsikkring, endnu været brugt i Byens nordlige Deel i Begyndelsen af dette Aarhundrede (ved Aar 1806 og 1807).*

8. Sammenfatte vi nu det Foregaaende i faa Linier, saa turde Resultatet blive, at man i Slesvig By indtil Midten af det 5te Aarhundrede talte det i Angel dengang brugte med Dansk (Jydsk) meget nær beslægtede Gammel-Angelsk. Fra den Tid af til Midten af det 13de Aarhundrede, altsaa i 8 Aarhundreder, har Dansk deels udelukkende, deels overveiende været Folkesprog i Byen. Den første Indvirkning fra Tydsk hidrører sikkert fra Götriks Tid, da han lod tydske Kjöbmænd overføre til Slesvig. At Christendommens Forkyndelse af frankiske og tydske Lærere og den unge Kirkes Afhængigheds-Forhold til den hamborgske og bremiske Ærkebisp noget senere, ogsaa maatte indvirke paa Dansken i Slesvig, som overalt i Sönder-Jylland, er let forklarligt. Men en større Paavirkning af Tydsk spores dog først, dengang Hansestædernes og den holsteenske Adels Herredømme begyndte at gjøre sig gjeldende. Derfor finde vi, at Plattydsk fra Midten af det 13de til Begyndelsen af det 16de Aarhundrede lidt efter lidt vandt større Terrain og navnlig ved Reformationens Indførelse og i Löbet af det 16de, 17de og 18de Aarhundrede fortrængte det danske Sprog i den Grad, at der i det 19de Aarhundrede kun kan være Tale om Höitydsk eller Plattydsk som Omgangssprog. Men ikke destomindre har det tidligere Dansk haft en saadan Indvirkning paa det slesvigske Tydsk, at dette som Schröder i sin *Gesch. u. Beschreib. v. Schleswig* p. 17 meget rigtigt bemærker „noch Einiges von den Eigenthümlichkeiten der dänischen Sprache beibehalten” og „eine gewisse, dieser Sprache angehörende Weichheit gewonnen hat”. Hertil kan føies, at navnlig den Plattydsk talende Deel af *Byens Befolkning endnu den Dag idag bruger mange danske*, dog for en stor Deel fortydskede Ord i deres daglige Tale. Af saadanne, som jeg selv Tid efter anden er bleven opmærksom paa, og hvis Antal naturligviis lettelig lader sig forøge, skal jeg hidsætte følgende:

- ABGIFT**, Afgift.
ANGELBO, Angelbo (hyppigere forekommer dog nu Formen „Anglit”).
BAAS, Baas.
BINGH, Bing (ɔ: en stor Meel- eller Kornkasse).
BLEE, Blee (sönderjydsks Blee, islandsk blæja; paa Sönderjydsks bruges Ordet kun om et Sengelagen).
BOL, Bol.
BOLL, Tyr (sönderjydsks Boll; isl. boli).
BÆHSNING, Spilhom (sönderjydsks Bësning).
BÖCHS, Buxer (sönderjydsks Bovvs, Bøjjs; svensk böxor).
BÖTEN, böde (et Næt).
SIK DYH'N, at dye sig; (sönderjydsks dyll sæ).
DÖHRSTOLP, Dörstolpe.
DÖRNSCH, Stue (sönderjydsks Dörnsk).
FLÜTTDAG, Flyttedag.
FLÜTTEN, flytte.
FRITBOHR, Vridbor.
FÆST, Fæste (sönderj. Fæhst).
HAHSP, Haspe.
HAKKELS, Hakkelse (sönderjydsks Hakkels).
HELLING, Holding.
HÖLL, en Fruentimmer-Hue (sönderj. Höll; isl. hylja;
 — Ordet bruges paa Tydsks kun af gamle Folk).
KLAAF, en Træbøile, hvormed et Dyr fastbindes enten paa Marken eller i Stalden (sönderj. Klovv; norsk Klåvå, isl. klaði).
KOHLÿK, Kolykke (sönderjydsks [Sundevad] Kolyhk).
KRAT, Krat.
KRUBSCHÜTZ, Krybskytte.
LAAP'N, love (sönderj. lovv).
LAAGH, Lægd (sönderj. Laahg).
LUMSCH, lumsks.
NYKSCH, at faae Nykker, (sönderjydsks nöks).
PAAT, Pøde (sönderj. Paar).
POTT, Potte (sönderj. Paatt).
REP, Reb.
REPSCHLAGER, Rebslager.
SANDMANN, Sandemand.
SCHABB, Skab (hyppigere höres paa Tydsks dog nu Formen „Schränk”).
SCHIFTEN, skifte.
SCHNAAK, Snog.
SCHWAHL, Svale (ɔ: en til-dækket Munkegang eller Corridor ved Domkirken).
SCHÖTE, Skjøde.
SCHÖTEN, skjøde.
SPILLEN, spille.
TRAAF, Trave.
TYDERN, tøre (sönderj. tyhr; isl. tjóðra).

TYDERPOHL, Töirepæl (sön-	UTGIFT, Udgift.
derjydske Tyhrpæl; isl. tjód-	WRIH'N, vride.
urhæll).	WHRIST, Vrist. •

BEMÆRKNINGER TIL DEN FOREGÅENDE AF- HANDLING, AF K. J. LYNGBY.

Efter opfordring af oldskriftselskabets secretair tilføjer jeg følgende bemærkninger:

Til S. 227. Det oldengelske ord, man har tænkt på, når man har nævnt „*hetha*, *heda* en havn” som første sammensætningsled i Hedeby, hedder ikke således, men *hýð*, nu på engelsk *hithe*, „a small haven for boats” (Smart). Når ordet får sin rette form, forsvinder altså overensstemmelsen med Hedeby.

Til s. 245 følg. Om HÆZLAGH, det i Chron. Sial., Langebek SRD II, 612, forekommende navn på gildet i Slesvig. Det sidste led *lagh* er klart nok, det betyder ikke lov (gammel dansk *logh*), men forbindelse, gilde. Spørgsmålet bliver altså alene, hvad det første led vil sige. Da der nu ikke gives noget ord „hes, heis”, maa *s* være ejeformens mærke. Da der heller ikke gives noget „he”, må *z* indeslutte en tandlyd, enten *th* (= *ð*) eller *t*. Skulde *z* indeslutte *th*, kunde der være tale om to ord, enten om *hæder* = oldnord. *heiðr* eller om *hede* = oldn. *heiðr*. „Hædersgilde” giver imidlertid ikke nogen tilstrækkelig antagelig mening. Derimod have flere tænkt på ordet *hede*, fordi det var i *Hedeby*, gildet var. Denne mening er fremsat i Langebeks SRD i anmærkningen til vedkommende sted, den er billiget af P. Kofod Ancher, Om gamle danske gilder s. 31 anm., og hyldes her af Lorenzen. Det forekommer mig dog noget underligt at kalde gildet hedegildet

istedenfor Hedeby's gilde; at byen selv på Dansk nogensinde har heddet Hede, kan ikke sluttes deraf, at et udenlandsk skrift oversætter *Hedeby* ved *æt Hæðum* og udtrykker „til Hedeby, fra Hedeby” ved at sige *to Hæðum, of Hæðum* (Ottars og Ulvstens rejseberetninger, Rask Saml. afh. I, 322). Er der således allerede fra meningens side vanskelighed ved denne forklaring af *hezlagh*, så er der endnu større vanskelighed fra formens side; den tilsvarende oldnord. form vilde nemlig være enten *heidarlag* af *heidar*, ejef. ent., eller *heidadalag* af *heida*, ejef. fl.; i begge tilfælde bliver det vanskeligt at forklare det indskudte *s*; ved et hankönsord kunde ombytningen af *ar* med *s* let finde sted, således er *bysins* = oldn. *bæjarins* en gammel form; ved et hunkönsord kunde derimod *s* vanskelig indtræde. Der står således ej andet tilbage end at anse *z* for at være = *ts*, altså *hezlagh* for at være *hetslag*. Det første led vilde da blive ejeformen af ordet *het*, der vilde være den danske form af det oldnordiske *heit* løfte, som kommer af udsagnsordet *heita* i betydningen love, sammenlign fremdeles *heit-kona* forlovet pige. *Hezlagh* vilde så betyde løftesforbindelse. Ved indtrædelsen i gildet forpligtede man sig til, ikke at lade den blive uhævnet, der dræbte en gildebroder eller forurettede ham („nec sinunt inultum esse, quicumque alicui convivarum illorum damnum sive mortem intulerit”). I skråen for Kong Knuds gilde i Odense tales der rigtignok ikke om nogen edsaflæggelse ved indtrædelsen i gildet, derimod bruges nogle gange *soren broder*¹ i betydningen gildebroder: artikel 34, 37, 38. I den Skanerske skrå for hertug Knuds gilde siges der, at de, som indtræde i dette gilde, skulle aflægge ed over et lys (Artikel 44: Omnes, qui intrant gildam, *jurent super candelam*, prout lex dictaverit, quod omnes justitiam et legem observare et

¹ Sml. *svarabródir* fostbroder, *Fostbræðrasaga*, udgiven af K. Gislason, cap. 20 i den første recension.

tenere voluerint, prout in præsenti skra est prænотatum, secundum consensum alderman et omnium fratrum et recipient privilegia sua. Begge skrår ere aftrykte bag i Kofod Anchers bog om gilderne). Forklaringen af *hezlagh* kan måske også kaste lys over et andet dunkelt ord, det i skråen for kong Knuds gilde i Odense to gange forekommende ord *hedning*: oldermanden og de to stolbrødre skulle hver af hver „hedning” have en kande øl, artikkel 32 og 33. Da det var klart nok, at der ej kunde være tale om det nu brugelige ord hedning, der forøvrigt forekommer i selve gildeskråen (art. 18: *Hosom finner sin gildbroder fongen aff heetnyngæ*), har man ment, at det skulde betyde en fornem mand, altså formodentlig være beslægtet med oldn. *heidr* klar. Omendskönt sammenhængen med de forskellige kander øl, som omtales i art. 32 og 33, ikke er mig ganske klar, så at jeg ikke er sikker i sagen, vil jeg dog fremsætte den mening til overvejelse, at *hedning* betegner den, der har aflagt gildesløftet, så at det blot er et navn på gildebroder, og altså svarer til *soren broder* i de nærmest følgende artikler.

Til S. 255. Med Outzen at udlede det omtalte skeldsord, som han skriver „Geffling, Gjeffling”, af Ghibellin går ikke an. Udsagnsordet, der svarer dertil, hedder i Nord-Slesvig (Agerskov sogn) efter mine optegnelser *gæv'l* (gævvel) narres, gantes; dertil svare tillægsordene *gæv'l* (gævvele) og *gæv'lön* som gerne vil *gæv'l*. Fra Mellem-Slesvig (Braderup i Tønder amt) har jeg navneordet *gæf'l*, der bruges i forbindelsen *æn on gæf'l* om et ungt menneske, der er vigtig, næsvis; men ordet er sjældent. Hvor i indlyden de nordslesvigske sprogarter have *v*, og de mellem- og sydslesvigske *f*, vise disse lyd tilbage til et *p* i oldsproget, se derom Annaler for nord. oldkyndighed 1854, side 222 og min sønderjyske sproglære cap. 4, 2 (side 37) og cap. 5, 2 (side 44), f. ex. oldnord. krýpr bliver til *kryþ'r* (Agerskov), *krýf'r* (Braderup). Formerne *gæv'l*,

*gef'*l vise altså tilbage til et ord i oldsproget med *p*. Det forekommer mig derfor rimeligt at tænke på oldnord. *gapi* en nar, det ord hvoraf Rask i sin islandske sproglære af 1811, side XIII, udleder det danske ord *gabestok*. Endelsen 'l må så være en afledningsendelse, der tillige ved omlyd har forandret rodens selvlyd *a* til *æ*; med hensyn til denne afledningsendelse kan man sammenligne oldn. *bið-ill* bejler, dansk *bej-le* af *bið-ja*. I Aasen har flere ord, som ere beslægtede med oldnord. *gapi*: navneordene *gap* 1) en meget nysgerrig og fremfusende person, 2) en tåbe, tosse; *gapar* en nysgerrig person, *gapa* en tåbelig kvinde, og tillægsordene *gapaleg* dum, tåbelig; *gapen* nysgerrig, som vil se og stirre på alt muligt, 2) åbenmundet, som ikke kan tie, 3) dum, tåbelig, *gaput* dum, ubetænsom. Selve ordet *gapi* kommer af udsagnsordet *gapa*.

Til s. 249-50 og s. 260-61. Såvel i fortegnelsen på danske ord i Slesvigs nyere stadsret som især i fortegnelsen s. 260 og følg. på danske ord i den nuværende sprogart i byen Slesvig er et og andet medtaget, der enten ikke skriver sig fra dansk eller hvis herkomst i det mindste er usikker. Til at erklære ordet *könink* — thi således hedder nævneformen, ikke *könig* — for dansk, ser jeg ingen grund; det må læses *könink*, da *ö* og *ü* i ældre plattysk ikke skelnes fra *o* og *u*; de stundom forekommende to prikker ere blot pynt, således må i capitel 13 *döt* læses *dot* og ikke *döt*. Ordet er böjet ganske efter den gammeltyske regel, at *g* i udlyden hærdes til *k*, altså hensynsform *könige*, nævneform *könink*. På hollandsk hedder konge endnu *könig*, uden omlyd, da hollandsk, men ikke plattysk, mangler omlyd af *o*. I det nærværende plattyske er rimelig ordet *könink* fortrængt af det höjtyske ord, i det mindste har Groth i Quickborn *könig*. — Ordet *daleganck* § 91 anføres også i Pontoppidans Atlas VII, 507 som dansk, men ordet, der på dette sted modsættes (*der sunnen*) *vpganck*, betyder ganske simpelt nedgang og kommer af *dål* ned,

et almindeligt plattysk ord, f. ex. hos Groth, Quickborn 3dje opl. side 131: *he geit wul op, he geit wul dâl*. — *Wintapper* findes i den bremisk-nedersaksiske ordbog, *tappen* tappe i Dähnerts pommerske ordbog. — Ordet *houet* § 3 er næppe sluppet ind fra Dansk, skönt cap. 7 har *kopp*; oldsaksisk har *hobid*, hollandsk har *hoofd*, i ædel talebrug har hollandsk *kop* om dyrets, ej om menneskets hoved. Det danske *hoved* og det oldsaksiske *hobid* udgå, hvor meget de end ligne hinanden, dog fra forskellige grundformer; *o* i dansk er *u*-omlyd af *a*, sammenlign isl. *höfuð* og Gutalags *hafuþ*; i oldsaksisk er *o* = oprindeligt *au*, sml. mhöjt. *houbet*. — Ordet *vorkop*, forkøb, behøver ikke nødvendig at være optaget fra Dansk; i Sebastian Brants Narrenschiff, Basel 1494 (udgivet af Zarncke 1854), har det 93 cap. til overskrift: *wucher vnd furkouff* åger og forkøb; i Zarnckes commentar bemærker han: „dieser *fürkouf* ist der gegenstand ununterbrochener klagen im 14 u. 15 jh.“ — Afgørelsen af det spørgsmål, hvorvidt enkelte ord i plattyske sprogarter, der ere opvoksede på dansk grund, ere bevarede fra den tid, der taltes dansk, er forbunden med flere vanskeligheder. For det første beror ligheden mellem dansk og plattysk i mange tilfælde på det ensartede grundlag; dette er tilfældet med ligheden mellem dansk *love* og plattysk *låven*; det sidste ord forekommer med betydningen love (geloben) ved siden af rose baade i Richeys hamborgske idioticon (1755), i den bremisk-nedersaksiske ordbog (1767—71), i Dähnerts pommerske ordbog (1781) og i Schützes holstenske idioticon (1800—1806); i slige tilfælde har hverken dansk lånt af plattysk eller plattysk lånt eller bevaret af dansk. For det andet kan ligheden bero på ensartet anvendelse af de midler, grundlaget frembød til betegnelse af genstandene; dette synes tilfældet med dansk *rebslær* eller *rebslager* og plattysk *répsläger*, der forekommer i alle 4 ovenfor nævnte plattyske ordbøger og desuden er hollandsk (*reepslager*); her

har heller ikke noget af sprogene lånt af det andet, uagtet ordet ej kan være så gammelt, at det når tiden, förend nordisk og germanisk spaltede sig. For det tredje har berøringen mellem os og Nordtyskerne, vel især de mange Tyskere, der ere strömmede herind, bragt mange ord fra Nordtyskland ind til os; mangen gang er ordet ikke opstået hos Tyskerne selv, men culturens ström har båret det fra de romanske lande til Nederlandene og Nordtyskland og derfra til os. Dette sidste er tilfældet med ordet *potte*. Fra Frankrig gik dette ord (fransk *pot*, måske af latinsk *potus*) over Nederlandene (*pot*) og Nordtyskland (*pott* Bremer-lexiconet, Dähnert; *putt*, det vil sige *püt* eller *pot* med lukket *o*, Richey, Schütze, Müllenhoff hos Groth) over til Norden (dansk *potte*, svensk *potta*). Hermed ere vanskelighederne nu ikke forbi, da det nemlig for det fjerde er tænkeligt, at et fra plattysk optaget ord senere er uddød i plattysk, men lever i dansk, så det gærne i en af de uægte plattyske dialecter kan stå som en lævning fra tidligere Danskhed, sammenlign Tuxen, det plattyske folkesprog i Angel, 1857, side 21 ff. Det sikreste man kan gøre er derfor, som Tuxen har gjort i sin anden liste side 26-37, bestandig at sammenligne den uægte plattyske sprogart med en nabosprogart, der utvivlsom er ægte. Allersikrest er man naturligvis, når ordets form yder et bevis, hvad der f. ex. er tilfældet med *hòven* (synes om) hos Tuxen, da ordet kommer af isl. *hugr* = oldsaks. *hugi* og *g* kun på jysk, men ej på plattysk, bliver til *w*. — Angående de ord, jeg ikke allerede har omtalt (*låven*, *répsläger*, *pott*), bemærker jeg følgende. Ordet *bull* (d. e. *bül*, *bol* med lukket *o*) findes i alle 4 her benyttede plattyske lexica i formen *bull* eller *bulle*, det er desuden hollandsk, *bul* ved siden af *stier*; det er i plattysk lige så lidt dansk, som omvendt sønderjysk *bol* er tysk. — Om *bås* er dansk eller plattysk, må afgøres efter formen; har det selvylden *å* eller tvelyden *oa* (*bås* eller *bøns*, se min sønderj. sproglære side 80)

er det dansk, har det rent *o* (*bos*) er det plattysk = det ditmarskiske *bos* „kuhstall“ (Müllenhoff). *bæsning* er dansk, se min sønderj. sproglære side 80. — Ordet *buxer* er kommet fra plattysk (*bokse*, *büx*, *büxen* i Bremer-lexiconet, hos Richey, Dähnert, Schütze, Müllenhoff, i Wiggers pommeriske sproglære, hollandsk *bokse* ved siden af *broek*) til Norden (d. *bukser*, sv. *böxor*). — *Dörnsch* er fra plattysk kommet til Sønderjylland. — *Fritbor* er kommet fra Tyskland, *fritt*, *frittbår*, se de 4 omtalte ordbøger. — *Låg* må være tysk = *lage*, selv om det tyske ord kun i Sønderrjylland skulde anvendes på denne måde. — Tillægsordet *nuksch*, *nükkisch*, *nükkisch* i alle 4 ordbøger, men i de 3 med betydningen heimtückisch, kun hos Dähnert med betydningen eigensinnig. — Navneordet *pâte* „eine pflanze, ein junger baum“ eller *påten* „setzlinge“ eller udsagnsordet *påten* „pflanzen“, „pfropfen“ findes i de omtalte ordbøger. — *Schapp*, et skab, findes i alle 4 ordbøger, desuden hos Müllenhoff. — Uds.ordet *spillen* findes i alle 4 ordbøger og er desuden hollandsk; dette ord er hverken optaget i dansk fra nedertysk eller omvendt. — I uvished er jeg med hensyn til følgende ord: *helling* (sml. hollandsk *helling* og *helnge* „die schräge richtung einer tonne oder eines fasses“ i Bremer-lexiconet), *höll* (*hullen*, *hülle* mütze, weiber-mütze, i alle 4 ordbøger), *klåf* (Bremer-lexiconet V, 408, også Schütze), *snåk* (alle 4 ordbøger), *tüdern* (Dähnert har både dette og navneordet *tüder*, ordene synes ogsaa at spores i Bremerlexiconet), *wrist* (se Schütze, Richey), også *lumsch* og *wrin*, skönt jeg ikke finder dem i noget af de omtalte lexica. Danske blive: *Angelbo*, *bing*, *ble*, *bol*, *bæsning*, *sich dün*, *flütten*, *fäst*, *kolük*, *schöte*, *schöten*, *snål* (*sval*?), *tråf* og vel også: *böten* (om et næl), *dörstolp* (skönt ordet stolpe mangler i Angeldansk, Hagerup under Stænder s. 64), *hakkels* (skönt det findes i Bremer-lexiconet), *krat* (som jeg lige saa lidt finder i plattysk som i islandsk, svensk, norsk), *krubschütz* (*-schütt*?), *schiften* (hvis til-

værelse kan spores i de plattyske lexica). Om *hasp* kan jeg intet sige, da jeg ej véd, om det er en dörhaspe eller en garnhaspe.

Jeg tilføjer nogle bemærkninger om det plattyske, der tales i Sønderjylland. Plattysk i Sønderjylland falder i to hovedafdelinger; skelnemærket imellem dem er bøjningen af nutidens flertal; 1) det sydslesvigske plattysk giver nemlig nutidens flertal *t* i alle tre personer; 2) det nordligere plattysk har derimod *n* i det mindste i 1ste og 3dje person og vistnok også i 2den person. Herved skilles to arter af plattysk med forskellig oprindelse: 1) ægte plattysk, der tales af folk af tysk oprindelse; mulig også af nogle, der kunne have fået deres plattysk umiddelbar af disse, skönt jeg ikke er tilbøjelig til at tro det; det skulde i så fald være beboerne af Svansø; 2) uægte plattysk, der tales af danske, som have antaget tysk sprog enten til udelukkende brug eller til at bruge det ved siden af dansk; formodentlig hører også plattysk i Ejdersted hen under denne afdeling, skönt jeg ikke kan bevise det; her er det frisiske beboere, som have antaget plattysk sprog. Tandlyden i alle tre personer af fremsættende nutid (*bint*, *stælt*, *få'rt*, *drift*, *krupt*, *kāt*, *dāt*) har plattysk i det sydlige Slesvig og andensteds, f. ex. i Ditmarsken, tilfælles med de tre nedergermaniske oldsprog, oldsaksisk *bindad*, oldengelsk *bindað*, oldfrisisk *bindath*. I fortidsformen have på oldsaksisk, oldengelsk og formodentlig på oldfrisisk alle tre personer *n* (*un*, *on*, *en*): *bundon*; dette stemmer ligeledes med sydslesvigsk. Som eksempel anfører jeg jævnsides fremsættende nutid og fortid af ud-sagnsordet give på oldsaksisk og i den dialect, der tales i Hollingsted; strengen under selvlyden betegner længde, *i* er lukket *i* = (kort) *e*, *k* = *ch*:

		nutid		fortid	
		oldsaks.	Hollingst.	oldsaks.	Hollingst.
ental	1.	gibu	<i>kæf</i>	(gaf	<i>kēf</i>
	2.	gibis	<i>kīfst</i>	gåbi	<i>kēfst</i>
	3.	gibid	<i>kīft</i>	gaf)	<i>kēf</i>
flertal	1. }	gebad	<i>kæft.</i>	gåbun	<i>kēnn.</i>
	2. }				
	3. }				

Nordligere få vi derimod i nutid, lige så vel som i fortid *n* i alle tre personer (*bīn* eller *binnen*, *stælen*; *fārn*, *drīm*, *kruppen*, *kān*, *dōn*); Tuxen giver rigtignok 2den person flertal såvel i nutid som fortid *t*; men jeg tvivler meget på at det er rigtigt. Forøvrigt er det uægte plattysk i Slesvig ikke ene om at give nutidens flertal (1ste og 3dje person) *n*; det samme er tilfældet med den på slavisk grund opvoksede dialect i Mcklenborg og Forpommern, således som man kan se af: „Grammatik der plattdeutschen Sprache. In Grundlage der Meklenburgisch-Vorpommerschen Mundart. Von J. Wiggers. 2te Aufl. Hamburg 1858”. Også det yderste vesten af fastlandets nedergermanisk, nemlig det nederlandske, har endelsen *n* (i 1ste og 3dje person fremsætt. nutid flert., *t* i 2den person), hvor grunden mulig er en anden, nemlig at nederlandsk måske ikke nedstammer fra gammel saksisk, men fra de saliske Frankers sprog; den mening, „at det nederlandske sprog nedstammer fra det gamle frankiske”, er i al fald fremsat af Bredsdorff, Blandinger fra Sorø V (1833), 47. For nu atter at vende tilbage til Sønderjylland finde vi i sprogprøverne hos Tuxen *n* eller former, der forudsætte *n*, i Bøl: „worwehl Dagelöhners bi min Fatter hem riklig Brot”, side 82, i Havetoft-Löjt: „de Brod in Fülle hem”, s. 83; i Klapholt, Havetoft sogn: „de Brot in Oberfluss hem”, s. 84; i Brodersby: „de hemmen Brod nog”, s. 85; i Bollingsted: „de Brod in Äwerfluss häm”, s. 88; derimod har Tuxen *t* fra

Kosel: „de Brod vull opp hebbt”, s. 91; jeg har *t* fra Hollingsted; fra Wolde i Stapelholm har Tuxen *t*: „Dat doht de lütjen Mūs, de hebbt gar ken Schoh”, s. 90, men kort efter *t* og *n* blandet: „twe, de mi decken, twe, de mi wecken, twe, de mi de Weg wiest”, hvor formerne med *n* vist ere urigtige. Vi have altså *n*, hvor plattysk er indtrængt i danske egne. Også byen Slesvig har *n* efter hvad man har sagt mig; det skal der hedde (*v* = tysk *n*): *vi kån, ji kån, se kån* (vi, I, de gå); jeg har det rigtignok ikke fra nogen, som er født i byen; men forsaavidt det er rigtigt, er det et bevis paa uægtheden af sproget der, et bevis, der betyder så meget mere, som Hollingsted, der har *t*, ligger så nær derved. Formerne med *n* kan man forklare på forskellig måde: 1) man kan forklare *n* som fremkaldt ved højtysk indflydelse; dette synes Tuxens mening, side 18: „I Plural have Verberne i alle Tider de høitydske Endelser”; 2) forsaavidt *n* også udstrækkes til 2den person, kan man gå ud fra det forhold, som findes f. ex. i Hollingsted (*n* i fortid, *t* i nutid i alle personer) og tænke sig, at *n*, der allerede i forvejen var enerådende i fortidsformen, er trængt ind i nutiden fra denne; 3) kunde *n* i byen Slesvig skrive sig fra det skriftlige plattysks form, men denne kunde være påvirket af *n* i de oprindelig slaviske egne; i de oprindelig slaviske egne kunde *n* være kommet ind fra den forestillende måde; i Meklenborg og Forpommern er i fortidsformen den fremsættende måde for en stor del eller ganske fortrængt af den forestillende: *bünd, stöl, schöt* (bandt, stjal, skød) hos Wiggers. Foruden den omtalte adskillelse imellem ægte og uægte plattysk er der endnu et par andre, men mindre sikre forskelligheder: 1) i navneordenes böjning har det uægte plattysk for en del *e* i flertal, hvor det ægte sliber endelsen af: *stöl, stöle*, men i Hollingsted *stöl*; *hand, henne*, men i Hollingsted *hæn*; når *naht* i Hollingsted har *nahtken*, *höt* (hal) har *hø*, *bryk* (bro) har *bryh* (brümg), så forekommer sligt næppe i de uægte sprogarter; *e* i fler-

tal, der vel er kommen ind fra höjtyisk, skal ogsaa bruges i byen Slesvig; 2) i de svage udsagnsord forekommer på uægte plattysk betegnelse af fortiden med *e* eller *er*: *måke* (gjorde), *måle* (pinxit); fra Kosel har Tuxen derimod *māk* og flere lignende former, side 91. Den måde, hvorpå det uægte plattysk i Gottorp amt, Bredsted og Husum amt er opstået, synes forevrigt at være den, at det først har sat sig fast i byerne Slesvig og Husum, derfra har det udbredt sig på landet. I Bondelum, Fjolde sogn, vidste man ret godt, at man havde fået sit plattysk fra Husum, og man gjorde den bemærkning, at når man kom østligere, havde det plattyske derimod større lighed med plattysk i byen Slesvig. Plattysk vilde derefter komme til at dele sig i kredse med de købstæder til centrum, som landsbyerne stå i handelsforbindelse med, et ved kunst frembragt forhold, der ikke nogensinde findes, hvor et fra fædrene nedarvet sprog udvikler sig naturlig. Skole og kirke gjorde sit til at man ønskede at tale plattysk, men formen hentede man for en del fra købstaden, skönt man vel nok har gjort nogle forandringer og det er muligt, at landsbykredsene kunne have et og andet tilfælles, der ikke findes i nogen af købstæderne, jeg ved således ej sikkert, om *-e* i navneordenes flertal findes i nogen af købstæderne. I Fjolde sogn gjorde jeg den iagttagelse, at plattyske ord, som bruges i samme steds danske tale, have en anden form eller mangle i den plattyske talebrug. Dette gælder ikke blot et sådant ord som *påt* (potte), som man har tilfælles med anden dansk, det udtales nemlig der på dansk *påt*, men på plattysk *pūt*, *ù* = lukket *o*. Skomager hedder der på dansk *skū'st'r* (*skūester*), på plattysk *skōster*; træ i betydningen baum hedder på dansk *boom* (men *tree* = tysk holz), på plattysk *bom*; *bedar sæ*, finde sig til rette, bruges paa dansk, men ej paa plattysk; *åb'* (*åbbe*) bruges på dansk af börn om bedstefader (eller *ölf'r*), men ej på plattysk, skönt det er optaget deraf (se „Obbe” hos Groth

og Müllenhoff); 50 hedder på dansk *fæftig*, og skönt dette ord er plattysk, hedder det dog *füftig*, når man taler plattysk; et dyr hedder på dansk *dert*, der er et plattysk ord, sml. *dat derte* i Flensborgs plattyske stadsret § 45; i Fjorde sogn bruges derimod i plattysk tale *dert* kun som skeldsord, ellers er det fortrængt af det höjtyske *thier* (*tir*); man ser deraf, hvorledes höjtysk trænger ind i plattysk og dette somme tider kan finde et tilflugtsted i dansk. — Det kunde være interessant at vide, om udsagnsordene i Svansø have *n* eller *t* i nutidens flertal; overhovedet at få denne grændse eftersporet.

OM BYEN SLESVIGS BEFÆSTNING I OLDTIDEN OG MIDDELALDEREN, AF C. C. LORENZEN.¹

SKJÖNDT SLESVIG aldrig har været nogen regelmæssig Fæstning efter den nyere Tids Talebrug, har det dog som næsten alle Byer, hvis Oprindelse daterer sig fra Oldtiden eller Middelalderen, været befæstet baade med Volde og Grave. Den Rolle, Byen har spillet i vort Fædrølands Historie, og den Betydning, den har haft i gamle Dage, deels som en vigtig Handelsstad, deels som Danmarks yderste Grændsestad imod Tydskland, gjorde sligt til en ligefrem Nödvendighed. Paa en *indirecte* Maade beskyttedes den allerede af Landets almindelige Befæstningsværker imod Syd, nemlig Kurgraven og Dannevirke; men det er dog for meget sagt, naar det i Danske Atl. VII p. 546 hedder, at Götriks Vold og Brystværn fra Öster- til Vester-Söen skulde tjene til en Beskyttelse for hele Riget, men *især for denne*

¹ Det medfølgende Kort er tegnet af Höiskole-Aspirant L. Grünfeld deels efter Capit. Schröders „Grundriss der Stadt Schleswig“, deels efter de i i nærværende Afhandling indeholdte Angivelser.

Stad''; thi at Slesvig drog væsentlig Fordeel af Göttriks og senere af Thyre Dannebods storartede Befæstningsværker, skylder det vistnok kun Landets Beskaffenhed imellem Selk-Nor og Hollingsted og sin egen Beliggenhed bag ved hine Værker, men ingenlunde directe sin egen Tilværelse eller Betydning.

Denne Maade at see Sagen paa, er forøvrigt kun en Omskrivelse af det, jeg paa et andet Sted¹ har søgt at modbevise, nemlig *Byens Beliggenhed paa Sydsiden af Slien i Oldtiden og den tidligere Middelalder*. De fleste Forfattere, der hidtil have omtalt Byens Befæstning, have gjort sig skyldige i den Feil, at de have sat samme i *directe* Forbindelse med Dannevirke, idet de nemlig sige, at den Deel af Byen, der laa syd for Slien, tilfulde dækkedes af Dannevirke og Kurvirke, og at den nord for Slien liggende Part blev beskyttet ved Fortsættelsen af en Arm af Dannevirke, den af Dankwerth saakaldte „Alte Wall", der skal have skudt sig ud fra Dannevirke lidt vest for Halvkredsvolden, derpaa være gaaet over Slien ved Maageöen som en Dæmning, og paa Nordsiden i sin i lige Linie gaaende Fortsættelse udenom Byens nordre Deel, her have udgjort dennes Befæstning.

Allerede Helduader har i sin „Kurtze und einfaltige Beschreibung der alten und weitberümbten Stadt Schlesswig" (1603) udtalt denne Anskuelse, skjönt ikke saa tydeligt, som senere Dankwerth og især Outzen. Helduader taler saaledes om „Bollwerk, Walle und Graben" (— hvormed han mener Halvkredsvolden udenom Borgen Oldenborg —) om den søndre Deel af Byen, og om en Dæmning „über die Schlye", . . . „der beide (s: Staden Slesvig og Haddeby) in einem Begriff zusammengefüget"; men han kalder dog Volden om det egentlige Slesvig „ein ander Wall anfangend vom Ostersten Ouer der Schlye", hvormed han

¹ s. min Afhandling: „Om det tidligere Folkesprog i Byen Slesvig". Jfr hermed Thorsens Forbemærkninger til Slesvigs Byret.

synes at antyde, at begge Byers Befæstningsværker, skjönt ved Dæmningen staaende i Forbindelse med hinanden (— thi denne lader han ogsaa gaae „am Ostersten über die Schlye, da die Stadt Schlesswig nun ist” —), dog have udgjort særskilte, til forskjellige Tider opførte Værker. — Dankwerth (eller Mejer) er paa sit Kort over Slesvig fra 1154 endog gaaet saa vidt at gjøre Maageüen landfast ved Nord-siden; han yttre iøvrigt med Hensyn til Befæstningsvolden omkring Slesvig¹, at den „von dannen (o: fra St. Michaelis Kirke) nach dem Süden sich gewendet biss an die Schley, daselbst ein breiter Erddamm hinübergegangen biss an der Meweken Berg, worauff die Vestung Jürgensburg soll gestanden seyn, folgendes ein Damm biss an das Tieff, worüber eine Brücke gewesen, dann wieder ein Damm biss an das feste Landt, *daselbsten ist abermahl der Wall an-gegangen*, so umb Haddeby und Oldenburg herumb, schier nach Bustorp hinaus ist geführet gewesen, biss an Dänenwerckes Wall . . .” Af de nyere Forfattere er det især Outzen, der i sine „Alterthümer Schleswigs und des Danewerks” (1826) har adopteret denne Helduader-Dankwerthske Anskuelse. Han siger nemlig p. 86: „Der südliche Theil war, so lange er noch da stand, gegen die Seite nicht allein, beydes, für sich mit Befestigungswällen sicher eingeschlossen und verwahrt, sondern *solchergestalt, dass diese Wälle zugleich auch einst den Nordertheil umgeben und mit einander verbunden rings herum die ganze Stadt decken und schützen konnten* Mit diesem Damme (o: Dæmningen over Slien) verbunden ging der Wall (o: Slesvigs Befæstningsvold) im Norden um die Westseite der Stadt bis zu der jetzigen Michaeliskirche” Ogsaa Jürgensen yttre sig i sin Fortsættelse af Helduader p. 67 i samme Retning, sigende: „Es scheint, dass der Wall seinen

¹ Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schlesswig und Holstein p. 114.

Anfang in des Kammerjunkers v. Warnstedt Wiesen, gegen Westen des alten versunkenen Weges nach dem Mewenberg oder dem Damm genommen habe". Dog er han ikke rigtig sikker i sin Sag, men tilføier, „oder der Graben ist auch *näher nach Osten* geleitet worden".

2. At der ikke kan være Tale om nogen søndre Deel af Byen ved Haddeby, tør jeg vel her forudsætte som hævet over enhver Tvivl. Spørgsmaalet bliver da, hvilke Grunde der kunne anføres imod hin Helduader-Dankwerthske Paa-stand om den egentlige Befæstningsvolds Udgangspunkt, da en Bro's eller Dæmnings tidligere Tilværelse over Slien ved Maageöen ikke kan benægtes, eftersom man ved lavt Vande ofte har seet Spor af den¹? Som en almindelig Modgrund kan anføres, at det vilde være uklogt at sætte Befæstningsvolden i *directe* Forbindelse med en over Slien førende Dæmning, efterdi en Fjende, der først var trængt over denne, da uden videre vilde befundet sig indenfor Byens vigtigste Defensionslinie. — Dernæst maa det erindres, at Dæmningen over Slien efter alle Dankwerths Kort tager Retningen imod Midten af Kongeengene, hvor et Voldanlæg flere Aarhundreder tilbage i Tiden maa have været en Umulighed. *Men denne Dæmning har ikke været anlagt i den af Dankwerth antydede Retning.* Jeg har selv i Vinteren 1859

¹ Om denne Bro eller Dæmning hedder det i Dsk. Atl. VII p. 554 „saa havde man fra gamle Tider af, og kanskee i høybemeldte Hertug Knuds Tid, anlagt en fast og bred Dæmning fra Slesvigs-Siden over til Jörgensborg, og en anden derfra igjen over til Hedeby (s: Haddeby), saa at den almindelige Farevey til og fra Ekernförde og Holsteen faldt igjennem dette Slot. Men da samme Dæmninger vare alt for meget udsatte for Veyrets og Bølgenes Anløb, og ikke kunde vedligeholdes, har man maattet indrette den Passage forbi Gottorp, som endnu bruges. (Disse tvende Dæmninger kan endnu sees under Vandet, og ved stærk Vestenvind blive de fast ganske tørre.)"

ved en stærk Vestenvind haft Leilighed til at iagttage, at den paa det Schröderske Kort over Slesvig (1823) for Retningen af denne „Alte, nicht mehr sichtbare Brücke“ antydede punkterede Linie, er fuldkommen rigtig. Dæmningen har nemlig strakt sig fra Maageöen af lige syd for „Bluseborg“ i rigelig 800 Alens Længde i *öst-nord-östlig* Retning til henimod Tømmerpladsen, dog saaledes, at den ender en 30-40 Skridt *vest* for det Sted, hvor Stadsgraven ender ud i Slien¹. Skjönt Veien eller Dæmningen altsaa har været fört langt mere imod Öst \circ : langt nærmere Byen, end de Dankwerthske Kort antyde, *saa har den dog ingenlunde strakt sig indenfor Befæstningsvolden eller overhovedet haft noget med denne at bestille*. For at komme ind i Byen ad denne Vei, maatte man drage omtrent 300 Skridt i nordlig Retning langs med (\circ : vest for) Stadsgraven, forbi Sortebrödre-klostret til den Bro og Port, der lige ud for dette var anbragt over Graven og i Volden². Mën, siger man, saa maa det atter bevises, at den Grav, der i

¹ Omtrent der, hvor i nogle faa Favnes Afstand fra Slien den tidligere saakaldte Cantorishof har staaet.

² Ulr. Petersen, som i 10de Cap. af sit Manuscript taler: „Von dem alten Umkreiss und Bezirk dieser ersten florirenden Stadt und von dero fortification“ (— Manuscriptet opbevares i Geheimearchivet; hvad der her er meddeelt, er ordret udskrevet deraf —) er ikke enig med sig selv om, hvor Veien er traadt i Forbindelse med Byen; han mener dog, ligesom jeg, at Slidæmningen ikke umiddelbart har fört ind i Byen eller udgjort selve Befæstningsvolden i sin Fortsættelse, men antager, at den lille Gade, der förer forbi den nuværende Conrectorbolig, har været fortsat i vestlig Retning igjennem en Port i Volden, et Par Snese Skridt fra Slien. Hans Ord lyde saaledes: „Ob nun auch der Sleydamm, so von Cantorishoff durch die Sley über Mewenberg nach Haddebuy geführt, an dieser Stadt-Seyte mit einem Thor und andern Schutzwehr versehen gewesen, weil die Jürgensborg schon Anno 1291 castrum antiquum genant

vore Dage er betegnet ved Benævnelsen „Hinter dem Graben” og som, kommende fra Kalve- eller Mölledammen, ender ud i Slien ved Enden af Tømmerpladsen, øst for det Sted, hvor Dæmningen er traadt i Forbindelse med Fastlandet, virkelig er den gamle Stadsgrav, beliggende flere hundrede Skridt øst for den af Dankwerth paa Kortet afsatte Linie. Her kunde da først bemærkes, at den Vei, der løber vest for den omtalte Grav, baade officielt og i daglig Tale hedder „hinter dem Graben”, hvilket, fra Byen af regnet, ikke kan betyde andet, end *vest* for Graven. Men der gives dog andre, baade ældre og vægtigere Beviser, der tale for Rigtigheden af det sagte. — I Byens Archiv, Fol. B 19 p. 35, findes nemlig opbevaret et Document af 7de Juli 1409, hvori det hedder, at Dominicaner-Munkene i Marie Magdalene Klostret af Byens Magistrat fik Nöglen til fri Ind- og Udgang af den ved Stadsgraven anbragte, saakaldte *östre Port*: quod conventuales Monachi Conventus B. Marie Magdalene, tam presentes quam posterii et futuri pro tempore existentes, habeant eorum *transitum, initum et exitum per portam, valuam, pontem et fossam* . .”

wird, solches stellet man dahin: zum wenigsten liess sich noch wol presumiren, dass die von der Superintendentur (— det tidligere Hovedpastorat —) zwischen H. Wildthagens Hoff und des Waysenhauses Garten herunterlaufende Gasse ihren Durchgang nach der Sley gehabt und den öffentlichen Weg von dem langen Damm in die Stadt gegeben, so nachgehends mit 2 kleinen Wohnungen bebauet...” Da han imidlertid selv er uvis i sin Sag, — der altsaa paa hans Tid ikke kan have været nogen særlig Anledning til Hypotesen — og der kun omtrent et Par hundrede Skridt imod Nord for det Sted, hvor han troede Porten skulde have været, virkelig har været en Port og en Bro anbragt (see nedenfor), saa maatte det synes underligt, om der ogsaa paa det af Petersen betegnede Sted skulde have været en Gjennemgang. Intetsohelst Document i Byens Archiv omtaler nogen Port, hvis Plads skulde have været her.

Dette Dominicaner- eller Sortebrödre-kloster var som sagt indviet til Ære for Marie Magdalene; det byggedes Aar 1235 og stod lige til Reformationen. Af det ovenfor citerede Sted af Stadsarchivet sees, at Klostret har ligget *udenfor* Stadsgraven; men nu træffer det sig meget heldigt, at man bestemt kan paavise, hvor det har staaet, nemlig paa den Plads, hvor den saakaldte Lichtske eller Warnstedtske Gaard¹ og tilhørende Have ligger, *altsaa kun 8-10 Skridt vest for den ovenfor betegnede Grav*, der fölgelig ikke kan være nogen anden, end en Levning af Stadsgraven. Cypræus har rigtignok kun i Almindelighed betegnet Klostrets Beliggenhed med de Ord²: „Prædicatorum monasterium (religione commutata) prorsus dirutum et solo aequatum, *cujus adhuc rudera ad ripam fossae civitatis et Sliæ videre licet*“, men hos Ulr. Petersen hedder det bestemt, at Klostret laa „*hinter des Bischofs Hof und hinter dem Graben*“; da Bispegaarden, eller rettere sagt den til samme hørende Have, ligger umiddelbart øst for Graven, saa maa denne have befundet sig imellem Klostret og Bispegaarden hvorved hines Beliggenhed, selv uden fundne Levninger, noksom bliver betegnet. Samme Beliggenhed omtales ogsaa af Noodt³: „Das Dominicaner-, Pauliner- oder Prediger-Kloster zu St. Marien Magdalenen ist vormals *hinter dem Bischofs Hofe über dem Stadtgraben* belegen gewesen“. Hermed kan jevnføres: Jürgensens Helduader p. 65; Heimr. Walters Kirchengesch. des Herzogthums Schleswig p. 90; Schröders Geschichte und Beschrb. der Stadt Schleswig p. 55; Daa-gaard: Om de danske Klostre i Middelalderen p. 444. Fremdeles: I en gammel Raadstueprotocol fra 1485 hedder

¹ Denne Eiendom tilhører for Öieblikket Justitsraad Leisner, Borgemester i Ekernförde.

² Annales episc. Slesvic. p. 239 ff.

³ Ulr. Petersens Manuscript Cap. 37 og 5. Noodt, Beiträge II p. 290.

det, at Byen lod arbeide *paa Graven „hinter dem Kloster der schwarzen Mönke“*. Dette Sted synes ved første Öiekast at staa i directe Strid med det første Citat; men heller kun tilsyneladende; thi det her omtalte Kloster var et *Augustiner Kloster*¹, hvis Opførelse tilligemed den hosliggende Nicolai Kirke paabegyndtes af Abel, og som stod der, hvor nu Domscolehusets Have findes, og hvor man endnu i Aaret 1724 har fundet Levninger deraf. At disse Levninger nemlig virkelig hidrørte fra Klostret, vides med Bestemthed; thi den omtalte Have har tidligere tilhørt Byens Apothek og för den Tid været en saakaldet „Baumschule“, hvorom det hos Heldnader p. 35 hedder: „Diese Kirche St. Nicolaj neben das Kloster und gantze Gebewte, ist jetzt auch gantz und gar zu grunde nieder geworfen, und der erden gleich gemacht, wird jetzt ein Bawmgarten daraus bereitet“. *De tvende Klostre: Marie Magdalene- og Augustiner-Klostret have altsaa ligget næsten umiddelbart hvert paa sin Side af Stadsgraven: hint vest, dette øst for samme*, — men ikke ligeoverfor hinanden. Endvidere: Af et Document fra 1566 (see Noodts Beiträge II p. 260, 277) sees, at Domcapittlet i Slesvig overdrog Cantsler Thraziger Stadsgraven med Fiskeri og Nytte. Men i dette Document er Gravens Beliggenhed netop betegnet ganske i Overeensstemmelse med den af mig angivne Linie, nemlig bag Bispegaardens Have. Ordene i Docum. lyde saaledes: „Nachdem der Stadtgraben zu Schlesswigh hinter dem Bischofs-Hofe und den Thumhöffen bis in den Schley mehrentheils eingefallen und zugeempfet, und ganz undüchtig geworden, und der ehrbar . . . Thraziger . . . dem gemeinen Besten zu Guete, denselben uf seinen eigenen Unkosten wiederumb aufreuhmen und in sein Wesen bringen zu lassen für genommen . . . , dass Wir demnach . . .

¹ Augustiner Munkene bare som bekjendt gjerne *en sort Kappe* (med en Hætte) over deres hvide Chorskjorte. Jfr Daugaard p. 9.

ihme und seinen Erben gegönnt und nachgegeben, dass sie zu ihrem Hofe . . . der Fischerey und sonst aller und jeder Nützlichkeit in angerechtem Stadtgraben, . . . gebrauchen, nutzen und geniessen mögen" Det samme sees af et lignende Document fra 1574 og 1578. Ogsaa Helduader stadfæster det sagte, idet han p. 7 siger: „Man hat für kurtzen Jahren, von *hinterwertz dess bischofflichen Haues* ein alt verstückt Grauss oder Rudera in gestaltdt einer Pastey gesehen", hvilket naturligviis ikke kan have været andet end en Levning af Befæstningsvolden.

At nu Gravens Fortsættelse bag Bispegaardens Have imod Nord til Kalvedammen langs med Veien „hinter dem Graben" alter er den rigtige, sees ogsaa af de tvende hos Noodt meddeelte Documenter fra 1574 og 1578. I begge hedder det nemlig, at Stadsgraven laa „*hinter seinem (o: Thrazigers) Hofe*"; men denne Gaard (— den senere saakaldte Marschallshof —), hvis Opførelse han paabegyndte Aar 1571, laa *kun nogle faa Skridt syd-vest for Kalvedammen* paa det Sted ved Graven, hvor en Gartner iaar har anlagt en Have, og da Thraziger byggede den, stødte man i Jorden daglig paa tykke Mure og Træforbindelser (— *Muros densissimos et ligneas contignationes*¹ —), der aabenbart have været Levninger af Befæstningsværkerne.

3. Det lader sig altsaa ad forskellige Veie godtgjøre, at den af mig betegnede Linie for den første Deel af Slesvigs Befæstningsvold *fra Slien (ved Tømmerpladsen) bag Bispegaardens Have til Kalve- eller Mølledammen* er den rigtige, nemlig dels ved Benævnelsen „hinter dem Graben", dels ved Beliggenheden af de tvende nævnte Klostre, hvert paa sin Side af Stadsgraven, dels ved de i Documenter i Byens Archiv forekommende Udtryk „Stadtgraben hinter dem Bischofshofe" og „hinter seinem Hofe", dels endelig

¹ Disse af Thraziger selv udtalte Ord, stadfæstes ogsaa af Helduader (p. 8).

ved de paa Thrazigers og Helduaders Tid i den ofte nævnte Linie fundne Levninger af Volden.

Det kan derfor ikke andet end vække billig Forundring, at de Dankwerthske Kort her ere saa disorienterende og lægge Volden flere hundrede Skridt vest for den rigtige Linie (og for Kalve- eller Mölledammen), og det saa meget mere, som baade Thrazigers og Helduaders Udsagn sikkert have været ham bekendte. Iøvrigt viser netop Kortet¹ fra 1154, der skal betegne Byens Udstrækning Aaret før den saa ofte overdrevne Ödelæggelse under Svend Grathe overgik Byen, at Gjetningen har faaet større Spillerum end raadeligt var, og paa flere Steder gjort Skaar i Nöiagtigheden. Hellig Geistes Kirke sees f. Ex. at ligge *vest* for Mölledammen, skjönt det er beviist, at den har ligget *syd-øst* for samme ved Store-Torv, i Nærheden af Graabrödreklostret.

Hvad der foruden hin falske Hypothese om en „Süder

¹ Om dette Kort fældes følgende Dom i Dsk. Atl. VII p. 501: „Dankwerth ad p. 113 giver os en Tegning af det gamle Slesvig, som det har seet ud før og til 1154. Men som samme er *idealistisk* og ikke tagen af nogen ældre Ridsning, stemmer den ikke allesteds overens med de endnu bekendte Pladsers Beliggenhed. Nogle Ting ere og derpaa, som ere langt nyere, saasom Jomfruklosteret, Kong Eriks Slot paa Hestebjerget, nogle Kirker . . .” Denne Anmærkning, der sikkert hidrører fra Langebek, er forresten ret interessant, da den staaer i Strid med Ulr. Petersens Dom over Dankwerths Kort, og Langebek i sin Beskrivelse af Slesvig dog i høi Grad ellers har benyttet Ulr. Petersens Manuscript. Petersen siger nemlig: „Wir wollen hierin deren (3: Helduaders og Dankwerths) rühmliche Arbeit zum Wegweiser annehmen, da wir festiglich versichert seyn können, dass diese Abbildung (3: Dankwerths Grundrids fra 1154) aus uhralten Archiven erhalten . . .” Hvad selve Volden angaaer, har Ulr. Petersen dog ikke fulgt Dankwerth, see nedenfor.

Stadt" ved Haddeby og en continuerende Befæstning om denne og „Norder Stadt", har givet Anledning til Dankwerths Feiltagelse, sees af hans Kort over Byen fra 1649 at have været en vest for det tidligere Sortebrödre (Marie Magdalene) Kloster i de af Jürgensen saakaldte Warnstedter-Egne fra Slien imod Nord løbende Grav, der imidlertid ved nyere Eftersyn viser sig at være en almindelig Vandledningsgrav. Maaskee ogsaa Dankwerth har haft Raadstue-Archivet til Afbenyttelse og forvexlet det her nævnte „Kloster der schwarzen Mönke" med Sortebrødrenes Marie Magdalene Kloster¹.

Iblandt de mange Forfattere, der directe eller indirecte

¹ En lignende Feiltagelse findes i Ingemanns Prinds Otto, 2den Deel ab initio, hvor den holsteenske Hær siges at have marscheret forbi Augustiner Klosteret ved Abels Slot (Kongsgaarden), istedenfor forbi Sortebrødrenes Marie Magdalene Kloster. Pag. 10 hedder det nemlig: „Den første Afdeling af Hæren drog allerede over Broen i Langestræde ud imod den høie Taarnport, medens den anden og tredje Afdeling endnu ikke havde naaet Domkirken og den gamle Kongsgaard. Her (o: ved Kongsgaarden eller Augustinerklostret) stod endnu Prioeren med sine Munke" og p. 4 „Hæren drog forbi Domkirken og den gamle Kongsgaard, der nu kaldtes Sortekloster". Det sees af den hele Beskrivelse, at Hæren drog over Slidæmningen ved Maageöen; men Veien fra denne Dæmning kan ikke have ført forbi Domkirken, Kongsgaarden og igjennem høie Port; thi Kongsgaarden eller Augustinerklostret laa syd for Domkirken, høie Port derimod nord-ost for samme. Det burde have hedt: forbi Sortebrødrenes Marie Magdalene Kloster, Domkirken og igjennem Taarnporten. Forbi Augustinerklostret har der sandsynligviis aldrig ført nogen Vei; dog laa Klosteret kun et Par hundrede Skridt til Siden, saa den øvrige Deel af Skildringen godt kan passe. I hvert Tilfælde maatte Hæren fra Slidæmningen til høie Port først komme forbi et af Klostrene, før de naaede Domkirken. — Dersom den Dankwerthske Anskuelse var rigtig, vilde Hæren hverken være kommen forbi Domkirken eller noget af Klostrene, men langt længere imod Vest.

have omtalt Slesvigs Befæstning, har jeg kun fundet tvende, som ikke sætte den i directe Forbindelse med Slidæmningen og Dannevirke, men, som Sagen ogsaa virkelig har forholdt sig, lade Volden tage sin Begyndelse i Nærheden af Skibsbroen ved Tømmerpladsen, nemlig Ulr. Petersen og Schröder, skjönt ingen af dem leverer Beviset for Rigtigheden af deres Anskuelse. Den förste siger i sit Manuscript, cap. 10, om denne Linie: „Von vorgedachten Kälberhoff (∴ en Plads tæt ved Kalvedammen), als der niedrigsten Seyt dieser Stadt, ist der wall und graben westwärts hinter der Thumbkirchen und an dem Anfang der Königs-Wiese¹, so die butten Wiese (∴ den ydre Eng) vormals genant worden, biss an den Sleystrohm bey dem nunmehr weggespülten alten Cantoris Hoff geleitet worden, davon noch heutiges Tages der weg von den Kälberdamm biss an gedachten Cantoris Hoff fast biss an die Schiffsbrücken Hinter dem Graben genant wird, weil der graben, doch ohne wall, allda noch vorhanden” Schröder (Gesch. und Beschr. von Schleswig p. 24) siger blot: „von dieser (∴ Skibsbroen, rigtigere Tømmerpladsen) zog er sich, der Domkirche westlich, bis an den Kälberteich, welcher Theil noch jetzt hinter dem Graben genannt wird”.

I Dsk. Atl. VII p. 550 er Fremstillingen paa en Maade ogsaa rigtig, men Ordene vise dog, at Forfatteren ikke har været fortrolig med de locale Forhold. Det hedder nemlig: „Et Document af 1504 viser, at Stadsgravene have gaaet tæt forbi Graabröde-Kloster. Disse Stadsgrave ved Biskopgaarden liggende, som 1566 med Fiskeri og Nytte bleve til Cancellar Adam Thraziger overdragne, ere siden blevne tildeels opfyldte og med Bygninger besatte”. Heraf fremgaar tydeligt, at Forfatteren har staaet i den Formening, at Gravene (eller Graven) ved Bispegaarden og Graabröde-

¹ Den her omtalte Eng er nu for en stor Deel plöiet og hörer egentlig ikke med til „Kongeengene”, men er privat Eiendom.

kloster vare de samme; men dette er en stor Vildfarelse; thi Stadsgraven ved Bispegaarden findes paa Byens *vestlige* Side, medens den Grav, der tidligere fandtes i Nærheden af Graabrødrekloster (s. nedenfor) løb paa *Østsiden* af Byen; de have omtrent løbet parallelt med, men i over 700 Alens Afstand fra hinanden.

4. Den nævnte Strækning af Slesvigs vestlige Befæstningsvold og Stadsgrav fra Slien ved Tømmerpladsen til Kalvedammen udgjør omtrent 600 Skridt; men da Volden overalt er sporløs forsvunden og Graven forvandlet til en simpel, et Par Skridt bred og ligesaa dyb Vandledning for det overflødige Vand i Kalve- eller Mölledammen, og paa Grund af et Par Huses Beliggenhed ved Nord-Enden og nogle andre Forandringer ikke engang overalt er lige, frembyder dens Udseende paa den største Deel af Strækningen intet mærkeligt; dog maa undtages et Stykke paa 100 Skridts Længde bag ved (s: vest for) Bispegaardens Have, hvor Graven er mindst 18 Skridt bred oventil og et Par Skridt i Bunden; den østlige Skraaplan er mindst 12, den vestlige 5-6 Skridt dyb; flere i Graven nedtrillede store Kampestene turde maaskee endnu være Levninger af selve Volden; thi denne har (omtrent som Dannevirke) bestaaet af Jord med Planker, Pæle og Stene til yderligere Styrke. Nogle¹ antage endog, at hele Befæstningsværket bestod af en Muur og en foran løbende Grav, en Hypothese der dog lettest modbevises ved at henpege til Byrettens² § 91, hvor det hedder: „Si quis ausu temerario *de munitione civitatis* distraxerit *plankas vel crates vel lapides*, reddat tres marcas”, jfr den nyere Stadsret³ § 109: „We myt sülf-dristicheit edder van dümkonen synne uthe der stadt veste

¹ s. Schröders Geschichte, p. 20 Anm.

² Ifølge Thorsens Forbemærkninger til Slesvigs Byret, er denne givet circa 1195 af Valdemar (Seier).

³ Ifølge samme Værk daterer den plattyske Text sig fra Aar 1400.

tüth planken, päle ifte steene, de gheüe dre mark so vaken dat schut”.

Forövrigt er den tidt nævnte Stadsgrav historisk mærkelig derved, at det uden Tvivl var den, Henrik Æmelthorp Aar 1248 trængte over ved Nattetid og saaledes overrumplede og indtog Byen; thi den paa Östsiden af Byen liggende Grav kan dengang endnu ikke have været til, og den övrige Deel af Befæstningen, der laa höit, saa Graven her let udtörredes og maaskee slet ikke, eller kun vanskelig kunde fyldes med Vand, vistnok fornemmelig havde sin Hovedstyrke i selve Volden. Huitfeldt fortæller os det nævnte Factum i sin Krönike p. 217 saaledes: „denne Henrich Æmelthorp, eller Meltorp, vaar en duelig Krigsmand, hand fick hemmelig Befaling paa, at see om hand kunde forraske Slesuig: Kongen vilde drage paa andre Stæder udi Lante Holsten, at forføre H. Abel, saa hand skulde giffue mere act paa Kongen, end paa Æmelthorp: det skeete ogsaa: Kongen drog paa andre Stæder udi Holsten og forförde Abel: Midlertid en Aften, tog Æmelthorp hemeligen it tall Folck til sig aff Rendersborg, oc foer um Natten ubemærkt til Slesuig: kom uforuarendis *ind udi Byen, offuer Graffuen*, oc fick Staden ind, förend Borgerne komme til Verie ...” Formodentlig har Kongens og Æmelthorps Ophold i Landets sydlige Egne gjort baade Abel og Borgerne trygge, saa de ikke engang tilstrækkeligt have bevogtet Overgangen ved Maageöen, og Veien altsaa stod aaben for Æmelthorp lige til selve Stadsgraven.

5. *Fra Kalvedammen har Befæstningsvolden (og Graven) strakt sig videre imod Nord til Kammen af Michaelis Kirkebakke, i Höide med selve Kirken* (circa 55 Skridt vest for Kirkedören) og i en Længde af 340 Skridt. — Efter at have nævnt Levningerne ved „Kälberhoff”, har Helduader betegnet denne Linie saaledes: „dieser Wall hat sich gestreckt ins Norden, und auff dem Berge am Ende dieses Walles, ist ein Vestung gesetzt, welcher

noch vorhanden ist, da man vor zeiten Martem geehrt, Und ist hernach in eine Kirche verwandelt, Sanct Michaeli zun ehren” Ogsaa Dankwerth har paa sit Kort givet Volden Retningen imod Michaeliskirke, skjönt den af ham angivne Linie naturligviis ikke er den rigtige, da den er en continuerende næsten lige Fortsættelse af den første Part paa hans Kort. — Jürgensen (Fortsættelse af Helduader p. 67) har baade misforstaaet det Dankwerthske Kort og selv givet den nordligste Ende eller Deel af Volden en urigtig Retning, sigende: „dann (o: fra Kalvedammen) durch den itzigen *Rabenshofgarten* hinter dem Armenhause über die Strasse und in die Gärten Westen an der Michaelisstrasse, woselbst er sich an den damaligen runden Thurm oder Castel wieder angeschlossen”. Han kan nemlig umulig (som han dog gjør) stötte denne Fremstilling paa Dankwerth; thi Volden ligger paa Dankwerths Kort flere hundrede Skridt vest for de omtalte Haver; ligesaa lidt er Fremstillingen i det Hele taget rigtig; ganske vist har Volden strakt sig igjennem Ravens Have, men ikke derfra bagom o: *öst* for Fattighuset, eller ind i Haverne vest for Michaelisgaden. Fra Ravens Have gik Volden over Gaden („am Waschwasser”) *vest* for Fattighuset og derfra langs med det Gjerde, der adskiller den sydlige Deel af Kirkegaarden fra selve den hosliggende, vestlige Mark. Jürgensens Angivelse er for langt imod *Öst*, — Dankwerths for langt imod *Vest*. — Beviset for Rigtigheden af det her sagte, skal nedenfor blive leveret. — Outzen og Schröder have uden nærmere Betegnelse ladet Volden ende ved Michaeliskirke; den første föier til (efter Cypræus) „über den Berg hinaus”. Heller ikke Ulr. Petersen har angivet nogen bestemt Linie, men siger kun at Volden fra Michaeliskirke¹ vendte „sich in der

¹ Som man vil see, har Petersen begyndt at beskrive Befæstningsvolden fra samme Ende som Dankwerth, altsaa modsat det her tagne Udgangspunkt.

Krümmung südwärts Berg herab nach dem Kälberhoff unterhalb dem Kälberdamm, biss an den Weg „Hinter dem Graben“ genant.”

Disse forskjellige Forfattere have altsaa enten angivet Voldens Beliggenhed urigtigt, eller vel i Almindelighed rigtigt, dog uden nærmere Beviis.

Efter ofte gjentagen Forespørgsel hos de forskjellige Huuseiere, Bygmestre og andre, hos hvem jeg troede at kunne faae nogensomhelst Oplysning om dette, i antiquarisk Henseende ikke uinteressante Æmne, har jeg været saa heldig at erfare Følgende: Nordvest for Kalvedammen (i Fortsættelsen af den nu saakaldte Kälberstrasse, tidligere Burg- eller Schlossstrasse, tæt ved det Sted, hvor denne Gade og Veien „Hinter dem Graben“ stöde sammen) boer for nærværende Tid en Garver; da han for nogle Aar siden vilde skaffe Plads til sine Garvekar i sin Gaardsplads, der stöder lige op til den Ravenske Have, stödde han omtrent 30 Alen fra Dammens Basin, 6 Fod dybt i Jorden paa flere svære Egepæle og endeel Kampestene; Pælene syntes at have staaet i Forbindelse med hinanden, men vare iövrigt efter hans Skjön paa Maa og Faa afsaugede lidt over Jorden; de første 4-5 Fod Humus er nemlig opfyldt Jord. — Dette Udsagn stemmer i et og alt med hvad jeg i Hollingsted har erfaret om Levninger af Dannevirke, der ved Gravning her ere blevne fundne 6 Fod dybt i Jorden, og med hvad Thraziger og Hielduader have omtalt med Hensyn til Strækningen paa den anden 3: den syd-syd-vestlige Side af Kalvedammen, og der kan derfor ikke være nogen Tvivl om, at det Fundne jo har været en Levning af den gamle Befæstningsvold. Garverens Gaardsplads er kun faa Alen lang, saa han ikke kunde forfølge Sporet længere end 6-7 Alen, men Retningen var imod Michaeliskirkebakke, lidt vest for selve Kirken. — Herved er altsaa det ene Udgangs- eller Endepunkt bestemt. — Hvad det andet angaaer, der findes 55 Skridt vest for Michaeliskirke, da har jeg ogsaa været

saa heldig at udfinde det. Den nordre Part af Michaeliskirkegaard, nemlig fra Stien til Hovedindgangen (i Kirken) af, har for en 30 - 40 Aar siden været en Mark, der hørte til det Sted, som lidt derfra fører Navnet „Baumhoff”. Denne Mark var skilt fra Kirkegaarden ved et Dige og et Hegn, der gik fra Vest imod Öst, næsten umiddelbart op til selve Kirken. Da man bortskaffede dette Dige og tog en Deel af dets Plads til Gangsti, en Deel til Begravelsessteder, fandt man i 30 Skridts Længde, omtrent fra Laagen ved den vestlige Mark af op imod Kirken, ganske lignende Levninger af Volden i Jorden, som ovenfor er omtalt, dog især svære Kampestene og endeel Teglstene. Længere imod Vest, nemlig ved selve Laagen ud til Marken, hørte Sporene pludselig op, saa Befæstningsvoldens nordvestligste Endepunkt ikke kan søges paa andre Steder, end 55 Skridt vest for selve Michaeliskirkedör, tæt ved Kirkegaardslaagen, hvorved tillige den hele Linies Retning fra Kalvedammen af noksom er betegnet. Omtrent paa Midten af denne Linie, nemlig umiddelbart ved Indkjørselen til det første Huus paa Nordsiden af Gaden „am Waschwasser”, troer jeg desuden at have opdaget sikre Spor af Stadsgraven.¹

6. Da de sidstomtalte Spor af Befæstningsvolden ved Michaeliskirke strække sig op imod denne, altsaa imod Öst, saa er hermed tillige Spørgsmaalet besvaret, hvorvidt Volden har strakt sig ud over Kirkebakken, altsaa nord for Kirken? Cypræus har rigtignok paastaet dette (og Outzen gjenoptaget hans Anskuelse), men Ulr. Petersen siger hertil ganske rigtigt: „welches ein bischen zu weit zu seyn scheynet”.²

¹ En, 100 Skridt vest for denne Linie beliggende dyb Dal-Sænkning, der først gaaer i nordlig Retning og senere böier af imod Vest, maa ikke forveksles med Befæstningsgraven.

² Den nordre Deel af Kirkegaarden har alligevel i anden Henseende antiquarisk Interesse. Man er nemlig i sidste Vinter (1859/60) ved at grave tvende Grave (omtrent midt i Stykket, dog

Den imod Vest vendende Deel af Slesvigs gamle Befæstningsvold, fra Slien af til Kammen af Michaeliskirkebakke, har altsaa haft en Længde af 940 Skridt eller 1128 Alen.

7. Om Byens *nordlige* Indhegning eller Befæstningsværker haves et meget gammelt Document, nemlig fra 19de Februar 1291. Det er et Mandat, udstedt af Hertug Valdemar og handlende om Mord og Saar; det lyder i Oversættelse (hvad Befæstningsvolden angaaer) saaledes: „Dersom nogen, han være sig Fremmed eller Indvaaner, enten i Staden eller indenfor dens gamle Volde og Mure paa Nordsiden, som kaldes Frisæwirki, Angelbowirki og Saldergater, eller indenfor den store Vold tætved St. Johannis Kirke imod Öst (Agger magnus, vicinus Ecclesiæ Sti Joannis in Oriente) eller paa Vandet, som flyder imellem Staden og Haddeby, eller og indenfor det gamle Slot Jürgensborg imod Vest, dræber nogen Fremmed eller Borger, det være sig paa hvilkensomhelst Maade, han skal uden nogensomhelst Middel og Veie dömmes med Livsstraf, som sig hör og bör”¹.

nærmest ved Gjærdet ud imod Marken), et Par Fod dybt i Jorden stödt paa *et fuldstændigt Steen-Gulv*, circa 1½ Alen i Quadrat. Stenene saae ud „wie die grossen rothen in der Domkirche”, sagde Graveren. Det fundne er uden Tvivl en Levning af det tidligere St. Michaeliskloster, der laa „apud Ecclesiam St. Michaelis” (see nedenfor), og det stadfæster paa en Maade Dankwerths Ord: „wann man heutiges Tages in der Stadt neue Fundamente zu legen etwas tieff und weit in die Erde gräbt, so finden sich an vielen Ohrtten drey oder mehr gepflasterte Gassen, ja auch steinerne Heerde, zwee oder mehr über einander in der Erde liegende, daraus abzunehmen dass man die rudera oder Steingruess nicht weggereumet, sondern zu verschiedenen mahlen Erde und Sand über dieselbe hergeführt, und oben her die Strassen von newem gepflastert hat”.

¹ s. Dsk. Atl. VII p. 548; Ulr. Petersens Mscr. c. 10.

Heraf synes at fremgaae, at den nordlige Deel af Befæstningsvolden har bestaaet af tre Dele: Frisæwirki, Angelbowirki og Saldergater, skjönt denne sidste Deel, som vi nedenfor skulle see, rettere bör henregnes til Byens östlige Befæstning. Ulr. Petersen og efter ham Langebek (i Dsk. Atl. VII p. 549) mener, at de tvende förste Benævnelser, der endnu forekomme ved Aar 1415¹ skrive sig derfra, „at Friserne og Anglerne, Indbyggere i Hertugdömmet, have hver haft sin Deel af de slesvigske Fortificationsværker at forfærdige og vedligeholde, for i Krigstider at kunne have sin Tilflugt i Staden med Familie og Gods”. Denne Anskuelse har meget, der taler for sig, navnlig at vi ogsaa af andre Privilegier see, at Bönder og Landboere have maattet yde slig Hjælp og Tribut; men da Friserne boede temmelig langt fra Slesvig til at de i Tilfælde af pludselig opstaaet Krig eller fjendtlige Overfald kunde flygte med Familie og Gods derhen, — og da den frisiske Nation altid har bevaret en stolt Uafhængighed og ved egne Kræfter søgt at værne om den huuslige Arne, saa turde man maaskee snarere antage, at hine Navne ere opstaaede deraf, at Veien igjennem den Deel, der kaldes Frisæwirki, har fört ud til Byen Skovby og derfra videre imod Vest til Frisland, ligesom den anden Part (Angelbowirki) vendte ud imod det egentlige Angel. Muligt er det iövrigt ogsaa, at baade Frisere og Angelboer have arbeidet med paa Fæstningsværkerne, enten ved en temporær Tvang eller ifölge Overeenskomst.

Forövrigt er det ret interessant at lægge Mærke til den Orden, hvori Navnene ere nævnte, da vi deraf see, at Optællingen er begyndt fra Michaeliskirke af og gaaet imod Öst; og ligesaa interessant er det, at disse tre Dele virkelig

¹ „Frisæwirki” nævnes fremdeles ved Aar 1430, da Michaeliskirke var ganske bröstfældig og Præsten Tuko Röbbink derfor skjødede „en Grund ved Frisæwirki” til dens Bygning (s. Dsk. Atl. VII p. 625).

stemme med Naturforholdene og ved Damme have været adskilte fra hverandre. Frisæwirki er nemlig gaaet i østlig Retning fra Michaeliskirkebakke til den nu saakaldte Polerdam, der har afbrudt Volden paa circa 120 Alens Længde; paa den anden Side begyndte Angelbowirki, der først i østlig, derpaa i syd-østlig Retning gik til Pibe- eller Rørdammen¹. Her endte egentlig den nordlige Deel af Befæstningen; imellem Pibedammen og selve Noret (o: Holmer Nor eller den saakaldte gamle *nordre Havn*) laa da den Deel, der er betegnet ved Navnet Saldergater, — hvorom senere.

Navnene Frisæwirki og Angelbowirki ere nu aldeles forsvundne fra Folkets Læber; derimod har Ordet „Salder” uden Tvivl holdt sig i Navnet *Solterberg*, *Solterkoppel*, hvilket er Benævnelsen paa en Mark, der grændser umiddelbart til Pibedammen. Dette er af ikke ringe Vigtighed med Hensyn til Bestemmelsen af, hvor Volden har strakt sig, og hvorvidt eventuelle Levninger af den stemme med den saaledes betegnede Linie *imellem Michaeliskirke og Pibedammen*. Allerede Helduader har hentydet til denne Linie, sigende: „bey dem Pferde Marcket der Stadt² kan man auch ein Theil des Walles sehen, gegen Osten sich streckend, gegen dem Brunnen darauss durch Rönnen, das Wasser in die Stadt geleitet, wird in gemeiner Sprache der Pipenborn genandt, Und nicht weith dauon an der Sehe, am Schlye, so dass Nor genennet wird, hat sich dieser Wall geendiget”. Deraf har Dankwerth faaet Anledning til at sige: „ferner ist ein Wall von Holmer Nör oder See an, biss hinüber das Pferdemarket nach dem Hügel zu, worauf jitzo St. Michaelis Kirche stehet, gegangen . . .” — og paa Kortet over Slesvig fra 1154 at give *denne Linie en al-*

¹ Saaledes kaldes denne Dam, fordi Vandet fra den ledes igjennem Rør til Altstadtens forskjellige Dele.

² Skulde rettere have hedt: „for Enden af de Haver, der høre til Husene paa Hestetorvet imod Nord”.

deles lige, syd-östlig Retning, hvilket er falskt; thi kun den første Deel af Linien fra Michaeliskirke til Noret gaaer imod Öst; senere böier den af imod Syd-Ost og gaaer tilsidst omtrent lige imod Syd. — Jürgensen (p. 67) fandt rigtignok ingensomhelst Spor af Volden imellem Michaeliskirke og „Pieppendik“, men antog dels paa Dankwerth's Autoritet, dels fordi han ved Holmer Nor har fundet nogle Levninger, den angivne Linie for den rigtige. Ulr. Petersen og Schröder yttre sig i samme Retning, men uden at sige hvorfor? Den første tilføier, ligesom Jürgensen, at „Frisæwirki und Angelbowirki nunmehr ganz und gar vergangen sind und an der Norderseyte dieser Stadt nicht die geringste Merckzeichen oder Rudera davon zu spüren“.

8. At den imod Nord vendende Deel af Slesvigs Befæstningsvold er gaaet i den ofte betegnede Linie fra Michaeliskirke til Polerdammen og derfra over Galbjerg til Pibedammen, — derom kan der ikke herske nogen Tvivl, men at alle Spor af Volden her skulde være aldeles udslettede, maa jeg paa det bestemteste benægte, isærdeleshed, da man ved Spor eller rudera ikke blot bør tænke paa det, der findes *over* Jorden, men ogsaa maa tage de *i* Jorden fundne Levninger i Betragtning. — Paa den første Strækning, *Frisæwirki*, der omtrent i lige östlig Retning gik til Polerdammen og havde en Længde af 292 Skridt, ere de nævnte Levninger blevne fundne paa selve Kirkegaarden op imod Kirken, eller rettere sagt lige imod Midten af det runde Taarn, som findes ved Kirkens nord-östlige Hjørne og er taget med til Kirkens Brug. Ligeledes er man kun for et Par Maaneder siden, i lige Linie med hine Rudera, men paa den anden, *o*: den östlige Side af Runddelen, i 5 Skridts Afstand fra denne, ved Gravningen af en Grav, stødt baade paa Muurstene og Kampestene, 6 Fod dybt i Jorden, hvilket sikkert ogsaa hidrører fra Befæstningsvolden, hvoraf atter fremgaaer, *at det runde Taarn har befundet sig midt i selve Volden*. — Af *Angelbowirki*, der i 416 Skridts

Længde strakte sig i østlig Retning fra Polerdammen til Skraaningens af Galbjerg-Bakke, tæt forbi de Haver, der høre til Katsund og Hestetorvet, og derfra i syd-østlig Retning, umiddelbart forbi Haven ved den saakaldte „Grösse Baumhof“ til Pibedammen, var det Helduader fandt nogle Spor ved Hestetorvet (s. ovenfor p. 291). Jeg skulde tage meget Feil, om man ikke endnu den Dag idag kan iagttage det samme. I den betegnede Linie strækker der sig nemlig en 100 Skridt lang, 14-16 Skridt bred, buet Ryg, fra Polerdammens tidligere Bassin, syd for Ny-Mölle, tværs over Veien fra Katsund til denne, til midtvejs paa den Mark, der grændser umiddelbart ned til de tidt nævnte Haver ved Hestetorvet. Maaskee jeg tager feil; men efter det Kjendskab jeg har til slige Levninger af de gamle Befæstningsværker, er jeg for mit Vedkommende overbevist om, at den omtalte Ryg er en Bestanddeel af det gamle Angelbowirki, og det saameget mere, som Beliggenheden stemmer med den Plads, dette skal have indtaget, og Höideryggen først begynder paa det Sted i Marken tilvenstre for Veien, naar man kommer fra Katsund, hvor man tydelig seer, at Dammens Grændse har været, før den efter Dæmningens Anlæggelse ved Möllen paa dette Strög ned imod Byen indskrænkedes til en simpel Bæk, der udgyder sig i Kalve- eller Mölledammen.

Den imod Nord vendende Deel af Befæstningsværkerne har altsaa, Polerdammens Brede fraregnet, udgjort 708 Skridt eller 846 Alen. At Volden ogsaa her maa have været forsynet med *en Grav*, sees iblandt andet af et Document af Knud Valdemarson fra Aar 1196 (see Langebek, SRD VII 323), hvori det hedder, at Michaeliskirke laa in monte, qui est notabili fossatura circumductus.¹

¹ Da den i det ovenfor omtalte Mandat af 19de Februar 1291 nævnte 3die Deel, Saldergater, efter det Stykke af Volden, til hvilket Saldergater vendte ud, hører til den østlige Befæstningsvold, vil den først blive omtalt senere.

9. Den Omstændighed, at Michaeliskirke efter det foregaaende maa have ligget midt i Befæstningsvolden, turde maaskee ikke være af liden Vigtighed med Hensyn til Bedømmelsen af dens oprindelige Bestemmelse. Meningerne herom have nemlig været meget deelte; nogle f. Ex. Heimr. Walther (Schlesw. Kirchen-Hist. p. 28) og Schröder (Gesch. u. Beschr. der Stadt Schleswig p. 162) antage, at den har været et *hedensk Tempel*, der byggedes af Götrik og hvori han lovede at ofre alle christne Fanger, saafremt han vendte lykkelig hjem fra et Krigstog. Helduader kalder den et *Mars-Tempel*, men uden at angive Bygherren. Ogsaa Pontanus kalder den et *hedensk Tempel*, men nævner Venderfyrsten Blusso som den, der har ladet det opføre. Endnu andre, f. Ex. Langebek (Dsk. Atl. VII p. 624) mener, at Kirken oprindelig har været et *Kloster*, der bar St. Michaels Navn; endelig har man (f. Ex. Cypræus Annal. p. 168) udtalt den Anskuelse, at Kirken oprindelig har været en *Varde*, et *Vagttaarn* eller et *Bolværk*, opført af Svend Grathe ved Aar 1150, og som en Tidlang blev benyttet af Englænderne til Pakhuus og derpaa indrettet til Kirkebrug, o: til et Capel, hvori der holdtes ugentlige Prædikener.

At Kirken skulde have været et hedensk Tempel, opført enten af Götrik eller Blusso, er vistnok en temmelig uholdbar Hypothese, der kun støtter sig til Bygningens oprindelig runde Skikkelse; — for det første er det nemlig uvist, hvorvidt vi hertillands have haft virkelige Afgudstempler, da Offringerne m. m. pleiede at skee under aaben Himmel, og dernæst er det høist usandsynligt, at Götrik eller Blusso have opholdt sig saa længe i Byen, at de fik Tid til at bygge et Tempel; thi om den første hedder det i de frank. Annaler ved Aar 808, at han, efterat have ødelagt Staden Rerik, med Kjöbmændene derfra og sin Krigshær seilede til Slesvig, hvor han befalede at opkaste Befæstningsværker fra det ene Hav til det andet, og der tilføies: „ibi *per aliquot dies moratus* divisio opere

inter duces copiarum, domum reversus est", saa han i det mindste ikke dengang kan have ladet noget Tempel opføre; — og hvad Blusso angaaer, da er det ligesaa usandsynligt, at han i en fjendtlig By skulde kunnet anlægge Borgen Bluseborg ligeover for Maageöen, og Mars-Templet, paa Bjerget imod Nord, og det saa meget mindre som Svend Estridson stedse fulgte ham i Hælene. At Kirken skulde være en Levning af et gammelt Kloster, som endnu var til Aar 1190, var som sagt Langebeks Mening; han støtter sikkert denne Anskuelse enten paa følgende Sted i Breve Chron. Dan. An. 1095-1194 (SRD III p. 631): „1192 Conventus Nigrorum Monachorum (3: Cluniacenser Munke), *existens apud Ecclesiam Michaelis, juxta Slesvig*, mittitur in Gölholm per Episcopum Valdemarum" cfr Hamsfort Chronol. Secunda (SRD I p. 283): „1192 . . . Grex Sodalium *apud ædem Michaelis* Slievici mittitur in Insulam auream, auctore Waldemaro Episcopo" eller paa det ovenfor nævnte Document fra Aar 1196 af Knud Valdemarson, hvor denne Munkeorden omtales som „ordo nigrorum monachorum ecclesie Michaelis de Sleswyk". Bestemt er her dog ikke sagt, at selve Kirken var en Levning af Klostret eller at den var en Kirke i Klostret. Jeg kan ikke troe, at Klostret og Kirken have været sammenbyggede; Præpositionen „apud" kan ligesaa godt bruges til at betegne et Sted, der laa i rigelig hundrede Alens Afstand fra et andet, og „juxta Sleswig" gaaer ikke nødvendigviis paa Ecclesia, men kan ogsaa referere sig til Conventus. Da Klostret imidlertid sikkert har ligget ganske tæt ved Kirken, saa er den Feiltagelse let opstaaet, at man undertiden har sagt *Ecclesia Michaelis*, hvor der tænkes paa *Claustrum M.*; dette sees f. Ex. af en Cistercienser Munks Beretning om St. Michaelis Kloster fra Aar 1289 (s. SRD V p. 381), hvor det hedder: „ut sciant posteri nostri et posterii posterorum, nec non et successores eorum, qualiter expulsis nigris monachis de Ecclesia montis S. Michaelis, *foris por-*

tam villae Slesvicensis. . . ." selve Kirken, der laa i Befæstningsvolden, kan nemlig ikke siges at have ligget foris portam villæ; thi ved porta maa der her tænkes paa Porten ved Michaelisgaden og ikke paa Høie Port, der laa midt i Staden. Disse forskellige Citater og det ovenfor sagte om fundne Levninger af en Bygning, der har staaet rigelig hundrede Alen nord for selve Michaeliskirke, gjøre det saaledes næsten til en Vished, at disse Levninger hidrøre fra det gamle Michaeliskloster, hvis sande Beliggenhed altsaa turde betragtes som gjenfunden¹. At Klostret har haft Befæstningsgraven imellem sig og Kirken, kan ikke kuldaste denne Anskuelse, da Kirken enten qua Kirke eller Castel aabenhart har været til för Klostret, og Terrainet paa de andre Sider af Kirkebakken, nemlig imod Vest, Syd og Ost, umiddelbart fra Kirken af gaaer næsten steilt nedad, saa en Bygning kun kan have ligget nord for Kirken 3; nord for Graven. Dette stemmer ogsaa med hvad der af Cistercienser-Munken fortælles om den Krig, der især om Aftenen förtes imellem Michaelis Munkene og Munkene i Guldholm; thi dersom Klostret havde staaet i umiddelbar Forbindelse med Kirken, saa vilde det sikkert været en höist vanskelig Sag for Munkene, efter eget Behag at komme ud og ind over Graven eller igjennem Porten; laa Klostret derimod udenfor Befæstningsværkerne, som ovenfor er paaviist, saa stride de locale Forhold ikke i ringeste Maade mod Munkeberetningen. — Hvad nu selve Kirken angaaer, da er det mere end sandsynligt, at den oprindelig har været et Castel eller Vagttaarn. Var den nemlig

¹ Dankwerth har paa sit Kort fra 1154 antydnet et Klosters Beliggenhed i 800 Alens nordlig Afstand fra Kirken. Dette Kloster antager Jürgensen (p. 25) for at have været Michaelisklostret; i saa Fald vilde det imidlertid være urigtigt at sige „apud Ecclesiam“, men det burde have hedt „apud villam“. — Feiltagelsen hidrører sikkert derfra, at en Mark her förer Navnet „Klosterholt“.

fra først af bleven opført som Kirke, *för* Befæstningsvolden blev anlagt, da vilde denne sikkert ikke have sluttet sig umiddelbart til den, men være gaact nord uden om, hvilket ikke er Tilfældet; — og var den opført *efter* Voldens Anlæggelse, da maatte man undre sig over, at Vedkommende havde valgt dette besynderlige Sted. Ogsaa Ulr. Petersen holder til denne Anskuelse, idet han ved at tale om Blokhuse, siger: „Ob wir auch den hohen runden Michaelis-Thurm, so vormals vor einen Zwinger oder Wachtthurm, Schauthurm, specula, gedienet, in diese Reihe der Blockhäuser mit einschieben mögen, gebe dem geneigten Leser zu bedenken“. —

Udentvivl er det rummelige Castel eller en Deel deraf (— den Deel, der endnu er tilovers maaler 31 Skridt —) netop bleven overladt Cluniacenser Munkene til Kirke, paa samme Tid som de byggede deres Kloster ganske tæt derved. — Ved Aar 1192 var Castellet i hvert Tilfælde indrettet til Kirkebrug.

10. Den *östlige Deel* af Befæstningsværkerne har strakt sig i sydlig Retning paa en Længde af 685 Skridt eller 822 Alen fra Pibedammen af til det Sted, hvor Holmer Nor omtrent 100 Alen nord-ost for Fiskebroen afsætter en Arm, der under denne Bro fortsætter Löbet til Slien, — altsaa omtrent til det Sted, hvor Skibsbrogangen begynder, naar man kommer nord fra. Befæstningsvolden har altsaa strakt sig *vest* for Noret eller for de Enge, der i en senere Tid, da Noret ved denne Ende lidt efter lidt udtørredes, her dannede sig langs med Bysiden, forbi Graabrødreklostret, hvilke Enge Aar for Aar tiltage i Størrelse imod Öst. — Det var et Stykke af denne Deel, til hvilket de ovenfor nævnte Saldergater laae ud, nemlig til det, der ligger nærmest Pibedammen; thi umiddelbart ved denne ligger imod Öst og Syd-Ost den saakaldte Solterkoppel eller Solterberg. Da man imidlertid vistnok med god Grund tør antage, at Noret endnu ved Aar 1291 har været istand til, alene at afværge en Fjendes Stormløb fra denne Kant, saa er der stor Sand-

synlighed for, at Volden dengang kun gik til selve Noret (c: til den Deel af samme, der nu som Enge strækker sig langs med Byen, s. ovenfor p. 297); dertil kommer at Mandatet fra 1291 naturligviis ikke havde nævnt Befæstningsvolden paa *Friheden* som Grænsen imod Öst, dersom der paa samme Tid havde existeret en Vold i sydlig Fortsættelse af Angelbowirki. Men at der senere har været en Vold eller i hvert Tilfælde en Befæstningsgrav i denne Linie, skal nedenfor blive beviist. — Det har uden Tvivl været det Stykke, der laa öst for Saldergater ved Pibedammen, som Jürgensen har lagt Mærke til i Aaret 1822, og som i en Længde af 50 Skridt umiddelbart fra Veien ved Pibedammen af imod Syd kan sees endnu den Dag idag. For nærværende Tid er der anlagt en Fodsti paa Voldbranchen.

11. Förend jeg gaaer videre i Beskrivelsen, maa jeg gjendrive en forunderlig Paastand, som Schröder opstiller i sin *Gesch. und Beschr. von Schleswig* p. 21, idet han siger, at Volden fra „Pypendik“ af strakte sig „durch die angränzenden Wiesen, bis an die, seinem Anfange entgegen liegende, Seite des Norderhafens“, eller med andre Ord: at Volden gik fra Pibedammen i syd-östlig Retning *nord-öst* og *öst* for Noret, til det Sted ligeoverfor Friheden, hvor Volden her tog sin Begyndelse (s. nedenfor), og det i en Strækning af 1600 Alen! Schröder er sikkert gaaet ud fra den Forudsætning, at Volden paa Friheden har staaet i directe Forbindelse med den övrige Deel af Befæstningen; thi lidt för siger han, at den fra Slien ved Friheden af strakte sig langs med Slien „bis an den, den Holm bildenden Canal“, hvorfor han har troet at den ogsaa ved Nord-Enden maatte støtte sig til hin, om ikke umiddelbart — thi dette var ikke muligt paa Grund af Noret, — saa dog hvad Retningen og Udgangs- eller Endepunktet angaaer; men det ene er ligesaa urigtigt som det andet. At Volden ikke kan have strakt sig i den af Schröder angivne Linie, fremgaaer nemlig ikke blot deraf, at man ingensinde her har fundet

ringeste Spor af den, eller deraf, at dens Forsvarere i saa Fald vilde have haft hele Holmer-Nor og de med samme i Forbindelse staaende sumpede Enge og Moradser i Ryggen, eller deraf, at selve Noret endnu den Dag idag i mindst 800 Alens Længde af den betegnede Linie er mere end tilstrækkeligt til at forhindre en Fjendes Overgang, — men i Byens Archiv findes et Document fra Aar 1504, hvori Hertug Frederik frakjender Graabrødrene en af Dronning Mechtildis i Aaret 1269 til deres Kloster skjenket Have, hvis Beliggenhed i Mechtildis Gavebrev (s. Noodts Beitr. I p. 5) betegnes ved de Ord: „prope fratres mynores, ad orientem ecclesie ipsorum“, og hvorom det iblandt andet i det nævnte Document fra 1504 hedder: „anlangende den Ersamen unsern leven ghetruven Rath von Sleswik vom wegen eynes Rumes, effte Silikergarden over der Stadtgraven, in dat Nordosten belegen, des vorberürden (Franziskaner) Klosters“ Disse Ord lade ingen Tvivl tilbage om, at der langs med Østsiden af Byen forbi Graabrødre-klostret har strakt sig en Befæstningsgrav og sandsynligviis ogsaa en Vold, der har staaet i Forbindelse med den omtalte Part af Saldergater¹. Forøvrigt kan jeg ogsaa støtte mig paa Ulr. Petersen, der, rigtignok uden Beviis, lader Volden gaae i samme Linie, sigende: „Von der Holmerbrücke (s: fra den tidligere nævnte, nu saakaldte „Fiskebro“) nordwärts hingerechnet, nach dem Stadtwall an dem Soltersberg, wo wir angefangen, längst dem Noer und ehe die nahe an dem grauen Closter eingeteichte Wiesen ihren Anfang genommen, hatte die Stadt auch ebenfalls an diesem abgelegenen Ort² ihren Wall so gleicher Gestalt, wie die andern, mit der

¹ Befæstningen her omtales desuden bestemt i Raadstueprotocolen Nr. 34.

² Afsides kan denne Strækning forsaavidt meget godt siges at være, som Stedet ligger i en Udkant, hvor der ingen med Huse besatte Gader findes.

Zeit eingeteichet und der Erde gleichgemacht". — Det var den herværende Stadsgrav, som Langebek har forvexlet med Stadsgraven ved Bispegaarden — Ingen af de øvrige Forfattere, der omtale Slesvigs Befæstningsvold, har haft nogen Anelse om, at der fra Saldergater af eksisterede en Fortsættelse imod Syd.

12. Vi ere nu komne til den Canal, der adskiller selve Byen fra Holmen, og der opstaaer da det Spørgsmaal, om der langs med samme til Slien ved Skipsbroen og derfra til vort Udgangspunkt ved den vestlige Stadsgrav, har eksisteret nogen Vold? — med andre Ord: om Slesvig ogsaa har været befæstet imod Syd og saaledes været adskilt fra Holmen, ikke blot ved Canalen, men tillige ved en Vold¹. Alt vel overveiet, er man vistnok i sin gode Ret, ved at paastaae dette. Alene den Omstændighed, at Slesvig har været befæstet paa de tre Sider, synes at tale for, at det ogsaa har været det paa den fjerde, der kun er 500 Skridt eller 600 Alen lang. Dertil kommer, at Holmen og Friheden i en senere Tid maa have været lettere tilgængelige end selve Byen, saa man har maattet være betænkt paa at holde en Fjende ude fra denne, selv om hint Terrain occuperedes af ham. Men der er endnu een Omstændighed, der ikke bør lades af Sigte, nemlig at der over den omtalte Canal have ført tvende Broer: den saakaldte *Lange* eller *Laskebro* ved Canals Udløb i Slien, og *Holmens Bro* eller *Fiskebroen*, hvilken sidste endnu udgjør Forbindelsesledet imellem Byen og Holmen. Ved Fiskebroen fandtes desuden en Port, *Steenporten* eller *Österport*, om hvilken det i Dsk. Atl. VII p. 579 hedder: „I gamle Dage, da *Slesvig var befæstet*, har Byen haft adskillige *Porte*, saasom *Steenporten*² imod *Östen*, hvorigjennem Veien faldt til Holmen, og hvorpaa var et Klokketaarn, som 1590

¹ Da denne Strækning overalt har kunnet støtte sig til Canalen og Slien, saa er det uvist, om der har været nogen Grav foran.

² Denne Port var desuden secunderet af et Blokkhuus.

blev sat istand"; — Langebek synes altsaa ogsaa at tænke paa en Befæstningsvold her. Ulr. Petersen antog det samme; han siger nemlig i sit Mscrpt.: „Die folgende kleine Linie von dem Graben bei Cantorishoff (s. ovenfor p. 276-78) biss an die Häuser bey der Schiffbrücken wird auch ohne Zweyfel einige Fortification gehabt haben, obgleich keine Rudera oder Spurzeichen davon zu finden von den Häusern zunächst an der Schiffbrücken biss nach der itzigen Holmer-Fischbrücken an der vormals sogenannten fossata magna war gleichermassen ein Wall gegen die Holmer-Seyte, mit zwey Brücken versehen . . .” Forøvrigt troer jeg at have fundet svage Spor af denne sydlige Vold i nogle faa Skridts Længde langs med Veien ved Tømmerpladsen, fra den vestlige Stadsgrav at regne; dog tør jeg ikke *bestemt* paa-staae, at de her eksisterende kantede Smaaforhöjninger hidrøre fra en Vold.

13. Den egentlige By Slesvig har altsaa til sin Tid været omgivet af en 2883 Skridt eller 3459 Alen lang Forsvarsvold, der i det mindste paa de tre Sider atter har støttet sig til en Fæstningsgrav, og uden Tvivl have begge i deres Velmagtsdage ikke været ubetydelige, da de flere Gange have trodset fjendtlige Angreb og Beleiringer. Alene den Omstændighed, at Graven for neppe tre Aarhundreder siden endnu kunde benyttes til Fiskeri, taler for dens betydelige Dimensioner.

At den vestlige Deel af Befæstningsvolden har været forsynet med en Port, den saakaldte *Søndre Port*, er allerede amtalet. Dette Navn, der ikke synes at passe til Portens Beliggenhed fra den egentlige gamle Stad at regne, hidrører sikkert derfra, at den sydlige Deel af Befæstningsværkerne uden Tvivl ingen Gjennemgang har haft, saa Benævnelsen for *hele* Voldens Vedkommende ikke er saa urigtig. Det var til denne Port, de ovenfor omtalte Dominicaner-Munke fik Nøglen af Magistraten i Aaret 1409. Porten er naturligviis for længe siden forsvunden, ligesom Volden, den

førte igjennem, men Broen over Graven er der endnu. Den hører under Stadens Jurisdiction og bygges eller repareres paa dennes Regning. — Om en Port paa den nordlige Deel af Volden har jeg ikke kunnet erholde nogensomhelst Oplysninger i de gamle Skrifter og Documenter, jeg har haft til min Raadighed. Men da Forbindelsen med Angel og den vestlige Deel af Hertugdømmet har været tilveiebragt her, efterdi de ældgamle Landeveie fra Slesvig til Angel og Frisland netop gaae ud fra den nordlige Deel af Byen, saa kan det vel neppe være nogen Tvivl underkastet, at der ogsaa her har været *en Port* vistnok ved *Michaelisgaden*; thi denne stöder til Skovbystræde, der atter fortsættes imod Vest og Nord. Den eneste, der omtaler en Port her, er Outzen i sine Alterth. p. 90: „Auch soll ein Thor bei St. Michaelis gewesen sein”; men det er Skade, at han ikke har angivet sin Kilde.

Paa den östre Side har der været tvende Porte med Broer og desuden den ovenfor nævnte Langebro i Nærheden af Skibsbroen. *Öster-Porten* eller *Steenporten* imellem Byen og Holmen er allerede omtalt. En anden *Port* (og *Bro*) omtales af Ulr. Petersen; den skal have befundet sig ved *Kalkkullen nedenfor den gamle Stadsmölle*, altsaa omtrent paa samme Sted, hvor der nutildags ved Enden af Slagtergaden fører en Bro over Möllebækken.

Disse Porte og Broer have naturligviis kun været anbragte for Communicationens Skyld med andre Dele af Landet, og have som saadanne ikke haft noget fortificatorisk Öiemed. Dette var derimod Tilfældet med de i de gamle Stadsregistre og Regnskaber saa tidt nævnte *Bergfrede* eller *Blokhuse*; men med Undtagelse af et Par, er det ikke muligt at udfinde, hvor de have staaet; thi i de respective Regninger findes alene Aarstallet og Ordet „*Berchfrede*” tilligemed Angivelsen af Summen af Reparationer. Kun et eneste Blokhuus er nævnt ved Navn, nemlig *Sandersborg*; men hvor det har ligget, kan ikke bestemt paavises. Ved Aarene

1463 og 1464 forekommer Navnet i følgende Regnskab: XV schil. vor bolen, . . . toe Sandersborch, it. Claus Eggerds sülf Drüdde 17 Dage, da se dat Huss bestegen und de porten darbuten mit der Sandersborch. Da der i den sidste Notits vel findes tvende Bygninger omtalte, nemlig „dat Huss” 3: Raadhuset og „Sandersborch”, men det ikke sees, om de have ligget i Nærheden af hinanden, saa kan Blokhusets Beliggenhed deraf ikke ligefrem bestemmes. Imidlertid tales der hundrede Aar senere, nemlig 1561, om et. Blokhuus, der skal have ligget i Nærheden af Raadhuset, øst for dette, og som er det samme, der ovenfor løseligt er nævnt som det, der secunderede Öster Port; — det er derfor ikke umuligt, at dette og Sandersborch have været et og samme Værk. De i Stadsregnskabet forekommende Ord lyde saaledes: „Ao 1561 hat Hans Tampsen im Namen und von wegen seel. Andreas v. Cölln desselbigen wohnung und gebäude mit so vielem Hoffraum, als davon altedings her zugelegen, dem ehrsamem Meister Hans von Daszel Stadtvoigte verschötet und überlassen, und pflegt auf derselben Stelle ein vierkant es hölzerne Blockhauss zu stehen”; — men af et andet Document fra 1563 sees, at bemeldte Huus stod „up dem orde der hilligen Geistes Straten hart an dem Sode”, d. v. s. ved Österenden af den nuværende Pottemagergade, omtrent 80 Skridt fra den tidligere Österport og i samme Afstand fra Raadhuset. I flere Regnskaber nævnes et Blokhuus eller „Berchfrede” „by der Mölen”, saaledes ved Aar 1465 og 1484. Uden Tvivl har dette skullet støtte den Port, der var anbragt ved den østlige Befæstningsvold, ved Kalkkulen nedenfor den gamle Stadsmölle. Overhovedet kan man vel antage, at der ved hver Port og Bro har været opført et Blokhuus til at dække Gjennemkjørselen.

14. Större Betydning havde *Castellerne* eller de virkelige Smaafæstninger, af hvilke vi dog for Befæstningsværkernes Vedkommende kun kjende tvende, nemlig det oven-

for nævnte *Castel* (ved Frisæwarki), der senere blev indrettet til Kirkebrug og den saakaldte *Borg* ved Vest-Enden af Kalvestræde, paa dettes sydlige Side. Denne Borg har sikkert skullet dække den vestre Kant af Befæstningen, navnlig det Sted, hvor Volden formodentlig har været afbrudt paa Grund af den hosliggende Kalvedam. Af Borgen er nu ethvert Spor over Jorden forsvundet, men i Aaret 1826 har man endnu fundet Levninger af dens Fundamenter. Herom hedder det hos Schröder l. c. p. 39 „In dem gegenwärtigen Jahre fand man hinter einem Hause in der Kälberstrasse, an ihrer südlichen Seite, an dem Platze, wo vermuthlich die „Burg“ gestanden hat, ein von grossen Steinen gemauertes Fundament eines Gebäudes, dessen Grösse nicht ausgemittelt werden konnte, weil es sich unter Planken und Staketen der dortigen Gärten ausdehnte“. Kalvegaden hed tidligere „Borgstræde“, hvilket sees af gamle Skjødebreve og andre Documenter; saaledes hedder det i et gammelt Register fra 1622, at Peter Carstensen „Messerschmidt“, har boet i Borgstrædet; ogsaa Høie Port, der ligger omtrent ved Gadens østre Ende, findes i gamle Stadsregistre omtalt som „de Porten by de Burgstraten“. — Til disse Borge kan man til Nød ogsaa henregne Jörgensborg paa Maageöen, dels fordi den i Hertug Valdemars tid nævnte Mandat fra 1291 nævnes som udgjørende Grændsen for Stadens Jurisdiction imod Vest, dels paa Grund af dens Beliggenhed paa den Ö, over hvilken Veien førte fra Syden til selve Byen. Borgen eller Castellet (— castrum antiquum quod Juriansborgh dicitur, — siges der i Mandatet —) har altsaa kunnet og skullet beherske denne vigtige Overgang. Nutildags seer man kun Pladsen, hvor Borgen har staaet, men paa Helduaders Tid, altsaa i Slutningen af 16de og Begyndelsen af 17de Aarhundrede, har man fundet Levninger af dens Fundamenter, hvilket maaskee turde være Tilfældet endnu, saafremt det tillodes at grave efter. Hvem der har anlagt Jörgensborg eller naar den blev ödelagt, vides ligesaa-

lidt som den ovenfor omtalte „Borgs” Oprindelse og Ödelæggelse er os bekendt.

15. Vi komme nu til et Spørgsmaal, hvis første Deel ikke vanskelig lader sig besvare, men hvis sidste Deel, saavidt jeg veed, hidindtil ikke har været underkastet nogen Dröftelse, nemlig: har Byen Slesvig i Middelalderen og Oldtiden altid haft samme Udstrækning som den ovenfor beskrevne Fæstningsvold antyder? og har den, i Tilfælde af at den til sine Tider har været større eller mindre, da ogsaa været befæstet paa andre Steder?

At Byen til sin Tid har haft en større Udstrækning end til Frisæwirki, ja større imod Nord end paa vor Tid, kan vist neppe være nogen Tvivl underkastet, da man f. Ex. nord for Byen, imellem Skovbystræde og Stadtfeld endnu finder smaa Tværveie, der føre Navne som „de Schnidergang”, „de Wildemannsgang” etc. Men man maa vogte sig for en altfor vidtgaaende Overdrivelse af Byens Størrelse i den fjerne Middelalder, en Overdrivelse der maaskee fra først af skyldes Saxo, som med altfor mørke Farver skildrer den Ulykke, der ramte Byen under Svend Grathe, sigende: „quo facto non solum advenarum in posterum frequentiam deturbavit, sed etiam splendidam mercimoniis urbem ad tenuem angustumque vicum redegit”. Ganske vist led Handelen svært Afbræk ved den engelsk-russiske Handelsflaades Plyndring, men selve Byen er dengang dog vel neppe bleven formindsket, endsige ödelagt, hvilket de tyske Forfattere gjerne ville paastaa. Jürgensen (l. c. p. 129) gaaer endog saavidt, at han, støttende sig paa Dankwerths Phantasie-Grundtegning fra 1154, lader Byen have strakt sig over $\frac{1}{2}$ Miil høiere imod Nord, nemlig til det saakaldte „Katt und Hund”, sigende: „Aus den vergangenen 14 Kirchen und Kapellen darf man sicher schliessen, dass diese Stadt einen grossen Umfang, und so viele Bewohner gehabt haben müssen, dass alle diese Kirchen haben besucht, und die dazu gehörigen Geistlichen haben unterhalten werden können. Die itzt

verlorne Norderseite Schleswigs zwischen St. Jürgen und den Hühnerhäusern, Katt und Hund genannt, und alle Stadtfelder, auch die Hesterberger Koppeln, sind mit Gassen und Gebäuden reichlich versehen gewesen, wie Dankwerths Grundriss von Ao 1154 solches nachweist” Men hertil maa, foruden det der forhen er sagt om Dankwerths Kort, fremdeles bemærkes, at af de 14 af Jürgensen anførte Kirker og Capeller laae 9 indenfor den betegnede Befæstningslinie; de øvrige 5 laae dels i umiddelbar Nærhed, f. Ex. St. Lorenz Kirke, St. Jörgens Capel og Marie Magdalene Kirken, dels paa et saadant Sted, at deres Belliggenhed i Nærheden af Gottorp og Hönsehusene noksom siger os, hvorfor de have været opførte; dette gjælder nemlig om de tvende forbundne Capeller St. Jörgen og St. Joh, „negest vor Gottorp” (der, hvor nutildags det saakaldte Bjelkes-Palais har sin Plads), og St. Gjertruds Kirke imellem Hestebjerget og Hönsehusene. Jürgensen og med ham adskillige andre Forfattere have begaaet den forunderlige Feil, at henlægge St. Jörgens og St. Jobs Capeller til Gammel-Gottorp eller rettere sagt til et Sted imellem „Kat og Hund” og Gammel-Gottorp, og deraf draget den Slutning, at Byen tidligere maa have strakt sig saa høit imod Nord og Nord-Vest.

En lignende Feiltagelse gjöre Jürgensen og Schröder sig skyldige i, ved at henlægge det paa Dankwerths Kort betegnede „König Erichs Schloss” til det saakaldte „Rickelsberg” og efter Dankwerth at lade Gader og Stræder have strakt sig didhen. Men foruden at det hele Terrain ved „Rickelsberg” (— 2100 Alen nord-nord-vest for Michaeliskirken —) er saa oversaaet med bratte Bakker og Høie, at der umulig her kan tænkes paa tidligere eksisterende Gader, maa det vel erindres, at dette „König Erichs Schloss” ikke er og ikke kan være noget andet, end det af Erik af Pommern paa Hestebjerget anlagte „Hattersborg”, og at Dankwerth eller Mejer selv har været i Vildrede, idet han har afsat det paa Kortet fra 1154 (jfr Dsk. Atl. VII p. 555).

Endnu maa bemærkes, at man nord for den Linie, der strækker sig fra det nord-vestligste Huus i Skovbystræde imod Öst til Daareanstalten, ingensinde er stødt paa noget-somhelst i eller over Jorden, der kunde tyde paa, at der her skulde have ligget Gader, Kirker og Klostre. Uden Tvivl har denne Linie altsaa udgjort Grændsen for Byens nordligste Udstrækning, og uden Tvivl har selve denne Deel af Byen fra Michaeliskirke af kun udgjort en Forstad, der ikke har været omgivet af Befæstningsværker; thi at der paa Dankwerths Kort findes en Vold betegnet fra den egentlige vestlige Fæstningsvold til Kong Eriks Slot, har i og for sig ikke noget at betyde. Den eneste, der omtaler et Befæstningsværk paa denne yderste Linie imod Nord, er Outzen i sine Alterthümer p. 91. Men hans egne Ord tale noksom for, at han aldeles har misforstaaet sine Kilder; han siger nemlig: „Dieses Marien Magdalenen Kloster muss es seyn, das auf Meiers Grundriss vom alten Schleswig weit oben im Norden (!) bezeichnet steht. Von diesem ist nun noch wenigstens der Name übrig: *Kloster-Holt*; und von dem ganzen alten Festungs-Wesen an dieser Nordseite war der Name: *Ueber den Graben, hinter den Graben*, zur Zeit Thrazigers und Helduaders, ja noch zur Zeit Ulr. Petersens, sehr gewöhnlich; nach der Westseite wird er noch jetzt gehört, wo nicht zum Theil gesehen . . .” Outzen troer altsaa, at Thraziger, Helduader og Ulr. Petersen ved at nævne „Ueber dem Graben” og „hinter dem Graben” og tale om denne Gravs Beliggenhed ved Marie Magdalene Klostret og Thrazigers Gaard, tænke paa Byens Nordside! (s. ovenfor p. 280). Netop disse gamle Forfattere have ikke engang opstillet Gissninger om en saa langt imod Nord liggende Befæstningsvold. — Dertil kommer, at den egentlige Vold kan forfølges tilbage i Tiden, i det mindste til Aar 1196, og at man ingensinde i den høiere imod Nord sig strækkende Linie har opdaget mindste Spor hverken af Volde eller Grave.

Spørgsmaalet bliver dernæst, om Byen altid har strakt

sig saa høit imod Nord, som Linien Frisæwirki-Angelbowirki antyder? hvilket vi sikkert maa besvare med et bestemt Nei! Efter min, som jeg troer, velbegrundede Anskuelse har Kalve- eller Mölledammen, det langs med denne liggende Borgstræde, Høie Port og den ved samme fra Dammen af imod Öst ud i Noret løbende Bæk eller Aa i den allerældste Tid udgjort Grændsen imod Nord. For Rigtigheden af denne Anskuelse tale følgende Grunde: 1, Byens oprindelige Indvaanere have efter alle Overleveringer at dømme beskjeftiget sig meget med Handel og Søfart; det er derfor naturligt, at de især have bosat sig omkring Havnen, d. e. deels paa Holmen, deels i den Deel af den nuværende By, der ligger indenfor 3: syd for Høie Port. 2, Christendommen vandt tidlig Fodfæste i Slesvig; men de fleste og ældste Kirker findes netop i denne Deel af Byen, f. Ex. Marie Kirken, St. Petri Kirke eller Domkirken, St. Nicolai Kirke (ved Augustinerklostret), St. Drottens Kirke, Hellig Aands Kirke, St. Pauls Kirke (i Graabrødreklostret), St. Clemens Kirke, Hellig Korsens Capel (ved Domkirken). 3, Med Undtagelse af de i lang Frastand liggende Borge Gottorp (Store og Lille), Jürgensborg og det først seent anlagte Hattersborg, have Byens ældste Borge og Kongsgaarde ogsaa ligget indenfor samme Linie, f. Ex. den ovenfor nævnte Borg i Borg- eller Kalvestrædet; Kongeborgen ved Nord-Enden af Torvestrædet; det saakaldte Abels Slot i Nærheden af Domkirken og det „Gamle Slot” paa Friheden. 4, Det samme gjælder om andre offentlige Bygninger, f. Ex. Gildehusene; her fandtes nemlig Forsamlingsstederne for St. Knuds-, Marianer-, Hellig Legems-, St. Gjertruds-, Marie Rosenkrands’-, Hellig Korsens- og Vicariebrødrenes Gilder. 5, Den Deel af den nu saakaldte „Altstadt”, der ligger *nord* for Høie Port, hed *tidligere Nystaden*, hvoraf noksom fremgaaer, at den er yngre end den syd for Porten liggende Part. Herom hedder det i Dsk. Atl. VII p. 576: „Den tredie Deel, som er gamle

Staden eller det egentlige Slesvig, er fast cirkelrund, naar man undtager Holmen og Friheden, og hvad som er norden for den høye Port, hvilket forðum blev kaldet nye Staden". Ogsaa Jürgensen (l. c. p. 72) kalder denne Part „die Norder-Vorstadt". 6, Høie Port eller Taarnporten hedder oprindelig Nörre- eller Angelbo-Porten (s. Dsk. Atl. VII p. 579), et Beviis paa, at den til sin Tid har befundet sig ved Byens Nord-Grændse.

Jeg troer altsaa med god Grund at kunne betegne Byens oprindelige Udstrækning imod Nord som grændsende til Kalvedammen og Möllebækken med Høie Port¹, og det kan da vist neppe betvivles, at dens første Befæstning imod Nord netop maa søges i denne Linie, thi at Byen ogsaa har haft Forsvarsværker i Oldtiden og den tidligste Middelalder, derom kan der vist kun herske een Mening. En væsentlig Støtte har denne nordlige Forsvarslinie haft i den tidt nævnte Möllebæk, og da Kalvedammen i ældre Tider har strakt sig næsten umiddelbart til Høie Port, saa kan det ikke have været vanskeligt at befæste Byen paa denne Side, tilmed da den hele Strækning fra Kalvedammen til Noret kun har udgjort 250 Alen. — At det her sagte ikke blot er noget subjectivt Skjøn, derom vidner navnlig *Høie Port*; thi denne er næsten af alle nyere Forfattere bleven betragtet som en Deel af Byens gamle Befæstning, men uden at man har forklaret sig tydeligere eller gjort Rede for, af hvilken Befæstning den har været en Deel. Saaledes hedder det i Dsk. Atl. VII p. 579 Anm. 5: „Denne Port og Taarn er en Levning af Byens gamle Befæstning *paa den Kant*. Formodentlig er denne een af de Porte, som omtales udi

¹ Her har Outzen truffet det Rette, sigende (l. c. p. 89) „Zur Bezeichnung der alten Gränze der Stadt, will ich noch nur bemerken, dass die eigentliche Stadt ehemals nicht weiter, als bis zu dem noch vorhandenen sehr kennbaren *Hohen-Thor* gereicht, das daher auch das Norder Thor, und auch das Angelboer Thor hiess".

den slesvigske Stad-Ret . . udi disse Ord : Item *portam civitatis versus aquilonem*¹ debet construere villicus Regis et alteram portam villicus Ducis". — Men hvad vil det sige, *paa den Kant* ? Den først beskrevne Befæstningsvold laa nemlig slet ikke „paa den Kant" og Høie Port havde aldeles intet at bestille med den; thi fra Nord, Öst, Syd og Vest regnet laa den i respect. 600, 200, 650, 350 Alens Afstand fra samme, altsaa omtrent i Midten af den uregelmæssige Fiirkant, der dannedes af hin. Sætningen bliver altsaa kun da sand, naar Porten kaldes en Levning af Byens allerældste Befæstning imod Nord, der da ved Kalvedammen sikkert atter er traadt i Relation til den Deel af den vestlige Befæstningsvold, der strakte sig fra Slien eller Tømmerpladsen til Kalvedammen. Det er altsaa sikkert disse tvende Dele, der i det hele taget have udgjort Byens ældste Befæstning; thi paa de andre Sider, nemlig imod Syd og Öst, kunde de tilgrændsende Vande, Slien og Noret med stor Lethed afholde en Fjende fra at trænge ind i Byen. — Schröder yttre sig noget anderledes, skjönt ligesaa ubestemt om Høie Port, nemlig (l. c. p. 257): „Dieses, welches früher das *lange Steinthor*, das *Angelbuur-Thor*, und auch das *Angelbuur-Steinthor* genannt wurde, liegt fast mitten in der Altstadt, und an dem Mühlenstrom, mit welchem vereinigt es vormals wahrscheinlich der Nordseite der Stadt zum Schutze diente, und angelegt sein mag, nachdem die vorige grosse Stadt durch häufige Zerstörungen verkleinert ward, und sich auf den Holm, die Häuser an der Schiffbrücke, die Gegend des Domes und auf den Raum des früher beschriebenen Stadtwalles beschränkte"; men i den korte Beskrivelse, han p. 20 giver af denne „Stadtwall", lader han denne gaae til Michaeliskirke, og

¹ Heri feiler dog sikkert den ærede Forfatter; thi ved Aar 1195, da Byretten blev given, kan Høie Port i det mindste *ikke absolut* kaldes Nørre-Port, da der maa have existeret en endnu høiere imod Nord ved Frisæwarki, s. ovenfor p. 302.

derfra til Pibedammen; hvorledes kunde da Høie Port og Møllebækken udgjøre Byens nordlige Forsvarslinie, naar Staden endnu strakte sig 600 Alen høiere imod Nord? — Schröder har altsaa rigtigt betegnet Porten som henhørende til Befæstningsværkerne, men taget aldeles Feil, hvad Tiden for denne dens Betydning og Öiemed angaaer.

Høie Port har altsaa hørt til den ældste af de tvende nordlige Befæstninger; men i en senere Tid, da Staden udvidede sig og Befæstningsværkerne derfor maatte flyttes eller anlægges høiere imod Nord, har den faaet et andet Öiemed, nemlig at tjene en Torvefoged og Vægter til Bolig. Porten er nedentil meget massiv og opført af svære Kampestene; i Aaret 1661 blev den forsynet med et smukt Spir, der er tækket med Kobber og sees i betydelig Afstand. Stadsmusicanten er forpligtet til, hver Sön- og Festdag Kl. 11³/₄ om Formiddagen fra det rundt om Spiret løbende Galleri at lade blæse en Choral ud imod Byens forskellige Dele, for at paaminde Indvaanerne om Dagens Höitidelighed.¹

At denne Befæstningslinie kun skulde have bestaaet i Møllebækken og Høie Port er vel neppe antageligt. Uden tvivl har der ogsaa strakt sig en Vold paa Bækkens söndre Side; til Beviis herfor kan anføres, at man for et Par Aar siden paa det Sted, hvor den gamle Stadsmølle ligger, altsaa kun 40 Skridt öst for selve Porten, er stödt baade paa Pæle og svære Grundstene i Jorden, der uden Tvivl ere Levninger af en Befæstningsvold. Man har vel herimod indvendt, at disse Levninger kunne hidrøre fra den gamle St. Clemens Kirke, men det er udenfor al Tvivl, at denne

¹ Endnu maa jeg, hvad Høie Port angaaer, bemærke, at ikke faa her i Byen ere af den Formening, at Porten har været en *Söport*, og at Noret er gaaet lige op til den, saa Havnen skulde have befundet sig her; men foruden at Porten ligger paa et af de høieste Steder i Gammel-Staden, saa Noret langt fra kan have strakt sig saa langt imod Vest, vender den Aabningen imod Nord, istedenfor imod Öst.

har ligget et Par hundrede Skridt længere imod Syd-Ost, (jfr Schröder l. c. p. 55 og hans „Grundriss der Stadt Schleswig”).

16. Efter at have beskrevet Befæstningsværkerne om den egentlige By, komme vi nu til den Deel af Byen, der kaldes *Holmen*, og som udgjör dens sydöstligste Part. Skjönt skilt fra Byen ved den ovenfor omtalte Canal (— den Vold, der strakte sig langs med denne, var naturligviis ikke anlagt imod Holmerne, men imod en Fjende, der fra Holmen af vilde trænge ind i Byen —), har den dog sikkert altid hørt til Byen, og hvad Alderen angaaer, da taler Marie-Kirkens Opførelse af Ansgar paa Holmen for, at denne ikke staaer synderlig tilbage for Byens; nogle antage endog, at Holmen er den ældste Deel af Byen.

Hvad Befæstningen angaaer, da tale Naturforholdene for, at Holmen i den allerældste Tid har været mere sikker for fjendtlige Overfald, end selve Byen (— senere, da Indløbet til Noret sandede til, blev Forholdet omvendt —); thi imod Nord-Ost strakte sig Noret eller Nord-Havnen i hele sin Længde langs med Friheden og Holmen; det samme gjaldt og gjælder om Slien imod Öst, Syd og Syd-Vest; og imod Nord-Vest stødte Holmen op til selve Byen eller til den forhen nævnte Canal. Men da Nord-Havnen eller rettere sagt Indløbet til samme, ved stærke östlige Vinde lidt efter lidt sandede til, saa man fra Nord af uden synderlig Vanskelighed kunde overskride dette smalle og grundede Sted, saa maatte man naturligviis være betænkt paa, ogsaa her at anlægge en Vold, og det er netop den (— den saakaldte „Store Vold”), der i sin hele Længde tydelig sees endnu den Dag i Dag. Den begynder ved selve Slien, 500 Skridt vest for det yderste Punkt paa Friheden og løber i nord-nord-östlig Retning tværs over Friheden til en Vei¹,

¹ Denne Vei staaer endnu tidt under Vand, navnlig ved Östenvind og kan da kun passeres af Folk, der nøie kjende dens Retning.

der nutildags gaaer fra Friheden over Nord-Havnens tidligere Indløb; da der nord for denne Vei strækker sig et smalt Engstrøg, der tidligere har ndgjort en Deel af selve Noret, saa kan man vistnok antage, at Volden ikke har strakt sig heelt ned til den Bæk eller Aa, der i vore Dage danner Forbindelsesledet imellem Noret og Slien. Den hele Længde udgjör 331 Skridt eller 400 Alen. Paa de förste 150 Skridt fra Slien af löber den langs med en Have (— Tiedges Have —) og er her paa Kammen besat med et Dige og Hegn. Da der i selve Haven, langs med Diget for Tiden er anlagt en Keglebane og en Deel Blomsterpartier m. m., saa er Voldens Skraaplan imod Vest næsten aldeles udslettet. Imod Öst er Skraaplanen derimod mindst 12 Skridt bred, men ikke synderlig steil, da den for længe siden er bragt under Ploven. Graven foran, der ligeledes er plöiet og derfor har tabt sit oprindelige Udseende, er dog endnu i Gjennemsnit 4 Skridt bred. For Enden af dette förste Stykke er Volden aldeles udjevnet og Graven opfyldt i 30 Skridts Længde, fornemmelig paa Grund af en Vei, der förer ned til Færgestedet paa Friheden (— her er nemlig Overfart til „Fahrdorp” paa den anden Side Slien —). — Paa den sidste Strækning ad Noret til er baade Volden og Graven demoleret, men dog ikke ganske udjevnet. Der er gravet store Fordybninger hist og her, og overalt er Grönsværet og et Par Alen af selve Jord- Underlaget taget bort; i hvad Öiemed veed jeg ikke. Noget er vistnok taget til de Jordforhöjninger, der i saa stor Mængde findes paa Friheden i militaire Öiemed; Garnisonen holder nemlig her for det meste sine Skydeövelser.

Da denne Vold, som sagt, endnu den Dag idag kan forfølges fra Ende til anden, er det naturligt at den ogsaa af andre er bleven beskrevet. For Fuldstændighedens Skyld skal jeg tillade mig at citere et Par Steder af forskellige Forfattere, den vedkommende. I Valdemars Mandat fra 1291 kaldes den, som ovenfor bemærket, „Agger magnus,

vicinus Ecclesie Sti Joannis in oriente". Det maa vække billig Forundring, at Helduader aldeles ikke omtaler den; thi Ordene: „nicht weit dauon (o: fra Pibedammen) an der Sehe am Schlye, so dass Nor genennet wird, hat sich dieser Wall geendiget" kunne umulig gaae paa andet, end paa den Deel af den østlige Befæstningsvold, til hvilken „Saldergater" laae ud. — Paa Dankwerths Kort findes den heller ikke, hvorimod han omtaler den ved Byens Historie (l. c. p. 115), sigende: „Zu der Zeit (o: omtrent paa Knud Lavards Tid) soll der Wall ümb die Stadt geführt worden seyn, dessen Nachlass noch eines Theils bey dem Nör, unferne von dem Jungfraven Kloster (o: St. Johanniskloster) zu sehen, andern Theils aber auff der Höhe von St. Michaelis Kirche angehet". Paa Ulr. Petersens Tid maa Volden næsten have seet ud som i vore Dage. I sit Manuscript c. 10 beskriver han den nemlig saaledes: „Anlangend die Circumvallation und den grossen Bezirck der alten Stadt und zwar den Anfang von der Ost-Seyte durch Norden und Westen biss wieder ins Süden: so finden wir noch ein gutes Stück des alten Walles auff der sogenannten Freyheit, hinter dem adelichen Jungfr.-Kloster, davon die ganze Linie etwa 370 Ellen über die ganze Breite der Freyheit von Süden gen Norden, als von der Schley biss an den Norderhaven mit ihrem alten Graben noch ziemlicher Massen zu sehen ist. Dieser Wall ist noch der einzig (?) Rest, so von der Stadt alten Fortific. ein augenscheinlich Zeugniß darstellt, ist aber auch vor wenig Jahren durch Abführung der Erde schon auff die Helfte, biss auff den Grund geschlichtet; die andere Helfte beschützt und bedeckt noch die Oester-Luyk (— o: den nuværende Tiedges Have —), einen Acker vorgedachten Closter zugehörig, sonsten wäre selbige gleich der vorigen Helfte schon unsichtbar gemacht". I Dsk. Atl. VII p. 547 omtales Volden med de Ord: „Magnus (Mogens) skal endnu have gjort Staden fastere imod Keiserens truende Anfald, og iblandt andre Værker ladet opkaste den Vold

ved Noret östen for Klosteret". — Jürgensen og Outzen omtale den ikke med et Ord. — Schröder (l. c. p. 20) siger blot; „der Wall nahm seinen Anfang bei dem sogenannten Norderhafen, und durchschnitt die an ihn gränzende, sogenannte Freiheit, bis an die Schlei hin", — iövrigt begaaer han, som ovenfor bemærket, den forunderlige Feil, at lade Volden strække sig herfra langs med Slien til Skibsbroen.

17. Holmen har iövrigt været dækket med tvende andre Defensionsværker, af hvilke det saakaldte „*Gamle Slot*" sikkert er ældre, end den forhen beskrevne Vold, en *femkantet Stjerneskanse* derimod yngre. — Hvad *Slottet* angaaer, da skal det ifølge Dankwerths Kort have ligget omtrent paa den syd-östligste Spids af Friheden, hvor Slien er smallest og Overfarten skeer til Fahrdorp. Nutildags findes der ikke ringeste Spor deraf; thi hvad der nu sees paa Stedet af kantede Jordforhöininge, kan ogsaa hidrøre fra de Forandringer, Stranden har været underkastet i de forløbne Aarhundreder. — Da de gamle Skrifter ikke melde det ringeste om dette Slot, saa Dankwerth formodentlig har holdt sig til Folkesagnet, saa er det endog meget uvist, om Værket har været et Slot eller blot et Castel eller en større Forskandsning. Befæstningsværkets Bestemmelse er dog ikke vanskelig at gjætte; thi lige foran imod Syd er Slien meget grundet, saa Færgebaaden i Regelen stages frem — og i faa Favnes Afstand fandtes imod Nord Indløbet til selve den gamle Nord-Havn. Slottet eller Castellet har altsaa aabenbart skullet dække denne sidste, paa samme Tid som det skulde tjene til Værn og Beskyttelse for den grundede Passage imellem Friheden og Landet syd for Slien. Det er ikke usandsynligt, at Værket skylder Knud Lavard sin Oprindelse, bestemt lader der sig dog ikke sige noget derom.

Imellem „*Gamle Slot*" og Volden, i omtrent 100 Alens Afstand fra denne, tæt ved Slien, har den omtalte *femkan-*

tede Stjerneskanse ligget. Den blev anlagt i Trediveaarskrigen i Aaret 1628 af lyneborgske Officerer, men ved Borgernes Arbeide. Den var omgivet med Pallisader, men er nu næsten aldeles demoleret, da den i Aaret 1712 tildeels blev omdannet til en Pestkirkegaard. Man seer dog endnu tydeligt den ene Arm, der gaaer langs med Slien i en Længde af 90 Skridt; den er 15-17 Skridt bred og 8-10 Fod høi med en 3 Skridt bred Grav foran imod Nord.

18. Kaste vi til Slutning et Blik paa *Befæstningens Historie*, da kan jeg fatte mig kort, efterdi man kun har meget faa historiske Data at holde sig til. — Den ældste Deel af Befæstningsværkerne er sikkert den Vold, der har strakt sig fra Slien til Kalvedammen paa Byens Vestside, og derfra langs med Möllebækken til Noret paa Nordsiden. Men hvem der har anlagt disse Volde, kan ikke bestemmes; muligviis har det dog nok været *Götrik*, der samtidig med Udbedringen af det nære Kurvirke, ogsaa specielt har sørget for den Byes Sikkerhed, til hvilken han flyttede de Rerikske Kjöbmænd, og som han i det hele taget synes at have haft megen Forkjærlighed for. Selv har han dog neppe varetaget Værket, men overladt det til sine Hærførere. —

I de tvende følgende Aarhundreder har Byen vist ikke haft andre Forsvarsværker, med mindre „Castellet” paa Michaeliskirkebakke og „Borgen” i Kalvestrædet skulde hidrøre fra den Tid, hvilket ikke er saa usandsynligt.

Udvidelsen af Befæstningen daterer sig sikkert først fra Tiden efter Aar 1043 og 1066 : efter den Tid, da Venderne ved deres Rövertog og Ödelæggelser noksom havde viist, hvor vigtigt det var at forsyne Byen med forsvarlige Befæstningsværker. I hvert Tilfælde er Udvidelsen skeet før Aar 1195; thi ved Aar 1196 fandtes Michaelis-Kirke omgivet af en notabilis fossatura. Denne Udvidelse har bestaaet i Forlængelsen af den vestlige Vold til Michaelis-Kirken, dernæst i Volden herfra til Pibedammen og i Volden over Friheden; maaskee den sydlige Branche fra Töm-

merpladsen til Skiksbrogangen hidrører fra samme Tid. Foruden Svend Estridsen, Knud den Hellige, Erik Eiegod og Valdemar den Store, maae vi nævne *Knud Lavard*, *Erik Emun*, *Mogens* og *Svend Grathe* som dem, der særlig have haft Interesse af at gjøre Slesvig til saa fast et Punkt som muligt. — At Knud Lavard nemlig kun skulde have opført Casteller hist og her til at frede om Byen, men ikke taget Hensyn til selve dens Befæstningsværker, kan vel neppe antages. Om Erik Emun, Knuds Halvbroder, hedder det, at han i Krigen med Kong Niels tyede til Slesvig, hvor han ved Borgernes Hjælp forbedrede Fæstningsværkerne, saa Niels og Mogens ikke vare istand til at indtage Byen, skjøndt de beleireden med stor Magt, og det var først efter Eriks Flugt, at Byen aabnede sine Porte. Mogens, der en Tid lang blev i Byen, hvor han ængstedes af den tyske Keiser, har sikkert heller ikke undladt at befæste dette vigtige Tilflugtssted. Om Svend Grathe siges der, at han ved Aar 1150 kom til Slesvig og lod Befæstningsværkerne forøge og udbedre. — At disse, saavel som selve Byen, led meget i de Krige, der omtrent 100 Aar senere førtes paa Erik Plovpenning, Abels, Christopher den Førstes og Erik Glippings Tid, er let begribeligt. Dertil kom i Aaret 1288 en frygtelig Ildebrand, der næsten lagde hele Byen i Aske og heller ikke skaanede Befæstningen; i det mindste hedder det, at Hertug Valdemar skjenkede Pallisaderne fra sit eget Slot Gottorp til Byens Befæstning. Denne nye Befæstning har sikkert staaet paa i et Par Aar, da det omtalte Mandat, hvori hele den daværende nordlige og østlige Linie nævnes, daterer sig fra Aar 1291, paa hvilken Tid alt synes at have været i sin gamle Orden igjen. Den Deel af Befæstningen, der strakte sig fra Saldergater langs med Østkanten af Byen til Holmens Canal kan dengang endnu ikke have været til, hvilket noksom fremgaaer af en Sammenligning imellem Mechtildis Gavebrev og Hertug Frederiks Kuldkastelse af samme; i hint hedder

det nemlig blot, at Haven laa ad orientem Ecclesie minorum, men i dette er der tilføiet „over der Stadtgraben”. Dog kan denne Stadsgrav meget godt have været til før Aar 1504. — I det fjortende Aarhundrede lede Byen og Befæstningsværkerne atter i høi Grad i Krigen imellem de danske Konger og de gottorpske Hertuger og holsteenske Grever, navnlig i Aarene 1328 og 1351. I de langvarige Krige i det 15de Aarhundrede under Erik af Pommern blev Staden flere Gange paany befæstet, eller de gamle Værker bleve udbedrede, deels af Borgerne selv, deels af Hertugerne. I et Mandat af Hertug Gerhard fra Aar 1402 (s. Noodts Beitr. I p. 181) befales Borgerne at hjælpe til at befæste deres Stad: „Vort mer so willen wy, dat gy juwe Stadt helpen vesten, wan gy to esket werden, en islick by syner Woninghe . . .” I Aaret 1415 var Slesvig i saadan Forsvarsstand, at det først efter en langvarig Beleiring lykkedes Erik at indtage Byen den 15de Juli 1416. Sidste Gang, Byen blev yderligere befæstet, var sandsynligviis i Aaret 1425; herom hedder det hos Huitfeldt p. 726: „Samme Aar 1425 tractet Kong Erich effter, aff all Mact, at gjöre sig det Hertugdömmе Slesvig underdanig, effter Kejser Sigismundi Doms tilhold. Hand lod forsamle meget Krigsfolck haade inden Land oc uden Lands, dermed haffver hand belagt Gottorp oc Slesvig, som Försterne aff det heele Hertugdömmе endda inde haffde. De Holster paa deris side haffde ladet *befeste Slesvig, med dybe Grafver, Volde og Pæle forslagen*, Gottorpe havde de udi lige maade bemandet, tenkendis, at den störste Mact vilde der först anlende”. Som bekjendt maatte Erik i Aaret 1426 ophæve Beleiringen uden at faae Byen i sin Magt. lövrigt var det ved denne Leilighed, at han til Sikkerhed imod Overfald lod drage en lang og bred Grav fra Hestebjerget til Slien. Graven sees tildeels endnu ved den Märk, der ligger nord for Alleen, naar man fra Lollfuss gaaer op ad Veien langs med Michaelis Pastorat-Have.

Ved Christian I.s Thronbestigelse ophørte foreløbigen Stridighederne angaaende Hertugdømmet Slesvig; deels som en Følge heraf, deels fordi Byen Slesvig, — der snart udvidedes til det dobbelte, nemlig imod Vest og derfra igjen imod Syd, saa der opstod tvende nye Dele: Lollfuss og Friederichsberg, der i Bueform omgave Slien —, ifølge denne vidtløftige Situation ikke godt egnede sig til nogen regelmæssig Fæstning efter den nyere Tids Fordringer, har Byen i de sidste 3-4 Aarhundreder ligget aaben baade imod Land- og Søsiden.

NOGLE BEMÆRKNINGER OM GULDHOLM KLOSTER, AF C. C. LORENZEN.

1. Om dette Klosters egentlige Historie, d. v. s. om dets Stiftelse Aar 1192¹ og senere Forlæggelse til Rus Regis 5: Ry, det nuværende Lyksborg, i Aaret 1209 eller 1210², lader der sig vel neppe sige noget Nyt, isærdeleshed efter at Daugaard i sit fortrinlige Værk „Om de danske Klostre i Middelalderen” ogsaa temmelig udførlig har behandlet dette Klosters Skjæbne (l. c. p. 468 ff.). Jeg skal derfor indskrænke mig til nogle faa Bemærkninger angaaende Klostrets Beliggenhed, for om muligt derved at opklare et

¹ Den 14de Mai kom Conventet sammen og Christi Himmelfartsdag samme Aar indviedes Stiftelsen af Bisp Valdemar.

² I Laurentii Stralii Annales, Langeb. SRD. III 308 hedder det: „eodem anno (MCCIX) bona de Gulholm ad Rus Regis, Rythæ Coenobium transferuntur die St. Magni” (s. ogsaa Hamsfortii Chron. Secunda SRD. I p. 284), og der tilføies: „Rythe Closter kom aff Insula Aurea til thid som de nu bo, oc aa S. Thomes Apostel Aften læste Moncke then første Rægel”.

Par Punkter i selve dets Historie. Det er almindelig¹ antaget, at Klosteret har ligget paa en *Ö*, *syd for Langesö*; saaledes hedder det i Dsk. Atl. VII p. 712 Anm.: „I dette Sogn (3: Nyböl-Sogn), bag Berend og *sönden for Langesö* har lagt Klosteret Guldholm (aurca insula), men stod kun ved Magt i 18 Aar, da Kong Valdemar II efter Biskop Nicolas Raad og Pave Innocentis III Tilladelse forflyttede Munkeene herfra til Ry”; — Daugaard (l. c. p. 459) siger: „Det nye Kloster, hvortil Valdemar (3: Bispen) lod de første Munke komme fra Esrom (thi Cisterciensernes Regel traadte nu istedenfor Cluniacensernes), blev anlagt paa en *Ö*, Guldholm kaldet, 1 Miil Nord for Slesvig i Nybel Sogn, S. for Langesö”. Det er formodentlig Navnet aurea *insula*, der har givet Anledning til denne ikke correcte Anskuelse; Klosteret har nemlig ligget i selve Langesö paa en lille Holm eller Halvö, der var landfast ved Söens söndre Bred. — Feustking (s. Noodts Beiträge I p. 237) har betegnet Beliggenheden mere i Almindelighed: „in dem Kirchspiele Nühöll, hinter dem Dorfe Brekne oder Breckling, hart an der Langsee”; man seer nemlig ikke, om han har tænkt paa en *Ö* eller en Halvö; det er endog sandsynligt, at han ikke har tænkt paa nogen af Delene, men paa et Sted, 2-300 Alen syd for Halvöen, hvilket endnu den Dag idag kaldes Guldholm, men sikkert kun i en senere Tid har faaet dette Navn paa Grund af den nære Beliggenhed ved det forsvundne Kloster. Det er ikke umuligt, at man netop her bör søge „curia Guldholm”, der ved Aar 1312 endnu var til og beboedes af den slesvigske Biskops Folk, der tillige bortforpagtede Fiskeriet i Söen (s. Dsk. Atl. VII p. 712). — Christiani (Gesch. der Herzogth. Schleswig und Holstein p. 374) har ved Siden af endel Urigligheder, dog betegnet

¹ Jeg forbigaaer naturligviis Dankwerths og Pontoppidans feilagtige Anskuelse, at Guldholm og Holmen ved Slesvig vare et og det samme.

Klostrets Beliggenhed i Overeensstemmelse med Virkeligheden, nemlig paa en „Holm, Halbinsel Gulholm, nordwärts dem Dorfe Breckling“. — Selve Holmen eller Halvöen¹, hvor Klostret har staaet, er ikke ret stor og har ikke levnet synderlig Plads til andet end Klosterbygningen og Haven eller Urtegaarden. Hele Længden fra Vest til Öst udgjör 220 Skridt, Bredden fra Syd til Nord er forskjellig, paa det bredeste Sted udgjör den 84 Skridt. Den Plads, hvor selve Klosterbygningen har staaet, er lidt ophöiet fremfor den övrigde Deel; iövrigt er hele Halvöen saa lavt liggende, at flere Dages Regn eller lidt Höivande sætter den störste Deel af den under Vand. — Den ophöiede Deel danner næsten en regelmæssig Fiirkant, der er 72 Skridt lang og 54 Skridt bred og ligger tæt ud til selve Vandkanten imod Öst og Nord. Her er et Vadested, saa man ved meget lavt Vande næsten kan gaae aldeles tör igjennem Söens Bassin lige nord for Klosterpladsen, og man seer da tydeligt Levninger af Fundamentet, nemlig store Kampestene, som Vandet ikke har kunnet före bort. Af Muursteen sees nu ikke Spor længere. Efter Traditionen skal Vedelspang Mölle være bygget af Materiale fra Klostret; saavel Stenene som navnlig Egetömmere synes at bekræfte dette. Haven har strakt sig imod Vest; men synderlig Nytte have Munkene sikkert ikke haft af den, da den maa have staaet under Vand en stor Deel af Aaret. — Man seer endnu tydeligt, at selve Klostret har været skilt fra Haven ved en temmelig bred Grav; en Deel af

¹ Denne Holm findes der, hvor Langsöen ved *Vest-Enden* er smallest; i Aaret 1850 havde Insurgentene anlagt en Bro over Söen netop paa dette Sted. Over denne Bro og igjennem Vadestedet förte v. d. Horst i Slaget ved Isted sin Brigade til Angrebet paa Over Stolk, der kostede vor Armee General Schleppegrell og mange flere. Paa det Kort, der ledsager Valdem. lib. census i SRD VII er Klostret feilagtigt betegnet som beliggende ved *Öst-Enden* af Söen.

denne er i de senere Aaringer bleven opmuddret og paa ny istandsat; dog sees lidt af den gamle Grav ved Siderne. Da den Deel af Halvöen, hvor Haven har ligget, strækker sig langs med den søndre Bred og muligt har staaet i directe Forbindelse med denne, saa har Graven aabenbart skullet dække Klostret imod Vest, hvor Adgangen ellers ikke kunde være vanskelig. I Forbindelse med denne vestlige Grav staaer en anden imod Syd, der har strakt sig heelt forbi Klostret og omtrent ved Syd-Ost-Enden af samme er traadt i Forbindelse med Söen. Ogsaa af den sees der endnu svage Spor; dens Bestemmelse har naturligviis været at hindre Adgangen fra Syd. — Det maa have været her, hvor Hovedindgangen til Klostret har været. — Over Graven og det syd for samme liggende smalle Engstrüg ind imod Fastlandet har der nemlig fört en Bro eller Dæmning, og det har maaskee været den, der i en senere Tid fik Navnet Præstebro. I Dsk. Atl, VII p. 712 hedder det nemlig: „Klostret havde to Annex-Kirker Nyböl og Tolk, hvor Munkene holdt Gudstjeneste, i den Henseende var der en Dæmning imellem Klostret og Tolk, som endnu kaldes Præstebro”. Det maa dog vel bemærkes, at Broen eller Dæmningen ikke kan have strakt sig fra Klostret til Tolk; thi Tolk ligger over $\frac{1}{2}$ Miil derfra og staaer ikke i Forbindelse med Langsö, uden for saa vidt *Tolk-Sogn* grændser dertil; desuden vilde det være underligt, om man havde anlagt en Bro langsad Langsöen imod Söens Öst-Ende, naar man ved selve Klostret kun behövede at anlægge en Bro eller Dæmning paa nogle Favnes Længde. I sin Topographie des Herzogthums Schleswig, II p. 370 anförer Schröder det samme, men uden at angive Kilden: „die sehr alte Kirche (o: i Tolk) gehörte ehemals, bis 1209, zum Guldholmer Kloster, zu welchem ein Damm hinführte, welcher noch lange nachher die *Priesterbrücke* genannt ward”. — Formentlig har Schröder taget denne Notits af Danske Atlas. — Hvis ikke den ovenfor omtalte Dæmning imellem Kloster-

pladsen og Fastlandet imod Syd er meent, maa Beretningen om denne „Præstebro“ bero paa en Misforstaaelse; thi Langsöens Bredder ved Guldholm ere imod Syd baade tilvenstre og höire for Holmen saa bratte og steile og ligge saa höit over denne, at der slet ikke kan være Tale om nogen Bro eller Dæmning, der skulde have forbundet Tolk med Guldholm. Feiltagelsen kan imidlertid meget let være opstaaet derved, at den saakaldte Tolk Sö ligger imellem Guldholm og Tolk Kirke (nærmest denne) og at de tvende Söer have staaet og staae i Forbindelse med hinanden ved et Aalöb, over hvilket, eller over selve Tolk Sö, der da sikkert har været anlagt en Dæmning, dels for Munkene, der skulde prædike i Tolk Kirke, dels for de Sognebörn, der boede vest for Kirken og Söen.

2. Da Guldholm Kloster altsaa paa to Sider (imod Öst og Nord) har været omgivet af selve Söen, paa de tvende andre af en Grav, og den tilgrænsende sydlige Skrænt er meget steil, — hvortil endnu kommer et stort Mosebelte syd for Skrænten imod Behrend og Ny-Behrend, — saa vil man indsee, at Klostret just ikke har været saa let at angribe, og at man alene af denne Grund ikke kan andet, end fatte Mistanke til den Beretning, der haves af en Cisterciensermunk fra Rykloster om den berygtede Munkekrig Aar 1194¹. — Daugaard er kommen til samme Re-

¹ For at den ærede Læser, der maaskee ikke er hjemme i disse Specialiteter, bedre kan forstaae det Følgende, tillader jeg mig i faa Linier at hidsætte Hovedtrækkene af Klostrets Historie: I Nærheden af St. Michaeliskirke i Slesvig laa fordum et Kloster af Cluniacenserordenen. Baade Munkene og Abbeden i dette Kloster førte mod Slutningen af det 12te Aarhundrede et höist slet og forargeligt Levnet. Det gik saa vidt, at Abbeden maatte nedlægge sit Embede ved Aar 1191 og overgive Klostret og Munkene i Biskoppens Hænder. Klostret skulde nu forlægges et andet Sted hen, og Bisen, Valdemar, valgte dertil den tidt omtalte Ö i Langsöen. Paa 4

sultat, men af en anden Grund, sigende (l. c. p. 459), at „Forfatteren, en Cisterciensermunk, ikke kan antages for et fuldkomment upartisk Vidne mod Cluniacenserbrødrene”. De Ord, jeg nærmest sigter til i Munkeberetningen (SRD V 383) ere følgende: „Igitur monachi illi, qui, sicut prænotatum est, a præposito resilierunt et redierunt ad Ecclesiam S. Michaelis, videntes se et sua decrescere, et auream Insulam in numero personarum, amplificatione facultatum et favore Principum de die in diem magis magisque succrescere, non ferentes doloris sui acerbiter intra se latere, in tantam accensi sunt vesaniam, ut nostris inferrent violentiam corpoream. Armati enim Monachi nec non famuli eorum nostros quam saepius invaserunt, eosque spoliaverunt et verberibus affecerunt, calumniabantur inter se, injuste et violenter ejectos esse de monasterio suo, dicentes se non consensisse Episcopo in mutatione loci, nec locum aliquatenus resignasse”. Heraf fremgaaer nemlig, at Forfatteren vælter al Skylden paa Michaelismunkene, hvilke siges hyppigt

Munke nær (— disse skulde nemlig forblive i Michaelisklostret for at forrette Gudstjenesten for 8 Nonner, som fandtes her —) bekvemmede de øvrige sig til Aar 1192 at flytte til Guldholm, hvilket Kloster forøvrigt fik sine første Munke fra Cistercienserklostret i Esrom. De sorte Michaelismunke kunde imidlertid enten ikke forliges med de hvide Cisterciensermunke, eller ogsaa det afsides liggende Sted bebagede dem ikke: nok, et Aars Tid derefter forlode de atter Klostret og tyede til deres gamle Sted, hvorfra de formodentlig af Misundelse paaførte de hvide Munke Krig. Sagen blev endelig indanket for Paven og Afgjørelsen af ham igjen overladt til Biskop Homerus af Ribe og Abbed Vilhelm af Æbeltoft. Skjönt Sagens videre Forløb ikke er tilstrækkelig oplyst, saa vides dog, at Knud Valdemarsøn i Aaret 1196 tog Guldholm Kloster under sin særlige Beskyttelse, saa de hvide Munke tilsidst gik af med Seiren. — Klostret stod dog ikke ret længe; thi 18 Aar efter at det blev opført, forflyttedes Munkene til Ry.

at være trængt ind i Guldholm Kloster og have mishandlet de der boende Cisterciensere. Men hvorledes kan dette bringes i Samklang med hans egne Ord, at Cistercienserne Dag for Dag toge til i Antal, Magt og Anseelse, medens det gik tilbage for hine? Og hvorledes kunde de faa Michaelismunke trænge ind i et saa vel forvaret Kloster, som Guldholm efter det Foregaaende at dømme maa have været? Thi at Guldholmsmunkene ved mindste Haandgribeligheder fra Michaelismunkenes Side skulde have ladet Adgangen til deres Kloster fra Syd være fri, kan neppe antages, ligesaa lidt som at de godvillig have ladet sig mishandle. Det Sandsynligste er dog nok, at Munkene i begge Klostre gjen-
sidigt have ført Feide imod hinanden, dels paa den en Miil lange Strækning imellem deres respect. Klostre, dels i og ved Klostrene selv; og det kan da meget godt tænkes, at f. Ex. Guldholmerne ere dragne ad een Vei imod Michaelismunkene, medens disse droge ad en anden Vei imod hine og ved saadan Leilighed overfaldt og mishandlede dem, der bleve tilbage i Klostret. Christiani (l. c. p. 348) har været af samme Mening, naar han siger: „Es kam zu Thätlichkeiten und zu einer ärgerlichen Mönchsfehde. Die geistlichen Herren griffen wechselsweise die feindlichen Klöster an, als wenn es Vestungen wären, und schlugen sich besonders zur Abendzeit auf die unanständigste Weise herum, so dass auch viele verwundet wurden“. — Cistercienser-Munken, der först skrev sin Beretning omtrent hundrede Aar senere, har naturligviis især holdt sig til den Tradition, der er gaaet igjennem Klostret lige til hans Dage og som sikkert er vegen af fra den rene historiske Vei.

3. Et andet tvivlsomt Punkt i Guldholms Historie kan maaskee endnu bedre oplyses ved at betragte Klostrets Beliggenhed. Man har nemlig hidindtil ikke været paa det Rene med hvad der efter saa kort en Bestaaen gav Anledning til Klostrets Forlæggelse til Ry? Daugaard (l. c. p. 460) siger ligefrem: „Hvad Aarsagen var

til denne Flytning, vides ikke". Pontoppidan mener, at det var Klosters Nærhed ved Slesvig og den Fare, Munkene stode for atter at hjemfalde til Udskeielser, der bevirkede Flytningen; men herimod maa gjøres gjældende, at den Forargelse, Abbeden gav i sit Forhold til Skjögen, af Huitfeld, Pontoppidan, Christiani o. fl. urigtigt henføres til Guldholm, istedenfor til Michaeliskloster, og dernæst, at Dankwerth, Pontoppidan o. fl. forvexle Guldholm med Holmen ved Slesvig. Guldholm laa omtrent en Miil nord for Slesvig, og Veien derhen var meget besværlig og dertil usikker paa Grund af Michaelismunkenes Streiftog. — Andre antage, at de mange Stridigheder, der reiste sig imellem Guldholms- og Michaelismunkene, skulde have været Aarsagen; men disse Stridigheder endtes endnu i det 12te Aarhundrede til Gunst for Cistercienserne. — Jeg skulde tage meget Feil, om ikke Grunden bör søges i Klosters Beliggenhed paa et Sted, der ikke alene til sine Tider tildeels var udsat for Oversvømmelse, men hele Tiden igjennem maatte være meget fugtigt og derfor afgive et høist usundt Opholdssted. Jeg har undersøgt Beskaffenheden af Jordbunden paa flere Steder, baade hvor Haven og selve Bygningen har ligget, og paa den tilstødende Skrænt, og fundet at Bunden overalt er saa vandrig, at der endog paa selve Skrænten pibler Vand frem af Jorden. Det er endog et Spørgsmaal, hvorvidt Bygningerne have kunnet vedligeholdes; thi at der i en senere Tid ikke er bleven ført Jord bort, sees tydeligt paa den Plads, Fundamentstenene indtage.

BEMÆRKNINGER TIL AFHANDLINGEN OM „DE SYDSLESVIGSKE BEFÆSTNINGSVÆRKER”.

AF CHR. C. LORENZEN.

DA jeg for to Aar siden satte Pennen paa Papiret for at nedskrive Resultatet af mine fleeraarige Undersøgelser, Östervolden, Kurvirke, Dannevirke etc. vedkommende, anede jeg ikke, at jeg saa snart skulde faae Leilighed til at supplere min Afhandling, og mindst ventede jeg, at det spændte politiske Forhold imellem Danmark og Tydskland skulde give Anledning til, at det p. 73 i dette Annalbind udtalte Önske saa hurtigt skulde gaae i Opfyldelse. Dette er imidlertid skeet: Thyres gamle Vold har paa Kong Frederiks Bud reist sig af sine Ruiner, vel ikke paa Forfædrenes Viis, men, med saa mange mellemliggende Aarhundreders Erfaringer og den forandrede Maade at føre Krig paa for Öie, efter en Maalestok og efter et Princip, der sikkert baader os bedre, end om Virket heelt og holdent stod i sin gamle Dragt.

Det er dog ikke saa meget om det Nye som om det Gamle, jeg vil tale.

2. Om Östervolden eller Gammel-Dannevirke har jeg intet at tilføie, da der ved de fortificatoriske Arbejder, der foretages paa Linien Ekerneförde-Flækkeby, saa vidt jeg har bragt i Erfaring, til Dato ikke er gjort nogen Opdagelser ved Udgravning etc., der kunde tjene til at supplere den i dette Annalbind indeholdte Beskrivelse og Undersøgelse; det samme gjælder om Kurvirke og de mindre Voldbrancher.

Derimod have Skandseanlæggene ved og i selve Dannevirkevolden givet god Leilighed til at klare adskillige, om ikke aldeles dunkle, saa dog mindre tydelige Begreber og

kun halvt beviste Paastande¹. Det er navnlig den Deel af Dannevirke, der strækker sig fra Österkalegat forbi Kurborg og derfra over imod „Morgenstjerne” — altsaa Valdemars-

¹ At de stedfundne Udgravninger dog ogsaa have afstedkommet feilagtige Anskuelse og Gjenoptagelsen af forældede, let modbeviselige og modbeviste Paastande, derom vidner iblandt andet en Correspondance-Artikel fra Slesvig i „Fædrelandet” fra 1ste Juli 1861, — en Artikel, der iøvrigt indeholder meget Rigtigt og røber den ærede Correspondents Interesse for vort Fædrelands Oldtid. Hvad der saaledes turde betegnes som urigtigt i den nævnte Artikel er den Paastand, at Kampesteensmuren skulde være ældre end Teglsteensmuren, — de maa uden tvivl være opførte samtidigt, hvilket nedenfor nærmere skal blive godtgjort — ; det er heller ikke ganske correct at Teglsteensmuren overalt er opført i Munkestilen med 2 Löbere og 1 Binder; paa Steder sees 3, 4, 5 Löbere og undertiden 2 Bindere; — dernæst at Dannevirkes Hovedgjennemgang fandtes „ved den nordlige Indgang til Byen Store Dannevirke” og at Porten her kaldtes Jerndör (Isarndör), undertiden ogsaa Viegelsdör. Det er i selve min Afhandling om „de sydslesvigske Befæstningsværker” paa forskjellige Steder (s. p. 12, 13, 97, 98, 99 etc.) paavist, at Kalegat og Isarndör være et og det samme eller rettere sagt, at „Kalegat” var Aabningen, „Isarndör” Porten, der lukkede for Aabningen, — at derimod Viegelsdör var Aabningen paa Kurvirke og at disse tvende Hovedgjennemgange (— den ene altsaa paa Kurvirke, den anden paa Dannevirke —) fandtes ved den gamle Adelvei, der førte fra Rendsborg til Viborg —, hvorimod Gjennemgangen ved Store Dannevirke først aabnedes efter at Gottorp ved en Dæmning var traadt i Forbindelse med Fastlandet sydpaa, hvilket skete i det 13de Aarhundrede. En yderligere Feiltagelse begaaer Correspondenten ved at lade Slesvig oprindelig staae paa Sydsiden af Slien, indenfor Halvkredsvolden; foruden Thorsens Forbemærkninger til Slesvigs Byret, turde adskillige Steder i dette Annalbind (see p. 79, 80, 83 Anm., 207, 208, 215 ff.) noksom godtgjøre det Ugrundede i denne forældede, af tyske Forfattere, der gjerne ville gjøre Slesvig til en oprindelig tysk By —, fremsatte Paastand.

Muren og en Deel af Krumvolden —, hvis Bygningsmaade og Ælde nu uden Vanskelighed lader sig bestemme.

3. VALDEMARS-MUREN er bleven gjennemskaaren paa tre forskellige Steder for at gjøre Plads for vældige Skandseværker; hver Aabning maaler c. 500 Alen i Længden og har hele Voldens Brede, samt Graven og Ydervolden, hvor selve Skandseværket findes, — for Enden af dette er dog kun Hovedvolden og den egentlige Muur tagen bort. Den første Aabning sees noget syd for Dannevirke-Kroen eller Österkalegat — imellem dette og Jernbanen; den anden ved Vesterkalegat eller Ny-Kurborg og den tredie ved (Gammel-) Kurborg, ikke ret langt fra Murens Syd-Ende. Den interessanteste af disse Gjennemskjæringer er den ved Ny-Kurborg dels fordi Voldens og Murens Indre her tydeligst træder frem, dels fordi de fleste Levninger af Muurblokke og Træstammer, idetmindste for Öieblikket, henligge her.

Betragter man nu Volden og Muren ved Enderne af Gjennemskjæringen, da stadfæstes de Gamles Beretninger, ikke alene at der, som Huitfeld siger „Offven paa Volden hafver været it Tømmerværk langs ud igjennem”, men i selve Volden har der været Tømmerlag anbragte som Sparrer, der stöde sammen under stumpe Vinkler¹; imellem hvert Lag findes et Mellemrum paa en halv Alen, der er udfyldt med Jord. Træstammerne, af hvilke jeg saae flere Læs henligge ved Ny-Kurborg, ere for det meste vel conserverede og tildeels endnu forsynede med Barken, hvilket især gjælder om Birketræerne (— Birk og Eg har udgjort Hovedmaterialet —). Barken har bevaret sit Udseende ualmind-

¹ Herved maa dog bemærkes, at man kun seer selve Sparrerne eller Træstammerne paa den vestre Side; de imod Öst gaaende har man maattet tage bort, da Teglsteens- og Kampesteensmuren skulde sættes. At de imidlertid have existeret ogsaa her, derom vidne ikke blot enkelte Stumper, der ere blevene siddende, men ogsaa Jordsmonnet.

lig godt, men tager man lidt haardt paa den, saa pulveriserer den under Fingrene, som om den var forvandlet til en let Steenart. — De fleste Træstammer ere dog hensmuldrede eller blevne forvandlede til Kul ved Dannevirke-Branden; de sidste henligge deels som Kullag, deels have de assimileret sig med den dem omgivende Jordmasse, saa denne, saa langt Træet har naaet, har faaet et underligt sortladende Udseende. Det er ved Hjælp af disse Træ- og Kullag, at man nogenlunde kan bestemme den oprindelige Volds Brede, saaledes som den blev til paa Thyres Dage paa dette Strøg, og det viser sig da, at Grundfladen her har været mindre end paa den nordlige Deel af Dannevirke, nemlig kun c. 30 Alen, medens Halvkredsvolden og en Deel af Kæmpedæmningen maaler 80-100 Fod i Bredden; denne Omstændighed turde vel atter have været medvirkende til, at Valdemar den Første netop valgte dette Stykke til at beklædes med den berømmelige Muur.

Umiddelbart stødende sammen med den oprindelige Jordvold — der naturligviis efter Branden sank betydeligt — findes Kampesteensmuren, der atter stöder op til Teglsteensmuren (— begge øst for Jordvolden —), hvilke Mure altsaa kunne betragtes som Voldens østlige Beklædning¹. —

¹ Naar jeg i Afhandlingen om Dannevirke p. 99 Anm. har sagt „at den egentlige Muur kun stod nogle faa Fod fra dette (Kampesteens-) Fundament“, da stötte den Paastand sig paa Udsagn, der vedrörte Gjennemskjæringen i Anledning af Jernbaneanlægget; de nu i større Maalestok foretagne og med større Interesse fulgte Gjennemskjæringen vise imidlertid at hin Angivelse maa modificeres derhen, at man ogsaa paa *Steder*, f. Ex. ved Ny-Kurborg, med egne Öjne kan overbevise sig om, at *begge Murene stöde umiddelbart sammen*. — Hvad der samme Side er søgt om den 15-20 Fod dybe Skraaplan imod Öst fra Volden ned til den Plads, hvor Teglsteensmuren har staaet, har derimod sin Rigtighed, hvad det nuværende Ydre angaaer, men oprindelig har der sikkert ingen

Hvad Kampesteensmuren angaaer, da har den samme Fod som Volden og Teglsteensmurens Underlag, nemlig den flade Mark; ved den søndre Ende af Gjennemskjæringen ved Ny-Kurborg maaler den c. 12 Fod i Breden, medens den paa andre Steder f. Ex. ved den nordlige Gjennemskjæring viser sig at være c. 16 Fod bred; uden Tvivl hidrører denne forskellige Brede fra den bagved liggende Volds større eller mindre Forfald, da Muren sattes. Höiden er ligeledes forskjellig paa de forskellige Steder; paa ingen Steder synes den at have naaet op til Voldens Overflade. Bindemidlet er Leer, men Stenenes uregelmæssige Beliggenhed tyder noksom paa, at Muurskeen ikke har været brugt; man har formodentlig faststampet Stenene ved Hjælp af en saakaldet „Jomfru” eller et lignende Redskab. Iøvrigt ere Stenene ikke ret store; de ere benyttede i samme Tilstand som man har fundet dem paa de tilstødende Marker.

Af Teglsteensmuren sees store Stykker paa flere Alens Længde, Höide og Brede ved samme Gjennemskjæring; nogle ligge henkastede som store Klippeblokke, andre staae tildeels paa deres Fundament og et rager frit frem af Volden. Den i Afhandlingen p. 67 angivne Brede, 7 Fod, stemmer næsten fuldkommen med hvad disse Levninger udvise, skjönt det nöiagtige Maal vel turde være 6 Fod 3-4 Tommer; derimod kan den oprindelige Höide naturligviis ikke maales, da Muren paa den i Jorden liggende Part nær næsten aldeles er forsvunden. Stenene ere af samme Størrelse og Udseende

Skraaplan været, da den med Skydeskaar forsynede Teglsteensmuur har raget frem over Volden og denne sidste sikkert har været nogenlunde vandret ovenpaa. — Fra Teglsteensmuren maa der derimod have været en Skraaplan ned til Bunden af Graven, da Murens Underlag ligger höiere end Gravens Dybde og selve Underlaget ikke vilde have kunnet bære den svære Muur uden at skride ned i Graven, efterdi det bestaaer af forholdsviis smaa, i Leer og Jord lagte Kampesteen.

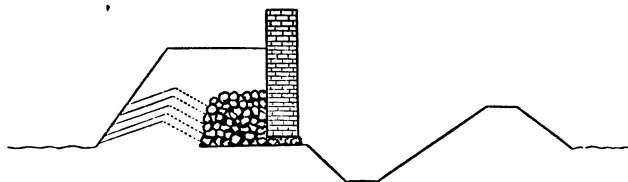
som de der endnu sees saa ofte i Bygninger fra Middelalderen. Bindemidlet er særdeles reen og hvid Kalk, der ikke som nutildags er blandet med Gruus. Den imod Öst vendende Side (Fronten) er tildeels forvittret, deels ved Vold ödelagt, men desto smukkere tager sig den vestre 3: den imod Kampesteensmuren vendende Side ud. Fugerne ere överalt eens og saa glatte, at man paa mange Steder ved at lade Fingeren löbe hen af dem let overtyder sig om, at de ere strügne jevne og glatte med et af de dertil brugelige Murerredskaber. Det er navnlig denne Omstændighed der noksom taler for, at Teglsteensmuren maa være bleven opført fritstaaende, da den umiddelbart tilstödende eller paa Steder kun 2-3 Fod fjernede Kampesteensmuur ellers vilde have umuliggjort slig Accuratesse. Det ligger ogsaa i Sagens Natur, at saa tyk en Muur ikke lader sig opføre fra et Stillads paa den ene 3: den östre Side, — der maa nödvendigviis ogsaa have været et saadant anbragt paa den modsatte 3: den vestre Side, altsaa der, hvor Kampesteensmuren findes. Saasnart Muren imidlertid var opført i sin tilstrækkelige Höide og man borttog Stilladset, maatte Pladsen, hvor dette havde staaet, 3: imellem Muren og den oprindelige Vold, atter udfyldes, hvilket er skeet med Leer og Kampesteen, og saaledes antager jeg at Kampesteensmuren er opstaaet. Der kan altsaa efter min Mening ikke være Tale om, at Kampesteensmuren er ældre end Teglsteensmuren¹ eller at den, som nogle mene, skulde have udgjort selve Voldens Kjerne fra först af — en Paastand, der ogsaa modbevises derved, at Kampesteensmuren aabenbart ikke som Volden har været udsat for Ödelæggelse ved Ild.

Murens Fundament, der sees paa en lang Strækning ved Ny-Kurborg, bestaaer af Kampesteen af samme Dimen-

¹ Ogsaa den Omstændighed, at Kampesteensmuren hörer op og begynder paa samme Sted som Teglsteensmuren, vidner om en samtidig Opførelse.

sioner, som de der findes i Kampesteensmuren og ere ligesom de lagte i Leer og Jord. I Midten ligge de henkastede paa Maa og Faa, hvorimod Yderstenene — der heller kun sees tydeligt paa den indadvendende Side af Muren, — ere satte paa Kant og i skraa Retning, hvilket giver Grundvolden et ret godt Udseende. Forresten er Grundlaget kun af ringe Dimensioner i Forhold til Murens Størrelse og Tyngde.

Dannevirke frembyder altsaa paa den Strækning, der kaldes Valdemarsmuren, Levninger baade fra Thyre Dannebods Tid og fra Valdemar den Stores Dage. —, de første bestaaende af Jord og Træ, — de sidste af Muur- og Kampesteen; men Tidens Tand har gnavet saa stærkt paa Værket, at kun Jorden har formaaet at gjemme Levningerne i sit Skjød. — Seet fra Enden turde hele Værket oprindelig have taget sig ud som nedenstaaende, let henkastede Skitse

Fra VNV til OSO: Trælag, Jordvold, Kampesteensmuur, Teglsteensmuur, Grav, Ydervold.

4. Ligesaa interessant, om ikke interessantere paa Grund af det for Dagens Lys komne, hidtil aldeles ubekjendte Indre af Krumvolden, er den Gjennemskjæring af Dannevirke, der er foretagen der, hvor Volden ender sydsyd-vest for Kurborg og fra nu af tager Retningen imod Vest. Gjennemskjæringen — ved hvilken Skandseværket Nr. 19 er opført — findes altsaa ved den saakaldte *Krumvold*, hvis Oprindelse man hidindtil har tilskrevet Margrethe Springhest — en Anskuelse, der dog væsentlig modificeres ved de i Volden fundne Levninger af Træværk (see ogsaa min Afhandling p. 70; 84 Anm.). Disse Levninger bestaae i

et Bjælkelag som Grundvold; ovenpaa dette har der været anbragt Trærammer af klövede Egestammer. Rammerne gribe i hverandre og see næsten ud som uhyre Tørveforme med 3-4 Alen lange Tværstykker. Ikke alene Bjælkerne, men ogsaa disse Egeplanker eller Egebrædder ere tilhugne med Öxen og selve Sammenföiningen er skeet ved Hjælp af samme Instrument — et Beviis paa Værkets höie Alder. Rammerne have atter været fyldte med Træstammer af Ege- og Birketræ og ovenpaa have lignende Stammer ligget paa kryds og tværs — alt for at hindre Vandet fra Reidedalen, som dengang var Sö eller Morads, i at trænge ind til selve Jordlaget i Volden og tillige for at forhindre Jorden i at skyde sig ud til Siderne. Af Stene har man derimod kun fundet yderst faa og disse synes ikke at have været hidførte i noget særligt Öiemed. Men hvad der er det mærkeligste, er *den Omstændighed, at baade Bjælkerne, Træstammerne og Rammerne tydeligt bære Spor af Ilden*, idet nogle ere halvt forbrændte, andre derimod kun let forkul-lede; paa et Sted sees en Egestamme, der er halvforbrændt og som maa have ligget höiere oppe i Volden, da den antændtes; den findes nemlig med den ene Ende liggende noget tilveirs, medens den anden, den brændte, der først er styrtet ned, sees indklemt i Vinkelen af en af Rammerne; denne sidste har den atter antændt, saa der derved har dannet sig en forbrændt Fordybning, som om nogen havde brugt Stedet til Arnested. Heraf fremgaaer noksom, at idetmindste den første Deel af Krumvolden —, Trærammerne har man efter en af Conducteurernes Udsagn kun sporet til det 5te Dæmningsværk, omtrent midtvejs imellem den sidste Skandse (eller Gjennemskjæring) og Morgenstjerne —, har været opført af Thyre Dannebød,¹ — en Anskuelse, jeg ogsaa paa flere Steder i Afhandlingen har fremhævet (see p. 70,

¹ Skjönt man sporer Phosphor paa Trærammerne, kan der nemlig sikkert ikke være Tale om nogen Selvantændelse.

84 Anm.). Ilden maa iøvrigt have raset med frygtelig Heflighed, siden den har kunnet trænge heelt ned igjennem Jordlagene til Voldens nederste Grundlag. — De første Kullag, jeg har seet i Dannevirke, fandt jeg for flere Aar siden i Volden nord-nord-ost for Thyreborg, — de sidste fornylig i Krumvolden, altsaa i en Afstand fra hinanden af c. $\frac{3}{4}$ Miil — hvilket Baal maa der dengang ikke være bleven tændt!

5. Paa Tegl- og Kampesteensmuren nær — hvis Op-
rindelse baade Saxo og Svend Aagesön tydelig nok have
fortalt os — synes Dannevirkevolden at være opført paa tre
forskjellige Maader, nemlig den nordlige Deel: (Kæmpedæm-
ningen og Dobbeltvolden) af Jord (med Græstörv og Steen),
den syd-syd-vestlige Part af Jord¹ med Trælag og en Deel
af den vest-syd-vestlige Part af Jord med Trælag og Ram-
mer som Fundament; dog turde de tvende sidste Strækningers
Bygningsmaade falde sammen, da Trærammerne aabenbart
kun ere tilföiede paa Grund af det lave moseagtige Terrain.
Det bliver nu Spørgsmaalet, om denne forskjellige Byg-
ningsmaade tyder paa forskjellige Tider og Bygherrer, saa
den ovenfor i Afhandlingen p. 84 Anm. fremsatte Anskuelse,
at Dannevirke, paa Halvkredsvolden, den ene af Dobbelt-
voldene, Sidevoldene, Tegl- og Kampesteensmuren, samt
den sidste Deel af Krumvolden nær, byggedes af Thyre
Dannebod eller i hendes Dage, burde modificeres, eller
om der kunne tænkes andre Grunde, der have foraar-
saget de samtidigt opførte Strækningers uligeartede Bygnings-
maade? Der maa da først bemærkes, at den ene Bygnings-
maade: af Jord (med Steen og Græstörv) ikke kan siges at
være ældre end den anden: af Jord med Trælag, og om-
vendt; til Beviis, herfor tjene Kurvirke og Dannevirkes
Sidevolde, der alle ere opførte uden Trælag; men Kurvirke
har aabenbart en langt höiere Alder end nogen Part af Dan-

¹ Græstörv findes ogsaa her.

nevirke, medens Sidevoldene ere yngre end den egentlige Dannevirkevold. Trælagene i Jorden afgive derfor intet Beviis for Voldens større eller ringere Ælde, og at man ikke har fundet Kullag i den nordlige Deel er atter en Følge af, at Volden her har været opført uden Træforbindelser i det Indre; hvad der her fandtes af Træværk enten som Pallisader eller ydre Beklædning eller ved Taarnene er naturligviis gaaet saa aldeles til Grunde ved Branden, at der intet Spor er levnet deraf; hvor derimod det ydre Træværk stod i Forbindelse med Trælagene i Jorden, der maatte ogsaa disse sidste geraade i Brand og endnu forefindes mere eller mindre beskadigede i den sammensunkne Vold. — Men, kunde der her spørges, af hvad Grund har da den nordlige Deel været opført uden Trælag, naar den dog kan antages at være opført samtidigt med de øvrige Dele? Man kunde her gjøre opmærksom paa, at det ifølge Krøniken var denne Part, der opførtes af vore egne Landsmænd, medens de Dele, der indeholde Træforbindelser, siges at være opførte af Skaaningerne —, en Omstændighed der dog langt fra kan afgive noget Beviis. Mere Vægt turde der lægges paa den Omstændighed, at talrige Træstammer overalt paa de tilstødende Marker, hvor Trælagene findes i Volden, noksom tyde paa, at der her tidligere maa have staaet Skov; man har uden Tvivl maattet lægge Voldstrækningen midt igjennem Skoven og det er da naturligt at man har anvendt de fældede Træer til Voldens Opførelse; derimod er det høist sandsynligt, at Partiet ved Dannevirkes nordlige Deel allerede paa hin Tid har været uden Skov, da man med god Grund kan antage Terrainet imellem Dannevirke her og Kurvirke for en almindelig Begravelsesplads for Hedeby og Omegn i de allerældste Tider. Mest Vægt maa der dog lægges paa Jordsmonnets Beskaffenhed. Vel siger Forf. af den ovenfor citerede Correspondance-Artikkel i „Fædrelandet”: „Jordsmonnet har været bedst mod Vest, da Volden her bestaaer af lutter Muld, medens den østlige Deel, næynlig den Green,

der gaaer ned til Gottorpsö, bestaaer af Gruus," men man kan meget let overbevise sig om, at Jordsmonnet imod Vest (baade som det findes i Volden og som det sees paa de tilstødende Marker) langt mindre egner sig til deraf at opføre en fast og varig Vold, end det imod Öst 3: det, der findes i og omkring den nordlige Deel af Dannevirke (— hvor Sidevolden ned imod Annettehöi ganske rigtigt indeholder meget Gruus, men ogsaa god Muld og Leer —). Muldjorden imod Vest er nemlig saa lös, at det vilde være vanskeligt, uden Træforbindelser at opføre en Vold af saa storartede Dimensioner som Dannevirke; derimod er Mulden imod Öst langt mere fast og tillige blandet med Leer, der har stivnet og styrket den betydeligt. Jeg troer derfor ikke at den forskjellige Bygningsmaade absolut taler for forskjellige Tider, tilmed da de i Afhandlingen p. 81 Anm. anførte Grunde tale for en samtidig Opførelse.

6. Hvad de nye Værker, den nye Dannevirke-Stilling angaaer, da er der endnu meget tilbage, förend det hele bliver færdigt; disse Værker samt övrige Forskandsninger ville desuden sikkert til sin Tid blive beskrevne enten ad officiel Vei eller dog af en bedre og kyndigere Pen end min; her skal blot tilføies, at den i Afhandlingen p. 112 flg. omtalte Dannevirke-Stilling i Aaret 1850 ved de nye Værker er bleven udvidet paa en storartet Maade, idet 19 faste Værker ere anlagte paa Terrainet imellem Slesvig og Reidedalen og denne sidste tilligemed Trenedalen tildeels er eller dog bliver sat under Vand ved kunstige Dæmningsværker. — Iövrigt er Stillingen ved den nordöstre Ende 3: ved Bustrup, ikke den samme som 1850. Man vil nemlig af det ovenfor p. 113 anførte erindre, at Hovedstillingen dengang begyndte ved Halvkredsvolden og derfra trak sig langs med Dannevirke til Bustrupsöen, paa hvilken Strækning „Gormsskandsen," „Bustrupskandsen" og „Valdemarsskandsen" vare opførte; den nye Stilling er derimod höiere imod Nord og begynder paa den lille Halvö „Öret," öst for Frederiks-

berg, hvorfra den trækker sig langs med Bustrupsöens nordre Bred —, uden Tvivl for at benytte Söen og dens lave Omgivelser ned imod Slien. Söen haves altsaa nu foran, medens Forsvarerne tidligere havde den bagved. Af de ældre Skandser ere kun to atter benyttede, (— men efter en anden Maalestok —), nemlig „Store Dannevirke Redoute” og „Lille Dannevirke Skandse og Redoute,” begge paa Strækningen imellem Store Dannevirke og Valdemars-Muren.

Siversted Præstegaard, den 17de Juli 1861.

ANM. Siden jeg nedskrev ovenstaaende Bemærkninger, har jeg atter gjentagne Gange besøgt Dannevirke for om muligt at vinde endnu sikkrere Resultater. Det glæder mig da at kunne tilføie, at det ovenfor p. 332 sagte: at Kampesteensmuren ikke kan have udgjort Voldens Kjerne fra først af, men at den maa være yngre end den bagved : vest for staaende Vold, — ved de seneste Udgravninger har viist sig at være fuldkommen rigtigt. Man vil nemlig ved den nordligste Aabning (ikke langt fra Österkalegat) ved begge Ender med stor Lethed opdage, at der *under Kampesteensmuren findes Levninger af den ældste Vold*, nemlig forkullet Træ og navnlig en Deel Græstörv. Disse sidste, af hvilke der ligeledes findes mange i selve Volden, see næsten ud som om de kun vare nogle faa Aar gamle, endog Mosset har holdt sig usædvanlig godt. Kampestenene ere altsaa satte ovenpaa den demolerede Volds östre Fod. Det samme Resultat vindes ved at betragte det Sted, hvor Kampesteensmuren og Volden stöde sammen; thi det er aabenbart, at man efterat Volden var ödelagt, har udjevnet en Deel af dens östre Front, hvor nu Kampesteensmuren staaer, efterdi baade Træ- og Kullagene ere kortere imod Öst end imod Vest.

Med Hensyn til Trælagene, der, som man vil erindre af det foregaaende, som Sparrer have stödt sammen under

stumpe Vinkler, da har jeg hørt den Mening yttre, at de muligviis kunne have tjent til et Slags Underlag for de til sin Tid paa Volden staaende Træ- eller Vagtaarne og at Vægten af disse har foraarsaget deres Böining, — en Mening der dog alene af den Grund er aldeles uholdbar, fordi man paa hele Strækningen har fundet Lag ved Lag, medens Taarnene jo kun stode paa enkelte Steder. Lagene findes desuden ikke, som Correspondenten i „Fædrelandet“ siger, liggende i Bueform, men hvert Lag har bestaaet af tvende Træstammer, af hvilke den ene gik op ad fra Vest, den anden (tilstødende) skraanede ned ad imod Öst; dernæst sees det overalt, at man har lagt Lagene strax ved Voldens Paabegyndelse, idet nemlig den imod Vest gaaende Ende af det underste Lag netop falder sammen med Jordens Overflade, hele Laget altsaa findes dybt nede i Volden. Hvor mange Lag der have ligget ovenpaa hverandre, kan ikke siges med Bestemthed; paa nogle Steder seer man nu kun eet, paa andre to og et enkelt Sted tre; de övrige, der have ligget höiere oppe i Volden, ere totalt gaaede til Grunde ved Branden. Men i ethvert Tilfælde kan Bestemmelsen kun have været den, at sammenholde den löse Jord.

Hvad Forholdet imellem Kampesteens- og Teglsteensmurens Alder angaaer, da maa jeg fremdeles holde paa min Anskuelse, at Murene ere opførte samtidigt, skjönt man ikke let seer, hvorfor man fortrinsviis har brugt Leer som Bindemiddel paa et Sted, hvor det mere gjaldt om at udfylde end at stivne, — og en vis Accuratesse paa Vestsiden af Kampesteensmuren (altsaa ind ad imod Volden) ikke kan nægtes; men hvad Bindemidlet angaaer, da har man sandsynligviis hertil brugt af samme Masse, der tillavedes til Teglstenene og *paa flere Steder sees ikke Leer, men kun Muldjord* i Kampesteensmuren, — og med Hensyn til denne sidstes lodrette Vestside, da maatte Muren nödvendigviis faae denne Skikkelse, naar,

hvad der har været Tilfældet, den bagved demolerede Vold blev afgravet lodret paa Östsiden. Mest turde Kampesteensmurens større Demolering ind imod Teglsteensmuren tale for en höiere Alder, men deels maa man huske paa, at Teglsteensmurens gradvise Ödelæggelse ogsaa afstedkom en saadan for Kampesteensmurens Vedkommende nærmest hin, deels at de umiddelbart med Teglsteensmuren sammenstødende Kampesteen umuligt som nu kunde have holdt sig i deres oprindelige Leie, dersom Teglsteensmuren var sat ovenpaa en Deel af den demolerede Kampesteensmuur. Det turde ogsaa være vanskeligt at paavise en Bygherre af sligt storartet Arbeide imellem Dannevirkebranden og Valdemar I, — Historien nævner i det mindste ikke nogen saadan. Iövrigt lader dette Spörgsmaal sig maaskee först da absolut besvare, naar man paa flere Steder faaer undersøgt begge Murenes indbyrdes locale Forhold.

DANSKE KONGESAGN I SÖNDERJYLLAND.

AF CHR. C. LORENZEN.

DER gives maaskee neppe nogen Mark paa Retsvidenskabens, Historieforskningens, Oldgranskningens eller Ethnologiens Omraade med Hensyn til Sönderjylland og sönderjydske Forhold uden at den jo især i de sidste Decennier er bleven gennemfuret og gjennemsögt —, et Arbeide, der vel har kostet megen Möie, men som ogsaa har baaret herlige Frugter; thi at Sönderjylland er og fra Oldtidens Dage af har været et *dansk Land*, det er nu mere end nogensinde för udtalt i klare og uomstödelige Domme.

En Mark er imidlertid sjelden saa godt plöiet og harvet, at der ikke skulde findes en eller anden Balk paa den, et eller andet lille Hjörne, hvor Ploven eller Harven ikke

ganske naaede hen —, et saadant afgive vore SÖNDERJYDSKE KONGESAGN. Det forekommer mig altid, at man kunde kalde vore historiske Sagn for vort Fædrelands Folkehistorie o: at Folket ikke betragter de historisk fremtrædende Personligheder i en svunden Tid saa meget fra et historisk, som fra Sagnets Standpunkt: Sagnet, det virkelig ægte Folkesagn, der indeholder saa mange Træk som Historien enten ikke kjender eller lader upaaagtede, er som oftest den Bog, hvori Almuen læser om Thyre og Margrethe, Holger Danske og de „dygtige” Valdemarere. Sagnet er seigt; fra Mund til Mund gaaer det i Aarhundreder og giver de senere og seneste Slægter Fortidens Mening om denne eller hin Konge, denne eller hin Dronning tilkjende. Det er derfor ikke alene høist interessant, men tillige saare gavnligt at kaste et Blik ind i Folkeverdenen, ogsaa hvad denne Side af den folkelige Poesie angaaer; men gjælder dette om de historiske Sagn i Almindelighed, saa turde det i en endnu høiere Grad gjælde om de *danske Kongesagn*, der — trods al Fortydskning, trods Aarhundreders Paavirkning fra tysk Side i modsat Retning, — have holdt sig i Folkemunde herovre lige til vore Dage. Hvad enten man kommer nord eller syd paa i Slesvig, saa vil man hos Almuen snart finde dette, snart hint Sagn om de gamle danske Konger, Dronninger, Prindser og Prindsesser; men endnu er jeg ingen-sinde truffet paa noget hjemligt Sagn, der med tysk Til-snit havde en tysk Konge eller Keiser til Gjenstand, i det mindste ikke naar Sagnet var localiseret indenfor Landets Grændser. Paa den anden Side Eideren hører dette danske Præg i Sagnet derimod op; her kjender Local-Sagnet som oftest kun en eller anden holsteensk Ridderfamilie, men kun undtagelsesviis en dansk Konge eller Dronning.

Mon da ikke de danske Kongesagn i Sönderjylland paa deres Viis vidne om Folkets nedarvede Kjærlighed til det sande Moderland og sammes Beherskere? Og mon vi ikke atter deraf see, at Sönderjyden fra Arilds Tid af har fölt

og endnu föler sig som dansk Borger og som Broder til Nörrejyden og Öboerne?

2. Gaæ vi nærmere ind paa den danske Kongerække, da ville vi finde at det sönderjydske Sagn veed at fortælle et eller andet næsten om alle fremtrædende Personligheder ligefra Dan Mykillates Dage indtil den Tid, da Sagnet henygnede og en ny Tidsaand kom ind i Folket, — og det saaledes Overleverede er ikke noget, der som et eller andet Eventyr er knyttet til Steder udenfor Sönderjyllands Grændser, nei Scenen er herovre: her lader Sagnet den ældste Kongestamme i Danmark leve og virke, — her gaæ de danske Prindser og Prindsesser igjen, — her fandtes deres faste Borge og Befæstningsværker, af hvilke de förste vel ere sunkne i Muld, men dog under Jorden beboes af de hedengangne Herskere og Herskerinder.

Kong DAN — (om han virkelig har existeret eller om han kun bör betragtes som en mythisk Person, der dog forsaavidt faær Betydning, som Almuen til hans Navn knytter Danmarks Navn? vedrörer ikke Sagnet —) har ifölge det sönderjydske Folkesagn fundet sit sidste Hvilested paa tre forskellige Steder herovre: nordpaa i Fuldgraven imellem Vonsild og Dalby, — den i Mythologien saa bekjendte Egn for Odins-Dyrkelsen —, sydpaa i en Höi ved Tönning, hvor han lig Holger Danske bevogter Landets Grændse med sin Hær, — og ved det ældgamle Kurvirke i Nærheden af Slesvig, hans gamle Residents. Dette sidste Sagn, der lyder i Folkemunde endnu i vore Dage, er uden Tvivl meget gammelt og har sandsynligviis givet Forfatteren til Cronicon Erics Regis, der levede paa Erik Menveds Tid, Anledning til at han lod Kong Dan opføre Kurvirke imod de indtrængende Tydskere.

Og hvor godt vidste de gamle Bönder i Havetofte Sogn for et Par Aar siden (— uden Tvivl endnu —) ikke at fortælle om det store Slag, der engang stod paa deres Marker og paa

Bymarken til Løit og Thorsballe og hvori FRODE den Første fandt Heltedöden:

Den förste Konge Frode,

Den katt' do hitt' i Hærmændsho'de,

saaledes löd Rimet i Folkemunde.

BALDER og HOTHER, der vel snarere höre hjemme i Mythologien end i Sagnet, færdedes i Særdeleshed i Mellem-Slesvig, hvor Slaget imellem dem stod paa Balderslev-Mark, og hvor man i Tohöi Skov paaviser den af Balder dræbte Runes Grav. Ogsaa her kjender man det paa andre Steder i vort Fædreland bekjendte Riim:

Balder, Rune og hans Viv,

de ypped' dem en stor Kiv,

men paa Tohöj

der slog Balder Rune döj.

Ogsaa HJARNE, BJOVULF, HEDE eller HETHE kjendes i de sönderjydske Folkesagn, men mere dog SIGURD SNOGÖIE, der sidder indmuret i Sigurdshöien (— Kön-Si-Höi —) ved Selk i Nærheden af Slesvig, fordi han tog Brödet fra Munden af de stakkels Bänder, — og GÖTRIK, der byggede Borgen med de tolv Værelser i Frisland og lod det gamle Kurvirke istandsætte.

Götriks og Danemundes Sön, HOLGER DANSKE, er naturligviis ogsaa Sönderjydens Helt; som han ved Sundet holder Vagt med sine bolde Kæmper i Kronborg Fæstning imod Öst, saaledes lader det sönderjydske Sagn ham bevogte Danmarks Grændse imod Vest, idet han med sin Hær siges at sidde i en Höi ved Mögeltönder, hvorfra han engang skal reise sig og frelse Fædrelandet fra Undergang.

Om GORM DEN GAMLE, til hvem dog maaskee Navnet („Groms Hy") paa en af to meget store Kæmpehöie her i Siversted Sogn sigter, veed det sönderjydske Sagn ikke noget Særligt at fortælle. Hans Sön HARALD BLAATAND og dennes Sön SVEND TVESKÆG ere mere bekjendte: den förste fordi han af Bisp Poppo blev döbt i Helligbæks Vand ved den

endnu synlige store Poppo-Steen tætved Popholt, — den sidste paa Grund af den Kjærligheds- og Taknemmeligheds-Gjæld, Folket afbetalte ved hans Löskjøbelse af det tre Gange gjentagne Fangenskab.

Om KNUD DEN STORE, der lod Petri Kirke i Slesvig bygge og skjenkede den endeel kunstigt udskaarne Helgenbilleder, — om SVEND ESTRIDSEN, Kongefaderen, der udaandede sit sidste Suk i en slesvigsk Bondeby, Söderup nær Urnehoved, — om NIELS, der dræbtes paa Kongeborgens Trappe af de ophidsede Gildebrødre i Slesvig, — om MOGENS eller MAGNUS, der kom tilkort i Styrke imod Friseren LUBBE, — om ERIK EMUN, der lod sine Brodersønner Björn og Erik nedsænke i Slien, — om SVEND GRATHE, der bestak Dannevirke-Vogteren for med sin leiede tyske Hær at slippe igjennem Porten, — om alle disse Konger fortælles heller ikke synderligt i den sönderjydske Sagnkrönike. — Det samme gjælder for en Deel ogsaa om VALDEMAR DEN STORE, der dog ved sit mægtige Værk, Valdemarsmuren, satte sig et varigt Minde herovre og ved sit Forhold til Prinds Buris, den forhexede Prinds, der efter Folketroen endnu sidder fangen i det sunkne Jörgensborg Slot paa Maageöen ved Slesvig, blev bekjendt i Folkesagnet. — KNUD DEN SJETTE, forbigaaes med Taushed og om VALDEMAR SEIER haves vel kun eet sönderjydsk Localsagn, nemlig Sagnet om de 20 steensatte Dannebrogsskibe i Gjennerbugt imellem Aabenraa og Haderslev. Desto mere beskjeftiger Sagnet sig med ERIK og ABEL, og det er netop disse Sagn, der vidne om Sönderjydernes Kjærlighed til det danske Kongehuus; der gaaer igjennem dem en underlig veemodig Tone, der ikke kjender noget til den Glæde, Eriks Drab forvoldte Abels holsteenske Slægt, og denne Veemod — et tro Billede af Folkets Stemning og Dom over Brodermordet — afspeiles ikke blot i Fortællingen om Eriks Endeligt, men ogsaa i Sagnene om den Maade, hvorpaa Abel og hans Medskyldige hjemsögtes af Straffen. Vel veed jeg,

at man i den senere Tid har villet paastaae, at det sönderjydske Folk ikke kjender noget til Abel som Brodermorder, men at han i sit natlige Ridt fra Pöl til Mysunde kun skulde være fremstillet som den vilde, umættelige Jæger, — men de, der have sagt dette, have enten med Flid forvansket Sagnet eller og have de ikke öst af Sagnets Kilde — selve Folket. Hvad enten Sagnet beretter os om Klokkerne i Slesvig, der ringede af sig selv, da Liget bares ind i Byen, — eller om Haanden, der stak frem af Vandet, — eller om de blaae Luer, der dandse ved Stranden ved Mysunde, — eller om Stenen, der vender sig ved Midnatstide hvert Aar den Nat, da Mordet udövedes, — eller om Abels Lig, der ikke fik Ro i Graven, — eller om hans Klageskrig igjennem Luften paa sin vilde Ganger, — eller om de til Maager forvandlede tyve meensvorne Riddere —: overalt udtales Fordömmelsesdommen over Abels Udaad.

Om CHRISTOPHER DEN ANDEN veed Byen Slesvigs Krönike at fortælle endeel og VALDEMAR ATTERDAG er bekjendt nok, deels formedelst hans Forhold til Klaus Limbæk, deels ved hans natlige Færden som den vilde Jæger i Nærheden af Bau, hvor Valdemarstoft endnu er et Minde om ham og hvor han skal have yttret det samme Önske som paa andre Steder i vort Fædreland, nemlig Önsket om at turde jage evigt i denne Egn. Om ERIK AF POMMERN haves Minder nok i Omegnen af Slesvig, hvor han, som Sagnet fortæller, byggede Volde og Borge saa nær ved Byen, at „han kunde see ind i Borgernes Kjökkener og Spisekamre”; uden Tvivl var det ogsaa ham, hvem en mellemslesvigsk Bonde ved Urnehoved i en Hösæk bar igjennem den gottorpske Hertugs Krigshær og derved viste at han var Kongen en hengiven tro Undersaat. Og som dette, saaledes vidne endnu mangfoldige Træk paa Folkelivets Omraade herovre lige indtil vore Dage, at Sönderjyden, — naar han blot faaer Lov til at raade sig selv og ikke vildledes af fremmede Propagan-

dister — ikke staaer tilbage for Nörrejyden og Öboeren i Kjærlighed til Konge og Fædreland.

3. Förend jeg slutter disse faa Linier, bör jeg imidlertid ikke forbigaae vore gamle Dronninger, af hvilke i Særdeleshed tre: Thyre Dannebød, Margrethe Springhest og Margrethe den Store ere Gjenstand for de sönderjydske Folkesagn.

Det er saare interessant at samtale med gamle Folk i de omkring Dannevirke liggende Byer om THYRE, hvis Minde endnu lever usvækket i Folkemunde, hvad enten hun fremstilles som den, paa hvis Bud Dannevirke reiste sig, hvorfor hun og endnu paa sin hvide Ganger hver Nat omrider Volden og tager Vare paa den, eller som den smukke Ungmö, der afviser saa mange Friere, eller som den omhyggelige Moder, der med Omhu foran sin Borg, Thyreborg, vaager over det i en Sölvvugge sovende Barn, eller som den gode Fee, der skjenkede den fattige Bonde Öl til hans Höstgilde og det af det Öl, der blev tilovers fra det Bryllup, der engang stod paa hendes underjordiske Borg, og til hvilket hun lod brygge saa meget Öl, at alt Vandet i Borggraven forbrugtes, saa denne siden den Tid er tör.

Et andet Eftermæle har MARGRETHE SPRINGHEST sat sig, idet hendes Virken og Færd i Syd-Slesvig synes at have fremkaldt den Anskuelse hist og her hos Menigmand, at hun var et overnaturligt Væsen, eller at hun i ethvert Tilfælde modtog en overnaturlig Hjælp til sine Foretagender; men naar flere plattyske Digtere i den nyeste Tid have kaldt hende „'n böse Wief", „'n ole Hex", da vise de noksom derved, at de have öst af en ureen Kilde —, det virkelige Folkesagn kjender lige saalidt til disse Epitheta, som til Træk i hendes Liv, der kunde berettigede til at kalde hende en „led Hex". — Sagnet forvexler hende ikke sjelden med Thyre, navnlig hvad hendes Udbedring af og Omhu for Dannevirke efter hendes Död angaaer; ja, det gaaer endog videre og lader hende opføre baade Kur-

virke og Dannevirke, ved hvilken Leilighed røde Köer, der havde et Lys paa Hovedet og Hornene omvundne med Törklæder, skulde skuffe den nære Fjende. Som Fee eller overnaturligt Væsen viser hun sig ikke sjelden i Nærheden af Halvkredsvolden ved Haddeby, hvor hun skildres som den, der hjælper de lydige Fiskere, men strengt straffer de ulydige.

Iligemaade har hendes Navner, MARGRETHE DEN STORE, været udsat for hyppige Angreb fra tysk Side, efterdi hun skal have været den, der saaede Tvedragtens Sæd i den statsfjendtlige Jordbund. Man har villet paadutte hende mange Grusomheder, f. Ex. en flensborgsk Borgermesters kvalfulde Död, hvorfor hun og skal være bleven hentet af Djævelen, da hendes Dages Tal var fuldt; men det er ikke lykkedes de nyere tyske Sagnsamlere ganske at udslette Sandhedens Præg af Sagnet om hendes Endeligt; thi Beretningen om hendes forunderlige Forsvinden paa et sort Skib uden Aarer og Seil, men med en skulende og pukkelrygget, sortklædt Mand ombord, i Flensborg Havn, sees let at være en Allusion til hendes Död af Pesten „den sorte Död”. Hendes Færden herovre i Krigen med de oprørske sønderjydske Hertuger og de holsteenske Grever har naturligviis ogsaa fremkaldt endeel Sagn og sagnagtige Beretninger om hende; saaledes hedder det i Omegnen af Slien, at det var hende, der lod Slien afspærre og tilstoppe, skjönt andre Sagn tilskrive Margrethe Springhest dette; denne sidste forvexles ogsaa undertiden med hende med Hensyn til Beretningen om denne eller hin Volds Tilblivelse. „Margrethen-wall” ved Mysunde tillægges f. Ex. Margrethe Springhest af Befolkningen, men den er opført af Margrethe den Store. Det er let forklarligt at Sagnet, der ikke bekymrer sig synderligt om Chronologien, tilskriver den ene, hvad den anden har udført, men det er vel værd at lægge Mærke til, at de nyere tyske Sagnsamlere og plattyske, poetiske Bearbejdere af Sagnene, med Flid have undgaaet og udeladt alt, hvad der kunde kaste et gunstigt Lys paa denne Dronning og

hendes Omgivelser, men stille Modpartiet i Skyggen. De mange, endnu i Folkemunde gaaende sagnagtige Beretninger om, hvorledes den daværende slesvigske Bisp (Johannes Scondelef) maatte döie ilde, fordi han var Dronningen og det danske Kongehuus tro og hengiven, vil man forgjeves søge selv i Müllenhoffs fuldstændige Sagnsamling. Lige-saalidt vil man der finde noget om det Kors, Margrethe slog paa Gottorp Slotsmuur, og det Kys hun gav samme, fordi dette Sand-Sagn, der godt kjendes endnu hos Almuen, nødvendigviis tillige maatte fremdrage Beretningen om Her-tuginde Elisabeths paatænkte Forræderi imod sin høie Gjest.

Saameget om vore danske Kongesagn i Sönderjylland for denne Gang. Maatte disse faa Linier overtyle Læseren om, at der gives et stærkt og uopløseligt Baand der knytter Sönderjyden til Nörrejyden og Öboeren, nemlig den fælleds, i Sagn og sagnagtige Beretninger udtalte Vedhængen ved den danske Kongestamme; han vil da tillige føle sig overbeviist om, at Almuen stedse har været sig selv lig; endnu i dette Aarhundrede saae man i Kong Frederik den Sjette den hvide Prinds, der som en ny Stjerne i skinnende Glands gik op over Norden og som skulde være en Levende-gjøreelse af den i Höien ved Tönning slumrende Holger Danske; — og paa samme Tid som vore politiske Mod-standere for et Par Decennier siden opbøde alt for at drage Folkets Hjerte bort fra Danmark — drömte man syd for Slesvig om Margrethe Springhest og Thyre Dannebød.

INDHOLD AF AARGANGEN 1859.

	Side
1. De sydslesvigske Befæstningsværker i og fra Oldtiden og Middelalderen, af Chr. C. Lorenzen (jfr tab. I-V og S. 327 flg.)	3
I. Kurgraven eller Kurvirke	7
II. Östervolden eller Gammel-Dannevirke	29
III. Dannevirke	59
IV. Landwehr eller Sønder-Dannevirke	115
V. Dannevirke-Graven og Dannevirke-Volden	118
2. De sydslesvigske Runestene, ved C. C. Rafn	126
I. Mindesmærke over Sytrik Osfredson paa Vignibe	136
II. Mindesteen, opreist af Thorleif for hans Stald- broder Erik	150
III. Mindesteen over Skarde, reist af Kong Svend Tveskæg	161
IV. Thorleif Jarleskjalds Ophold hos Svend Tveskæg	174
Kvad af Svend Tveskæg til Thorleif Jarleskjald	181
V. Jomsvikingerne Vagn Aageson og Skarde	194
En Vise af Fyenboen Vagn Aageson	199
VI. Betræffende Kortet, tab. VI, over Egnen omkring Bustup og Vedelspang	204
3. Om det tidligere Folkesprog i Byen Slesvig, af Chr. C. Lorenzen	215
4. Bemærkninger til den foregaaende Afhandling, af K. J. Lyngby	261
5. Om Byen Slesvigs Befæstning i Oldtiden og Middelalderen, af Chr. C. Lorenzen (jfr tab. VII)	272

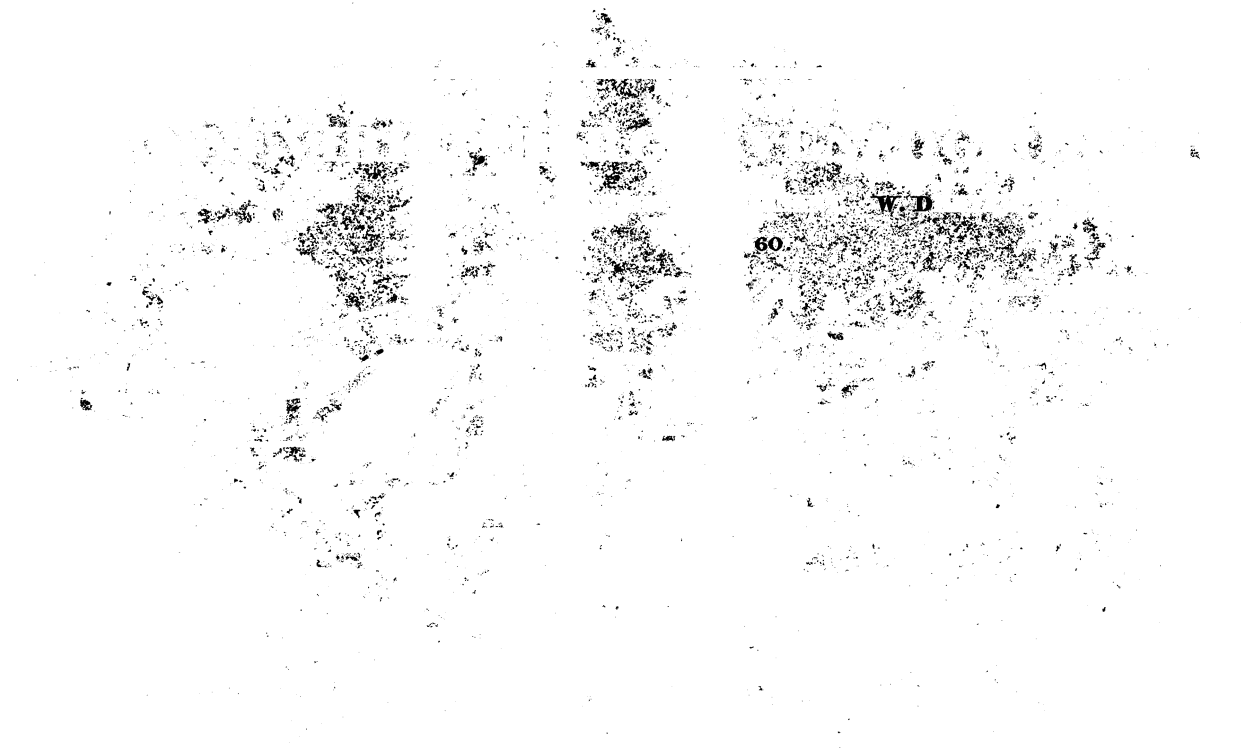
6. Nogle Bemærkninger om Guldholm Kloster, af Chr. C. Lorenzen 319
7. Bemærkninger til Afhandlingen om de sydslesvigske Befæstningsværker, af samme 327
8. Danske Kongesagn i Sønderjylland, af samme 340

UDSIGT OVER TAVLERNE.

- Tab. I. Kort over Dannevirke, Kurgraven og Östervolden, ved Oberstlieutenant W. Dreyer, udført af Lieutenant C. G. Rönnov og graveret af E. Chr. Möller.
- Tab. II. Profiler af Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars-Muren, af Kurgraven ved Viglesporten og af Dannevirke ved Kurborg (Valdemars-Muren).
- Tab. III. Profiler af Dobbeltvolden, af Krumvolden ved Morgenstjerne og Halvkredsvolden ved Oldenborg.
- Tab. IV. Prospect af Halvkredsvolden af Dannevirke.
- Tab. V. Prospect af Valdemars-Muren af Dannevirke.
- Tab. II-V udførte i E. Bärentzen & Co's lithographiske Institut, Profilerne efter Tegninger af C. G. Rönnov og Prospecterne efter Tegninger af V. Wassner.
- Tab. VI. Antiquarisk Kort over en Deel af Egnen syd for Bustrup ved Slesvig, hvor de tre danske Runestene fandtes i 1796, 1797 og 1857, — forfattet af W. Dreyer, udført af C. G. Rönnov og graveret af E. Chr. Möller.
- Tab. VII. Kort over Byen Slesvigs Befæstning i Oldtiden og Middelalderen, tildeels efter Schröders Grundriss der Stadt Schleswig og efter Lorenzens Afhandling tegnet og graveret af E. Chr. Möller. (Det p. 272 omtalte Kort maatte senere omtegnes og videre udføres.)

I Texten findes indsatte:

- S. 169 Afbildning af den ved Bustrup nær Dannevirke fundne Runesteen, opreist af Kong Svend Tveskæg for Skarde.
- S. 333 Skizze af Valdemars-Muren i Gjennemsnit med Levninger fra Thyre Dannebods og Valdemar den Stores Tider.

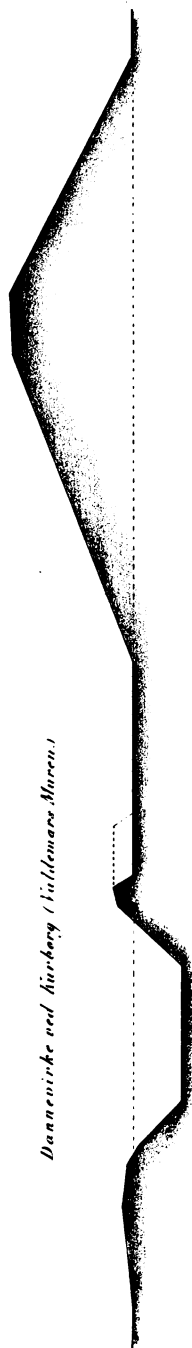
Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars Muren.

Kirgarden ved Vigtesporten.

Dannevirke ved Kierborg (Valdemars Muren.)

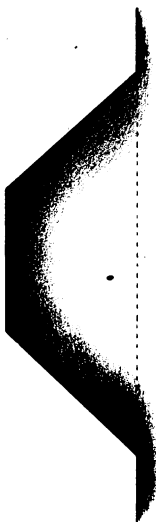
Målestok

Dobbelvolden.

Halokredsvolden ved Oldenborg.

Krumvolden ved Morgensfjerne.

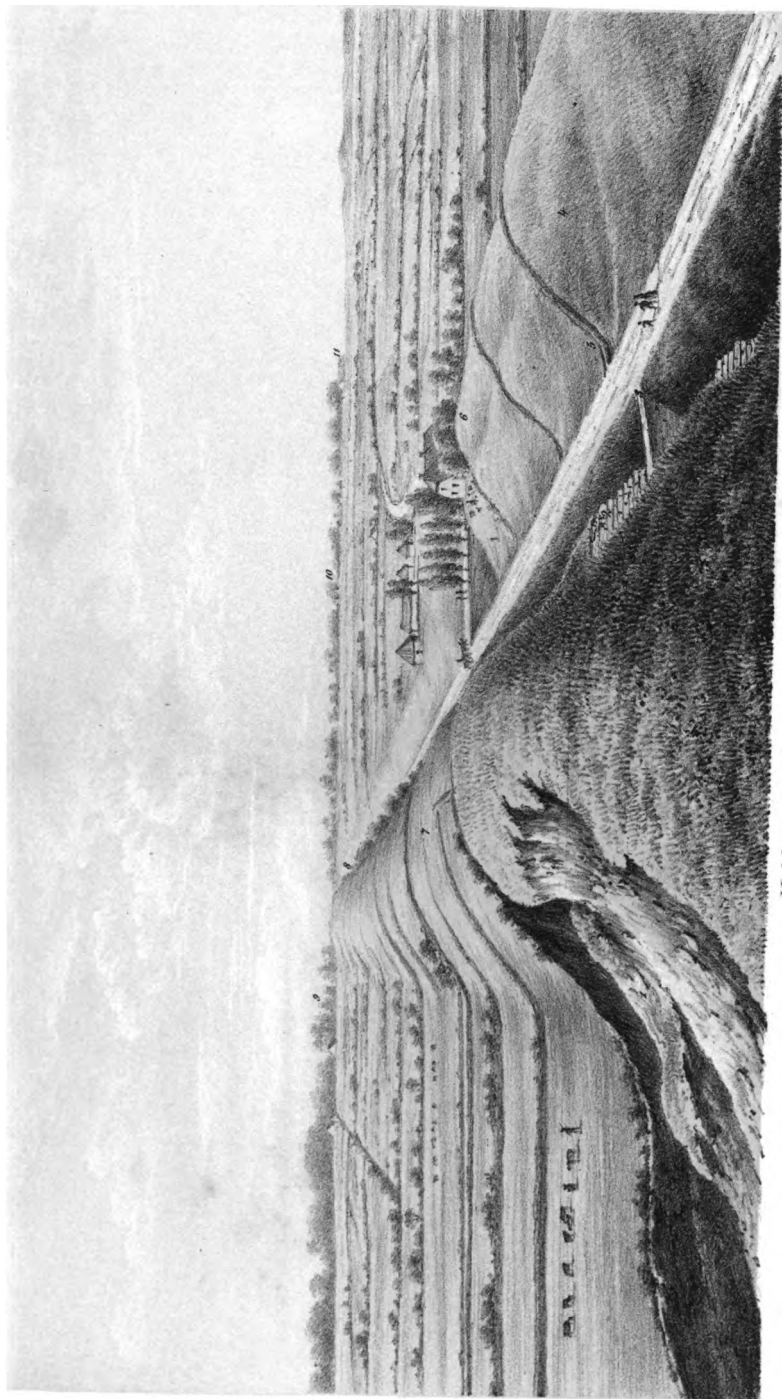

Maalestok

Holmvedsvolden af Dannenvirke.

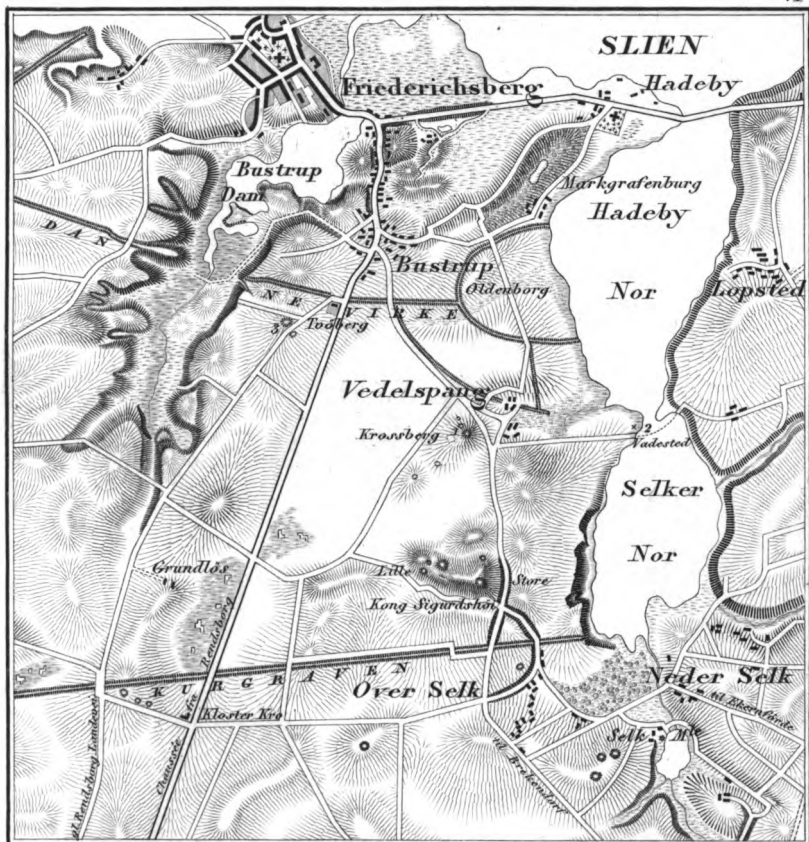
Valdemars-Muren af Dannevirke.

ANTIQUARISK KORT
over en Deel af Egnen syd for
BUSTRUP VED SLESVIG.

AF W. DREYER.

1858.

VI

Udort af C. G. Kluwe.

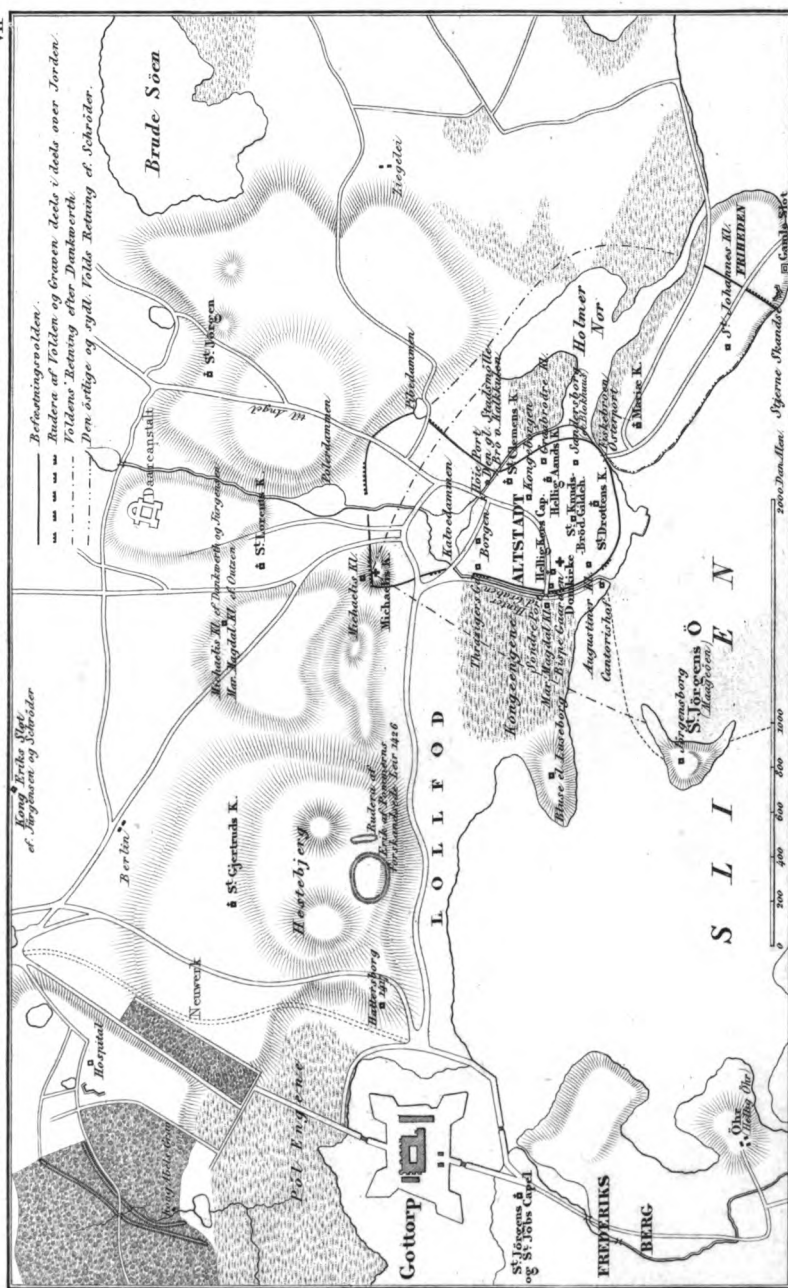
Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab.

E. Chr. Müller sc.

1:40000

1. Krossberg, hvor en Runesteen er funden 1796.
2. Omtrondt Mindersted for en Runesteen 1797.
3. Tvøberg, hvor en Runesteen er funden i 1857.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z196884608

